

Zeitschrift
für
Katalanistik

30 (2017)

Zeitschrift für Katalanistik

Revista Alemanyà d'Estudis Catalans
German Journal for Catalan Studies

Begründet von / Fundada per / Founded by
Tilbert Dídac Stegmann

Herausgegeben von / Editada per / Editors
Roger Friedlein, Claus D. Pusch,
Hans-Ingo Radatz, Gerhard Wild

Vol. 30 (2017)

Freiburg / Bochum 2017

ISSN 0932-2221

<https://doi.org/10.46586/ZfK.2017.I-408>

Aufsätze sowie Rezensionsexemplare werden an die Redaktionsadresse (siehe unten) erbeten. ·
Els textos i els exemplars de ressenya s'han d'enviar a l'adreça de la redacció (veg. a baix). ·
Manuscripts and review copies should be sent to the journal's office (cf. below).

Zeitschrift für Katalanistik 30

ISSN 0932-2221 · eISSN 2199-7276 · www.katalanistik.de/zfk

© Romanische Seminare der Universitäten Freiburg und Bochum
Freiburg im Breisgau / Bochum 2017
Alle Rechte vorbehalten.

Sie finden den vollständigen Inhalt der *ZfK* 30 im OpenAccess unter folgender Adresse /
Podeu trobar el contingut complet de la *ZfK* 30 en OpenAccess a l'adreça següent /
The complete content of *ZfK* 30 may be found in OpenAccess at:
<<http://www.katalanistik.de/zfk>>

*Aquesta publicació s'ha realitzat amb el suport de · Diese Publikation erscheint mit
Unterstützung von · Published with support by:*

Institut Ramon Llull, Barcelona

Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg im Breisgau

Ruhr-Universität, Bochum

Otto-Friedrich-Universität, Bamberg

J. W. Goethe-Universität, Frankfurt am Main

und in Zusammenarbeit mit · i en col·laboració amb · and in cooperation with:

Deutscher Katalanistenverband e.V. /
Associació Germano-Catalana, Kiel

Redaktion: Claus D. Pusch (Freiburg i. Br.)

Redaktionelle Mitarbeit: Annett Azbel (Bochum)

Satz: Claus D. Pusch (Freiburg i. Br.)

Redaktion und Vertrieb · Redacció i distribució · Journal editors' and distribution office:

Zeitschrift für Katalanistik, Universität Freiburg, Romanisches Seminar, Platz der
Universität 3, D-79085 Freiburg im Breisgau (Alemanya / Germany)

Tel. +49 / (0)7 61 / 2 03 31 96, Fax +49 / (0)7 61 / 2 03 31 95,

E-mail <zfk@katalanistik.de>.

Druck: rombach digitale manufaktur Freiburg i. Br. <www.rombach-rdm.de>

Bestellungen bitte an die Redaktionsadresse. · Dirigiu les comandes de subscripció a l'adreça
de la redacció. · Please send orders and subscriptions to the journal's office address.

Inhaltsverzeichnis Índex

■ Dossier: Marcadors del discurs i gramaticalització en català i altres llengües · Diskursmarker und Grammatikalisierung im Katalanischen und anderen Sprachen · Discourse markers and grammaticalization in Catalan and other languages	
Ferran Robles i Sabater (València / Basel) Pau Bertomeu Pi (València / Heidelberg): Els marcadors del discurs: caracterització general.....	3
Josep Martines (Alacant): El condicional com a marcador epistèmic i evidencial en català antic: el condicional evidencial reportatiu amb verbs de dicció	19
Caterina Martínez Martínez (Alacant): Evolució i procés de gramaticalització del marcador dis- cursiu <i>noresmenys</i> en català antic	53
Josep Vicent Garcia Sebastià (Alacant): La gramaticalització de <i>temps ha</i> : de la noció de ‘temps transcorregut’ als usos discursius (segles XVI–XX)	77
Maria Josep Cuenca (València): Connectors gramaticals i connectors lèxics en la construc- ció discursiva del debat parlamentari	99

Aina Obis (Barcelona): El grau de gramaticalització dels marcadors metadiscursius endofòrics. <i>Com hem explicat anteriorment</i> i altres variants	123
Carme Bach (Barcelona): Els marcadors discursius sobre l'arrel <i>fī</i> . Anàlisi contrastiva català-castellà	143
Maria Estellés Arguedas · Maria Josep Cuenca (València): <i>Ans y antes</i> : de la anterioridad a la refutació en catalán y en español	165
Ferran Robles i Sabater (València / Basel): Information structure and grammaticalization. Discourse markers and utterance position in Catalan and German	185
Sarah Feryal Gemicioglu (Bochum): Die Grammatikalisierung von lat. HOMO im Katalani- schen, Spanischen und Französischen	207
Vicent Salvador (Castelló de la Plana): Alguns marcadors d'oposició en <i>Diccionari per a ociosos</i> de Joan Fuster i en les seves traduccions	225
Alejandro González-Villar (Bonn) · Blanca Arias-Badia (Barcelona): Marcadors conversacionals en la traducció literària ale- many-català: <i>also</i> i <i>na</i> a <i>Jeder stirbt für sich allein</i>	245
■ Llengua · Sprachwissenschaft	
Antoni Oliver (Barcelona): El corpus paral·lel del Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya: compilació, anàlisi i exemples d'ús	269
■ Literatura i cultura · Literatur- und Kulturwissenschaft	
Jordi Cerdà Subirachs (Barcelona): Ocnos o l'esglai d'una imatge	293

Carme Gregori Soldevila (València): Memòria i ficció: metaficció historiogràfica en la narrativa de Jesús Moncada	315
Veronica Orazi (Torino): Faust secondo La Fura dels Baus: teatro, opera, cinema	333
■ Dokumentation · Documentació	
Hans-Ingo Radatz (Bamberg): 25è Col·loqui Germanocatalà «La batalla de les identitats: discursos de centre i perifèria» (Otto-Friedrich-Universität Bamberg, 21-24 de setembre de 2016)	357
Julia Fuchs (Frankfurt am Main): Lehrveranstaltungen katalanischer Thematik an den Hoch- schulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemes- ter 2016 und im Wintersemester 2016/2017	363
■ Buchbesprechungen · Ressenyes	
Alejandro Coroleu (ed.): <i>Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement</i> . Lleida: Punctum, 2015. [Maria Paredes Baulida, Barcelona]	373
Francesc Pujols: <i>Der Herbst in Barcelona</i> . Aus dem Katalani- schen von Magnus Chrapkowski, herausgegeben und mit einem Nachwort von Gerhard Wild. Wuppertal: Arco Verlag, 2016. [Horst Hina, Freiburg im Breisgau]	380
Artur Bladé i Desumvila: <i>De França a Mèxic. Dietari de viatge</i> . Barcelona: Editorial Duxelm, 2014. [Imma Martí Esteve, Bochum]	385
Helmut C. Jacobs: <i>Joan Miró (1893–1983) La masía (Der Bau- ernhof). Ein Meisterwerk der spanischen Malerei im Kontext von Surrealismus, magischem Realismus, Neuer Sachlichkeit und Nou- velle Figuration</i> . Würzburg: Königshausen & Neumann, 2016. [Gerhard Wild, Frankfurt am Main]	392

Joan Veny i Clar: <i>Petit atlas lingüístic del domini català</i> . Volum 5. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015. [Javier Caro Reina, Köln]	400
Manuel Forcano: <i>Els Jueus catalans</i> . Barcelona: Angle Editorial, 2015. [Annett Azbel, Bochum]	405

Dossier

Marcadors del discurs i gramaticalització
en català i altres llengües ·
Diskursmarker und Grammatikalisierung
im Katalanischen und anderen Sprachen ·
Discourse markers and
grammaticalization in Catalan and
other languages

Coordinació · Koordination · Guest editors:
Ferran Robles i Sabater (València / Basel)
Pau Bertomeu Pi (València / Heidelberg)

Els marcadors del discurs: caracterització general

Ferran Robles i Sabater (València / Basel)
Pau Bertomeu Pi (València / Heidelberg)

Summary: Discourse markers have not been a central issue in language studies until a very recent time; as a result, the first attempts to define and characterize this pragmatic category can only be found in the last two decades. The aim of this paper is to review and summarize the defining features of discourse markers in Catalan. To do so, we first propose a classification of these particles, based on Portolés (2007). Following Marín (2005) and Cuenca (2006, 2017), we then describe discourse markers on the grounds of cognitive grammar and its understanding of categories as open sets with fuzzy boundaries. In this way we intend to reach a prototypical representation of the class of discourse markers in Catalan which helps to better understand the ways in which they differ from other language categories and the functions they fulfill in discourse construction.

Keywords: Discourse markers, grammaticalization, cognitive grammar, text construction, metadiscourse ■

■ 1 Els marcadors del discurs i els processos de construcció textual

Els marcadors del discurs (en endavant, MD) han format part de les reflexions dels lingüistes europeus des dels mateixos inicis del pensament científic.¹ Tot i així, la seva definició com a categoria diferenciada és un fenomen recent, com també ho és l'auge que avui experimenta el seu estudi, esperonat pels avenços esdevinguts dins la lingüística del text en les tres darreres dècades, sobretot a partir de les aportacions de teories com la Formulació (Antos, 1982), l'Argumentació (Anscombe / Ducrot, 1983) i la Rellevància (Sperber / Wilson, 1986).

MD ha esdevingut el terme habitual per referir-se a

---

1 Autors com Nebrija (1492), Bello (1847), Grimm (1837), Paul (1897) o Wunderlich (1901) paren esment a les seves obres de diverses classes lèxiques (adverbis, preposicions, conjuncions, formes verbals finites, etc.) que posseeixen la capacitat d'inserir-se en els discursos per realitzar funcions distintes de les que desenvolupen dins la sintaxi oracional.

un conjunt d'expressions bàsiques en el discurs oral però difícilment classificables i, per tant, incòmodes des del punt de vista de la gramàtica tradicional, que generalment les ha marginades i ha eludit el seu estudi per considerar-les una mostra del caràcter subsidiari de la llengua parlada respecte de l'escrit. (Marín, 2005: 58–59)

Sota aquesta denominació estudiem avui tot un seguit de paraules, sintagmes i construccions que en cap cas formen una classe homogènia. El seu tret fonamental, que ens permet agrupar-los i diferenciar-los d'altres categories, és la capacitat d'actuar al marge de les relacions pròpies de l'enunciat. Són unitats discursives, que ocupen una posició extrapredicativa i expressen funcions supraoracionals, com ara la connexió textual, la modalització, l'organització de la informació o l'orientació argumentativa.

En aquest dossier s'estudien els MDs del català i altres llengües des de diverses perspectives, que van des de les anàlisis diacròniques i sincròniques de marcadors específics en llengua catalana al seu contrast amb unitats discursives de l'espanyol, francès, anglès, italià i alemany. Atès que el terme MD no compta amb la mateixa implantació en totes les tradicions lingüístiques i s'ha emprat per referir-se a realitats molt diverses, cal que recorrem a una caracterització bàsica que sigui aplicable a tots aquests idiomes. Per açò seguirem Portolés (2007: 25–26), qui defineix els MDs com

unidades lingüísticas invariables, que no ejercen una función sintáctica en el marco de la predicación oracional y poseen un cometido coincidente en el discurso: el de guiar, de acuerdo con sus distintas propiedades morfosintácticas, semánticas y pragmáticas, las inferencias que se realizan en la comunicación.

D'acord amb açò, la principal peculiaritat dels MDs és que no són unitats de la gramàtica, sinó peces de construcció del discurs, que recullen indicacions explicitades per l'emissor sobre el mateix procés d'elaboració del text o sobre com les seves parts han de ser interpretades perquè el receptor n'assoleixi una comprensió adient. La resistència dels MDs a ser explicats a partir de les relacions gramaticals pròpies de l'enunciat és una de les raons que explica la desatenció a què s'han vist sotmesos durant molt de temps; però no n'és l'única. En primer lloc, la inexistència d'una clara delimitació entre la sintaxi oracional i la textual impedia la identificació de fenòmens que són exclusius de l'àmbit textual o que mostren particularitats quan es donen en aquest nivell (Cuenca, 2006: 11–12; Borreguero / López, 2011: 169); en segon, l'heterogeneïtat formal dels MDs, els diferents modes com actuen sobre els membres del discurs i la diversitat d'instruccions metalingüístiques que són capaços d'expressar dificultat la seva delimitació

respecte d'altres categories (cf. Brinton, 1996: 34–35; Günthner, 2012: 27); en tercer, la impossibilitat de fixar una sèrie tancada de propietats formals i semàntiques discretes per a la seva definició dissuadí els lingüistes de considerar-los com una classe diferenciada (cf. Imo, 2012: 59–61); i en quart, trets constitutius dels MDs com el caràcter parentètic, el valor extrapredicatiu i l'escassa capacitat referencial propiciaren el seu bandejament en favor de combinacions sintagmàtiques més regulars, quedant sovint marginats al paper de complements adverbials perifèrics sense incidència en la construcció dels enunciats.

A la superació d'aquestes entrebancs han contribuït diversos factors, com ara l'abandonament de l'oració com a límit superior i unitat per excel·lència de l'anàlisi lingüística, l'aplicació de principis cognitivistes en la definició de les categories i, sobretot, l'adopció d'un marc teòric centrat en el discurs alhora com a procés i com a producte, que prengué consciència de la importància dels mecanismes de formulació i, en general, dels fenòmens lligats a la noció de discursivitat (cf. López / Loureda, 2013: 222–223).

La nova lingüística del text, de base pragmàtica i orientació comunicativa, estudia els MDs en el marc dels processos d'elaboració del discurs i les estratègies expressives creades pels parlants. Des de la seva perspectiva, el paper dels MDs en la comunicació no s'explica pels principis de recepció i dependència emprats tradicionalment per descriure les relacions entre els membres del discurs, sinó des d'una concepció dinàmica de l'activitat formulativa dels parlants. Si convenim (amb Anscombe / Ducrot, 1983, i Portolés, 2004) que tota actuació lingüística humana és el resultat de l'acció voluntària que un individu duu a terme per tal d'assolir un propòsit concret, haurem de concloure que la construcció d'un text no serà mai un acte fortuït: els usuaris d'una llengua elaboren els seus textos seguint un pla preestablert i apliquen la seva capacitat per a la reflexió metalingüística a l'elecció dels recursos idiomàtics i les estratègies discursives més ajustades a l'objectiu que pretenen aconseguir (Antos, 1982: 14–15; Verschueren, 2000; Portolés, 2004: 37). És aquí on els MDs realitzen una tasca fonamental, de doble naturalesa: d'una banda, són peces d'un engranatge precís construït per un propòsit, puix que faciliten la unió i l'articulació dels continguts proposicionals que, codificats en forma d'enunciats, configuren el text (Ferrari / Borreguero, 2015: 48–50); d'altra banda, activen els processos mentals que el destinatari del text haurà de realitzar per assolir-ne una comprensió pertinent, amb la qual cosa col·laboren decisivament a assignar sentit als continguts semàntics possibilitant-ne l'enriquiment contextual

mitjançant la generació d'inferències (Blakemore, 2002: 165–167; Portolés, 2004: 99; Llopis, 2016: 246).

Atès que els MDs formen un grup heterogeni, convé que comencem identificant quins trets compartits pels seus membres ens permetran postular-ne una categoria diferenciada. No parlem en cap cas de condicions necessàries ni suficients definibles per criteris de presència/absència, sinó més aviat de propietats típiques que es mostren en major o menor mesura en els mots i construccions que solem incloure en aquesta classe i que poden ajudar-nos a bastir-ne una representació prototípica (Marín, 2005; Cuenca, 2006; Günthner, 2012; Imo, 2012).

■ 2 Els marcadors del discurs: classificació i caracterització

■ 2.1 Classificació dels marcadors del discurs

Els MDs comparteixen la capacitat de realitzar funcions d'àmbit supra-oracional, si bé les instruccions que expliciten són molt diverses i incideixen de distinta manera en la dinàmica discursiva. Hi ha MDs que estableixen formes particulars de composició textual; altres mostren la perspectiva personal des de la qual és expressat un contingut proposicional; finalment, n'hi ha que assenyalen la relació entre dos membres discursius o subratllen l'especial rellevància d'un segment per la prossecció d'una argumentació.

Considerant la instrucció proporcionada per cada MD, podem agrupar-los segons la funció procedimental que expressen i el mode en què contribueixen a un seguit de processos textuais prèviament fixats. Atès que el vincle entre MDs no és gramatical, sinó semàntico-pragmàtic, açò ha de permetre'ns establir relacions d'equivalència (o, si més no, de semblança) funcional entre ells.

Reproduïm la taxonomia de Portolés (2007: 137ss), que per als propòsits d'aquest treball adaptarem al català. Existeixen cinc grups de MDs:

a) Estructuradors de la informació. Permeten regular l'organització informativa dels discursos, facilitant la creació de tòpics i comentaris. No contribueixen a la progressió textual, ja que no aporten instruccions argumentatives. Són de tres classes:

a.1) Els comentadors: *bé, doncs bé, així les coses, (un cop) dit això*, etc. Introdueixen un membre discursiu, que és separat del discurs previ i presentat com un nou comentari.

- a.2) Els ordenadors. Estructuren la informació i l'organitzen dins una seqüència. Tenen una doble funció: indiquen el lloc que un membre discursiu ocupa dins del conjunt d'una seqüència ordenada per parts; alhora, presenten la seqüència discursiva com un únic comentari, que s'organitza en subcomentaris. D'acord amb la posició que assignen al membre discursiu diferenciem els marcadors d'obertura: *en primer lloc, primerament, d'una banda, d'antuvi*, etc.; els de continuïtat: *en segon/tercer/... lloc, d'altra banda, per la seva part, igualment, del mateix mode*, etc.; i els de cloenda: *per últim, en darrer lloc, en darrer terme, finalment, per acabar*, etc.
- a.3) Els digressors: *per cert, sigui dit de passada, tot sigui dit, canviant de tema*, etc. Introdueixen un comentari marginal respecte de l'argumentació desenvolupada en el discurs previ.
- b) Els connectors. Estableixen un vincle semàntic i pragmàtic entre dos membres discursius. Aquesta relació s'entén com l'explicitació d'un seguit d'instruccions que guien les inferències que necessitarà el receptor per transitar d'una proposició textual a la següent. Són de tres classes:
- b.1) Els connectors additius: *a més, a sobre, és més, inclús, fins i tot*, etc. Uneixen membres discursius que comparteixen la mateixa orientació argumentativa. Alguns com *fins i tot* i *a sobre* assenyalen, a més, que el segon dels membres enllaçats ocupa un lloc superior dins una escala gradual.
- b.2) Els connectors consecutius: *doncs, per tant, així (doncs), per consegüent, en conseqüència, aleshores*, etc. Introdueixen un membre discursiu que és presentat com la conseqüència o el resultat de la proposició expressada en el membre anterior.
- b.3) Els connectors contraargumentatius: *en canvi, per contra, no obstant, tanmateix, al contrari, amb tot, ara bé*, etc. Enllacen dos membres discursius i presenten el segon com a supressor o atenuador d'alguna conclusió que pogués derivar-se del primer.
- c) Els reformuladors. Introdueixen un segment discursiu que és presentat com una nova formulació del que expressava el membre anterior. Són de tres classes:
- c.1) D'explicació: *és a dir, o sigui, és a saber, això és, vull dir*, etc. El nou membre discursiu explica, aclareix, il·lustra o especifica un referent explícit o implícit en el discurs previ.
- c.2) De rectificació: *millor dit, més ben dit, (o) més aviat, en altres paraules, dit d'una altra manera*, etc. El nou membre se superposa a l'anterior, que resulta matisat, corregit o anul·lat per la nova formulació.

c.3) De recapitulació: *en resum, en síntesi, en poques paraules, recapitulant, comptat i debatut*, etc. El nou membre sintetitza la informació fonamental del segment anterior i permet al receptor d'extreure'n allò que és rellevant per la prossecució de l'argumentació.

d) Els operadors discursius. Expliciten la força argumentativa d'un membre discursiu, però sense relacionar-lo amb altres segments anteriors. Són de tres classes:

d.1) Operadors de reforç argumentatiu: *en realitat, de fet, és clar, naturalment, en efecte, per descomptat, en el fons*, etc. Introdueixen un segment discursiu que és presentat com l'argument determinant i el desencadenant d'eventuals conclusions, enfront d'altres possibles arguments (implícits o explícits).

d.2) Operadors de concreció: *per exemple, com a mostra, per citar-ne un cas, en particular, (i més) concretament*, etc. Introdueixen un segment discursiu que és presentat com la concreció o l'exemple d'una generalització.

e) Els marcadors conversacionals. Tenen caràcter interactiu i es relacionen amb discursos típics de la màxima immediata comunicativa. Posen de manifest les relacions entre els participants en la conversa, i entre ells i els enunciat. Solen funcionar a mode de crides d'atenció per mantenir o comprovar l'estat de la comunicació entre els interlocutors. Bàsicament distingim aquí els que expressen modalitat epistèmica (*pel que sembla, sens dubte, en efecte, efectivament, clar*, etc.) o deòntica (*bé, bo, és clar*, etc.) i els enfocadors d'alteritat (*dona, home, escolta, mira, veges tu, vinga*, etc.).

■ 2.2 Caracterització dels marcadors del discurs

La caracterització dels MDs no es pot realitzar a partir de l'enunciació d'una sèrie de propietats necessàries i suficients, atesa la seva heterogeneïtat formal i semàntica i la diversitat d'instruccions metadiscursives que codifiquen. De fet, tots els trets que se'ls solen atribuir són graduals i es manifesten en diferent mode i mesura en cada MD. Per superar aquestes limitacions, Marín (2005) i Cuenca (2006) apliquen els principis cognitivistes de la teoria de Prototipus a la definició d'aquesta categoria. Així reïxen a esbossar una imatge bàsica dels MDs a la qual podem associar paraules i construccions susceptibles de ser incloses dins aquesta classe. Al capdavant, la pertinença d'una unitat lingüística al grup dels MDs es defineix per criteris de semblança no tant gramatical com funcional.

■ 2.2.1 Propietats entonatives

Els trets entonatius dels MDs guarden una correspondència amb altres de les seves propietats, com ara el caràcter extrapredicatiu i la manca de contingut semàntic conceptual.

La condició extraproposicional dels MDs té el seu reflex en la prosòdia dels enunciats en què es troben inserits. En la parla, aquestes unitats solen aparèixer entre pauses i posseeixen una corba melòdica pròpia i diferenciada del contorn de l'enunciat. En l'escriptura, el caràcter parentètic dels MDs es manifesta per la seva aparició entre signes de puntuació, que es representen mitjançant punts, comes, guions o dos punts.

- (1) Els afeccionats locals sortiren del camp més que satisfets amb el joc del seu equip. El Figueres, *en canvi*, va decebre. (*Punt Diari* 1987)²
- (2) El Gran Colmado va servir el sopar amb una safata plena de delicatessen, *a saber*: lionesa farcida d'espínacs a la crema, brandada de bacallà, arengada amb piquillo de Lodosa, canelons orly, amanida de gesiers confitats i palpís de llom trufat. (*Avui* 1988)
- (3) Aquesta altura depén de dues coses: l'alçària de les parets que es vol cobrir i de la que es vol emprar, segons les conveniències de cadascú (*per exemple*: des del terra fins al sostre, o bé des del sòcol fins a una cornisa real o a una franja que es vol deixar arran del sostre o qualsevol altra circumstància). (*El Temps* 1984)

El caràcter apositiu dels MDs és també un indicador de la seva prescindibilitat estructural (Cuenca, 2006: 55–56). És a dir, la seva eliminació no comporta la pèrdua de gramaticalitat dels membres discursius en què estan emplaçats, com mostren els exemples (1–3).

Pel que fa a la relació entre pronúncia i contingut semàntic en els MDs, un efecte de la seva manca de valor referencial (§ 2.2.4) és la reducció fonètica que experimenten els més gramaticalitzats. Marín (2005: 155–156) recull exemples d'*aviam* com a forma reduïda de *a + veiam / vejam*, *a veure* (i en parlars dialectals, *avere*) com a simplificació d'*anem a veure*, i *ma* com a abreujament de *mira* en certs usos exclamatius al País Valencià.

---

2 Els exemples presentats provenen del *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*.

■ 2.2.2 Propietats morfosintàctiques

Els MDs són unitats invariables o amb variabilitat restringida que s'originen en paraules i combinacions sintagmàtiques lexicalitzades. La nòmina de categories amb capacitat de generar-los és molt àmplia i inclou adjectius (*clar i ras, ras i curt*), adverbis i sintagmes adverbials (*bé, tanmateix, aleshores, altrament, més aviat, més exactament*), sintagmes preposicionals (*al capdavant, en definitiva, d'altra banda, sens dubte, per descomptat*), interjeccions pròpies (*eh!, ah!, oi?*) i impròpies (*home, dona*), formes d'imperatiu (*mira, vege, escolta, diguem-ne, vejam*), construccions verbals amb nucli en forma finita (*és clar, és a dir, vull dir, és a saber*) o en gerundi (*resumint, recapitulant, estrictament parlant, no obstant*) o participi (*tot plegat, comptat i debatut, millor dit, dit d'una altra manera*), clàusules subordinades (*pel que sembla, per dir-ho així, per citar-ne un cas*) i altres estructures de difícil classificació (*o sigui, tot i així, com a mostra*).

Els MDs tenen fixació interna de material i contingut. No admeten canvis de flexió provocats per relacions de concordança o dependència ni permeten la permutació ni la supressió dels seus constituents ni l'addició de nous. Malgrat açò, la fixació dels MDs és també un fenomen gradual que es desenvolupa de forma paral·lela a tot un seguit de canvis descrits per Traugott (1996) dins la cadena de gramaticalització. En un extrem trobem MDs plenament fixats (com ara *tanmateix, en conseqüència, és a dir*) que no admeten cap variació en la seva forma. Al seu costat hi ha sintagmes clarament vinculats a les funcions que atribuïm als MDs (com ara la reformulació o la modalitat epistèmica), que poden ser modificats.³ Així s'esdevé amb *millor dit* o *dit en poques paraules*, que poden aparèixer sense el nucli participial, o amb *sens dubte*, que pot ser ampliat per inserció de nous components.⁴ En ambdós casos, es tracta d'unitats el valor instructiu de les quals pot derivar-se directament del contingut semàntic dels seus constituents. Alhora, que la instrucció expressada pel MD resti inalterable malgrat la modificació dels seus components ens indica que ha perdut la seva capacitat referencial i el seu significat s'ha vist reduït a uns valors purament procedimentals.

3 Marín (2005: 151–152) estudia enfocadors d'alteritat derivats de *mirar* i *escoltar* que conserven la capacitat flexiva: “independentment de com es concreten pel que fa la flexió (*miri, mirin, mira, mireu, escolti, escoltin, escolta, escolteu*), aquestes formes s'adrecen sempre a l'oient”.

4 Altres formes de variació estan representades per MDs com *(és) a saber*, amb el·lisi facultativa del verb finit, o *en una paraula / en dues paraules / en poques paraules*, amb alterança del component quantificador. Cf. també Robles (2016).

- (4) Té una família encantadora que el segueix a tot arreu allà on vagi. Aquest és, *en poques paraules*, un home que als seus 25 anys va conquerir el títol de Campió del Món de Conductors. (*Oriflama* 1974)
- (5) Només podem salvar la cara fent-los creure que Terrassa és independent. *O millor*: que per alguna injustícia, aquell col·legi encara depèn de Madrid. (*Diari de Barcelona* 1987)
- (6) Aquest concert, celebrat a l'Estadio Monumental de Núñez, va reunir més de 150.000 persones i va ser, *sense cap mena de dubte*, l'esdeveniment musical de l'any a Argentina. (*Avui* 1988)

En l'extrem contrari trobem construccions poc o gens lexicalitzades. Aquí situem, entre altres, marcadors endofòrics del tipus *en aquest sentit*, *a banda d'això*, *dit això*, etc.; operadors de concreció com *posar-ne un exemple*, *per posar-ne un exemple*, *perquè se'n facin una idea*, etc.; i reformuladors com *ara o el que és el mateix*, *per dir-ho breument*, *els ho dic d'una altra manera*, etc. La inclusió d'aquestes construccions dins els MDs es justifica per la seva contribució a l'organització textual i el seu paper metadiscursiu, equiparable al que posseeixen els MDs amb fixació i institucionalització plena (Cuenca, 2017).

■ 2.2.3 Propietats sintàctiques textuais

Com s'ha apuntat, els MDs resten fora de la configuració sintàctico-semàntica de l'enunciat. Açò no vol dir que no col·laborin a generar relacions gramaticals entre els membres discursius: contribueixen a l'estructuració del text enllaçant continguts proposicionals entre els quals generen vincles cohesius de dixi discursiva (Portolés, 2007: 30–31; Llopis, 2016: 241). La relació entre dos segments textuais units per un connector o un reformulador crea una anàfora per la qual el sentit del segon membre s'interpreta a partir de la seva interacció amb el contingut del primer.

La capacitat d'un bon nombre de MDs d'assenyalar relacions fòriques es posa de manifest en major o menor mesura en la seva forma denominativa. Resulta molt evident en marcadors endofòrics que inclouen pronoms, proformes o demostratius, del tipus *en aquest sentit*, *en aquesta línia*, *a banda d'això*, *dit això*, *per això*, *per posar-ne un exemple* (Cuenca, 2017; cf. Ferrari / Borreguero, 2015: 141–142), i també els que remeten a diferents moments de l'acte comunicatiu, com *com ja hem dit*, *com hem explicat anteriorment*, *com hem esmentat*, *com ja s'ha esmentat*, *com ja hem comentat més amunt* (Obis, 2017).

- (7) Em van convèncer que estaria bé que hi escrigués sobre sexualitat des d'una òptica antipatriarcal, i així ho vaig fer. *Dit això*, he de reconèixer que no m'entusiasmava ni el monotematisme ni la col·locació de l'article dintre d'una secció d'orientacions pràctiques. (*El Temps* 1986)
- (8) Tot té valor, però no tot valor pot ser econòmic. *Com ja s'ha esmentat*, cal que jo tingui necessitats que pots cobrir tu, i que tu en tinguis de quelcom que jo puc cobrir, per tal que hi hagi intercanvi. (Ferran Gracell, *Anàlisi del fet social*, 1984)

A banda d'aquests MDs amb escassa lexicalització, hi ha altres plenament fixats on l'anàfora textual continua sent expressada per un element referencial explícit, que s'identifica inequívocament amb el cotext de l'esquerra: és el cas d'*això és, per això, no obstant això, tot i així*, etc.

- (9) Audi Norris disfruta durant aquests dies, fins a mitjan mes d'agost, el merescut descans del guerrer de les cistelles. *Per això*, un cop es va acabar el 30 de maig, el seu primer any de contracte amb el Barça, va retornar als Estats Units. (*Setze* 1988)
- (10) L'Isolar de la Garriga es va estrenar a la lliga nacional de divisió d'honor jugant amb al Palau Blaugrana amb el FC Barcelona i perdent per 4-2. *No obstant això*, el joc dels garriguencs va ser imponent durant tota la primera part. (*El 9 Nou* 1988)

De vegades, aquest element es troba implícit, però és recuperable per les relacions de concordança que la seva elisió produeix en el MD. Així s'explica la 3a persona verbal d'*és a dir, és a saber, o sigui, si fos el cas*, etc., que remet al segment previ com a eventual subjecte el·líptic. El mateix s'esdevé amb el masculí singular de *més ben dit, dit en poques paraules, dit d'altra manera, comptat i debatut, ras i curt*, etc.

- (11) El resultat era l'empresonament durant tot el temps de disponibilitat militar, *o sigui*, fins que s'acabés el període de reserva. (*Lo Raier* 1987)
- (12) Jo diria que pràcticament totes, *més ben dit* totes, les empreses japoneses establertes a Catalunya han tingut uns bons resultats. (*Avui* 1988)

■ 2.2.4 Propietats semàntico-pragmàtiques

Els MDs posseeixen un significat instructiu o procedimental, que els distingeix dels mots i sintagmes amb valor representacional o conceptual. Per a aquesta diferenciació seguim Blakemore (2002: 83–85), qui considera que el discurs està format per dues classes d'unitats lingüístiques: aquelles que tenen valor conceptual, les quals s'uneixen per formar enunciats interpretables a partir de condicions de veritat, i les que tenen valor procedimental, que aporten indicacions sobre com s'ha d'entendre el contingut d'aquests enunciats. Les darreres (entre les que es troben els MDs) no contribueixen a la construcció del contingut proposicional, sinó que expliciten els processos interpretatius que haurà de fer el receptor per assolir una comprensió pertinent dels significats que interactuen en el text.

Un dels indicis més clars del sorgiment d'un MD a partir d'un mot o una combinació lèxica és la pèrdua dels trets semàntics distintius dels seus components. La dessemantització és un procés progressiu pel qual la capacitat representacional de la unitat s'afebleix i el seu significat original és substituït per una o més instruccions metadiscursives amb què el nou MD contribueix a la construcció textual (Brinton, 1996: 275–277; Traugott, 1996). Quan aquesta transició culmina, en resulta un MD semànticament buit, que només expressa valors pragmàtico-discursius. Tanmateix, la diferenciació entre significat conceptual i procedimental no sempre és possible (cf. Llopis, 2016: 229–233), de mode que trobem MDs com *tanmateix*, *no obstant*, *és a saber*, *oi?* o *home*, la composició dels quals no ens dona gaires indicis sobre les instruccions que s'hi associen; en canvi, la major part dels connectors lèxics i parentètics (Cuenca, 2006: 202–204) expressen instruccions molt pròximes al significat que posseeixen els seus constituents quan es fan servir en el discurs lliure. Un bon exemple en són reformuladors com ara *en resum*, *en síntesi*, *més ben dit*, *més exactament*, *per dir-ho breument*, *per ser més precís*, *recapitulant*, *o el que és el mateix*, *en altres paraules*, etc.

Així, el significat d'un MD consisteix en les funcions (sobre les quals es fonamenta la classificació presentada en § 2.1) que és capaç de realitzar, sempre en el marc textual i no en l'oracional. Pel seu valor transfràstic, faciliten la transició d'un enunciat al següent activant en la ment del receptor els processos que el conduiran a una interpretació pertinent del conjunt. Com a organitzadors del discurs, poden articular les informacions contingudes en el text presentant-les com a arguments coorientats (*a més*, *així també*, *a sobre*, etc.) o antiorientats (*tanmateix*, *no obstant*, *en canvi*, *ben al contrari*, etc.) cap a unes determinades conclusions. Fins i tot són capaços

d'actuar dins dels límits de l'enunciat subratllant l'especial rellevància d'un dels seus membres per a la prossecució d'una argumentació. Casos evidents de la incidència d'un MD en l'estructura informativa de l'enunciat són els connectors additius que marquen el grau màxim d'una escala (*fins i tot, inclús, més encara*), així com els operadors de concreció (*en especial, sobretot, concretament*) i els reformuladors en determinats usos argumentatius (*és a dir, en resum, en definitiva, comptat i debatut*).

■ 3 Reflexió final

L'objectiu del nostre breu recorregut pels MDs catalans ha estat sintetitzar-ne les principals propietats perquè serveixin de marc als treballs que configuren aquest dossier. Subratllem una vegada més la naturalesa extraproposicional, discursiva i funcional d'aquestes unitats, la caracterització de les quals no obeeix a criteris gramaticals sinó al paper que acompleixen en la construcció textual i en l'expressió d'instruccions metalingüístiques que en garanteixin la correcta interpretació.

Hem mostrat també que les paraules i construccions susceptibles de ser incloses en aquesta categoria formen un grup heterogeni, la unitat del qual només es justifica per raons de semblança funcional. La revisió dels trets bàsics dels MDs, que cal entendre com a propietats graduals i no necessàries, ens ha permès establir-ne una imatge prototípica, que ha d'ajudar-nos a identificar els MDs plenament constituïts i aquells candidats a formar part de la categoria malgrat que encara es troben en procés de consolidació.

El paper fonamental dels MDs en la comunicació fa avui incomprendible la seva llarga marginació del nucli principal de la investigació científica. Per aquesta raó, el dossier que aquí presentem vol col·laborar a ampliar el coneixement d'aquestes unitats i esperonar la realització de noves recerques centrades en la gramaticalització com a principal mecanisme de creació dels MDs, la seva potencialitat expressiva i la seva relació amb l'activitat formulativa.

■ 4 Sobre els articles d'aquest dossier

Els treballs que conformen aquest volum temàtic s'organitzen en tres blocs. El primer està dedicat a l'estudi monogràfic de MDs de la llengua catalana, tant des del punt de vista diacrònic com sincrònic.

En l'article que enceta el dossier, Josep Martines estudia el sorgiment del condicional com a marcador epistèmic i evidencial en contextos repor-

tatiu en català antic. L'autor mostra el paper essencial dels processos de subjectivació i intersubjectivació per explicar els diversos matisos semàntics i pragmàtics que arriba a prendre aquest temps verbal i que, a mitjan segle XV, el permetran d'actuar tot sol, sense altres elements lèxics ni discursius, com a marcador epistèmic i evidencial.

Caterina Martínez presenta un recorregut històric del MD *noresmenys* a través de textos legals, administratius, epistolaris i de temàtica religiosa. L'autora reconeix i explica l'evolució d'un valor de càlcul o quantificació al segle XIII fins a un de concessiu al segle XVIII, passant per la preferència, la suma i la simultaneïtat. El canvi de significat d'aquest connector concessiu contraargumentatiu referma així la hipòtesi sobre l'existència de nodes semàntics compartits en constant evolució.

Josep Vicent Garcia s'ocupa del procés de discursivització de les construccions temporals amb *haver*, com *temps ha*. Centrant-se en els moments més destacats d'aquest desenvolupament, en aquest article es demostra com *fer* desplaça *haver* per a l'expressió de temps transcorregut, mentre que el segon verb codifica paral·lelament valors intensius i pragmàtics. En l'actualitat, les formes amb *haver* es troben fortament fossilitzades i funcionen com a marcador de registre formal.

Maria Josep Cuenca reflexiona sobre la relació entre els connectors lèxics i els gramaticals en el discurs polític. Mitjançant l'estudi d'un corpus format per debats celebrats al Parlament de Catalunya, l'autora mostra el grau de gramaticalització assolit per connectors lèxics, especialment pels marcants endofòrics, que els equipara funcionalment als connectors gramaticals plenament constituïts per la seva capacitat d'ancorar millor el discurs i explicitar metalingüísticament els moviments que es realitzen en els processos argumentatius.

Aina Obis investiga el grau de gramaticalització i fixació de 19 marcadors metadiscursius amb funció endofòrica a partir de textos acadèmics d'alumnes universitaris. L'anàlisi morfològica, sintàctica i pragmàtica de les dades corrobora la hipòtesi que es tracta de marcadors situats en la fase preliminar del procés de gramaticalització.

El segon bloc temàtic aborda l'estudi dels MDs en català des d'un punt de vista contrastiu.

Carme Bach realitza una anàlisi comparada català-castellà dels MDs de reformulació *en fi/en fin, al cap i a la fi/al fin y al cabo i en definitiva/en definitiva*. La suposada equivalència que sembla derivar-se de la seva forma denominativa queda en entredit quan se'n revisa la coocurrència amb unitats pertanyents a altres categories, especialment amb les conjuncions, i el grau de

gramaticalització. Els resultats presentats per l'autora confirmen que, malgrat l'existència de certes similituds, no es tracta de MDs intercanviables ni, per tant, sinònims.

Maria Estellés i Maria Josep Cuenca prenen el català *ans* i l'espanyol *antes* com a objectes d'estudi. Si bé els dos mots *per se* ja expressaven en origen un valor refutatiu, avui dia aquest significat només es pot trobar en els connectors parentètics *ans bé/ans al contrari* en català i *antes bien/antes al contrario* en espanyol. A pesar de l'aparent similitud de les formes, l'anàlisi de la seva freqüència i distribució en un corpus sincrònic revela la distinta naturalesa d'ambdós MDs.

Ferran Robles explora la relació entre MDs i estructura informativa a través de l'anàlisi d'*és a dir* i *das heißt*, els reformuladors prototípics del català i l'alemany. L'aplicació del model de segmentació del discurs de Basel li permet identificar correspondències entre les instruccions expressades per aquestes partícules i la seva posició respecte de les unitats informatives que componen l'enunciat. Els resultats obtinguts semblen confirmar que, al costat d'altres continguts procedimentals, els MDs codifiquen indicacions precises sobre l'estatus informatiu dels referents textuais i la seva rellevància per la progressió textual i la construcció de les argumentacions.

Sarah Gemicioglu clou aquest apartat amb un treball que mostra la proximitat entre els processos de gramaticalització dels MDs i els d'altres categories lingüístiques. Mitjançant un estudi de corpus basat en mostres textuais del segle XIII, l'autora observa l'evolució del llatí HOMO en les formes *on* del francès, *hom* del català i *omne* de l'espanyol, i postula que l'aturada de la gramaticalització d'HOMO en aquesta darrera llengua s'explica per diferències contextuais, de posició sintàctica i altres modificacions, que no s'operaren en les altres dues.

El dossier es tanca amb dos treballs sobre la traducció dels MDs. En el primer, Vicent Salvador s'endinsa en els marcadors d'oposició del *Diccionari per a ociosos* de Joan Fuster i les seves traduccions a l'espanyol, anglès, italià i francès. Partint d'una visió estilística i respectant l'*ethos* de l'autor, Salvador examina les principals construccions concessives i els connectors que hi apareixen i les solucions traductològiques adoptades. Alhora, observa el grau de gramaticalització d'aquests i altres MDs d'oposició.

Per últim, Alejandro González i Blanca Arias analitzen els marcadors conversacionals alemanys *also* i *na*, i la seva traducció al català dins l'obra *Jeder stirbt für sich allein* de Hans Fallada. L'annotació pragmàtica d'un corpus paral·lel permet arribar a resultats de tipus qualitatiu i quantitatiu, com la principal funció recapituladora de *also* i introductora de noves idees de *na*.

Quant a la traducció al català, s'indiquen les diferents solucions observades depenent de la posició, el to, la funció o el tipus de clàusula de cada MD. ■

■ Bibliografia

- Anscombre, Jean-Claude / Ducrot, Oswald (1983): *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles: Mardaga.
- Antos, Gerd (1982): *Grundlagen einer Theorie des Formulierens*, Tübingen: Niemeyer.
- Blakemore, Diane (2002): *Relevance and linguistic meaning*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Borreguero, Margarita / López, Araceli (2011): «Marcadores discursivos, valores semánticos y articulación informativa del texto», in: Aschenberg, Heidi / Loureda, Óscar (eds.): *Marcadores del discurso: de la descripción a la definición*, Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert, 169–210.
- Brinton, Laurel J. (1996): *Pragmatic markers in English. Grammaticalization and language change*, Berlin / New York: de Gruyter.
- Cuenca, M. Josep (2006): *La connexió i els connectors*, Vic: Eumo.
- (2017): «Connectors gramaticals i connectors lèxics en la construcció discursiva del debat parlamentari», *Zeitschrift für Katalanistik* 30, 99–121.
- Ferrari, Angela / Borreguero, Margarita (2015): *La interfaz lengua-texto. Un modelo de estructura informativa*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- Günthner, Susanne (2012): «Eine interaktionale Perspektive auf Wortarten: Das Beispiel *und zwar*», in Rothstein (ed.), 14–47.
- Imo, Wolfgang (2012): «Wortart Diskursmarker?», in Rothstein (ed.), 48–88.
- Institut d'Estudis Catalans (ed.) (s.a.): «Corpus textual informatitzat de la llengua catalana», <<http://ctilc.iec.cat/>> [28.02.2017].
- Llopis, Ana (2016): «Significado y funciones en los marcadores discursivos», *Verba* 43, 227–264.
- López, Araceli / Loureda, Óscar (2013): «La reformulación discursiva entre lo oral y lo escrito», *Oralia* 16, 221–258.
- Marín, M. Josep (2005): *Marcadors discursius procedents de verbs de percepció*, València: Universitat de València.
- Obis, Aina (2017): «El grau de gramaticalització dels marcadors metadiscursius endofòrics», *Zeitschrift für Katalanistik* 30, 123–142.

- Portolés, José (2004): *Pragmática para hispanistas*, Madrid: Síntesis.
- (2007): *Marcadores del discurso*, Barcelona: Ariel.
- Robles, Ferran (2016): «Metadiskurs und Phraseologie: phrasale Formulierungsmarker im Deutschen und Katalanischen», *Zeitschrift für Katalanistik* 29, 59–79.
- Rothstein, Björn (ed.) (2012): *Nicht-flektierende Wortarten*, Berlin / Boston: de Gruyter.
- Sperber, Dan / Wilson, Deirdre (1986): *Relevance*, Oxford: Blackwell.
- Traugott, Elizabeth Closs (1996): «Grammaticalization and lexicalization», in: Brown, Keith / Miller, Jim (eds.): *Concise encyclopedia of syntactic theories*, Oxford: Pergamon, 181–187.
- Verschueren, Jef (2000): «Notes on the role of metapragmatic awareness in language», *Journal of Pragmatics* 10, 439–456.
- Ferran Robles i Sabater, Universitat de València, Institut Interuniversitari de Llengües Modernes Aplicades / Departament de Filologia Anglesa i Alemanya, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <ferran.robles@uv.es>.
- Pau Bertomeu Pi, Universitat de València, Departament de Filologia Anglesa i Alemanya, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <pau.bertomeu@uv.es>.

El condicional com a marcador epistèmic i evidencial en català antic: el condicional evidencial reportatiu amb verbs de dicció

Josep Martines (Alacant)

Summary: This article is centred around the rise of the conditional as an epistemic and evidential marker in reporting contexts in Old Catalan. The process studied begins with a situation in which the conditional 1.) marks the epistemic position of the source with regard to a given state of affairs; it then moves toward 2.) marking the epistemic position of the speaker with regard to the propositional content expressed in the source and, particularly, his non-commitment to this content. Subjectivisation and intersubjectivisation are identified as decisive factors for an understanding of the various semantic and pragmatic facets that reprise evidential conditionals may exhibit. The ongoing grammaticalisation process allowed conditionals from the 15th century onward to function without any further lexical or discursive devices as an epistemic and evidential marker in and of itself.

Keywords: Epistemic reprise, evidential conditionals, subjectivisation, intersubjectivisation, modalisation ■

■ 1 Introducció¹

Aquest estudi s'insereix dins una recerca més àmplia que afecta la descripció del procés pel qual el futur (F) i el condicional (C) van arribar a assumir

---

1 Aquest estudi s'ha dut a terme dins l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (Programa per a la Constitució i Acreditació d'Instituts Superiors d'Investigació Cooperativa d'Excel·lència, Ref. ISIC/012/042), i dins el marc dels projectes de recerca següents: «Gramàtica del Català Modern (1601–1834)» (MINECO, Ref. FFI2012-37103); «Continuació de la Gramàtica del Català Modern (1601–1834)» (MINECO/FEDER, Ref. FFI2015-69694-P); «Constitució d'un corpus textual per a una gramàtica del català modern (Gcm)» (IEC, Ref. PT 2012-S04-MARTINES; IEC1-15X); Digicotracam (Programa PROMETEU per a Grups d'Investigació en I+D d'Excel·lència, Generalitat Valenciana, Ref.: PROMETEOII-2014-018), finançat amb fons FEDER de la UE; i el Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció (Universitat d'Alacant, Ref. GITE-09009-UA).

en català antic un paper modal i evidencial. Ací ens ocuparem específicament de la descripció dels valors que va assumir el C com a marcador EP i EV² en contextos reportatius (*condicional evidencial reportatiu* (CER)) des dels primers testimonis (s. XIII–XIV) fins a l'edat moderna. Les notícies sobre l'ús del CER en català antic eren fins ara ben escasses. Actualment no és present en el parlar espontani i és més propi de l'àmbit periodístic i de gèneres formals (com ara l'acadèmic o el jurídic). Sovint havia estat considerat com a nou i espuri, d'influència francesa.³ Pot, doncs, resultar fins i tot sorprenent de trobar-lo des d'èpoques reculades i fins a l'edat moderna i amb sentits molt acostats als contemporanis.⁴

En els darrers anys ha crescut acceleradament la bibliografia sobre l'evidencialitat,⁵ tant en llengües en què és una marca gramatical necessària com en aquelles en què pot fins i tot arribar a resultar un concepte d'aplicació difícil. Ja era conegut i estudiat l'ús del C com a recurs per a marcar la font de la informació en llengües romàniques com el francès, l'italià, el portuguès o l'espanyol (Squartini, 2004; 2009; 2010; 2012; Dendale, 2014; Kronning, 2012; Rivero, 2014). Per als nostres fins concrets, ens sembla útil la descripció sintètica que ha fet recentment Dendale (2014: 246) del CER (o *conditionnel de reprise*) francès. Redueix a tres els trets bàsics que el caracteritzen “a) le caractère incertain de l’information ou l’incertitude du locuteur; b) la reprise à autrui de l’information donnée; c) la non-prise en charge de l’affirmation par le locuteur”. Aquesta descripció és prop de la proposada per Pérez-Saldanya (2002: 2644) per a certs usos del C “amb valor evidencial” que advertia en CAT contemporani en textos acadèmics (per reportar el punt de vista d'un altre), periodístics (per marcar que la informació prové de fonts que no es poden confirmar del tot) o, en general, en textos formals (per indicar que es tracta d'informació no confirmada o no assumida). Com veiem, aquestes definicions incorporen el component EP i el EV.

2 Abreviatures i signes especials emprats: a / b: (darrere un segle) primera o segona part del segle; Bcn: Barcelona; CAT: català; C: condicional; CER: condicional evidencial reportatiu; DR: discurs reportat; EDC: estat de coses; EI: estil indirecte; EP: epistèmic -a; EV: evidencial; F: futur; Ml: Mallorca; P/EF: parlant o escriptor font; P/EL: parlant o escriptor locutor; R/L: receptor o lector; Vl: València; +: no enregistrat.

3 Cf. la descripció més detallada i ajustada que en fa la GLC (2016: 924).

4 La recerca es fonamenta en els materials extrets dels corpus textuais informatitzats (CIMTAC i CICA) i en despullaments propis.

5 Recordem la definició d'Aikhenvald (2003: 1): “Evidentiality proper is understood as stating the existence of a source of evidence for some information”.

El present article parteix de dos altres treballs previs (Martines, 2015 i 2017) en què descrivim el sorgiment del F i el C temporals en CAT des del llatí i el desenvolupament en tots dos dels valors EP i EV. Allà despleguem les bases teòriques sobre les quals hem bastit la nostra anàlisi; molt sintèticament:

a) D'acord amb Narrog (2012: 278), que actualitza Comrie (1976) i Frawley (1992), entenem el F i el C (com a 'futur del passat') com a formes prospectives, és a dir, "an aspectual category describing the transition from a current state to some subsequent event, which also has temporal, modal, and evidential features". Hi distingim els components *a) temporal*, que remet a un temps posterior al referencial, *b) modal*, lligat al caràcter de predicció de la proposició introduïda: l'esdeveniment és predit i no-factual, i *c) evidencial*, atès que aquesta predicció "is usually based on some kind of evidence". El F, connectat amb l'aspecte prospectiu, assumeix valors subjectius EPs en llengües diverses (Bybee *et al.*, 1994); Narrog (2012: 280) observa que açò ha esdevingut en l'anglès *will*, amb l'itinerari 'prospectiu' > 'F' > 'probabilitat'. Pérez-Saldanya (2002: 2597–2598) ja havia subratllat que les formes prospectives (F i C), com també algunes del passat, poden assumir valors modals en CAT, o almenys, en alguns parlars; de fet, situa F i C entre els temps verbals més vinculats a la modalitat.

b) El sorgiment dels valors EP i EV del F i del C pot ser explicat a la llum de la Teoria de la Gramaticalització, la Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic i com a efecte dels processos de subjectivació i inter-subjectivació, segons han estat desplegats per Traugott / Dasher (2002) i Traugott (2012); per al CAT, Cuenca / Massip (2005), Martines (2013), Martines / Montserrat (2014) i Martines (2015; 2017).

c) Ja al s. XIII i XIVa comencem a trobar en CAT contextos que degueren disparar el desenvolupament de diversos valors modals del F i del C, concretament: F i C concessiu, miratiu, conjectual de provocació de resposta (*elicitation-of-response*) i, finalment, conjectual en contextos de discurs reportat (DR). Es tracta d'un feix de valors de caràcter intersubjectiu que cal atendre a fi de descriure l'itinerari que dugué fins al CER.

d) Cal tenir present ací, abans de descriure el CER, ja dins el s. XIV (cf. § 2.1) contextos que, connectats amb els esmentats en el punt anterior, degueren actuar com a veritables disparadors d'aquest ús del C. Es tracta de contextos que semblen situats a mitjan camí entre el discurs reportat (DR; *représentation du discours autre* [Kronning, 2005]) i el REC, o si més no, el preludien:

- (1) Sent Agustí comfonia mot los iretges per so car éls *preicaven* entre si que no *seria* pecar qui aucisia Sent Agustí, lo qual disien que era aucidor con a lop (*Vides*, s. XIII, III: 229)

Observem que es reporten en estil indirecte (EI) les paraules d'una tercera persona o font (P/EF) i que aquestes paraules són presentades com a conjectura, com a opinió expressada en C; si no és així, hauria estat prou un present (*és*) (en estil directe) o imperfecte (*era*) (en EI). El C ací sembla que marca més el caràcter conjectural de la informació reportada que no el fet que es tracta d'informació presa a un tercer, com prototípicament arribarà a indicar el REC.

Tenim un cas semblant en (2): un fragment de les queixes i refutacions presentades per fra Bernat davant el jutge per uns abusos comesos contra el bestiar de la reina. El text recull en EI i, introduïda per *E dix...*, tota la sèrie de refutacions del denunciador davant els arguments de la part contrària. També ací, si no es tractés d'un ús EP de fra Bernat, n'hi hauria hagut prou amb l'ús de l'indicatiu en passat:

- (2) E [dix *lo dit frare Bernat que*], si les dites bèsties hó cabana de la senyora reyna [...] prèls alcun dampnatge [...], no *seria feyt* en colpa d'ell ne dels frares del Temple (*Pergamins e processos*, 1298: 231)

Casos com (1) i (2) podrien actuar com a *bridging contexts* (Evans / Wilkins, 2000: 550; Traugott, 2012; Martines / Montserrat, 2013), en la mesura que podrien afavorir inferències invitades que obrissen el pas cap al REC. Molt breument: cal remarcar el caràcter polifònic de les dues situacions d'intersubjectificació. Tenim en tots dos casos:

- a) El P/E_L o *locuteur énonciateur* (Ducrot, 1984; Kronning, 2005; Bres, 2014) responsable de l'enunciació (o E). Concretament, el redactor de la vida de Sant Agustí, en el primer; i l'escrivà de la cort de justícia que pren nota de les declaracions, en el segon.
- b) El R/L o receptor/ lector: els lectors dels textos, en un cas, interessats en la vida de sant Agustí; el jutge i les parts litigants, en l'altre.
- c) El P/E_F o *locuteur source*: els heretges, en el primer; fra Bernat, en el segon.
- d) Les paraules del P/E_F reportades pel P/E_L, és a dir, l'enunciació prèvia (o *e*). És una enunciació prèvia 1) que el P/E_L de (1) va poder sentir als heretges o que, més probablement, li van arribar per una via també reportada (oral o escrita); i 2) que el P/E_L de (2) ha sentit directament i ha escrit durant la declaració de fra Bernat. Aquesta *e* és reportada en

EI i és introduïda dins una estructura sintàctica típica: “verb de dicció (*preïcaven; dix*) + *que* subordinada completiva”.

En tots dos casos el contingut de *e* és presentat com a opinió, com a formulació EP, com una possibilitat que ha estat manlevada al P/E_F: en (1) els heretges consideraven que podia no ser pecat matar sant Agustí perquè, segons deien, era un assassí; en (2) fra Bernat explica que els danys patits pel bestiar de la reina (si s’haguessen produït), no degueren ser responsabilitat seva. Això explica l’ús del C. Ara bé, en ambdós casos, el P/E_L no assumeix com a pròpies les interpretacions conjecturals que reporta.

■ 2 El condicional evidencial reportatiu en català antic: valors semàntics i pragmàtics

■ 2.1 Els contextos de partida

Ja havíem avançat (Martines, 2015) que és al s. XIV quan podem situar els primers exemples de CER en CAT; aquests primers casos encara apareixen en convivència amb usos del C semblants a aquells, com hem vist en (1) i (2), que degueren servir al s. XIIIb de punt de partida per al CER. Es tracta de contextos en què el P/E_L reproduceix en EI la declaració d’algú altre (P/E_F). Són *bridge contexts* que, com a tals, permeten més d’una interpretació i, doncs, són útils per a dibuixar l’àmbit pragmàtic que pogué disparar el sorgiment del CER.

D’una banda, podem veure en aquests casos una declaració del P/E_F presentada per aquest mateix, cal subratllar-ho, en termes epistèmics: la valoració que fa el P/E_F sobre un EDC donat i el seu compromís amb aquesta valoració; i així és reportada pel P/E_L. Aquesta posició EP del P/E_F és marcada com a conjectura, precisament, per mitjà del C, en l’àmbit del passat, i tot això encara dins un context formal de DR en EI. Vegem-ho:

- (3) Ítem, *diu ut supra* que, posat sens perjudici que en les portes de cada [sic per *casa*] del dit Garcia Porcho sien vists alguns colps o trenchs, allò *seria estat feyt* après que·ls dits denunciats se’n foren partits, per lo dit Garcia, per na Beveguda, mare de aquell, o altres persones, per manament o voluntat (*Justícia criminal*, Vlc, 1378: 193)

És un fragment de les declaracions en un procés: diverses persones (P/E_F) han estat acusades d’haver provat d’accedir per la força a casa d’en Garcia per agredir-lo i d’haver forçat les portes de sa casa; en Garcia abans

havia nafrat un parent dels denunciants. Aquests admeten que l'havien encalçat fins a sa casa per venjar el seu parent però que se n'havien anat, sense causar-li gens de mal, quan aquest havia entrat a casa. Declaren que no es fan responsables dels colps que han aparegut a la porta del tal Garcia i en donen una explicació en C. En aquest cas el C pot ser només un marcadore EP introduït pels declarants (P/E_p): ells mateixos ofereixen una explicació en termes de conjectura d'aquells colps ('[allò] devia/ podia haver estat fet després que ells se n'haguessen anat i per altres persones').

De l'altra banda, com ja vèiem que s'esdevenia en usos del s. XIIIb, aquest text pot permetre una altra lectura: cal tenir en compte que, en el context de declaració i de defensa en un procés, resulta potser més convincent que els acusats mostren una posició ferma; hem d'admetre que l'ús del C i, doncs, el marcatge com a conjectura podria haver estat introduït pel P/E_i: l'escrivà que transcriu en EI les declaracions dels denunciats evitaria d'aquesta manera de presentar com a fets allò que són opinions o explicacions d'aquests.

A la primeria del mateix s. XIV, hem atestat el C en textos també de DR en EI que, tot i l'ambigüitat, poden tenir una interpretació encara potser més acostada al CER:

- (4) Ítem *diu [en Jacme Carreres]* excipièn que la denunciació no à loch, car a volentat e consentent no és fer perjudici ne enjúria alcuna, e si anch en la casa de la dita na Simona entrà de nit o de dia [...], allò *auria fet* ab volentat e consentiment de la dita na Simona, e no per furtar ni per emblar alcuna cosa (*Cort de Justícia*, VIc, 1323: 247)

De bell nou, és una declaració en un procés: en Carreres ha estat denunciat per na Simona d'haver entrat a la força a l'habitatge d'aquesta, d'haver-la amenaçada amb un ganivet i d'haver-li robat una certa quantitat de diners. La *consecutio temporum* exigeix no un C (*auria fet*) sinó, més tost, un temps de passat en indicatiu que concordés amb el passat *entrà*: 'diu que [...], si anc ('mai, alguna vegada') *entrà* a casa de na Simona [...], allò *fou fet* amb consentiment d'aquesta'. Si llegim el procés sencer, confirmem que, efectivament, en Carreres havia estat a casa de na Simona altres voltes i en companyia del marit d'aquesta: això és reconegut, fins i tot, per la mateixa na Simona. Ací, a diferència del que s'esdevenia en (3), el C seria més difícilment justificable com a marcadore de la pròpia posició EP del P/E_i; aquesta declaració de l'acusat inclou fets (o, si més no, ho pretén) i no tant una avaluació d'un EDC: en Carreres declara que, quan ell havia entrat a

casa de la denunciant, ho havia fet amb consentiment d'aquesta; no es tracta d'una opinió que l'acusat pogués deixar anar, com es podria interpretar en l'exemple anterior. A més, aquesta asseveració és la base de la seva defensa: no convenia, doncs, que la presentés com a conjectura.

Casos com aquests, encara dins l'esquema formal de la *médiation énonciative* (o DR), ja permeten, en graus diferents, una lectura en clau de *médiation épistémique* (o *evidentialité*), si manllevem els termes de Kronning (2005: 298); com acostuma a ocórrer en els contextos pont, ací ens movem dins una certa ambigüïtat i és la situació comunicativa el factor que dispara la inferència. Des del s. XIIIb (1 i 2) trobem DR en EI en què el C podria ser un marcador introduït pel P/E_F de la seva posició EP davant un EDC, si no fos que els condicionants de la situació comunicativa inviten a inferir (*invited inference*, Traugott / Dasher, 2002) que, més aviat, és del P/E_L de qui parteix el marcatge de la seva pròpia posició EP.

Al capdavall, sense abandonar encara l'esquema de DR, el focus de la subjectivació es trasllada des de la posició EP (o *modus*) del P/E_F davant un EDC a la posició EP del P/E_L davant la informació que aquest pren i reproduceix d'aquell P/E_F: el P/E_L presenta com a conjectura el contingut proposicional (o *dictum*) que manleva al P/E_F. La inferència que pot disparar això en el R/L, dins una relació metonímica de causa/efecte, podria formular-se així:

- (5) + El P/E_L presenta com a conjectura allò que diu que ha dit el P/E_F +
 → + El R/L entén que el P/E_L no es compromet amb el que diu que ha dit el P/E_F +

No es pot negligir el fet que els contextos comunicatius que degueren facilitar el canvi segueixen un *script* segons el qual s'espera que el P/E_L mantinga la distància davant el *dictum* que reporta del P/E_F: no és esperable que el redactor d'una hagiografia canònica de sant Agustí assumisca el que diuen els heretges contra el sant (1) ni és esperable que l'escrivà que transcriu les declaracions dels acusats en un procés assumisca segons quins elements d'aquestes declaracions (2, 3, 4). Es tracta de la *non-prise en charge* (Abouda, 2001; Dendale, 2014) o *modalisation zéro* (Kronning, 2005), tret EP que acabarà sent bàsic en el CER.

El procés d'intersubjectivació fa un paper fonamental ací: d'una banda, el P/E_L adopta aquesta posició en la mesura que té en compte el R/L i la imatge pròpia que vol projectar sobre aquest; de l'altra, com acabem d'avançar, atès el context comunicatiu i l'*script* que defineix aquest context,

el R/L espera del P/E_L, aquesta posició de distanciament i de no assumptió del contingut del que diu el P/E_F.

Per aquesta drecera i com provarem d'il·lustrar ací, sembla que la inter-subjectivació degué condicionar el canvi que va menar el C des de 1) marcador de la posició EP (o *modus*) del P/E_F davant un EDC incorporada pel P/E_L dins el seu DR en EI, fins a 2) marcador de la posició EP i EV del P/E_L davant el *dictum* d'un P/E_F, com veurem, inicialment al·ludit, després cada vegada més indeterminat i, finalment absent.

Podem postular, doncs que el C degué arribar a integrar també aquest paper de marcador EV 1) amb l'esvaïment (*bleaching*) progressiu del P/E_F en el context comunicatiu, i 2) amb la substitució del report en EI del *dictum* i del *modus* del P/E_F per l'al·lusió al *dictum* d'un P/E_F i per l'expressió del propi *modus* del P/E_L davant aquest *dictum*. El P/E_L arribarà a fer servir el C per a donar a entendre al R/L que allò que diu prové d'una font per via oral, escrita i, fins i tot, inferencial, font a la qual correspon la responsabilitat sobre la veracitat del contingut proposicional; i això amb un allunyament progressiu de l'esquema del DR i, hi insistim, amb l'esvaïment del P/E_F. És de molt d'interès per a l'estudi diacrònic que ens ocupa remarcar el caràcter progressiu d'aquest canvi semàntic, a la llum dels testimonis aplegats. De fet, no serà fins a mitjan s. XV quan trobarem el C tot sol com a marcador EP i EV del P/E_L, és a dir, sense altres elements lèxics que puguen remetre a un P/E_F.

■ 2.2 L'evolució

■ 2.2.1

Dins el s. XIV, més esparsament a la primeria i ja de manera més freqüent de la segona meitat en avant, trobarem materials que permeten de descriure la configuració progressiva del C com a marcador EP i EV. La freqüència d'aquest ús augmentarà notablement al llarg de l'edat mitjana i no decaurà durant la moderna, si més no fins al s. XVIII, darrera centúria atesa en aquesta recerca. És freqüent en el registre juridicoadministratiu i cancelleresc (processos, denúncies, cartes); com veurem, però, no és exclusiu d'aquesta mena de textos i es fa trobador també en l'àmbit literari i, fins i tot, en escrits de caire més personal i més acostats al registre informal, com ara dietaris i cartes privades.

Quant al vessant formal,⁶ 1) com a projecció des de l'àmbit en què, com s'ha vist, comença a gestar-se el CER, els testimonis més antics i més freqüents d'aquest valor hereten l'esquema del DR en EI: un P/E_L reproduceix o, més tost, al·ludeix a les paraules d'un P/E_F, presentades dins una subordinada completiva que depèn d'una oració principal introduïda per un verb que remet al P/E_F i al canal (oral, escrit, inferencial) per mitjà del qual ha arribat la informació al P/E_L. Aquest verb pot també expressar el *modus* que el P/E_L reconeix en el P/E_F i, fins i tot, la seva pròpia actitud davant la informació manllevada. Aquest verb pot pertànyer a), inicialment (des del s. XIII–XIV), a l'àmbit de l'emissió d'informació i de l'opinió, genèricament, de la dicció. De bon començament, aquests verbs solen al·ludir a un P/E_F concret; progressivament es fa més freqüent un P/E_F indeterminat, difús. Ens n'ocupem més avall.

b) Posteriorment (des del s. XV) trobarem verbs vinculats a la recepció i la comprensió d'informació i al coneixement (*concebre, descobrir, entendre, mostrar, llegir, oir, pervenir a audiència / notícia / sabuda, saber, sentir, tenir entès*, etc.). Com es mostra en Martines (en premsa), aquests verbs remetent a una font difusa d'informació i connecten amb l'esvaïment de P/E_F i amb l'accentuació del paper del C com a marcador també EV; vet-ne una mostra:

- (6) *Sentit havem* que alguns, moguts per malícia, *se sforçarien* e de fet *haurien cominat* suscitar debat, plet e qüestió en la canongia e pebordria que lo honorable micer Johan Marromà [...] obté en aquella Seu (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1445: 162)
- (7) *Entès havem* que en aqueix loch *se trobaria* hun malalt de llebrosia (*Epistolari II*, Vlc, 1463: 372)
- (8) Com a *notícia y sebuda* del procurador y promotor fiscal de nostre cort eclesiàstica *sia provengut* que algunes persones [...] *tindrien* llibres, breus e altres scripturas en e ab las quals *haurien perpetrat y perpetrarien* diverses maneres de metzines invocant los dimonis, fahents sortilegis [...] (*Edicte episcopal*, Ml, 1499; Miralles (ed.), 2006: 330)
- (9) Joan de Castilla, secretari de la Inquissició, ha aportat en recado a sas senyories il·lustres, de part dels reverents pares inquisidors, concistint en què *tenia antès* que alguns oficials de la Generalitat, a la ciutat de

6 Presentem una descripció molt succinta dels contextos formals en què apareix el CER a la llum del nostres materials. Ací ens ocuparem només del tipus 1a). Per a l'estudi de la resta de contextos, v. Martines (en premsa).

7 Sobre el paper evidencial del verb *entendre*, cf. Antolí (2015b).

Gerona, *se haurian conferit* en casa de Aleix Gaubert, prevere, commissari del Sant Offici, a fi de regonexar-la (*Dietaris Generalitat X*, Bcn, 1703: 398)

c) Des d'aquella mateixa època, hi pot haver altres verbs, de caire EV, en contextos en què s'infereix que la informació ha estat manllevada; cf. amb *parer* (Antolí, 2015a):

- (10) *Par*, senyor, que, essent mort en Roma lo dit mestre Pere Riera, *seria stat impetrat* per mort d'aquell, de nostre sant pare, lo dit benefici per un appellat Melchior (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1453: 195)
- (11) Vostra letra [...] havem reebut, notificant-nos de certs moros d'aquest regne [...]. Los quals dits moros *par* portaven ab si dos adalils naturals d'aquest regne, [...] e *serien stats presos* a vida xiii moros e les dos mores, e portats a aqueixa vil·la tots (*Epistolari II*, Vlc, 1463: 296)

2) La referència a la font pot expressar-se també per mitjà d'adjunts oracionals parentètics, prototípicament introduïts per *segons*; cf. més avant (29, 30, 37, 45, 55, 62), amb verbs de dicció del tipus *1a*, i els següents:

- (12) Senyor, *segons los ardots* que occoren ací de Nàpols per la via de Messina e d'altres lochs, *parria* que'l comte de la Marcha *seria* ja *entrat* en Nàpols e *hauria fetes* bodes ab la reyna e's nomena rey e, en la jornada que entrà, *hauria pres* un capità nomenat Esforça (*Epistolari de Ferran I*, Catània, 1415: 455)
- (13) son nabot rey de Napols qui *seguons informacio* es gerrajat per lo rey Rayner Macellesos e Janovesos qui *aurien armades* per la dita raho xxii galeas (*Ardits*, Bcn, 1459: 335)
- (14) E, *segons par*, *seria arribat* aquí ab la dita mora en aqueixa vila (*Epistolari II*, Vlc, 1466: 386)

3) Poden aparèixer, a més, elements lèxics que permeten recuperar metonímicament el P/E_F; es tracta de referències a una font escrita o oral (una carta, una notícia, un rumor...):

- (15) E ell dit açò a poc de dies ageren *ardit* com don Pedro per cert *auria pres* lo dit castell (*Cartes Jaume II*, Elx, 1310: 391)
- (16) scrivim a vostra majestat, sentim, emperò, que alguns tacanyts e mals hòmens, sens redubte algú, que no han, prenants *una veu vana*, sens

fonament algú –que vostra senyoria *hauria dit e voldria* que tots los moros d'aquest regne sien reduyts christians–, se lexen dir e sembren paraules molt stranyes e perillooses (*Epistolari II*, Vlc, 1456: 294)

- (17) *essent pública la notícia* de què dits [*bens*] *serien ocultats* no sols en casas seculars sinó també en casas de ecclesiàstichs y en llochcs sagrats o monestirs y convents (*Dietaris Generalitat IX*, Bcn, 1696: 593)

4) Com s'ha avançat, fins a mitjan s. XV no comencem a trobar el C com a únic marcador EP i EV en aquests contextos de represa i, així i tot, amb una freqüència baixa:

- (18) [*lo rey*] dix-li [*a Curial*] que havia entreoyt que [*lo Sangler*] volia parlar ab Curial sobre algunes follies que li *serien estades dites* [*al Sangler*] (*Curial*, 1440–1450: 189)
- (19) Seguí's que [...], hanà a al palau episcopal e, per causa de certes paraules massa injurioses dites per alguns del dit palau [...], *hauria trencades* les portes del dit palau (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1453: 200)
- (20) Joan Baptista de Cortada [...] és estat capturat per lo batlla de Castellersol assistint dit Cortada en una regonexensa se feya en dita vila ab lo motiu de què lo *hauria trobat* ab pistoles (*Dietaris Generalitat X*, Bcn, 1701: 5)

Cal remarcar que, a diferència del que s'esdevenia en els contextos pont, 1) la reproducció dels mots del P/E_F és, en general, desplaçada per una al·lusió sintètica a la part evocada del discurs d'aquest; 2) la presència del P/E_F és progressivament més difusa, fins a arribar a ser obviada; i 3) el procés de semantització i gramaticalització permetrà que el C pugui aparèixer tot sol com a marcador EP i també EV, sense el recurs a verbs introductoris i sense l'expressió de la font de la informació reportada. Atesos els límits d'espai d'aquest article, ací ens limitarem a descriure el procés en el primer estadi: quan el CER va dins una oració subordinada que depèn d'un verb dicció (1a). Pararem atenció quasi exclusivament en els valors semàntics i pragmàtics del C i també dels verbs introductoris.

■ 2.2.2

Els exemples en què el CER és introduït per una oració principal amb un verb de dicció representen el 54 % dels materials aplegats. La meitat d'aquests són amb el verb *dir*, el prototípic de dicció. Només en el 17 % dels casos de *dir*, que corresponen cronològicament (convé remarcar-ho)

sobretot a les primeres ocurrencies, s'esmenta un P/E_F concret, la informació del qual és incorporada sintèticament dins el discurs del P/E_L. En el trànsit cap al s. XV, es fa cada vegada més freqüent el recurs a un *dir* impersonal: en 3a persona, bé del singular bé del plural. El P/E_L manté sota un vel, difumina la font o la situa dins el terreny del rumor o de la informació compartida per molts.

Podem trobar diverses actituds del P/E_L. Són una constant la no assumptió (real o fingida) de la informació reportada (el no compromís amb la veracitat d'aquesta) i el marcatge d'aquesta com a manllevada: en general, el P/E_L no entra a valorar una informació que és marcada com a no pròpia. Aquesta posició EP i EV pot presentar matisos pragmàtics remarcables, depenent, sobretot, del tipus de vincle amb el P/E_F i amb el R/L, els objectius de la situació comunicativa i el paper que hi correspon al P/E_L. Segons els casos, podem inferir que la informació és presentada simplement com a manllevada, com a no contrastada, com a dubtosa i, fins i tot, com a improbable o rebutjada. Vegem-ne una mostra.

Un correu duia una carta als jurats de València i li ha estat interceptada. Aquests jurats escriuen al marquès de Villena, que n'ha rebuda una altra amb la mateixa informació, perquè els confirme certes qüestions contingudes en la missiva perduda i que el correu els ha explicat de paraula. El text és un bon exemple de polifonia discursiva i, particularment, de la no assumptió de la veracitat del *dictum* del P/E_F (el portador del correu) per part del P/E_L (els jurats); aquests esmenten explícitament el correu com a font de la informació i en demanen confirmació:

- (21) Senyor. Lo vostre correu, portador de la present, segons que·ns ha dit, portava dues letres del senyor rey, una a vos e altra a nos, e que·l senyor duch [...] li pres e retench la nostra, de manera que nos no podem saber res de aço que en aquella era contengut, de que estam en gran desig e, majorment, com aquest [*el portador del correu*] diu algunes noves plaents, si veres son; es a saber: que·l bisbe de Salamanca e mossen Johan Ramirez d'Arellano, missatgers del rey de Castella, *haurien finat* ab lo senyor rey del matrimoni e d'altres afers, on pregam afectuosament a vos senyor [...], que·ns n'escrivats de continent (*Carta dels jurats*, Vlc, 1374: 103)

El procurador de la reina Violant s'oposa a les mesures de sanejament que volen dur a terme els jurats de València. Aquell al·lega que aquestes

mesures afecten la jueria, àmbit sota jurisdicció de la Corona. Ací el *dictum* del P/E_F, marcat amb el C, no és compartit, i és, fins i tot, rebutat pel P/E_L:

- (22) E lo vostre procurador façe obstacle en les nostres donacions *dién* que'ls dits valls, o la part d'aquell que està davant la juheria que solia ésser, *serien* vostres, ço que nosaltres ignoram. E creem que, pus juheria no y ha, los valls són reduïts e tornen en la ciutat, axí com tots los altres. E com no u feessen, tant és poca cosa e sùtzea e enlegin la ciutat, que no creem que'l dit obstacle se façe de vostre manament e voler (*Epistolari I*, Vlc, 1402: 90)

En aquest mateix corpus documental, és interessant el cas següent: ací el C permet al P/E_L (els jurats) distingir allò que és un argument adduït pel P/E_F (el bisbe de Girona) i no compartit pel mateix P/E_L d'allò que són fets, expressats en indicatiu. En Bovet, nat a Girona i ciutadà de València, és mort sense fills; el bisbe reclama la meitat dels bens d'en Bovet. Els jurats s'adrecen al regent de la cancelleria reial: addueixen arguments legals contra aquesta pretensió i li pregunten que els faça arribar al rei:

- (23) Lo bisbe de Gerona s'és avisat que'l dit En Ramon Bovet era de Gerona o de son bisbat, de loch on ha intestia e exorquia, e per aquesta rahó aquí, en Barchinona denant jutge, ell demanà al dit En Bovet, o als marmessors e detenedors de sos béns, la meytat o certa part d'aquells que *diu* que li *pertanyeria* per dret d'exorquia (*Epistolari I*, Vlc, 1405: 79)

En el context d'intersubjectivació que descrivíem adés, el C pot servir per a expressar una no assumptió, diguem-ne, fingida de la informació manllevada al P/E_F, un distanciament simulat: el P/E_L hi pot recórrer per fer veure que no es compromet amb la veracitat d'aquesta informació, per fer veure que són dades adduïdes per una font i que s'han de confirmar. I això perquè ho exigeix el tipus de relació que estableix amb el R/L. És el que observem en el document següent de mitjan s. XV:

- (24) són recorreguts a nosaltres los vicaris generals de nostre sant pare e encara lo capítol de la Seu [...] *dients* que vostra senyoria *hauria scrit* als dits oficials tinguessen manera que les germanes del dit nostre sant pare acullissen en lo palau bisbal de la dita ciutat la senyora infanta relicta del senyor infant don Enrich (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1457: 257)

Cal remarcar que el text comença referint que el R/L (el lloctinent general) havia adreçat cartes al governador i al batlle general per pressionar-los que duguessen a terme un contrafur. L'existència d'aquestes cartes és presentada com un fet i no és posada en dubte. Aquesta pressió ha arribat als vicaris del Papa i al capítol de la Seu. Aquests se'n planyen als jurats de la València, els quals s'adrecen al lloctinent general perquè esmene el contrafur. Els jurats marquen amb el C la part del contingut de les cartes que ha provocat les protestes i que els ha estat reportada pels denunciants; això els permet fer veure que se'n mantenen al marge: és una denúncia que no fan exactament ells mateixos sinó que els arriba d'una altra instància. Això no lleva que, al llarg del text, hi haja indicis de rebuig del comportament del lloctinent general, no ho oblidem, un superior jeràrquic, i del suport que donen els jurats a la denúncia.

La necessitat de reproduir el procediment segons el qual s'ha arribat a constatar i a denunciar un delictes duu a donar constància de la seqüència seguida en la transmissió de la informació sobre l'afer. Cf. en (25) una anotació del *Llibre del mostassaf* de Mallorca:

- (25) Fou proposat per lo dit honorable misser Bonifaci Morro altre dels dits honorables Jurats *dient* com en los dies prop passats lo honorable en Palay Unis donzell, [...] faent la prova acustumada fer dels vins de les tavernes e cellers de la dita ciutat [*de Mallorca*], *seria stat atrobat*, que per los taverners o senyors dels dits vins *seria stada feta* mescla d'aygua e de altres àvols mixtures e vin agra e vins podrits (*Mostassaf*, MI, 1459: 132)

El C *a)* serveix ací per a expressar que P/E_L no entra a valorar la veracitat del fet que el vi haja estat adulterat: no debades consta en el mateix document que, sobre la base d'aquesta informació, es va sol·licitar al Consell de Mallorca que prengué mesures a fi que s'evités aquesta adulteració. No correspondria que es sotmetés a consideració la veracitat de la informació fornida precisament per qui té la competència en aquesta matèria: el mostassaf ha fet fer la recerca i ha arribat a la conclusió que hi ha adulteració del vi; és a ell qui correspon donar aquesta informació als jurats. El C, *ahora, b)* permet remetre al P/E_F, el mostassaf, com a font, en aquest cas, fiable de la informació, a partir de la qual el jurat misser Bonifaci Morro informà l'autoritat sobre el delictes.

■ 2.2.3

D'ençà la darrerria del s. XIV i ja dins el s. XV, esdevenen majoritaris els contextos en què la font d'informació es fa cada vegada més difusa. Predominen de molt les ocurrences de *dir* amb valor impersonal del tipus *es diu que, diuen / m'han dit / deien*: el 83'33 % del total. És aquest un recurs que permet velar el P/E_F. A la llum dels nostres textos, podem suggerir que això deu respondre, fonamentalment, a dues motivacions: *a)* perquè precisament el que pretén el P/E_L és fer veure al R/L que es tracta d'una qüestió de coneixement públic i que no parteix d'una única font, potser implicada en el contingut reportat; o *b)* perquè el P/E_L reporta rumors o informacions i denúncies no contrastades. En aquest cas, pot ocórrer que la font siga coneguda del P/E_L i li convinga de velar-la: aquest recurs li permet de situar el *dictum* del P/E_F dins el terreny del rumor i no dels fets i, doncs, reduir-ne la veracitat davant el R/L. Això mateix li pot permetre d'accentuar l'aparent o real no assumptió de la informació: es presenta davant el R/L simplement com a transmissor d'una informació que li ha arribat per canals indeterminats, no necessàriament assumits o contrastats. Això té una especial incidència en contextos en els quals, com vèiem adés en (24), hi ha una relació de subordinació davant el R/L o en els quals el P/E_L vol projectar una imatge d'objectivitat quant als fets reportats o mantenir-se'n al marge.

Al capdavant, açò té molt a veure amb els usos contemporanis del CER. Aquest esvaïment de la font afavoreix que s'accentue el paper del C com a marcador EP i EV.

Podria trobar-se dins la motivació *a)* el text següent del s. XIVb. Un pastor, en Bernat Ferrer, denuncia davant els jurats que ell i un company han patit un assalt i un robatori; segons explica, el company ha resultat mort en l'atac i el ramat, desatès i, doncs, segrestat pel procurador de Benaguasil. Els jurats expliquen al procurador els fets segons la "relació e clams d'en Bernat Ferrer" en EI i en indicatiu, combinat amb dos passatges en C:

- (26) E com los pastors li dixessen [*a l'assaltant*] que no li darien res, pus no feyen alcun dan e lo dit bestiar era d'om vehí de València, lo dit hom ab la ballesta qui prè la dita capa del fato, *se diu* que *hauria haides* noves ab pastors del dit bestiar per raó com aquell, sens deguna raó, *hauria pres* la dita capa, en tant que lo dit hom parà la ballesta e encalçà los dits pastors, qui per por de la dita ballesta fugiren./ [...] E axí romàs lo dit bestiar sens guarda alcuna, lo qual se diu que de manament vostre *seria estat pres e secrestat* e més tot en I ramat. Per la qual

raó lo dit En Bernat Ferrer pregava a nosaltres que sobre açò li proveïsem de remey de justícia (*Epistolari I*, Vlc, 1398: 325–326)

Com bé admeten els jurats, l'afectat per l'assalt ha estat la seva font d'informació i, a més, sembla que hi donen crèdit: “E nosaltres, hoïda tal relació, havem d'aquest fet gran desplaer per lo dan que a cascuna part se'n segueix”. Fer servir el C i velar el P/E_F els permet de donar a entendre que mantenen la distància davant aquesta informació i que es tracta d'una reclamació basada en fets no sols coneguts per aquesta font, tan implicada en l'afer: ja és una cosa pública.

Són majoria els exemples que hem trobat connectats amb la motivació *b*), sobretot ja del s. XV. D'una banda, n'hi ha en què el P/E_L simplement remet a una font inespecífica i es refereix a rumors, a informació no contrastada; amb això remarca i preserva la seva pròpia posició davant el R/L sobre la veracitat de la informació. Tot i que, com veurem, també apareix en textos de caire oficial, aquest ús sovinteja en escrits literaris i també més informals i personals:

- (27) Qualseque quinze dies ha [...], en aquesta ciutat és stada atrobada acaptant una fadrina apellada Johaneta, de edat de huyt anys, poch més o me[n]ys, la qual *se diu haurie ací menada* una dona apellada Na Marió, de aqueixa ciutat, qui era venguda veure una sa thia (*Epistolari II*, Vlc, 1443: 366)
- (28) Dimecres XXVI. Lo dit die [...] en Johan Bruio sotsindich [...] intra en les naus [...] [d']en Jacme Terre e den Perot Johan qui eren juntes en la plage de la mar de Barchinona per presentarlos certa requesta en effecte continent que com *se dignes* que ells *haurian preses* vitualles de vassalls del Rey de Castella [...]. E dubtant no fos contra los capitols de la pau del dit Rey de Castella per quels requeria que ab les dites vitualles sen anasen e no descarregassen (*Ardits*, Bcn, 1448: 61)
- (29) *recusarién*, segons *se diu*, a aquell pagar [vint-huyt lliures per omnia pensió de un censa] al amat e feel conseller nostre micer Anthoni Riquer (*Estudi General*, Tàrrrega, 1465: 139)
- (30) E stant ell, dit regent la governació, fora la ciutat de Gerona, los quals delats, segons *se diu*, *haurien comesos* alguns delictes dins la dita ciutat (*Lletres reials de Girona*, Bcn, 1487: 923)
- (31) E estic ab ànsia d'aquí [*de Tortosa*], que m'*han dit* que, des que io só partit, lo temps *se seria embarassat* (*Epistolari del s. XV*, Bcn, 1495: 57)

- (32) Viu a la senyora tia, està molt bona, besa les mans de vostra senyoria. Tenia noves que'l comanador Ycart era mort. Encara no ns àn fet posar dol perquè la nova venia de Nàpols y ell *diuen* que *seria mort* en Sisília. No sé si serà certa, bé voldria que no, que era u dels bons del linatge (*Cartes d'Estefania*, 1534: 101)
- (33) *Diu-se* que lo duc de Savoia, malcontent del tracte havian tingut lo duc de Lerma y don Pedro Franquesa a sos fills com eran en Espanya, havia donada rahó al Papa del modo del govern del rey, y que lo Papa *auria scrit* al rey en sustantia que miras per son patrimoni (*Dietari Pujades II*, Bcn, 1606–1610: 43)
- (34) *Diu-se* que ell y lo bisbe de Tortosa *serian* morts de paciò de ànimo de las turbulèncias que corren en Barcelona (*Dietari Pujades III*, Bcn, 1622: 122)

D'una altra banda, n'hem aplegat en què el factor de la intersubjectivació hi juga d'una manera més complexa; vegem-ne alguna il·lustració. Comencem per un dels pocs casos del s. XIVb: els oficials del comte Dénia havien capturat una barca armada de València, juntament amb els tripulants i el comissari dels jurats d'aquella ciutat; segons sembla, això ha estat perquè aquests darrers havien detingut al port de Dénia una altra embarcació que treia il·legalment mercaderies del Regne:

- (35) Per lo patró de la barqua armada, la qual nosaltres [*jurats de València*] per ordenació de privilegis reyls en guarda de la treta dels blats e altres victualles de Regne de Valencia, som estats certificats que vosaltres havets preses en P. Rossinyol, comissari, e altres hòmens de la dita nostra barcha, per ço com *se diu* que *hauriem presa* en lo port de Denia una barcha carregada de garrofa que anava o s'aparellava d'anar a Mallorches, de la qual cosa havem gran maravella e desplaer (*Carta dels jurats*, Vlc, 1375: 113)

Observem com s'hi recorre a l'indicatiu (*havets preses*), introduït per un rotund *certificar*, i a la remissió a una font específica (*lo patró*) per fer referència a allò que és assumit com a fet objectiu pel P/E₁ (els jurats): la detenció de la seva barca armada pels de Dénia, segons informació del patró mateix. Paral·lelament, observem com es fa servir el C (*hauriem presa*) i es remet a una font difusa (*se diu que*) per a expressar la distància del P/E₁ davant l'acusació que presumiblement han adduït els de Dénia per dur a terme la seva acció. Aquesta posició va d'acord amb el raonament del P/E₁:

no entra a considerar si efectivament s'ha produït o no la detenció de l'embarcació que mercadeja il·legalment perquè, addueix, “si la dita nostra barcha armada ha presa la dita barcha [...], hauria-ho fet permetent privilegis reyls”; i, encara més, remarca que l'actuació dels de Dénia ha estat contrafur: “no us degrets pendre per dret vosaltres mateix, mas escriure'n a nos qui us fariem fer la rao o clamar-vos-hen al portantveus de governador qui te loch del senyor rey en lo Regne” (p. 113).

Vegem ara com la reina Maria (P/E_I) s'adreça al procurador reial en la cort pontificia: vol que siga confirmat fra Joan Satriella com a abat d'un monestir; el Papa, atenent a informacions insidioses, sembla que ha donat l'abadiat a un altre candidat. La reina demana al tal procurador que expliqui què ocorre directament al Papa. El P/E_I presenta les acusacions com a insídies que provenen de persones indeterminades (P/E_F): rumors sense fonament; concretament, s'ha dit que aquest candidat no té el suport reial i que, a més, és cismàtic. Tot seguit aporta arguments per rebatre-ho. I tot això sense esmentar directament la més que probable font de la informació: l'altre candidat i els qui li fan costat. Al capdavall, açò és un procediment discursiu útil per als objectius del P/E_I: fer veure que es tracta d'informació a la qual no dona suport i que prové d'algú indeterminat, com s'esdevé amb els rumors i les insídies:

- (36) E açò per algunes funestes e contràries informacions per alguns al dit Pare Sant fetes, com *hagen dit* [...] que letres del dit senyor [rei] no pertexen de mente e que lo dit senyor *seria* de intenció que lo dit bisbe de Castellis hage la dita abadia més avant, que lo dit frare Johan Satriella, *seria* cismàtich e simoníach, de què som meravellada qui ni quals han tant de gosar de dir les letres al dit senyor signades de forma ésser falses, car si no pertexen de mente ni de son voler no les signaria e per consegüent serien falses e del dit frare Johan ésser cismàtich e simoníach, lo dit senyor e nós l'avem conagut e l'avem per vertader cathòlich e de bona vida e conversació honesta, e si lo contrari fos, no haguérem per ell supplicat, perquè los qui tals coses affermen prenen massa gran càrrech de allegar e metre avant tal cosa contra voler del dit senyor e nostre (Carta de la reina Maria, Tortosa, 1420; Mutgé (ed.), 2008: 265)

Semblantment, uns frares han estat acusats per altres membres del mateix orde. Els jurats escriuen al cardenal Alfons de Borja en favor d'aquells. Comencen la carta insistint, en indicatiu, en l'“honeste e bona vida”

d'aquells i "ordenada segons la regla [...] de lur orde"; i, tot seguit, recorren al C i a *es diu* en referir-se a l'acusació "dels altres frares" i remarquen que es mouen per enveja: les acusacions i els acusadors són així situats en l'àmbit del rumor i la difamació:

- (37) *Diu-se*, emperò, senyor, que, per tant que los frares del dit monastir, segons se afferma, no *haurien seguit* la vida e regla dels altres frares qui's dien de observança, aquells, moguts de alguna enveja, sots zel de santetat, segons *se diu*, *haurien tramés* aquí per informar lo sant pare del dit monastir e frares, posant-los alguns crims e diffamacions, e crehem hauran recorregut a vós, a fi que treballeu ab lo dit sant pare que los privilegis del dit monastir sien revocats [...]/ Per tal, senyor, com ací's *diu* que als frares del dit monastir *serien imposats* alguns crims e diffamacions, és necessari vós, senyor, procureu ab lo sant pare [...] (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1445: 165)

El govern de Barcelona fa al rei Joan una sèrie de peticions, entre les quals hi ha la següent:

- (38) Item señor per quan *se diu* que vostra Señoria *hauria fetes* algunes gracies donacions o concessions a singulars persones de bens de ciutadans de Barchinona e habitants de aquella que-us placie de present revocar e aquelles haver per revocades (*Ardits*, Bcn, 1481: 567)

En aquest cas, el govern municipal (P/E_L) evita de fer una acusació directa al rei (R/L): no oblidem que és el text d'un pacte de la ciutat amb el monarca. El P/E_F és velat i presentat com a inespecífic. El P/E_L es distancia del *dictum* d'aquell: l'actuació reial, certament rebutjada; d'aquesta manera, el P/E_L defuig de presentar-se davant el R/L com a acusador que fa un retret directe; alhora, però, gosa mostrar que hi ha hagut aquesta actuació desaprovaada o que, si més no, hi ha qui ho ha dit (!), sense que s'hi arribe a comprometre.

Finalment, vegem aquesta carta que adreça la reina Maria (P/E_L) als jurats de Girona (R/L). Sense perdre el to formal i respectuós del llenguatge cancelleresc, hi ha una assumpció clara de la reivindicació dels assaonadors (P/E_F). A més, la lletra inclou una descripció detallada dels efectes negatius que ha tingut l'actuació dels *regidors de la cosa pública*, un recordatori (en termes de retret) de la funció d'aquests per al benestar de la ciutat i una ordre directa perquè resolguen la situació, seguida d'una amenaça subtil de

les conseqüències de no fer-ho. L'ús del C no és casual; serveix al P/E₁ per a marcar aquella part del *dictum* dels denunciants (velats darrere el *se diu*) més difícilment objectivable i més vinculada amb la interpretació dels fets que aquests deuen haver transmès al P/E₁: les suposades intencions dels jurats en la seva actuació:

- (39) La Reyna/ Jurats/ Per part dels assahunadors de aqueixa ciutat nos és feta gran clamor que vosaltres, portants molestament lo privilegi que de Nós han obtengut, havets imposat cert càrrech de sisa o imposició als dits assahunadors particularment, la qual cosa *se diu hauriets feta* vexant e maltractant los dits assahunadors e favorint los sabaters, corregers e sellers qui se sforcen anichilar lo dit privilegi (*Lletres reials de Girona*, Bcn, 1448: 804)

■ 2.2.4

A més de *dir*, el més freqüent en aquest esquema EV del tipus *hear-say*, tenim als nostres corpus altres verbs de dicció sinònims, tot i que de freqüència menor. Pensem en verbs com ara *afermar*, *al·legar*, *avisar*, *confessar*, *donar color*, *escriure*, *explicar*, *exposar*, *informar*, *notificar*, *participar*, *pretendre*, *proposar* o *significar*, la majoria vinculats amb el registre formal i, sobretot, jurídic-administratiu. Els contextos pragmàtics responen als descrits adés per a *dir*; sovintegen els casos en què algú (atès el registre, sovint una instància oficial) es fa ressò d'un rumor, d'una notícia, d'una declaració o d'una denúncia, davant els quals pretén de mantenir distància, i els transmet a una altra instància perquè confirme la informació o perquè hi prenga mesures:

- (40) De les parts de Xinxella *es estat ara escrit* aci que en Granada *serien estats passats* de barberia gran nombre d'omens a cavall e quel rey de Granada ab aquells e ab los seus, qui *serien* per tots set milia o pus, se aparella sdevenir en aquest Regne (*Carta dels jurats*, Vlc, 1391: 160)
- (41) Per En Jacme Ferrer, mercader, [...] *és stat* denant nosaltres *proposat* que, [...] los dits moros *haurien posat* les dites quatre càrregues a Hoxos Negros, e que per retorn *haurien carregades* en lo dit loch de Torralba quatre càrregues de lana (*Epistolari II*, Vlc, 1412: 218)
- (42) *som stats informats* com vós tenits aquells en presó per ço car vos *haurien donat entenent* que *serien* sacadors de forment, per què *serien encorreguts* en grans penes (*Epistolari II*, Vlc, 1419: 200)

- (43) Per part d'En Johan Rossell e d'En Bernat Rossell [...] nos *és notificat* com ells *haurien contractat* matrimoni ab dues donzelles de aqueixa ciutat (*Epistolari II*, Vlc, 1453: 382)
- (44) Lo dit die se tench consell de C jurats en lo qual honorable mossen Luis Xetanti [...] *exposa* com atesa la corrent en la present Ciutat que la Ciutat de Valencia hoc e Arago sobre la diferencia e apresonament fet entre la magestat del senyor Rey e del inclit don Carles fill seu e princep de [*Viana*] *haurien trameses* embaxades al dit senyor Rey (*Ardits*, Bcn, 1460: 351)
- (45) Ab totes les quals dites coses lo dit Johan Bou, *alias* Abraffim Marrocochí, segons verídicament *som stats informats*, amagadament se'n fogí e partí d'aquest ciutat e *seria arribat* en aqueixes parts (*Epistolari II*, Vlc, 1463: 350)
- (46) Per lo reverend mestre Climent de Soldevila [...] *som stats avisats* que [...] lo peatger de aqueixa Ciutat [*Lleida*] li *haurie fet pagar* per les cavalcadures d'ell y de un scuder, y roba de vestir de son propi ús [...]; del que som molt admirats (*Estudi General*, Lleida, 1511: 198)
- (47) Acordaren e deslberaren sobre lo proposat per los senyós de pahers, *significants* com *haurien aguts* alguns avisos e sentiments (*Estudi General*, Lleida, 1514: 206)
- (48) lo síndich de la present excel·lentíssima ciutat *ha participat* a sas senyories de com en la creu de Sant Francesch *se hauria pres* a alguns ganadés de Rosselló una partida considerable de moneda (*Dietaris Generalitat X*, Bcn, 1702: 205)

Vegem de més prop algun cas amb un joc polifònic una mica més complex que ens permetrà dibuixar els matisos del CER. Els jurats de València (P/E_i) s'adrecen al marquès de Villena (al Regne de Castella) (R/L) perquè resolga un incident ocorregut prop dels límits amb el Regne de València i que havia afectat ciutadans d'aquest regne: els jurats han estat informats per una abadessa de València (P/E_F) que li havien confiscat el blat i els bous que el transportaven des de Castella:

- (49) Senyor. La abadessa de les Menorettes d'aquesta ciutat [...] es estada a nosaltres e *ha·ns explicat* [...], com fos quasi a la exida de vostre marquesat, vers los termes d'aquest Regne, que alcunes guardes de vostra terra li *haurien pres* tots los dits bous, carros e forment, e aquells portats a la vostra vila de Billena, *afferma* les dites guardes que tot allò *seria* perdut per rao de la dita tretia (*Carta dels jurats*, Vlc, 1374: 105)

Els jurats eviten d'acusar directament el marquès: marquen amb C la denúncia de l'abadessa i també l'argument que degueren donar les guardes del marquès i que degué transmetre l'abadessa mateixa als jurats. De bell nou, som en un context en què el P/E_L, en evocar el *dictum* del P/E_F, mostra distància precisament davant aquells aspectes que més podrien afectar la comunicació amb el R/L. Atesos l'escassetat de blat a València i, doncs, la necessitat d'aconseguir que siga alçat l'embargament del forment, cal esquivar l'acusació directa i d'adoptar una posició més conciliadora (“ha pregat [l'abadessa] a nosaltres que per nostra letra pregassem e suplicassem a vos senyor d'aquest fet [...]”, p. 106), sense deixar de denunciar el que ha ocorregut.

El govern municipal (P/E_L), preocupat per la bona imatge i la pau social de València, demanen informació als paers de Lleida (R/L) sobre el contingut d'un sermó pronunciat per l'inquisidor Eymerich dins la seu d'aquesta ciutat: segons testimonis contradictoris (P/E_F), ha dit que hi ha heretges a València:

- (50) Per alguns zelants –segons dien e appar– la honor d'aquesta ciutat [*de València*], és estat notificat a nosaltres que mestre Nicholau Eymerich, qui's diu inquiridor de pravitat heretical, [...] en públich sermó dins vostra Seu [*de Lleida*], present gran poble, *hauria proposades* formalment III conclusions: la primera, que aquesta ciutat és plena de heretges; la segona, que y havia més de D heretges; e la terça, que tota n'anava a diables. Són altres qui's mostren amichs del dit mestre, *afferments*⁸ que no és ne pot ésser ver ne semblant a veritat que aquell hagués dites tan fades e tan ubertes falsies, mas que açò *haurien suggest* alguns qui bé no la volen (*Epistolari I*, Vlc, 1392: 224)

En aquest cas, segons explica el P/E_L mateix, “ne *aytanpoch volem de ferm dar* credulitat a la proposició de les dites conclusions, ne, per consegüent, proveir-hi tro a tant que'n sapiam la pura veritat” (p. 225). L'ús del C és ací un recurs útil per a marcar la no assumptió d'informacions no contrastades i provinents de fonts diverses i condicionades per interessos també diversos.

El Consell de Cent de Barcelona rep una carta del rei; aquesta és llegida en veu alta. Tot seguit, el missatger reial portador de la carta n'exposa una síntesi:

---

8 Cf. més avall què diem sobre *aferrar*.

- (51) Lo dit en Canto [*missatger reial portador de la carta*] *exposa* per lo primer cap com lo senyor Rey en favor e utilitat de sos Regnes e terras *hauria delliberat* de foragitar de tots sos Regnes e terras tota natura de draps de lana, inhibint que algun no ni gosas metre (*Ardits*, Bcn, 1449: 88)

Acabada l'exposició, el contingut de la missiva és sotmès a deliberació del Consell, el qual, segons expressa el mateix text, “apres haurian llur reposte: [...] lo dit Consell dellibera e conclougue que les dites coses fosse comenades e remeses als dits Honorables consellers e als XXIII ja per ells elegits” (p. 89). També ací hi ha un joc polifònic notable: la veu del rei (P/E_F), continguda en la carta llegida i interpretada pel missatger en Cantó; i l'escrivà (P/E_L) que transcriu, en aquest llibre d'actes, la part del *dictum* que afecta les deliberacions del Consell, unes deliberacions que encara s'havien de dur a terme, cosa que impedia que la proposta reial fos ja assumida. El C és ací un marcador d'aquest joc pragmàtic. Alhora, advertim que el mateix en Cantó pogué veure's empès a recórrer al C en la mesura que també actuava com a locutor.

El redactor dels comptes de les despeses causades per l'execució dels condemnats fa servir el C en referir-se a la confessió que aquells havien fet del seu delicte. Que ja hagen estat executats i, doncs, jutjats i condemnats no impedeix que el P/E_L recorregui al C: evoca el que els condemnats “de sa pròpia bocha” havien declarat. Hem de suposar que no posa en dubte la veracitat de la confessió o, almenys, no entra a jutjar-la. El focus se situa sobre el vessant EV: sobre el fet que el P/E_L ha manllevat la informació:

- (52) Item paguà lo dit regent als dits exactors de la casa dels bans per la despesa de la execució que fon feta de hun home appalat Bernat Portes, lo qual convecut per testimonis e *confessat* de la sua pròpia bocha que ensemps ab un altre home és anat hora de nit en casa d'en Pons Masana, perlant ab aquell en la entrada, e *hauria induhü* que seyent en al costat del dit Masana, [...] lo dit home, qui era en companyna sua, ha donada una coltalada [...] Item lo jorn paguà lo dit regent als dits exactors per la despesa de la execució que fon feta de una fembra appellade Juliana, de nació de rossos, la qual de sa pròpia bocha e convençuda per testimonis, *ha confessat* que *hauria dites* algunes inonestas de la Verga Maria (*Despeses per execucions*, Ml, 1455; Miralles (ed.), 2006: 272)

■ 2.2.5

Hi ha verbs de dicció (i alguna perífrasi) de caràcter modalitzador que permeten al P/E_I al·ludir al *modus* del discurs del P/E_F, a la seva posició EP. Això, en combinació amb el C, serveix per a subratllar la distància entre l'actitud de l'un i de l'altre. Vegem com els jurats (P/E_I) s'adrecen al marquès de Villena perquè faça justícia a en Bonet (P/E_F) i els reporten la denúncia que aquest els ha presentat. El que cal esperar, segons l'*script* de la situació comunicativa, és que, d'una banda, que l'afectat pel (possible) engany es comprometa i assegure la veracitat de la seva denúncia: vet ací el verb *aferrar*; i, de l'altra banda, que els receptors de la denúncia establisquen una certa distància davant la declaració: es tracta de fets vessats per una font i que cal contrastar i aclarir; precisament és aquest l'objectiu de la carta:

- (53) Pel portador de la present, a qui dien Berthomeu Bonet, carnicer d'aquest ciutat [*de València*], *es affermat* que no ha molts dies *hauria comprats e fets menar* del Regne de Castella certs caps de moltons per Gil Domingueç, vehi de la vila vostra de Villena, lo qual *hauria baratats e venuts* a gran barreig, car era mercenari, e no y havia part, cent dels dits moltons a Domingo Daroqua [...], sense sabuderia del dit Berthomeu [...]; los quals [*moltons*], axí baratats *serien estat trobats* en la dita cabana [*de Mateu Godes*] (*Carta dels jurats*, Vlc, 1392: 178)

El clergat de València (P/E_F) es resisteix a acceptar el nomenament fet pel Papa Eugeni d'en Nicolau de Montsoriu com a canonge de la Seu: asseguren que aquest nomenament fou revocat pel concili de Basilea. En una estratègia discursiva semblant a la de (36) i (38), els jurats (P/E_I), defensors de la legitimitat d'aquest nomenament, s'allunyen d'aquest argument i s'adrecen al rei Magnànim perquè intervinga a favor d'en Montsoriu:

- (54) E per ço que *s'afferma* que per lo concili de Basilea totes les gràcies espectatives del dit Eugeni *serien stades revocades e cassades* lo derrer dia del mes de juliol de dit any (*Cartes d'Alfons Borja*, 1440: 147)

El cardenal Alfons de Borja persegueix fra Lleó Beneyto, lloctinent d'inquisidor. Aquest havia adreçat una carta al rei Magnànim perquè l'emparés, carta que va ser interceptada pel cardenal i no arribà al rei. Els jurats de València (P/E_I) exposen el cas al monarca i, no gosant comprometre's explícitament amb la denúncia contra el cardenal, formulen el fet en C i

situen la font dins l'àmbit del rumor (“segons s’aferma”), d’un rumor que no deu mancar de fonament:

- (55) passant per Roma lo correu qui la portava e sentint lo dit cardenal que aquell portava la dita consulta e letres del dit governador sobre la matèria, les hac a sa mà e *hauria detengudes*, segons *se afferma*, en tal manera que vostra senyoria no ha haüd notícia de la dita consulta. Tot açò, senyor molt excel·lent, se infereix e pot inferir ésser axí fet e seguit [...] (*Cartes d’Alfons Borja*, Vlc, 1453: 193)

En aquesta línia hi ha *al·legar*, verb que pressuposa una presa de posició: ‘Aportar una prova, un argument, una raó com a fonament a favor d’una opinió, a favor d’una mesura, en contra d’una opinió, en contra d’una mesura’ (*DDLC*). El text de (56) respon a la situació següent: Misser Bernat Pinós no ha estat contractat com a catedràtic per l’Estudi General de Lleida; en lloc seu, s’hi ha nomenat misser Sblada. Cal advertir que, d’una banda, els paers la ciutat (ací el P/E_i) havien acceptat el nomenament, per consell d’alguns doctors de la ciutat; de l’altra, els calvaris del Capítol i de l’Estudi s’estimaven més misser Pinós. El fragment mostra com el P/E_i es fa ressò de l’al·legació presentada contra del nomenament per misser Pinós, part afectada: lesiona els privilegis de la ciutat:

- (56) e *sie al·legat* per lo dit micer Bernat e per alguns altres [*els calvaris del Capítol i de l’Estudi*] que açò *serie fet* en lesió dels privilegis de la Ciutat e de açò sien stades donades algunes requestes e protestes a ells (*Estudi General*, Lleida, 1435: 122)

D’una banda, el verb *al·legar* permet atendre l’actitud del P/E_F. De l’altra, el P/E_i amb l’ajut del C marca la pròpia posició davant un argument manllevat al P/E_F, la solidesa del qual encara cal confirmar; de fet, els paers (P/E_i) decideixen de posar l’afer en mans d’una junta de prohoms.

Aquest matís modal s’accentua en *pretendre* (‘Voler que una cosa sigui reconeguda com a certa’; *DCVB*, *DDLC*) o en *voler dir*. Subratllen més marcadament que el P/E_F no es limita tan sols transmetre un contingut proposicional al P/E_i: hi posa la intenció, s’hi compromet. Simètricament, amb això s’accentua el paper EP i EV del C: P/E_i no fa seu aquest contingut, que atribueix clarament a la font, és a dir, que allunya de si mateix, i la veracitat del qual presenta com a pendent de confirmació (61, 62), com a rumor (57, 59), com a clarament improbable (58) o, fins i tot, és rebutjada (60):

- (57) lo rey Xich de Granada, ab molt gran poder de gent d'armes a cavall e a peu, ha pres audàcia e és entrat ab gran empresa en les parts de Castella, entre Múrcia e Llorcha, e ab ell Alfonso Fajardo, lo qual en ses obres demostra ésser més moro que christià, e alguns *volen dir seria* ja renegat (*Epistolari II*, Vlc, 1451: 279)
- (58) Lo dit cardenal impetrà de nostre sant pare cert breu de comissió [...] contra lo dit frare Leó, *pretenent* que lo rompiment que lo dit governador *hauria fet*, ab gran rahó, de les portes de la dita presó del dit cardenal, *hauria fet* a instància e per obra del dit frare Leó, de la qual cosa no ha pogut constar per neguna via (*Cartes d'Alfons Borja*, Vlc, 1453: 192)
- (59) stant [*Gerònim*] ja axí al peu de la forca, a instància del stament militar, que havia recorregut al governador *pretenent* que lo dit Gerònim *seria* noble e, per consegüent, no podia ésser axí exequutat ni penjat, lo dit governador manà sobreseure en la dita execució e féu tornar lo dit Gerònim a la presó comuna, en no poch scàndel e murmur de tot lo poble per la mala fama e mala oppinió e concepte que lo dit Gerònim [...]. A nosaltres, senyor, no resta altre remey, per punir e reprimir los crimosos e malfactors, sinó la exequció de procès de absència, qui és la pupil·la del vull, e per lo qual majors e menors redupten e van en egual grau (*Epistolari II*, Vlc, 1468: 352)
- (60) car yo veig açí venir en la cort del senyor rey embaixadors del papa per contractar matrimoni de son nebot, que *volen dir* alguns *seria* fill, ab vostra altesa; e d'altres parts n'i veig del rey de Nàpols, del rey d'Ongría e del rey de Chipre (Martorell, *Tirant*, 1490: 383)
- (61) E lo magnífich micer Grau Mascaró, syndich de Vilafrancha de Panadès, alsà son discentiment per a poder-se obrir lo balans y que los advocats puguen veure los pretesos agravis de la habilitació, com ha refferit lo promovedor ecclesiàstich y militar. [...] per a què los advocats miren, vejen y entenguen los agravis *se pretén serien estats fets* ab la dita habilitació (*Corts de Montsó*, 1585: 145)
- (62) Als quals pròmens fonch proposat per los honorables de pahers com ja sabien com en les presons comunes de la present ciutat estava pres e detengut hun moro que se diu Jussí Almodèfer, per rahó que dit moro, segons *se diu e pretén*, *haurie comès e perpetrat* cert crim en la persona de hun nunci del Conservador del Studi de la present Ciutat nomenat Berthomeu Ponts (*Estudi General*, Lleida, 1518: 210)

Color havia desenvolupat en CAT antic el significat de 'Aparença enganosa, ficció' (*DCVB*), '(Falsa) aparença' (*DECat*, s.v. *color*, 840a: 54); hi

havia els derivats *colorar* ‘Dissimular, fer veure una cosa diferent d’així com és’ o *acolorar* ‘Dissimular, representar artificiosament alguna cosa en una manera diferent d’així com és’. Connectada amb aquest sentit, hem atestat +*donar* o *dar color* si més no des del s. XIIIb, amb el sentit, potser inicialment, de 1) ‘Fer que una cosa tinga aparença d’una altra’ fins a 2) ‘Presentar com a cert o real una actitud, un sentiment, un fet, que en realitat no ho és’:

- (63) I hom era, qui volia mal mortal a I altre, e donà-li a beure la I al altre verín, lo qual no-l aucís, mes *donà-li color* de lebroisia (*Diàlegs de sant Gregori*, s. XIIIb [ms. 1340]: f. 30v)
- (64) no y havem pogut res acabar, *donants color* los destorbants als altres qui fermarien que, si açò fan, caurien en la pena del compromès, e per moltes altres coses no veres persuadints, a fi que desviassen tota bona concòrdia (*Epistolari I*, VIc, 1401: 295)
- (65) dient lo dit Mostaçaf, per *dar color* a la sua violència e injustificat proceiment, que lo dit vi era aneyguat per lo dit Bartomeu contra tota veritat, ab honor parlant, com lo dit Bartomeu no ho haja acustumat (*Mostassaf*, MI, 1446: 272)
- (66) E fingir solen/ tenir dolor,/ per *dar color*/ a ses empreses (Jaume Roig, *Espill*, 1460: 454)

Donar color pren el segon sentit en (67): en Joan Xerez ha detingut a Port Roig (Múrcia) un llaüt valencià amb mercaderia importada d’One (N d’Àfrica) que pertanyia a en Ferrer Ballester, també valencià. El P/E_I, en adreçar-se al Justícia Major de Castella per demanar-li que resolga la situació, ja nega de bon començament tota veracitat a la justificació que el tal Xerez havia donat dels fets amb la col·locació *donar color*. Tot seguit, concreta aquesta justificació, manllevada i expressada en C. La no assumptió del *dictum* del P/E_F és arredonida afegint arguments que rebaten la posició d’en Xerez:

- (67) E jassia, sènyer, que-l dit Johan Xerez *haja donada color* a la presa al dit laüt, ço és, que-l dit càrrech *hauria carregat* a Hone un juheu, ja per ço lo dit càrrech no és del dit jueu, ans és del dit En Ferrer Balester, segons nosaltres sabem certament per altres contractes de forment que fa ab nosaltres, portador de Hone, e sabem que-l dit jueu fa lla e endreça les feynes del dit En Ferrer, e alcunes veus havem nosaltres escrit al dit jueu, pregant-lo que l’haja per recomanat aquell e ses coses (*Epistolari I*, VIc, 1404: 160)

■ 3 Conclusions

Els resultats d'aquesta recerca són els següents:

a) El CER comença a desenvolupar-se en CAT al s. XIIIb en contextos de DR en EI en què el focus de la subjectivació es trasllada des de la posició EP del P/E_F davant un EDC a la posició EP del P/E_L davant la informació manllevada al P/E_F: el P/E_L presenta com a conjectura el *dictum* pres al P/E_F.

b) El sorgiment del CER com a marcador EP i EV va seguir un procés gradual caracteritzat 1) per l'allunyament progressiu de l'esquema de DR i la substitució de la reproducció en EI del *dictum* i del *modus* del P/E_F per l'al·lusió al *dictum* d'un P/E_F (cada vegada més difús) i per l'expressió del propi *modus* del P/E_L davant aquest *dictum*, i 2) per l'esvaïment de la referència al P/E_F, de manera que el C tot sol arribà (s. XV) a actuar com a marcador EV. El C, doncs, servirà al P/E_L per a donar a entendre al R/L que allò que diu prové d'una font (per via oral, escrita i, fins i tot, inferencial), font a la qual correspon la responsabilitat sobre la veracitat del contingut proposicional.

c) El CER apareix en diversos contextos en CAT antic; fonamentalment 1), encara dins construccions hereves del DR, en subordinades introduïdes a) per un verb de dicció (des del s. XIII–XIV), b) per un verb de percepció (des del s. XV) o c) per un verb més de caire evidencial, com *parer* (des del s. XV); 2) hi pot haver al·lusió a la font per mitjà d'adjunts oracionals paren-tètics, prototípicament introduïts per *segons*; 3) la font pot recuperar-se metonímicament per mitjà d'elements lèxics (referències a una font escrita o oral: una carta, una notícia, un rumor...); i, finalment, 4) des de mitjan s. XV, es comença a trobar el C com a únic marcador EP i EV, sense verb introductor i sense cap altra referència a un P/E_F.

d) D'acord amb el que, amb algunes diferències, s'havia proposat, hi ha dos trets nuclears que defineixen el CER com a marcador EP i EV: la no assumpció (real o fingida) del contingut proposicional manllevat i el marcatge d'aquest com a no propi. Recordem que això connecta amb els contextos descrits ací (1–4) en què degué començar a sorgir el CER: contextos polifònics de DR en què un P/E_L reproduïa el discurs d'un P/E_F marcant-lo com a conjectura. Sobre la base d'aquests dos trets, mútuament implicats, i sota l'efecte de la intersubjectivació, hem pogut veure, a propòsit dels contextos introduïts per un verb de dicció, que el CER permet l'expressió de diversos matisos pragmàtics. Aquests matisos depenen del tipus de vincle que hi haja entre el P/E_L, el P/E_F i el R/L, dels objectius de la situació comunicativa i del paper que hi correspon al P/E_L. Segons els casos, hem pogut advertir que la informació és presentada simplement com a manlle-

vada, com a no contrastada, com a dubtosa i, fins i tot, com a improbable o rebutjada.

e) La presència d'un verb de dicció més o menys carregat de valors modals és un factor que interactua amb el CER: serveix per a expressar el *modus* del P/E_F o del P/E_F. ■

■ Bibliografia

■ Diccionaris i corpus lingüístics

DCVB = Alcover, Antoni / Moll, Francesc de Borja (1985): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll.

DECat = Coromines, Joan (1995): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial / La Caixa.

CICA = Torruella, Joan (dir.) / Pérez-Saldanya, Manuel / Martines, Josep (2008): *Corpus Informatitzat del Català Antic*, <<http://www.cica.cat/>> [28.02.2017].

CIMTAC = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.) / Fuster, M. Àngels / Sánchez, Elena (dirs. adjs.): *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*, Alacant: ISIC-IVITRA / UA.

GLC = Institut d'Estudis Catalans (2016): *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona: IEC.

■ Estudis teòrics

Abouda, Lotfi (2001): «Les emplois journalistique, polémique, et atténuatif du conditionnel. Un traitement unitaire», in: Dendale, Patrick / Tas-mowski, Liliane (eds.): *Le conditionnel en français*, Paris: Klincksieck, 277–294.

Aikhenvald, Alexandra (2003): «Evidentiality in typological perspective», in: Aikhenvald, Alexandra / Dixon, Robert (eds.): *Studies in Evidentiality*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 1–31.

Anscombe, Jean-Claude *et al.* (eds.) (2014): *Médiativité, polyphonie et modalité en français*, Paris: Sorbonne nouvelle.

Antolí, Jordi (2015a): *L'evidencialitat en català antic: estudi de corpus i acostament segons la gramàtica cognitiva*, Alacant: Universitat d'Alacant (tesi doctoral).

- (2015b): «De la percepció cognitiva a la percepció auditiva. L'evolució del verb *entendre* en català antic (segles XIII–XVI)», *Mirabilia/MedTrans* 1, 46–71.
- Bres, Jacques (2014): «Le jeu dialogiques du futur et du conditionnel français», in Anscombe *et al.* (eds.), 19–34.
- Bybee, Joan / Perkins, Revere / Pagliuca, William (1994): *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*, Chicago: University of Chicago Press.
- Comrie, Bernard (1976): *Aspect*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cuenca, Maria Josep / Massip, M. Àngels (2005): «Connectors i processos de gramaticalització», *Caplletra* 38, 259–277.
- Dendale, Patrick (2014): «Le conditionnel de reprise: apparition en français et traitement dans les grammaires du XVIe au XXe siècle», in Anscombe *et al.* (eds.), 243–264.
- Ducrot, Oswald (1984): *Le dire et le dit*, Paris: Éditions de Minuit.
- Evans, Nick / Wilkins, David (2000): «In the mind's ear: The semantic extensions of perception verbs in Australian languages», *Language* 76, 546–592.
- Frawley, William (1992): *Linguistics Semantics*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kronning, Hans (2005): «Polyphonie, médiation et modalisation: le cas du conditionnel épistémique», in: Bres, Jacques *et al.* (eds.): *Dialogisme et polyphonie*, Bruxelles: De Boeck, 297–312.
- (2012): «Le conditionnel épistémique», *Langue française* 173, 83–96.
- Martines, Josep (2013): «El verb *estimar* i l'amor hereós i Joan Roís de Corella. Un acostament segons la pragmàtica diacrònica», *Afers* 76, 717–739.
- (2015): «Semantic change and intersubjectification: The origin of reprise evidential conditional in Old Catalan», *Catalan Journal of Linguistics* 14, 79–111, <<http://revistes.uab.cat/catJL>> [28.02.2017].
- (2017): «L'émergence des futurs épistémiques romans. L'exemple du catalan médiéval du XIIIe siècle», in: Baranzini, Laura *et al.* (eds.): *Le futur dans les langues romanes*, Bern: Peter Lang.
- (en premsa): «La gramaticalització del condicional evidencial reportatiu en català antic».
- / Montserrat, Sandra (2014): «Subjectivació i inferència en l'evolució semàntica i en l'inici de la gramaticalització de *jaquir* (segles XI–XII)», *Caplletra* 56, 185–211.

- Narrog, Heiko (2012): *Modality, subjectivity, and semantic change: a cross-linguistic perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Pérez-Saldanya, Manuel (2002): «Les relacions temporals i aspectuals», in: Solà, Joan (dir.): *Gramàtica del català contemporani*, v. 2, Barcelona: Empúries, 2567–2662.
- Rivero, Maria Luisa (2014): «Spanish inferential and mirative futures and conditionals: An evidential gradable modal proposal», *Lingua* 151, 197–215.
- Squartini, Mario (2004): «Disentangling evidentiality and epistemic modality in Romance», *Lingua* 114, 873–895.
- (2009): «Evidentiality, epistemicity, and their diachronic connections to non-factuality», in: Hansen, Maj-Britt / Visconti, Jacqueline (eds.): *Current Trends in Diachronic Semantics and Pragmatics*, Bingley: Emerald, 211–226.
- (2010): «Where mood, modality and illocution meet: the morphosyntax of Romance conjectures», in: Becker, Martin / Remberger, Eva (eds.): *Modality and Mood in Romance*, New York/ Berlin: de Gruyter, 109–132.
- (2012): «Evidentiality in interaction: the concessive use of the Italian future between grammar and discourse», *Journal of Pragmatics* 44, 2116–2128.
- Traugott, Elizabeth / Dasher, Richard (2002): *Regularity in Semantic Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2012): «Pragmatics and language change», in: Allan, Keith / Jaszczolt, Kasia (eds.): *The Cambridge Handbook of Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press, 549–566.

■ Fonts documentals

- Ardits* = Schwartz, Frederic/ Carreras, Francesc (1893): «*Manual de novells ardits*» vulgarment apellat “*Dietari del Antich Consell Barceloní*”, II, 1446–1477, Barcelona: Imprempta de Henrich Companyia.
- Carta dels jurats* = Cabanes, María (1995): *Correspondencia entre el Consell de Valencia y las tierras alicantinas en el siglo XIV*, Alacant: Diputació d’Alacant.
- Cartes d’Alfons Borja* = Rubio, Agustín (ed.) (2000): *Alfons de Borja y la ciudad de Valencia (1419–1458). Colección de documentos del Archivo Histórico Municipal*, València: Ajuntament de València.

- Cartes d'Estefania* = Ahumada, Eulàlia d' (ed.) (2003): *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, València: Universitat de València.
- Cartes Jaume II* = Masià, Àngels (1989): *Jaume II: Aragó, Granada i Marroc*, Barcelona: CSIC.
- Cort de Justícia de València* = Diéguez, Maria À. (ed.) (2001): *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de Cort de Justícia (1279–1321)*, Alacant: Universitat d'Alacant.
- Corts de Montsó* = Bringué, Josep M. *et al.* (eds.) (2010): *Corts generals de Montsó (1585)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Curial* = Ferrando, Antoni (ed.) (2007): *Curial e Güelfa*, Tolosa de Llenguadoc: Anacharsis.
- Diàlegs de sant Gregori* = Alegre, Montserrat (2004): *Diàlegs de Sant Gregori. Retranscripció i estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*, Barcelona: Universitat de Barcelona (tesi doctoral).
- Dietari Pujades* = Pujades, Jeroni (1975): *Dietari de Jeroni Pujades, II (1606–1610) i III (1621–1625)*, Barcelona: Fundació Vives Casajuana.
- Dietaris Generalitat IX* = Sans i Travé, Josep Maria (dir.) (2005): *Dietaris de la Generalitat de Catalunya (1689–1701)*, v. 9, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Dietaris Generalitat X* = Sans i Travé, Josep Maria (dir.) (2007): *Dietaris de la Generalitat de Catalunya (1701–1703)*, v. 10, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Epistolari de Ferran I* = Rodríguez López, Carlos (2004): *Epistolari de Ferran d'Antequera amb els infants d'Aragó i la reina Elionor*, València: Universitat de València.
- Epistolari del s. XV* = *Epistolari del segle XV* = Martorell, Francesc (ed.) (1926): *Epistolari del segle XV. Recull de cartes privades*, Barcelona: Barcino.
- Epistolari I* = *Epistolari de València, I* = Rubio Vela, Agustí (ed.) (2003): *Epistolari de la València medieval, I*, València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Epistolari II* = *Epistolari de València, II*, Rubio Vela, Agustí (1998): *Epistolari de la València medieval, II*, València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

- Estudi General* = Lladonosa, Josep (1970): *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Justícia criminal* = Narbona Vizcaíno, Rafael (1990): *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en la Valencia bajomedieval*, València: Ajuntament de València.
- Lletres reials de Girona* = Arnall i Juan, M. Josepa (2000): *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293–1515)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Miralles, Joan (2006): *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII–XVI*, v. 1, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 133–134.
- Mostassaf* = Pons, Antonio (1949): *Libre del Mostassaf de Mallorca*, Mallorca: CSIC.
- Mutgé, Josefina (2008): *El monestir benedictí de Sant Pau del Camp de Barcelona a través de la documentació de cancelleria reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1287–1510)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Pergamins e processos* = Guinot, Enric (ed.) (2011): *Pergamins, processos i cartes reials. Documentació dispersa valenciana del segle XIII*, València: Universitat de València.
- Espill* = Roig, Jaume (2010): *Espill*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Tirant* = Martorell, Joanot (1990): *Tirant lo Blanch*, València: Generalitat Valenciana.
- Vides Vides* = Maneikis, Charlotte / Neugaard, Edward (eds.) (1977): *Vides de Sants Rosselloneses*, v. 3, Barcelona: Dalmau.
- Josep Martines, Universitat d'Alacant, Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA / Departament de Filologia Catalana / Institut d'Estudis Catalans / Acadèmia Valenciana de la Llengua, Apartat de correus 99, E-03080 Alacant, <josep.martines@ua.es>.

■ Evolució i procés de gramaticalització del marcador discursiu *noresmenys* en català antic

Caterina Martínez Martínez (Alacant)

Summary: This work studies the grammaticalization process of the counter-argumentative connector *noresmenys* from its origin as a quantifying adverb to the current value of concessive discourse marker, from the 13th to the 18th century. Within the framework of Cognitive Grammar, especially of Grammaticalization Theory and of the latest contributions around Construction Grammar, we explain the evolution of the concessive connector, paying special attention to the Theory of Argumentation and the dynamics of the Theory of Intersubjectification. With a vision of language and language change rooted in use, in this case, metadiscursive use, we carry out a revision of the conceptual sources and values of *noresmenys* documented in legal, administrative, epistolary and religious Catalan texts.

Keywords: *Noresmenys*, grammaticalization, counter-argumentation, scalarity, intersubjectification, Construction grammar, concessivity ■

■ 1 Introducció¹

Resseguir la travessia a través del temps de la gramaticalització dels mots és una tasca tan ingent com enriquidora. Especialment, si es tracta de peces a mitjan camí entre el lèxic i la gramàtica com un connector. *Noresmenys* (i el paral·lel *nogensmenys*) ha recorregut un llarg procés de canvi semàntic, des de

---

1 Aquest estudi s'ha dut a terme a l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (Programa per a la Constitució i Acreditació d'Instituts Superiors d'Investigació Cooperativa d'Excel·lència, Ref. ISIC/012/042), i en el marc dels projectes de recerca següents: “Gramàtica del Català Modern (1601–1834)” (MINECO, Ref. FFI2012-37103); “Continuació de la Gramàtica del Català Modern (1601–1834)” (MINECO/FEDER, Ref. FFI2015-69694-P); “Constitució d'un corpus textual per a una gramàtica del català modern (Gcm)” (IEC, Ref. PT 2012-S04-MARTINES; IEC1-15X); Digicotracam (Programa PROMETEU per a Grups d'Investigació en I+D d'Excel·lència, Generalitat Valenciana, Ref. PROMETEOII-2014-018), finançat amb fons FEDER de la UE; i el Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció (Universitat d'Alacant, Ref. GITE-09009-UA).

la seva gènesi com a adverbi quantificador fins al valor de marcador discursiu concessiu actual.

L'anàlisi de *noresmenys* (i de *nogensmenys*) s'emmarca dins un estudi global sobre el procés de generació dels connectors contraargumentatius. Partim de la perspectiva de la Gramàtica Cognitiva, molt especialment, de la Teoria de la Gramaticalització (Hopper / Traugott, 1993; Traugott / Dasher, 2002). Hi tenim també presents, tot i que per motius d'espai no s'hi podrà aprofundir adequadament, les aportacions més recents de la Gramàtica de Construccions (GxC) (Goldberg, 1995; Traugott / Trousdale, 2014) que enriqueixen els instruments d'anàlisi de la GxC amb una visió de la llengua i del canvi lingüístic arrelats en l'ús (Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic, Pragmàtica Diacrònica). Unes altres aportacions, com a bases teòriques i com a eines d'aplicació concreta, ateses ací són la Teoria del Prototip (Geeraerts, 1997), la Teoria de la Subjectivació (Traugott / Dasher, 2002; Traugott, 2010) i de la Intersubjectivació (Nuyts, 2005; Traugott, 2010; Narrog, 2012).

Les dades que fonamenten l'estudi són les que ens forneixen els corpus textuais CICA i CIMTAC (Antolí / Sánchez, 2014), amb un total de vora 600 ocurrences. La major part pertanyen a textos administratius (55,6%), jurídics (20,4%), a epistolars i dietaris (14,2%) i a obres religioses i morals (9,8%) de caire argumentatiu. En origen, hi ha una relació directa entre l'evolució del marcador discursiu *noresmenys* i aquests gèneres (Pons Rodríguez, 2015).

Ací ens ocuparem de la forma *noresmenys*. Deixem per a un altre estudi variants d'interès, com ara *resnomenys*, *resnomanco* i, sobretot, *nogensmenys*.

■ 2 Estat de la qüestió

La tradició lexicogràfica s'ha decantat per qualificar *noresmenys* com un arcaisme de la llengua catalana. El DCVB recull els dos valors predominants: l'additiu de 'a més', 'igualmente', i el concessiu de 'amb tot i això'; en canvi, no diu res del valor metadiscursiu. La *Gramàtica* de Fabra (1922) qualifica la variant *nogensmenys* "d'imitació del francès *néanmoins*", i afirma que l'ús de la conjunció continuativa *no res menys* és "arcaic" i, de fet, no l'inclou al seu *Diccionari*. Semblantment, Coromines (DECat, s.v. *noresmenys*) arreplega totes les variants del "compost adverbial" (*no res menys*, *res-no-val*, *resmenys* i *resnomenys*) que "figura molt sovint en els escrits dels s. XIV–XV" i vincula la gènesi del valor concessiu a una altra construcció (*no per çò menys* o *nomenys per açò*).

Com adverteix Cuenca (1991), els nostres gramàtics organitzaven els connectors de les oracions adversatives en restrictius (Badia, 1962), correctius (Sanchis, 1950) o contrapositius (Ruaiç, 1975); i és, entre aquests darrers, on trobem els que tenen un matis concessiu com ara *encara que*, *amb tot*, *així i tot*, *no obstant això*, *tanmateix* i *nogensmenys*. Veny (1993: 130) afirma que *noresmenys* “pertany a la trencafila de partícules oblidades dins el llenguatge col·loquial i solament ressuscitades en un registre molt formal”, com *ultra* o *àdhuc*, relegats a la llengua literària.

Actualment, al *DIEC*, únicament té l'entrada de *nogensmenys* (adverbi) i amb el significat concessiu ‘sense que sigui obstacle allò que s’acaba de dir o que queda sobreentès’. Sorprenentment, *nogensmenys* és absent dels textos medievals; i, en canvi, és *noresmenys* la forma bàsica. Entre els s. XVII i XX, hi ha un buit documental de *noresmenys* en qualsevol dels sentits que analitzarem. No és fins al s. XX, en la traducció de l’obra de Shakespeare feta per Magí Mora i Galícia, contemporani de Fabra, que trobem aquest sentit concessiu en el paral·lel *nogensmenys*. Caldrà aprofundir en els motius que pogueren dur Fabra a optar per *nogensmenys*.

És a les darreries del s. XX quan arranca la recerca sistemàtica sobre els connectors, sobretot en anglès i en francès i a redós de la Lingüística del Text, la Teoria de l’Argumentació i la Teoria de la Rellevància. Són fonamentals, dins l’àmbit sincrònic, els treballs de Cuenca (1991), Marín (1998) o Bach (2009); i, en el diacrònic, els de Cuenca (1989), Garachana (1997) i Cuenca / Massip (2005). Cal remarcar l’estudi de Garachana (2014) sobre la gramaticalització de *no obstante*, i el de Pérez Saldanya i Salvador (1995) sobre *encara*, amb el qual *noresmenys* manté, com veurem tot seguit, punts en comú, sobretot, quant al pas del valor additiu al concessiu.

Són especialment remarcables per al nostre estudi les propostes de Dik (1968) i Franchini (1986) a tomb de l’etiqueta de “matisadors”.² Així com la definició que en fan Barrenechea / Manacorda (1971) i Cuenca (1990: 156):³ “elements connectors que poden acompanyar un nexa explícit o implícit (zero) i que tenen la funció de precisar la relació semàntica existent entre els membres connectats”. Hi caben tota mena de categories i *noresmenys* hi apareix com a adverbi; sintàcticament, es caracteritza per la possi-

2 Dik (1968: 34–37) es basa en la possibilitat o la impossibilitat de combinar coordinadors i subordinadors, mentre que Franchini (1986: 196) distingeix entre coordinadors –nexes no combinables amb coordinadors–, subordinadors –nexes combinables– i matisadors –connectors combinables amb qualsevol estructura coordinada–.

3 Cuenca ofereix una classificació dels tipus de connectors en les oracions adversatives i situa *nogensmenys* entre els “matisadors adversatius”.

bilitat d'acompanyar nexes diversos semànticament compatibles, la mobilitat posicional, i la connexió textual (intraoracional).

L'etiqueta de “marcador discursiu” de Schiffrin (1987: 31), “sequentially dependent elements which bracket units of talk”, també és aplicable a *noresmenys*, ja que a compleix els trets prototípics d'un marcador discursiu:

it has to be syntactically detachable from a sentence; it has to be commonly used in initial position of an utterance; it has to have a range of prosodic contours e.g. tonic stress and followed by a pause, phonological reduction; it has to be able to operate at both local and global levels of discourse, and on different planes of discourse, this means that it either has to have no meaning, a vague meaning, or to be reflexive (of the language, of the speaker). (Schiffrin 1987: 328)

Una altra denominació interessant aplicable a *noresmenys* és la de *counter-expectation marker* (Heine *et al.*, 1991: 192): elements que es refereixen a aquelles situacions que es desvien de les normes o de les expectatives comunament acceptades o previstes pels interlocutors.

Pel fet de tractar-se d'un connector, Bell (2010) estudia la “variability of scope”, és a dir, l'abast anafòric i/o catafòric d'aquest en tots els nivells comunicatius. Concretament, parla de l'extensió interna o externa a què el marcador guia l'oient/lector (O/L) per cercar la informació discursiva o metadiscursiva prèvia o posterior o el coneixement enciclopèdic necessari per a descodificar el significat de P (enunciat) que serà cancel·lat per Q (enunciat). L'abast del connector pot ser global (il·limitat) o local (limitat); els d'abast limitat solen estar formats per un ítem referencial, la funció del qual és substituir la clàusula del primer element.

La Teoria de l'Escalarietat (Grice, 1975; Anscombe / Ducrot, 1983; Kay, 1990), el concepte de [PREFERÈNCIA] (Traugott / König, 1991; Garachana, 1998) i la Teoria de la (Inter)subjectivació (Traugott / Dasher, 2002; Traugott, 2010; Narrog, 2012; i, fins i tot, Nuyts, 2005) ens són eines útils per la gramaticalització de *noresmenys*.

Aplicada a la Teoria de l'Argumentació, l'escalarietat és un conjunt ordenat d'elements que tenen alguna propietat en comú (Anscombe / Ducrot, 1983). L'orientació o l'ordenació de l'escala depèn de factors de tipus pragmàtic. Grice (1975: 46) la concep com un tipus d'implicatura de quantitat generalitzada, els elements de la qual expliciten límits inferiors i n'impliciten de superiors (comptables, concrets en un primer moment, i, després, incomptables, abstractes).

Un altre dels conceptes d'Anscombe i Ducrot, de gran utilitat a l'hora d'explicar el funcionament de *noresmenys* concessiu en la dinàmica contra-

argumentativa, és el d'“arguments antiorientats”. En l'estructura contraargumentativa prototípica, un enunciat P és presentat com a argument possible per a una conclusió R; i, un altre enunciat Q és orientat cap a la conclusió oposada $\neg R$. Aquest segon argument té més força; per tant, l'enunciat $P \wedge Q$ està orientat argumentativament cap a $\neg R$.

D'acord amb això, Garachana (1997, 1998: 601), seguint Traugott i König (1991: 204), defineix la noció de [PREFERÈNCIA] com:

la noción de anterioridad espaciotemporal para expresar la noción de preferencia o de prioridad de un hecho sobre otro. La motivación de esta proyección metafórica se basa en el supuesto de que lo que está antes es mejor, preferible, a lo que viene después, que resulta secundario.

Nosaltres, en canvi, som de parer que més aviat es tracta d'una projecció metonímica. Una extensió d'una inferència invitada vinculada, precisament, amb ‘allò que més ens estimem’, ‘allò que més ens agrada’, ‘allò que preferim’, ‘allò que és important’ acostuma a tenir preferència, a anar al davant. Si P va davant de Q i, més encara (en l'àmbit discursiu), si el parlant/escriptor (Pt/Er) situa dins el seu discurs P abans de Q, pot disparar en l'O/L la inferència que P és preferit/més valuós/més bo que Q i, més encara, que el Pt/Er considera que P és preferible/més valuós/més bo que Q. Això dins un esquema marcat per la subjectivació. Hi entrarà en joc la intersubjectivació quan el Pt/Er preveu la interpretació de l'O/L i pretén de trencar la contraexpectativa d'aquest.

Seguint Traugott (2010), entenem la *intersubjectification* com un procés dinàmic de canvi semàntic que comporta el desenvolupament de marcadors que expressen l'atenció dedicada pel Pt/Er “to the cognitive stances and social identities of the Addressee”. El procés de canvi segueix l'esquema següent: “non-/less subjective > subjective > intersubjective” (Traugott, 2010: 35).

Fins i tot ens és aprofitable el plantejament sobre la intersubjectivació de Nuyts (2005: 14):

An evaluation is subjective if the issuer presents it as being strictly his/her own responsibility; it is intersubjective if (s)he indicates that (s)he shares it with a wider group of people, possibly including the hearer.

Així mateix, entre les funcions essencials vinculades a la *intersubjectification* de Traugott i Trousdale (2014: 10) hi destaquem: l'expressió de la cortesia, és a dir, la manera en què el Pt/Er coneix l'estatus social de l'O/L; i,

la funció metadiscursiva relacionada, p. ex., amb el torn de paraula o la provocació d'una resposta determinada. En aquesta mateixa línia, Narrog (2012) proposa tres tipus de canvi semàntic que es tenen en compte en aquest estudi: *speaker-orientation* (*subjectification*, segons Traugott, 2010; o *speaker perspective*, segons Bell, 2010), *hearer-orientation* (o *intersubjectification*) i *textual/discourse-orientation*.

■ 3 Hipòtesi de treball

Per tant, com hem avançat, *noresmenys* constitueix un “operador escalar”⁴ amb valor invers, que assenyala –o, més aviat, sembla que assenyala o explícita– un terme que correspon a un grau inferior dins del model d’informativitat escalar en qüestió, però, realment, marca –o fa implícit– un grau equivalent.

Pertany als connectors antiorientatius que introdueixen el segon argument, orienta l'O/L cap a la conclusió oposada al primer argument. Sembla que introdueix la preferència per la cosa nova (o rema) –de l'apòdosi–, però no rebutja la cosa antiga (o tema) –de la pròtasi–, sinó que la iguala; per tant, trenca amb la tendència general de la seqüenciació de la [PREFERÈNCIA]. Es caracteritza semànticament per destacar la tesi i pragmàticament per remetre a informació prèviament coneguda o pressuposada pels interlocutors (Cuenca, 1991: 68–69). En aquest sentit, *noresmenys*, com a connector d'abast limitat (Bell, 2010), és fàcilment recognoscible perquè conté un ítem referencial –res ‘cosa’ (< RES llatí, ‘cosa’ o ‘causa’–), la funció del qual és substituir la clàusula de P (enunciat).

En els textos juridicoadministratius i epistolars, *noresmenys* experimenta un procés de modalització per part d'un emissor (l'escriptor, l'escrivà, el copista, el testimoni o el remitent) que té en compte el receptor (el lector, el jutge o el destinatari) en tots els seus aspectes (Traugott / Trousdale, 2014; Nuyts, 2005). Ací, les funcions de cortesia i metadiscursivitat són evidents en tots els valors (de càlcul, d'addició, metadiscursiu i concessiu) de *noresmenys*, sobretot, perquè parlem de situacions comunicatives contraargumentatives: contextos de comptabilitat, de seqüències temporals i dialogades i d'organització discursiva, en què hi ha una anticipació de la res-

---

4 Simplificant Kay (1990), un “model escalar” és un conjunt de proposicions interrelacionades, compartides com a marc pels interlocutors (com, per exemple, un sistema de valors), i un “operador escalar” és una partícula que focalitza el grau d'informativitat d'aquest model escalar.

posta de l'O/L, de les seves expectatives, entre altres. Així, pren tant la dreccera del Pt/Er, com la de l'O/L, com la del mateix text/discurs (Narrog, 2012). A més, la posició del Pt/Er que usa *noresmenys* és neutra, no se situa ni en P ni en Q. És aquesta localització del Pt/Er la que explica la contraexpectació, l'efecte de sorpresa o de relaxació de l'interlocutor (Bell, 2010).

A la llum de les dades extretes dels nostres corpus (*CICA* i *CIMTAC*), sintàcticament, *noresmenys* tendeix a aparèixer, en posició inicial (23,2%), precedit per la conjunció *E* (31,1%), o bé, en posició parentètica (45,7%). Aquesta mobilitat posicional està vinculada amb la funció semàntica. Normalment, *noresmenys*, adverbí quantificador, se situa en posició intermèdia a causa de la rematicitat. Com hem avançat adés, el *noresmenys* additiu comença a tenir independència sintacticosemàntica i apareix bé en posició inicial bé, després d'una coma, introduint informació nova, semblantment al *noresmenys* amb valor concessiu. En canvi, l'ús metadiscursiu ens presenta un *noresmenys* totalment independent, que sol encapçalar el primer membre de la connexió del discurs. Aquesta mobilitat posicional està vinculada amb la funció semàntica. Normalment, *noresmenys*, adverbí quantificador, se situa en posició intermèdia a causa de la rematicitat. Com hem avançat adés, el *noresmenys* additiu comença a tenir independència sintacticosemàntica i apareix bé en posició inicial bé, després d'una coma, introduint informació nova, semblantment al *noresmenys* amb valor concessiu. En canvi, l'ús metadiscursiu ens presenta un *noresmenys* totalment independent, que sol encapçalar el primer membre de la connexió del discurs.

Abans d'atendre altres usos i construccions de *noresmenys*, fóra convenient assajar un primer itinerari de gramaticalització que ens servís de guia:

- 1) valor de càlcul o de quantificació ('més', 'menys', 'igual') >
- 2) valor d'addició ('a més', 'també', 'igualmente') >
- 3) valor seqüencial metadiscursiu ('així mateix') >
- 4) valor de marcador de rematicitat del darrer terme de la sèrie ('i, finalment') >
- 5) valor de marcador d'oposició completadora ('i, finalment') >
- 6) valor de marcador escalar d'informativitat ('i, finalment') >
- 7) valor de marcador concessiu ('i, finalment, però no menys important').

En el procés de gramaticalització de *noresmenys*, pararem atenció a tots aquests valors i, concretament, a l'hipotètic valor de [CÀLCUL] que s'hi pot copsar, el conseqüent valor de [SUMA], el pas al domini metadiscursiu i, l'adquisició de la [CONCESSIVITAT] que experimenta aquesta unitat entre els s. XIII–XVII.

■ 4 *Noresmenys* adverbi quantificador

Som de parer que, al darrere del *noresmenys* adverbi quantificador, hi ha la noció de càlcul o de quantificació que podríem representar en forma d'una balança com la de la figura 1:

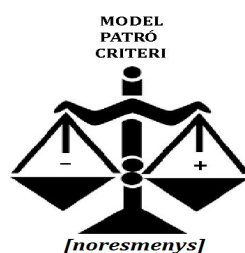

Figura 1. Esquema de la balança conceptual del *noresmenys* adverbi quantificador.

Ateses la imatge de la balança i l'estructura “*no + res + quantificador*”, interpretem *noresmenys* com un adverbi quantificador en relació a un patró, un model o un criteri de tipus cultural. Amb un sentit intermedi situat entre ‘menys’ i ‘més’, conceptualitzem *noresmenys*, amb *res* ‘cosa’ (< RES, ‘cosa’ o ‘causa’), com un adverbi quantificador d’[IGUALTAT]: ‘no és cosa o causa menys X que’, ‘no hi ha cosa o causa menys X que’, ‘hi ha cosa, causa més X que’. No hem d’oblidar, per tant, l’acció del procés de *bleaching* (Traugott, 1990) pel qual les nocions concretes, inicialment aplicables a elements físics, passen a designar elements abstractes, perden el significat concret i es basen en proposicions, i desenvolupen així un sentit convencional més abstracte.

Una de les variants originàries d’aquest significat de [CÀLCUL] és *resno-menys*, apareguda a la primeria del s. XIV. Els exemples, que ací no podem aportar per motius d’espai, mostren aquest primer valor de quantificació, de comptabilitat, d’estimació objectiva de sous (‘monedes’), d’objectes de valor o de comandes a realitzar. Aquest sentit de ‘cap cosa, causa o obstacle no menys’, ‘cap cosa més’, és a dir, ‘cosa igual, ni més ni menys’, és reforçat amb quantitatius numerals.

És d’especial esment, el valor de quantificació que adopta *resnomenys*, amb el sentit de ‘finalment’ (1). Aquest exemple representa un cas de *bridge* (Heine *et al.*, 1991) o de *transitional use* (Goossens, 2000). Un estadi inter-

medi del procés de canvi semàntic, situat entre el significat original i el significat nou, que es caracteritza per ésser indeterminat o ambigu. Ens trobem a la perifèria: entre el valor de [CÀLCUL] (en relació a la quantitat de *novelles* i *affers*), el valor de [SUMA] (de pregàries o comandes) i el valor meta-discursiu (de connexió textual entre el valor de [CÀLCUL] i el de [SUMA]), que veurem tot seguit.

- (1) Fem-vos saber que havem reebuda vostra letra per la qual nos havets significat que [...] de Mònech són exides novellament per dampnificar les nostres terres galees e de Niça ·una· [...]. Item [...] que s'í armen ·X· galees e una nau. E algunes altres novelles [...] Sol·licitanvos e pregan que la diligència, cura e ànsia vullats haver sobre aquests affers [...] E certificam-vos que nós, per donar socors a la illa e regne de Mallorques, tenim aparellats ·C· homes a cavall [...] e ·VI· ballesters, [...]. E res no menys. Encara si a vós covenia de passarhi personalment [...] (*La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó* (1343–1349), s. XIV, Carta 388)

Es tracta d'un altre pas en el procés de *bleaching* (Traugott, 1989; 1990): del nivell de representació del món exterior (el físic, el tangible) i interior (el dels interlocutors), al nivell de les relacions discursives. *Noresmenys* viatja de la noció abstracta de càlcul i de quantificació del món i de la situació comunicativa més immediats i concrets, al domini de l'abstracció, el de l'estructura textual. La rutinització d'aquest pas de dominis emergeix en la situació comunicativa i acaba convencionalitzant-se.

Un procés semblant de *bleaching* i de modalització (Marín, 1998), o *subjectification* segons Traugott, que ací no podem atendre, es produeix amb la construcció *res-no-val*, al llarg dels s. XIII–XV, com bé palesa l'ús en fragments dialogats.

Aquest mateix valor es manté fins al s. XVII amb *noresmenys*:

- (2) Dicto die Anthoni Sancho, llochinent de justícia de la present vila de Albalat [...] y [...] Pere Ferrer, notari i escrivà de la cort [...], accedí a la casa de Jaume Borràs a hon sol estar y habitar Pere Ròbio, llaurador de dita vila, axí per a capturar aquell com per a fer escriptió de béns. Y [...] fonch [...] interrogada la muller del dit Pere Rúbio que a hon era lo dit seu marit. La qual respongu[é] plorant que tallaria verema a Beltran Basinach, de dita vila, y *no res menys*. [...] E axí la cort se'n tornà en blanch. (*Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera*, s. XVII, p. 104)

La [QUANTIFICACIÓ] i el [CÀLCUL] equitatius alberguen, alhora, la noció de [COMPARACIÓ]. De fet, l'ús de *noresmenys* representava (s. XIII–XIV) ‘presentar com a iguals a base d’una semblança real o imaginària’ (DIEC2) elements comptables o in comptables. Prova d’aquesta operació és la correlació de *noresmenys* amb adverbis de quantificació com ara *molt*, *més*, *pus*, *tant*, *aytant* i *axí* (3 i 4):

- (3) [...] [i] [així], com no fos deguda proporció de la flama a la dita metxa e l’oli poria finir-se tost, que, posat que la flama fos ben gran e l’oli ab la metxa fos *molt*, *no res menys* poria ésser *molt més* la flama, que tost consumaria l’oli ab la metxa no obstant que fos molt, o *tanta* poria ésser la metxa ab l’oli que suffocaria dita flama e la apagaria. (*Quesits o perquens*, s. xv, p. 167)
- (4) Donchs, segons aquella regla de Aristòtil, in primo Posteriorum que diu: Propter unumquodque tale et illud magis [...]. *No-res-menys*, com diga Aristòtil en la sua Èticha que lo bé, *aytant* com és *pus* comú, *aytant* és *pus* alt, e *pus* divinal e digne de major amor e honor [...] (*Lo Dotzè del Crestià*, s. xv, p. 338)

■ 5 *Noresmenys* connector additiu

Com és d’esperar, d’acord amb la dinàmica del canvi lexicosemàntic (segons els principis de semblança de família; Geeraerts, 1997), el valor additiu és un derivat del quantitatiu o de càlcul inicial en la mesura en què ‘calculem, més o menys, en relació amb algun patró’, ‘sumem o restem coses, causes, o obstacles, d’acord amb algun criteri’.

Inicialment, s. XIII–XIV, *noresmenys* no destaca la preferència pel fragment que introdueix, i tampoc no rebutja el fragment precedent. De fet, com ja assenyalava Par (1923: 411), “la coordinació copulativa pot ésser, a més, establerta mitjançant adverbis i locucions adverbials conjuntives. [...] Així tenim [...] en català ‘a més, noresmenys, altresí’, etc.”. En efecte, *noresmenys* actua de la mateixa manera que *a més* o *a més a més*: de connector additiu o continuatiu (Fabra, 1922).

No sols incorpora el fragment nou, sinó que tracta d’equiparar-lo amb l’anterior, i, així, crea una preferència equitativa entre els elements (Teoria de l’Escalarietat i de la Preferència, cf. *supra*). Tot, d’acord amb el cànon triat pel Pt/Er tenint en compte el cànon (compartit o no) pel receptor (Teoria de la (Inter)subjectivació, cf. *supra*). Tornem, doncs, a l’esquema d’imatge

de la balança. Ara, a mesura que avança la situació comunicativa, és a dir, el discurs, l'enumeració, s'hi van agregant peses; però, no sols a un plat, sinó a tots dos. I, tot i que es tracta 'd'afegir coses o causes', 'de sumar coses o causes' —especialment, remes a temes—, continuem amb la idea d'[IGUALTAT QUANTITATIVA] entre 'coses o causes' d'acord amb un mateix patró (el del Pt/Er + el de l'O/L + el del text/discurs).

Els exs. (5) i (6) transmeten aquest valor de [SUMA] —d'objectes de valor i d'ordres a complir— corroborat per la correlació amb la conjunció copulativa, i, amb un *encara*, també, additiu,⁵ amb un matís de preferència (inter)subjectiva:

- (5) Ordonam *encara* que de ·VI· en ·VI· anys en la festa de Nativitat de Nostre Senyor sia appareylat e fet novellament un lit de drap d'aur e de vellut o d'altres draps de seda richs, ab cobertor [...] *Encara* ·V· coxins d'aquell mateix drap, obra e color per seer, e [...] los dos majors que·ls altres seran. *Norresmenys* draps de lana per estendre en terra ·X·[...] en colors e obrages sien semblants al dit lit. *E* volem *encara* que [...] se face ·I· lit ab sos appareylaments deguts [...] en la cambra nostra de consell [...]
(*Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, s. XIV, p. 166)
- (6) —E digau, donzella, què dien les creatures si elles són veu?— Respòs Simplicitat: —Pare, dien la bondat de Nostre Senyor, [...]; dien, per semblant, la sua magnitud de virtut [...]; dien, *no res menys*, la bellesa, fortalesa, dolçor, saviesa e amor y potència e totes les virtuts de Nostre Senyor. (*Spill de vida religiosa*, s. XV, p. 34r)

No és estrany de trobar algun cas de *noresmenys* amb valor de [SUMA], però negativa, acompanyat per la conjunció copulativa *y*, i per verbs, partícules, construccions i connectors negatius (*no sols no*, *mes* *encara* i *ní*). A les *Corts de Montsó*, *noresmanco*⁶ —variant de *noresmenys* al s. XVI— apareix amb aquest sentit:

- (7) Micer Garau Mascaró, syndich de Vilafranca de Panadès, diu que per quant la dita vila y universitat de Vilafranca de Panadès [...] per [...] una supplicació presentada [...] al bras ecclesiàstich, [...] de concedir-li

5 Cf. Pérez Saldanya / Salvador (1995: 87) qui expliquen que "*encara*, sovint precedit d'una conjunció coordinant, pot contribuir a l'organització de la cadena textual".

6 Hem atestat *manco* a darreries del s. XV.

alguns llocs de diputats y oïdors en la casa de la Deputació de Catalunya, y encara fins lo dia de avuy *no sols no* és estada provehida per dit bras bras ecclesiàstich, *mes encara ni* legida *ni* feta menció alguna de aquella, de hahont per *no* voler legir *ni* provehir aquella manifestament apar la voluntat de dit bras de denegar y *no* voler concedir lo que tant justament en aquella és demanat y supplicat; y *noresmanco* apar la manifesta injustícia y gravetat de dita universitat, [...] agravada en ésser denegat lo que altres que no són de major qualitat, auctoritat y ser que dita vila [...] (*Corts generals de Montsó*, s. XVI, p. 361)

■ 6 *Noresmenys* connector metadiscursiu

Com hem avançat, i d'acord amb la tendència descrita per Traugott (1989; 1990) sobre el pas dels significats contextuals (externs o interns) a l'àmbit cotextual, el *noresmenys* unitat referencial o perceptual adquireix el valor metadiscursiu i esdevé estructurador del text.

Arribats ací, hem de tenir presents els conceptes de *tematicitat* i de *rematicitat*, ja apuntats adés. *Noresmenys* actua com a matisador (Cuenca, 1990), ja que, sobretot en posició intermèdia, marca el límit entre el tema i el rema. Completa l'inventari: introdueix el terme més remàtic de l'estructura, en aquest cas, enumerativa i el connecta amb la resta de termes precedents, ja enumerats, i, per tant, temàtics. Així, contribueix a l'organització de la progressió textual o metadiscursiva. L'addició i la metadiscursivitat es manifesten conjuntament en forma de seriació enumerativa i posen l'èmfasi en l'element més remàtic: el darrer.

L'*emfasització de la informativitat* (o *strengthening of informativeness process*, Traugott, 1989; o *context-induced reinterpretation*, Heine et al., 1991) és un altre dels processos pel qual es convencionalitzen, es rutinitzen i, doncs, es gramaticalitzen, una sèrie d'implicatures conversacionals. Primer, el Pt/Er té consciència del significat literal de la paraula, i l'associa amb un significat idiomàtic nou (que sorgeix a través de la implicatura), i, després, perd la consciència del significat original, i manté només el significat conversacional. En el cas de *noresmenys*, podríem inferir que, com a darrer membre d'una sèrie plurimembre, en què s'hi ha anat afegint ítems, és a dir, quantificant i, doncs, sumant, el fragment que introdueix ha de tenir, de la mateixa manera que els fragments precedents, una alta pertinència informativa.

Per tant, defensem la capacitat anafòrica i catafòrica del connector. La remissió necessària a una clàusula anterior, explícita primer en la situació

comunicativa i, després, en el discurs. És el que Chen (2000: 105), en l'estudi dels *concessive markers in Early Modern English*, vincula amb les anomenades “expressions that help affirm the factuality of the consequent situation”; aquelles que remetien a l'antecedent d'alguna manera expressant *similarity, continuance and immutability*.

Noresmenys també té una funció catafòrica, ja que destaca –o sembla que destaca– i emfasitza el darrer element acceptable d'una escala, els membres de la qual equipara. Aquest valor és justificat per una implicatura de contraexpectativa, pròpia dels *countereexpectative markers* (cf. *supra*). L'últim terme acceptable de l'escala (ni el més, ni el menys informatiu en l'escala d'acceptabilitat restrictiva) evoca la noció de límit restrictiu i pot ser usat en situacions argumentatives, a favor o en contra. Així, doncs, en tots els exemples de *noresmenys* aportats fins ara, eren tan importants els primers elements inventariats com el darrer. La rutinització d'aquesta tendència és el motor de la gramaticalització, de la construccionització (Traugott, 1989; 1990; Traugott / Trousdale, 2014).

El fragment següent il·lustra l'entrada de *noresmenys* quantificador additiu en l'àmbit de la metadiscursivitat; sobretot, perquè destaca les raons o els requisits que corresponen a diferents graus de l'argumentació per a ser cambrer –emfasitzat, sobretot, per l'ordinació–, però, realment, marca el mateix grau, un grau equivalent.

- (8) Cambrer és dit un offici que quasi és segons secretari. E aquest tal deu tenir la cambra de son senyor ben ordenada e aparellada. E deu ésser sempre ab [son senyor] [...]. E après ajut a vestir a son senyor [...]. E *no res menys* deu ésser home molt callat quant al món sia possible [...]
(*Llibre de coch*, s. XVI, p. 34)

El que empeny el pas de *noresmenys* al domini metadiscursiu són dues projeccions: la primera, la projecció de l'esquema d'imatge de la balança sobre el text, concretament, la comparació de base metafòrica del pes dels arguments amb el pes de les peses; i, la segona, la de la seqüència escalar ordinal derivada de la noció d'[ANTERIORITAT] i de [PREFERÈNCIA] (Garañana, 1998: 602).⁷ Així, comença a funcionar, a nivell metadiscursiu, com un organitzador de la matèria que assenyala la validesa de les dues opcions presentades.

7 En Martínez (en preparació) assagem una explicació de base metonímica.

Aportem tres exemples: un de dos *noresmenys* additius concatenats (9); un altre en què, en el mateix fragment, apareixen combinats un *noresmenys* i un *noresmanco* additius metadiscursius (10); i un altre de *noresmenys* connector metadiscursiu glossador de fragments en llatí (11):

- (9) E *no resmenys* procehiren a veure ocularment dits senyors [...], los colps que sor Joana, donada de dit monestir, tenie y veren com [...] tenie hun pegat al morro de dalt, [...] unflat, e veren molta sanch star per la samarra [...]. E *no resmenys* dix dita sor Joana que tenie lo genol y cuyxa squerra unflat [...]. (*La llengua i els processos de crims a la Lleida del segle XVI*, s. XVI, Fol. 24v)
- (10) [...] a la ciutat de Gerona, la qual [...] no volent [...] contribuir en dites obres per les sobredites rahons y perquè [...] és franca y llibera de tota contributió y exactió; *noresmenys*, foren los jurats de la dita ciutat presos y capturats [...] molt temps, ab gran dany y gastos [...]; y *noresmanco*, proseguiren dits oficials en executar per dita contributió a molts habitants [...] (*Corts generals de Montsó*, s. XVI, p. 648)
- (11) *Charitas nunquam excidit* [...] E *no res menys* podem per aconseguir la glòria de Paradís aplicar en açò lo que lo beneventurat sanct Hierònym ha scrit en ·I· libro super, dient axí: Non memini me legisse [...] (*Cròniques d'Espanya*, s. XVI, p. 192)

■ 7 *Noresmenys* connector concessiu

Com ja hem suggerit adés, l'evolució semàntica del valor [ADDITIU] al valor [CONCESSIU] no és exclusiva de *noresmenys*; la major part dels connectors concessius en moltes llengües han passat alguna seqüència additiva, condicional i/o temporal, o presenten algun tipus d'afinitat entre diversos dominis conceptuals, al llarg del seu procés de gramaticalització, com *encara* o *tot i això* (cat. antic), *quand même* o *toutefois* (fr. antic), *todavía* o *a pesar de que* (esp. antic), *also* o *while* (angl. antic), *bei alledem* (al. antic) (König, 1985: 263; 1988: 10).

L'origen concessiu de *noresmenys*, o dels equivalents en altres llengües⁸ es troba en la “convencionalització d'una implicatura conversacional” (Traugott / König, 1991). Es manté *no-re(s)-menhs*, *no-re-mens*, *no arres mench* en occità –gascò i llenguadocià–; *néanmoins* en francès;⁹ *nondimeno* en italià; i

8 Cf. ‘minus’ a l'PFEW.

9 Cf. ‘nientmoins’ i ‘néanmoins’ a l'PATILF, al DMF i al *Dictionnaire français-occitanien*.

nevertheless o *nonetheless* en anglès (cf. Chen, 2000; König, 1985; 1988). En particular, el valor concessiu, que anteriorment era un simple matís implicat per determinats contextos discursius, s'independitza progressivament del valor de càlcul-additiu originari, es rutinitza i esdevé convencional. D'acord amb König (1985: 161), es basa en el principi pragmàtic de l'enriquiment interpretatiu. Es tracta del procés de la convencionalització de la 'inferència invitada' (Grice, 1975) de [SIMULTANEÏTAT]/[IGUALTAT] (o *unhindered continuation*) feta per l'O/L. Aquesta implicatura provocada pel Pt/Er, tenint en compte la situació comunicativa, però no esperada per l'O/L, pot ésser la següent: *noresmenys* és un marcador d'integració lineal que pauta la progressió enumerativa del discurs (Pérez Saldanya / Salvador, 1995: 94), i, si no hi ha una suspensió entonativa o discursiva, el fragment que introdueix ha de tenir, de la mateixa manera que els fragments precedents, una alta pertinència informativa. És aquesta no previsió, aquesta ruptura de la seqüencialitat discursiva no esperada, el que esdevé sorpresa, o obstacle, i genera la [CONCESSIVITAT]. Vegem (12) i (13):

- (12) Regla universal és dels metges que tot animal vell és de poch nodriement e dur de payr. Lo moltó, donchs, quant és vell, bé que sia de natura més secca que quant era de un any, *no res menys* és de manco calt spirit e sanch, en tant que a la natura nostra no és convenient. (*Quesits o perquens*, s. XV, p. 88)
- (13) —[...] ¿No pots pensar que delirà dels cels, dels vents, e de la terra, e dels inferns, e encara de la mar, los noms de Júpiter, de Juno, de Plutó e de tu, e ·s farà senyor de tot? Pensa, *norresmenys*, que aquest no permetrà que aquesta gent morisca impla la foguejant casa de Plutó, ans, [...] los girarà a creure en aquell Anyell qui portà los pecats del món. (*Curial e Güelfa*, s. XV, p. 284)

Es podria dir, per tant, que som dins una zona nocional que sorgeix entre l'[ADDICIÓ] i la [CONCESSIVITAT]. De fet, podem considerar aquest tipus de construcció metadiscursiva additivo-concessiva com una categoria pragmàtica que, partint d'un domini cognitiu inicial de [SUMA], a causa d'una desviació pragmàtico-discursiva, transmet el significat concessiu amb un matís de grau afegit (*intersubjectification*; Traugott, 2010).

La construcció concessiva il·lustra la negociació entre el Pt/Er i l'O/L: la pròtasi de la concessiva incorpora una proposició i un punt de vista (el de l'O/L) que està en oposició a l'assertió del mateix Pt/Er, incorporada en la clàusula principal; el punt de vista de la pròtasi pot procedir directa-

ment de l'O/L o, com en l'exemple, pot haver estat inferit pel Pt/Er. La construcció concessiva resultant és “primarily textual in the sense of connecting proposition” (Narrog, 2012: 47). Cosa interessant a destacar per al nostre estudi, Narrog (2012: 47) conclou que la pròtasi concessiva condensa “grammaticalized polyphonic (diachronic) structures, rendering voices of two or more discourse participants” (cf. també Martines, 2015).

Com avançàvem adés, convé destacar, doncs, la funció modalitzadora, subjectificada i intersubjectificada (Traugott, 2010; Narrog, 2012) de *noresmenys*: marcar l'actitud del Pt/Er envers unes expectatives i contraexpectatives dins el marc de la construcció concessiva, tenint en compte l'O/L i el discurs. Dit d'una altra manera, entre les funcions discursives de la concessivitat, íntimament relacionades amb la intencionalitat (contra)argumentativa, Grote *et al.* (1997) en distingeixen tres: a) convèncer; b) presentar les falses implicatures; i, c) informar sobre els esdeveniments sorpresa o les expectatives a l'O/L.

L'engranatge de la [CONCESSIVITAT] comporta, com podem observar, la presentació d'una tesi donada (normalment implícita, pressuposada) destinada a ser rebutjada per l'assertió d'una antítesi més forta. Parlem del Principi de Cooperació, segons el qual la tesi serà presentada amb el grau més alt d'informativitat i de pertinència. Com més rellevant serà l'objecció, és a dir, la sorpresa o l'acte inesperat, més contundent serà la força argumentativa (Pérez Saldanya / Salvador, 1995: 100) i la informativitat d'aquesta antítesi. Segons Toulmin (1958), la [CONCESSIVITAT] implica, no sols, rebutjar la conclusió d'un argument, estant d'acord amb la premissa, sinó també assumir la garantia (*warrant*) de l'argument. D'aquesta manera, en l'ús de *noresmenys* que fa Eiximenis en l'exemple (14) trobem que per rebutjar la conclusió de 'Arcadius no vol continuar governant Atenes', el Pt/Er accepta i quasi 'concedeix' la premissa de l'argument i, a més, assumeix les inferències invitades: 'Arcadius no és un home interessat, profitós o corrupte', 'Arcadius tenia problemes en el seu govern' i 'Arcadius no és un home venjatiu':

- (14) Recompta [...] la dita ystòria que Arcadius, noble ciudadà e aprovat en regiment en Atenes, sí fo pregat per los de Atenes que volgués continuar son regiment [...] E respòs que [...] —Ara, [...] l'om qui regiment té molt de temps, per força à ha offendre molts, les quals offenses porten aquells qui's seguexen per temps en lo linatge d'om sens lur colpa, car los offesos, pus no's poden venjar d'om tinent lo regiment, vengen-se dels següents e dels acostats a hom. *No-res-menys*, yo, quant

és en mi, vull perpetuar ma casa e mon estament, la qual cosa no poria fer tenint longament regiment, car per força hauria a pendre a vegades queucom, contra ma consciència, de les gents e de la comunitat, qui'm corrompria tot ço que hé ben guanyat, e per la maylla perdria lo diner. (*Lo Dotzè del Crestià*, s. XV, p. 207)

Una noció estretament vinculada amb la concessivitat és la pragmàtica de la negació (Givón, 1978: 179). És sabut que la negació arriba a ser total en un context en què l'afirmació ja ha estat discutida, o en què el Pt/Er assumeix la creença o la familiarització de l'O/L amb l'afirmació en qüestió. Així, aquest principi suggereix que la pressuposició concessiva, part del significat convencional de *noresmenys*, comença amb una implicatura conversacional. A causa d'aquesta restricció en l'ús de la negació, la construcció 'p *noresmenys* q' suggereix que l'enunciat 'q donat p' no és esperat, o expectat, si no més aviat, contraexpectat –i, doncs, concessiu i contraargumentatiu–. Vegem els exs. següents:

- (15) Enaprés, volem que a Nós l'armador faça sagrament e homenatge que per fet seu dampnatge a nostra persona no vendrà, ans esquivarà per son poder aquell lo qual sabés a Nós en qualque manera poder esdevenir, majorment per aquelles coses les quals a la sua custòdia són comeses, e allò a Nós *noresmenys* revelar no trigarà. (*Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, s. XIV, p. 102)
- (16) Los lochs, donchs, qui són entre los dos tròpichs són menys calts que los lochs qui són sota los tròpichs, per ço com, acabat que lo sol pas dues vegades l'any sobre lurs caps, *no res menys* no y atura tant com fa sota los tròpichs. (*Quesits o perquens*, s. XV, p. 162)
- (17) Ítem, se queixa la dita vila que, essent [...] disposat que los jurats, pahers o cònsols de les universitats de Cathalunya y Comtats de Rosselló y Cerdanya y los syndichs de aquelles, en temps que fan son exercissi per deffensió [...], no puguen ser presos, encarcerats ni arrestats, *noresmanco* lo dit governador no duptà en los anys passats pendre y traure [...] a Antoni Trinyach, leshores cònsol en cap de la vila de Perpinyà, [...] [e] lo aportà pres [...] (*Corts generals de Montsó*, s. XVI, p. 680)

Com bé proposa Chen (2000: 91), la gramaticalització dels connectors concessius està motivada per la necessitat d'emfasitzar o d'expressar explícitament algun aspecte de les propietats semàntiques i pragmàtiques de la

[CONCESSIVITAT]. Analitza les ‘unitats que ajuden a afirmar la facticitat de la conseqüència’ (“expressions that help affirm the factuality of the consequent situation”) com ara *nevertheless –noresmenys*, en el nostre cas—. De fet, la veracitat de la conseqüència –segon membre, introduït per *noresmenys*— no deixa de ser vàlida per l’adversitat de la situació expressada per l’antecedent –primer membre—; fet que emfasitza la relació concessiva.

Molts d’aquests connectors són tardans i provenen de diverses fonts. Segons l’origen, els components i el desenvolupament diacrònic d’aquests, König (1988: 267–268) en diferencia cinc, de les quals ens interessen: la quantificació universal i la co-ocurrència o la co-existència.

Pel que fa al primer grup, en moltes llengües els connectors concessius estan formats per un component que també és usat com un quantificador –que pot ésser definit o indefinit—. Resulta molt més obvi si, a més dels quantificadors universals genuïns, afegim aquells que marquen expressament la noció de [FREE CHOICE] –segons König—. En el nostre cas, com ja hem vist anteriorment, *res i menys* (i, posteriorment, també, *gens*).

Els membres del segon grup impliquen la co-ocurrència o la co-existència de dos fets part del significat literal. Aquesta implicació pot ser expressada de tres maneres diferents: a) afirmant que ‘p no preveu q’; b) afirmant que q, o l’agent responsable d’aquest, no para atenció a q; i c) afirmant la simultaneïtat de p i q, o la continuació, sense obstacles, de ‘q donat p’.

El nostre corpus ens forneix de diverses mostres que il·lustren els tres tipus de *noresmenys* concessiu co-ocurrent o co-existent amb el sentit d’ordenador del discurs concessiu ‘i, finalment, però no per això menys important’ (s. XV):

- (18) —Senyor, a mi no és novell que los hòmens muyren inmutablament en aquella hora que Déus ha ordonat. Cuydats que no m record ço que n dix Job?: “Breus són los dies de l’hom lo nombre dels seus mesos envers Tu és, termes li has constituïts qui no poran ésser passats”. E *no res menys*, ço que vós, senyor, me havets dessus provat: que la ànima no pot exir del cors quant se vol, ni romanir-hi quant lo seu Creador la ·n mana exir. (*Lo Somni*, s. XIV, p. 122)
- (19) *La primera* és aquesta: Legim, distincione ·LXVI· in Decretis[...]. *La segona* rahó és aquesta: [...] De voto et voti redempcione [...]. *No-res-menys* com Déus haja manat e dit, indistinctament, no faràs furt, per lo qual manament és vedada tota rapina e tota violència, [...] (*Lo Dotzè del Crestià*, s. XV, p. 360)

- (20) [166] “ça casa” per “la casa”/[167] “es pa” per “pa”/[168] nosaltres “anem” per “anam”/[...] [173] *no res menys*, entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser de Empurdà, o de Urgell, o de Mallorca, o de Xàtiva, de les muntanyes o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors (*Regles d’esquivar vocables*, s. XV, p. 120)

Cal recordar la construcció *no per ço menys* amb la qual s’havia emparentat el naixement del *noresmenys* concessiu, documentada a la darrerria del s. XIII amb el sentit clarament anafòric de ‘no per això menys’, ‘no obstant això’, ‘tanmateix’. Deixem l’estudi d’aquesta variant medieval per a una altra ocasió.

La darrera documentació del *noresmenys* concessiu és del XVII (21), ja que, com afirma Coromines “no ha reeixit l’intent d’alguns escriptors de la post-Renaixença de restaurar *noresmenys* a la llengua literària moderna”.

- (21) [...] dia de sent Vicent màrtir tot lo que es dirà del dia de sent Vicent Ferrer. Y encara que este gloriós sant naixqué a cinch de abril, y per consegüent és aquest son propi dia, *noresmenys* la sua festa es celebra tots los anys lo dilluns immediate següent a la dominica in albis, per ço que lo dit dia de cinch de abril, de ordinari acostuma venir en Semana Santa o [...] (*Llibre de les assistències i funcions* de Juan Baptista de Valda, s. XVII, p. 110)

■ 8 Conclusions

Els resultats d’aquesta recerca són els següents:

a) El procés de gramaticalització de *noresmenys* pot resumir-se cronològicament així: als s. XIII–XIV, comença amb un valor de càlcul o de quantificació (‘més’, ‘menys’, ‘igual’) que evoluciona cap al d’addició (‘a més’, ‘també’, ‘igualmente’). Al s. XIV, aquests valors passen del plànol contextual al cotextual i apareix el valor seqüencial metadiscursiu (‘així mateix’). Cap al s. XV, s’hi afegeix el de marcador de rematicitat del darrer terme de la sèrie (‘i, finalment, a l’últim’). Entre els s. XV–XVI, la rutinització i la convencionalització d’aquests valors donen pas al de marcador d’oposició completadora (‘i, finalment, a l’últim’), derivat del de marcador escalar d’informativitat (‘i, finalment, a l’últim’). És llavors quan es comença a matisar el de marcador concessiu (‘i, finalment, a l’últim, però no menys important’) que es mantindrà fins a la darrerria del s. XVII.

b) El joc de la [CONTRAEXPECTACIÓ] és clau en la contraargumentació. La negociació o l'intercanvi d'arguments i d'opinions entre els interlocutors –Pt/Er i O/L– és introduïda per la noció cognitiva de la [CONCESSIVITAT]. Són els connectors els encarregats d'enllaçar la dinàmica de la realitat comunicativa amb la discursiva. Els concessius, com en el seu moment *noresmenys*, remetent a un context de [CÀLCUL] físic i abstracte que desemboca en la [CONCESSIVITAT] contraargumentativa.

c) La recursivitat que s'observa en l'evolució des d'un significat de [CÀLCUL] a un de [PREFERÈNCIA], de [SUMA], de [SIMULTANEÏTAT] fins a un altre de [CONCESSIVITAT] és una manifestació més de la regularitat del canvi semàntic (Traugott, 1989; Traugott / Dasher, 2002). Aquesta afinitat entre diferents dominis conceptuals, manifestada sincrònicament per una gran varietat de llengües (König, 1985), corrobora la hipòtesi de la Lingüística Cognitiva: l'existència d'una xarxa de nodes semàntics compartits, d'una arrel cognitiva comuna darrere de cada peça lingüística, en constant evolució. ■

■ Bibliografia

■ Diccionaris

Centre National de la Recherche Scientifique (1971–1994): *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*, Paris: Gallimard.

DCVB = Alcover, Antoni / Moll, Francesc de Borja (1985): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll.

DECat = Coromines, Joan (1995): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial / La Caixa.

DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (ed.) (2007): *Diccionari de la llengua catalana*, <<http://dlc.iec.cat/>> [19.09.2016].

DMF = ATILF, CNRS / Université de Lorraine (2010): *Dictionnaire du Moyen Français*.

FEW = Wartburg, Walther von (1888–1971): *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, <<https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/lire/62/127?DMF>> [19.09.2016].

Piat, Louis (1894): *Dictionnaire français-occitanien donnant l'équivalent des mots français dans tous les dialectes de la langue d'oc moderne*, vol. 2, Montpellier:

Imprimerie Centrale du Midi, <<https://ia801407.us.archive.org/26/items/dictionnairefran02piat/dictionnairefran02piat.pdf>> [19.09.2016].

■ Corpus de textos

CICA = Torruella, Joan (dir.) / Martines, Josep / Pérez Saldanya, Manuel (2008): *Corpus Informatitzat del Català Antic*, <<http://seneca.uab.es/sfi/cica>> [19.09.2016].

CIMTAC = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.): *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*, Alacant: ISIC-IVITRA.

■ Obres teòriques

Anscombe, Jean-Claude / Ducrot, Oswald (1983): *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles: Mardaga.

Antolí, Jordi / Sánchez, Elena (2014): «El Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis (CIMTAC)», *Estudios Hispánicos* 22, 117–121.

Bach, Carme (2009): «*Al cap i a la fi, en fi i en definitiva*: tres marcadors discursius vehiculadors de la reformulació conclusiva en català», *Revista de llengües y literaturas catalana, gallega y vasca* 14, 15–33.

Badia i Margarit, Antoni (1962): *Gramàtica catalana*, 2 vols., Madrid: Gredos.

Barrenechea, Ana / Manacorda De Rosetti, Mabel (1971): *Estudios de gramàtica estructural*, Buenos Aires: Paidós.

Bell, David (2010): «*Nevertheless, still and yet*: concessive cancellative discourse markers», *Journal of Pragmatics* 42:7 (*Linguistic and cognitive aspects of reference*), 1912–1927.

Chen, Guohua (2000): «The grammaticalization of concessive markers in early modern English», in: Fischer, Olga (ed.): *Pathways of change: Grammaticalization in English*, Amsterdam: John Benjamins, 85–110.

Cuenca Ordinyana, Maria Josep (1989): «La connexió textual: l'adversativitat en el nivell textual», *Caplletra* 7, 93–116.

— (1990): «Els matisadors: connectors oracionals i textuais», *Caplletra* 8, 149–167.

— (1991): *Les oracions adversatives*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- / Massip, Àngels (2005): «Connectors i processos de gramaticalització», *Caplletra* 38, 259–277.
- Dik, Simon (1968): *Coordination. Its implications for the theory of general linguistics*, Amsterdam: North-Holland.
- Fabra, Pompeu (1922): *Gramàtica catalana*, Barcelona: IEC.
- Franchini, Enzo (1986): *Las condiciones gramaticales de la coordinación copulativa en español*, Bern: Francke.
- Garachana, Mar (1997): *Los procesos de gramaticalización. Una aplicación a los conectores contraargumentativos*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (1998): «La noción de preferencia en la gramaticalización de *ahora (que)*, *ahora bien*, *antes*, *antes bien* y *más bien*», in: Cifuentes, José Luis (ed.): *Estudios de lingüística cognitiva*, vol. 2, Alacant: Universitat d'Alacant, 593–614.
- (2014): «Gramática e historia textual en la evolución de los marcadores discursivos. El caso de *no obstante*», *RILCE* 30:3, 959–984.
- Geeraerts, Dirk (1997): *Diachronic prototype semantics: a contribution to historical lexicology*, Oxford: Clarendon Press.
- Givón, Talmy (1978): «Negation in language: pragmatics, functions, ontology», in: Cole, Peter (ed.): *Pragmatics*, vol. 9, New York: Academic Press, 69–112.
- Goldberg, Adele (1995): *Constructions: a construction grammar approach to argument structure*, Chicago: University of Chicago Press.
- Goossens, Louis (2000): «Patterns of meaning extensions, 'parallel chaining', subjectification, and modal shifts», in: Barcelona, Antonio (ed.): *Metaphor and metonymy at the crossroads. A cognitive perspective*, Berlin: Mouton de Gruyter, 149–169.
- Grice, Paul ([1967] 1975): «Logic and Conversation», in: Cole, Peter / Morgan, Jerry (eds.): *Syntax and semantics*, vol. 3, New York: Academic Press, 41–58.
- Grote, Brigitte / Lenke, Nils / Stede, Manfred (1997): «Marking concessions in English and German», *Discourse processes* 24:1, 87–117.
- Heine, Bernd / Ulrike, Claudi / Hünemeyer, Friederike (1991): *Grammaticalization*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Hopper, Paul / Traugott, Elizabeth Closs ([1993] 2003): *Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kay, Paul (1990): «Even», *Linguistics and Philosophy* 13, 59–111.

- König, Ekkehard (1985): «Where do concessives come from? On the development of concessive connectives», in: Fisiak, Jacek (ed.): *Historical semantics – Historical word formation*, Berlin et al.: Mouton, 263–282.
- (1988): «Concessive connectives and concessive sentences: cross-linguistic regularities and pragmatic principles», in: Hawkins, John (ed.): *Explaining language universals*, vol. 6, London: Blackwell, 145–166.
- Marín, Maria Josep (1998): «Una proposta gramatical per a la definició i la caracterització dels connectors», *Llengua & Literatura* 9, 207–234.
- Martines, Josep (2015): «Diacronia i neologia: canvi semàntic, subjectivació i representació del pensament. El català *esmar*, des de ‘taxar’ fins a ‘inferir’ i ‘imaginar’ i més enllà», *Caplletra* 59, 221–248.
- Martínez, Caterina (en preparació): *La gramaticalització dels connectors contraargumentatius en català modern*, Alacant: Universitat d’Alacant (tesi doctoral).
- Narrog, Heiko (2012): *Modality, subjectivity and semantic change: a cross-linguistic perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- (2014): «Beyond Intersubjectification. Textual uses of modality and mood in subordinate clauses as a part of speech-act orientation», in: Brems, Lieselotte / Ghesquière, Lobke / Van de Velde, Freek (eds.): *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse*, Amsterdam: John Benjamins, 29–52.
- Nuyts, Jan (2005): «Modality: overview and linguistic issues», in: Frawley, William (ed.): *The expression of modality*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 1–26.
- Par, Anfós (1923): *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle / Barcelona: Max Niemeyer / Foment de Pietat Catalana.
- Pérez Saldanya, Manuel / Salvador, Vicent (1995): «Fraseologia de l’*encara* i processos de gramaticalització», *Caplletra* 18, 85–108.
- Pons Rodríguez, Lola (2015): «Prejuicios y apriorismos en la investigación histórica sobre marcadores discursivos (con algunas notas sobre *así las cosas*)», in: Borreguero, Margarita / Gómez-Jordana, Sonia (eds.): *Marqueurs du discours dans les langues romanes: une approche contrastive*, Limoges: Lambert Lucas, 285–303.
- Ruaix, Josep (1975): *El català en fítxes*, vol. 2, Barcelona, Moià: Ruaix.
- Sanchis Guarner, Manuel (1950): *Gramàtica Valenciana*, València: Torre.
- Schiffrin, Deborah (1987): *Discourse markers*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Toulmin, Stephen (1958): *The Uses of Argument*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elisabeth Closs (1989): «On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change», *Language* 65, 31–55.
- (1990): «From less to more situated in language: the unidirectionality of semantic change», in: Adamson, Sylvia M. *et al.* (eds.): *Papers from the Fifth International Conference on English Historical Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins, 496–517.
- (2010): «Revisiting Subjectification and Intersubjectification», in: Davidse, Kristin *et al.* (eds.): *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*, Berlin: Mouton de Gruyter, 29–70.
- / Dasher, Richard (2002): *Regularity in Semantic Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- / König, Ekkehard (1991): «The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited», in: Traugott, Elisabeth / Heine, Bernd (eds.): *Approaches to grammaticalization*, vol. 1, Amsterdam: John Benjamins, 189–218.
- / Trousdale, Graeme (2014): *Constructionalization and constructional change*, Oxford: Oxford University Press.
- Veny, Joan (1993): *Dialectologia filològica*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

■ Caterina Martínez Martínez, Universitat d'Alacant, Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA / Departament de Filologia Catalana, Apartat de correus 99, E-03080 Alacant, <caterinamartinez@ua.es>.

La gramaticalització de *temps ha*: de la noció de ‘temps transcorregut’ als usos discursius (segles XVI–XX)

Josep Vicent Garcia Sebastià (Alacant)

Summary: This paper analyses the process of discursivation of time constructions containing the verb *haver*. These forms were the Old Catalan equivalent of current expressions using the verb *fer* (e.g. “Fa temps que no et veig”). At the beginning of the Modern Age, some constructs containing *haver* started to be used in certain contexts from which an intensive pragmatic value may be inferred. According to the occurrences extracted from textual corpora, in current the Catalan language time constructions including *haver* can only be found in (more or less) saturated constructions used as pragmatic or register markers.

Keywords: Old Catalan, Modern Catalan, Contemporary Catalan, corpus linguistics, time determination, grammaticalization, discursive markers, register markers ■

■ 1 Introducció¹

Actualment, *temps ha* –i altres formes semblants, com ara *anys ha*– és una construcció de caràcter arcaic i rutinitzat que s’usa per localitzar situacions en un passat relativament llunyà respecte del moment d’enunciació o un altre moment de referència. A més, funciona com a marcador de registre

---

1 Aquest estudi ha estat desenvolupat al si de l’Institut Superior d’Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (Programa de la Generalitat Valenciana per a la Constitució i Acreditació d’Instituts Superiors d’Investigació Cooperativa d’Excel·lència, ref. ISIC/012/042), i en el marc dels projectes d’investigació següents: “Gramàtica del Català Modern (1601–1834)” (MINECO, ref. FFI2012-37103); “Continuació de la Gramàtica del Català Modern (1601–1834)” (MINECO, ref. FFI2015-69694-P); “Constitució d’un corpus textual per a una gramàtica del català modern (Gcm)” (IEC, refs. PT 2012-S04-MARTINES; IEC1-15X); Digicotracam (Programa PROMETEO per a Grups d’Investigació en I+D d’Excel·lència, Generalitat Valenciana, ref. PROMETEOII-2014-01), finançat amb fons FEDER de la UE; i el “Grup d’Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció” (Universitat d’Alacant, ref. GITE-09009-UA). A més, ha estat possible gràcies a la concessió d’un ajut per a la contractació de Personal Docent Investigador en formació de caràcter predoctoral, Programa VALi+d (ACIF/2015/336).

(Biber, 1994), atès que es fa servir majoritàriament en textos amb un nivell de formalitat elevada. L'origen del constructe es remunta al segle XIII (Martines, 2015b; en premsa). En aquesta època *haver* ja havia codificat el valor temporal i, en conseqüència, designava el període de 'temps transcorregut entre dos moments referencials' (Garcia, 2015), el qual podia ser breu o extens, definit o indefinit (vg. § 3).

Els usos temporals de *haver* durant l'edat mitjana i l'edat moderna equivalen a les expressions actuals de temps transcorregut amb el verb *fer* (p. ex. "Fa temps que no et veig"). Com veurem, les formes amb *fer* no irrompen –almenys en la producció escrita– fins a començaments del segle XVI. Al llarg dels segles XVII i XVIII les construccions de temps transcorregut amb *fer* desplacen progressivament *haver* de l'àmbit de l'expressió temporal. De fet, en el període contemporani *haver* només es conserva en expressions rutinitzades amb valor intensiu. Aquesta evolució és semblant a la que experimenten les construccions de temps transcorregut en espanyol, ja que el verb *hacer* també ha substituït progressivament el verb *haber* en aquests usos (Díez-Itza, 1991: 11). En francès i en portuguès, en canvi, encara es fan servir els verbs *avoir* i *haver* per expressar el transcurs del temps, si bé és cert que, modernament, *faire* i *façon* també han codificat valors associats a aquesta mateixa noció (Howe / Ranson, 2010; Móia, 2011).

Paral·lelament a l'expansió de *fer* com a verb d'expressió temporal, les construccions amb *haver* experimenten, al llarg del període modern i contemporani, un procés de gramaticalització cap a valors més intensius i pragmàtics. L'objectiu principal del present article és, doncs, descriure alguns dels aspectes més interessants d'aquesta evolució. A hores d'ara hi ha diversos treballs sobre les característiques sintàctiques i semàntiques de les construccions de temps transcorregut en català. Així, amb un plantejament sincrònic i contemporani, Rigau (2001) analitza les funcions sintàctiques de les expressions temporals amb *fer* i explica el significat d'aquestes formes en relació amb les construccions de tipus existencial presentacional. Per la seua banda, Solà i Pujols (2002) descriu els valors temporals dels constructes. I Solà (2002) exposa les dificultats que presenta l'estructura temporal amb *que* per a ésser definida des d'un punt de vista sintàctic. Pel que fa a la perspectiva diacrònica, ja hem estudiat diferents aspectes del procés de gramaticalització de les formes temporals amb *haver*, com ara l'ús del pronom locatiu (Garcia, 2015).

En aquest cas, per resseguir l'evolució dels constructes amb *haver* hem buidat alguns corpus històrics i contemporanis i hem analitzat els resultats obtinguts amb l'ajuda de principis teòrics provinents dels estudis del canvi

semàntic basats en l'ús. Concretament, hem consultat el *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic* (CIMGCA) i el *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern* (CIMGMod), inserits tots dos en el *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis* (CIMTAC), per a estudiar l'estat de la construcció durant l'edat mitjana i l'edat moderna respectivament. D'altra banda, per al període contemporani hem buidat el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* (CTILC). Quant a l'anàlisi dels fenòmens, aprofitem alguns conceptes de la Gramàtica de Construccions (Goldberg, 2006) i de les teories del canvi semàntic de base pragmatista, com ara els treballs de Traugott (2010; 2012; Traugott / Dasher, 2002; Traugott / Trousdale, 2013).

■ 2 La localització temporal i la noció de 'temps transcorregut' actualment

■ 2.1 La construcció de temps transcorregut amb *fer*

En català actual, com en la resta de llengües romàniques, hi ha determinades construccions que localitzen la situació expressada pel predicat en l'eix temporal (Solà i Pujols, 2002). Aquest paper el fan, principalment, els adverbis de temps (1) i les oracions subordinades (2) i els sintagmes preposicionals (3) i nominals (4) amb valor temporal:

- (1) *enguany* se celebra el setè centenari de la mort de Ramon Llull.
- (2) *Quan vindràs* ja no hi seré.
- (3) Faig classe *de vesprada*.
- (4) Les festes del barri comencen *aquesta setmana*.

A més, la construcció <*fer* + [TEMPS]> també fa aquesta funció localitzadora:

- (5) a. *Fa poc que* ha arribat (s. v. *poc*, GDLC).
 b. [...] dos personatges tan aficionats a la festa i la dansa que *fa 20 anys* l'Ajuntament del Pinós els volgué retre homenatge i representar-los en dos gegants. (*La Veu del País Valencià*, 10/04/2016)
- (6) a. Els pescadors *fa temps que* es lamenten de la reducció de les captures [...]. (*El Temps*, 28/08/2016)
 b. La segregació escolar resta invariable *des de fa 10 anys*. (*El Punt-Avui*, 16/07/2016)

Els casos exposats en (5) i (6) es corresponen amb els subesquemes de la construcció o esquema genèric <fer + [TEMPS]>, amb la qual cosa presenten els següents trets comuns:²

- L'ús de *fer* com a verb lleuger (Fernández / Rigau, 2009), és a dir, com a verb buit de significat lèxic, que ha patit un procés de blanqueig semàntic o *bleaching*, i que només aporta significat aspectual a la construcció. Per aquest motiu, *fer* exigeix en tots els exemples l'ús d'unitats temporals, les quals el complementen i assumeixen la càrrega semàntica de la construcció. Aquestes unitats poden ser un substantiu, quantificat (5b, 6b) o no (6a), o bé un quantificador (5a); d'altra banda, poden ser específiques (5b, 6b) o inespecífiques (5a, 6a).
- El caràcter impersonal de les construccions.
- L'expressió, en tots els casos, del transcurs o l'acompliment d'un determinat període de temps entre dos punts de referència: el moment marcat per la situació del verb semànticament ple –*arribar* en (5a), *retre homenatge* i *representar* en (5b), *lamentar-se* en (6a) i *restar invariable* en (6b)– i el moment d'enunciació –com és el cas de totes les oracions de (5) i (6)– o un altre punt de referència temporal.³

No obstant això, en la mesura que els exemples de (5) i (6) són variants d'un mateix esquema construcciona, també presenten algunes diferències. Des del punt de vista sintàctic, les construccions de (5b) i (6b) fan la funció d'adjunt temporal (Rigau, 2001). Les de (5a) i (6a), per contra, presenten una forma complexa i controvertida, atès que el verb *fer* introdueix les unitats temporals amb la conjunció subordinant *que*. Els estudiosos que han analitzat aquesta forma encara no han aconseguit definir-ne l'estructura de manera satisfactòria.⁴ Pel que fa a l'aspecte, (5a) i (5b) localitzen un punt temporal en el passat, mentre que (6a) i (6b) formen part del grup d'enunciats que Mória (2011) ha definit com a construccions de “durada ancorada”. La primera classe de construccions es caracteritzen perquè la situació expressada pel verb semànticament ple és tèlica i culmina abans del

2 Fem servir els conceptes de *esquema* i *subesquema* d'acord amb la proposta construccionista aplicada al canvi lingüístic formulada per Traugott i Trousdale (2013: 17).

3 El punt que es pren com a referència per a establir l'interval de temps transcorregut des de la situació expressada pel verb semànticament ple no ha de coincidir necessàriament amb el moment d'enunciació. Aquest punt pot desplaçar-se cap al passat o cap al futur i, en conseqüència, pot situar-se abans (“Ahir va fer un any que vaig acabar la carrera”) o després del moment de parla (“Demà farà un any que vaig acabar la carrera”).

4 Solà (2002) i Solà i Pujols (2002) enumeren els aspectes que caldria resoldre per poder donar una explicació coherent de l'estructura.

punt que es pren com a referència per a establir el període de temps transcorregut. En canvi, la situació verbal de les construccions de “durada ancorada” és atèlica i s’estén fins al moment de referència temporal.

■ 2.2 Les construccions de temps transcorregut amb *haver*

Les construccions que acabem d’exposar també existien en català antic. La diferència de les formes antigues respecte de les actuals és que llavors no es constituïen amb el verb *fer*, sinó amb *haver* (Martines, 2015b; en premsa). A hores d’ara, el català encara conserva alguna recialla d’aquelles estructures antigues: *temps ha i*, en menor mesura, *anys ha i dies ha*.

Aquestes construccions –sobretot *temps ha*, que és la més freqüent de les tres– apareixen recollides en els principals diccionaris del català actual. El *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC), de l’Institut d’Estudis Catalans, arreplega les formes *temps ha i hi ha quatre anys*,⁵ i les defineix com a ‘fa temps’ i ‘fa quatre anys’ respectivament. A més, el diccionari normatiu les vincula a un ús transitiu del verb *haver* que ‘denota que quelcom existeix, es troba, es dóna, s’esdevé, s’acompleix’ (s. v. *haver*, DIEC). Pel que fa als diccionaris descriptius, el *Gran diccionari de la llengua catalana* (GDLC) recull un exemple d’ús de *temps ha* (“Temps ha que no l’hem vist”) i un altre de *dies ha* (“Dies ha que rodava pel bosc”), i defineix aquestes formes com a ‘expressions temporals fossilitzades, fer, accomplir-se una quantitat de temps’ (s. v. *haver*, GDLC); per la seua banda, l’accepció temporal de *haver* del *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (DDL) remet a la construcció temporal amb *fer* (s. v. *haver*, DDL).⁶ Finalment, el *Diccionari de sinònims de frases fetes* (DSFF), d’Espinal, inclou la forma *temps ha*, per la qual cosa la defineix com una unitat fraseològica i la relaciona amb altres fraseologismes que localitzen la predicació en un temps llunyà, com ara *temps era temps*, *en aquell temps* o *en altre temps* (s. v. *antigament i antany*, DSFF). Així mateix, el DSFF explica que la variant *anys ha* també es fa servir en aquest sentit (s. v. *antiquat*, DSFF), i que *dies ha* s’usa com a sinònim de *l’altre diassa*, és a dir, que significa ‘ja fa dies’ (s. v. *dia*, DSFF) o ‘un dels dies propassats’ (s. v. *diassa*, DIEC).

Gairebé tots els diccionaris esmentats coincideixen a considerar que les construccions actuals amb *haver* són equivalents a les formes amb *fer*. Però

5 Sobre l’ús del pronom *hi* en les construccions de temps transcorregut amb *haver* vegeu Garcia (2015).

6 El GDLC i el DDL preveuen, de la mateixa manera que el DIEC, la possibilitat que *haver* aparega acompanyat del locatiu *hi* en aquestes construccions.

el GDLC adverteix que les dues estructures són distintes des d'un punt de vista formal –per bé que les defineix com a iguals des del punt de vista semàntic–. I és que, com hem vist més amunt, qualifica les formes amb *haver* com a “expressions fossilitzades”. Aquesta caracterització ajuda a entendre el motiu pel qual *temps ha*, *anys ha* i *dies ha* han estat incloses en el DSFF, ja que, efectivament, són unitats rutinitzades, amb un grau elevat de fixació (Traugott / Trousdale, 2013).⁷

El DSFF s'allunya de la resta de diccionaris, atès que considera que el significat de *temps ha* i *anys ha* no és ben bé equivalent a *fa temps* o *fa anys*. Segons aquesta obra –ja ho avançàvem adés–, *temps ha* i *anys ha* designen el transcurs d'un període de temps dilatat, extens, des de l'inici o l'acompliment d'una determinada situació. Aquesta definició es correspon amb el significat que atorga el *Diccionario de la Real Academia Española* (DRAE) a l'expressió correlativa en castellà, *tiempo ha*: 'largo espacio de tiempo' (s. v. *tiempo*, DRAE).

Com veurem en § 5, la definició que dona el diccionari fraseològic d'Espinal de *temps ha* coincideix amb la majoria dels usos que hem documentat del període contemporani. Fet i fet, en el segle XX *temps ha* es caracteritza pels trets següents:

- És una construcció arcaïtzant considerablement saturada.
- Acostuma a aparèixer en contextos emfàtics, sovint de caràcter exclamatiu.
- Es fa servir amb un sentit intensiu, per localitzar una situació determinada, que pot haver culminat o no, en un punt que el locutor considera relativament llunyà respecte del moment de parla o d'un altre moment referencial.
- S'usa de manera restringida en determinats gèneres discursius de caràcter culte i registre elevat.

Les següents ocurrències exemplifiquen aquesta caracterització:

- (7) —Sembla mentida que sigas tan gamarús; què't costava de parlar nèt y clar y no fer embuts com una criatura! *Temps hà que te'l veyal cor*, y

---

7 Traugott i Trousdale (2013) fan servir el terme *rutinització* per designar el procés de fixació progressiva dels components que formen una construcció. En la tradició dels estudis sobre gramaticalització aquest concepte se sol denominar *fixació* (Lehmann, 1995: 164). En definitiva, *rutinització* i *fixació* són termes equivalents: la diferència és que el primer prové de la teories construccionistes aplicades al canvi lingüístic i el segon pertany a l'àmbit dels estudis sobre gramaticalització.

- ¡què més podia desitjar una noya com jo que trobar un bon partit y un brau jove! (Marià Vayreda, *La punyalada* [1904]; CTILC)
- (8) —Una gent tan ase com aquesta ja l'haurien occida *temps ha*, sinó haguessin trobat una illa segura [...]. (Marià Manent, *El llibre de la jungla* [1923]; CTILC)
- (9) *Temps ha, temps ha* no capcineges / vana i fatal com el serpent, / ni et tornes pàl·lida d'enveges, / ni en tos badius l'ira s'encén, [...]. (Josep Carner, *La inútil ofrena* [1924]; CTILC)
- (10) Cada tarda les arremia al joquiner, dins la barraqueta, i recollia sens falta tots els ous que ponien. I així, amb la carn salada i la ventresca, la juliana del divendres i el seu enciam de margaridetes, menava una vida quieta. *Temps ha que* s'és fosa entre els ossos de la muntanya i encara la veig amb sa còfia cenyida al front... (Josep-Sebastià Pons, *Llibre de les set sivelles* [1956]; CTILC)

Fins arribar a l'estadi de (7), (8), (9) i (10), les formes temporals amb *haver* experimentaren un seguit de canvis sintàctics i semàntics, motivats per usos cada vegada més subjectius o modalitzats, que culminaren en la gènesi de noves construccions: *temps ha* i *anys ha*, estructures amb una forma, un significat i una funció diferents de la construcció originària. En els apartats següents, doncs, explicarem els aspectes més interessants d'aquesta evolució.

■ 3 El valor de temps transcorregut de <*haver* + [TEMPS]>:
l'origen de la construcció *temps ha* (ss. XIII–XV)

Com ja hem apuntat en l'apartat anterior, durant l'edat mitjana la noció de temps transcorregut s'expressava essencialment amb el verb *haver*. Aquestes formes, que són l'origen de la construcció actual *temps ha* i d'altres semblants, ja apareixen documentades en les manifestacions textuais del català més primigeni:

- (11) E aquels ·III· pans que eu me n'aporté tornaren ayxí durs con a péres, e duraren-me ·XLVII· anys, els meus vestimens són podritz *lonc temps ha*. (*Vides de Sants Rosselloneses* [s. XIII]; CIGCA)
- (12) Com fo demanat si sab àls, dix que no; de temps, dix que *bé pot aver ·I· ayn e mig*; de parentesc de suborn, dix que no. (*Llibre de Cort de Justícia de Cocontaina* [s. XIII]; CIGCA)

- (13) Apar, per ayçò, que ·1· avocat, *dos dies ha*, morí en esta ciutat per dolor de costat, e, abans ·1· poc que morís, apelà son servidor e dix-li que li apareylàs les vestadures per anar defora.
(“*Diàlegs*” de sant Gregori [s. XIII]; CIGCA)

En (11) l’ús de l’adjectiu *llong* determina, de manera indefinida, que la quantitat de temps transcorregut expressada per *temps ha* és elevada. D’altra banda, els quantitatius “1” (12) i “dos” (13) especifiquen respectivament, quina és la distància temporal que denoten *any*, en el primer cas, i *dies*, en el segon. Aquests exemples primerencs mostren com en aquest període les construccions temporals amb *haver* es trobaven en un estadi diferent del que hem descrit en § 2.2 En primer lloc, la construcció encara no està saturada –o, si més no, el grau de saturació és baix–. Així ho demostren els indicadors següents: (a) l’ús de modificadors en els tres casos, (b) la posició postverbal del sintagma “1 any” en (13) i (c) el fet que el verb *haver* aparega conjugat en infinitiu. En segon lloc, cal destacar que el significat de “l’ong temps ha” en (12) coincideix amb l’ús majoritari que es fa de *temps ha* contemporàniament –sense cap modificador, determinant o quantitatiu–. Això ens mena a suposar que entre un estadi i l’altre hi ha hagut un procés d’especialització semàntica (Martines, 2015b), al llarg del qual la forma *temps ha* –també *anys ha*– desplegà un valor intensiu (§ 4.1). Com veurem en § 5, hem documentat molts casos contemporanis semblants als de (7), (8), (9) i (10), en què la construcció denota el temps transcorregut de manera intensiva sense la necessitat d’aparèixer encapçalada per cap modificador.

De més a més, les dades obtingudes del CIGCA ens permeten corroborar que les construccions temporals amb *haver* en català antic equivalien a les formes actuals amb *fer*:

- (14) a. Que *no ha gayres de dies que* han perdut lur senyor, qui era lo mellor cavaller del món [...]. (Ramon Muntaner, *Crònica*, [s. XIV]; CIGCA)
b. —Yo cerch un cavaller qui, *pochs dies ha*, vencé vuyt cavallers e tolgué la mala costuma d’albines, per què us suplich que, si res ne sabets, que m’o vullats dir, car yo li comtaré unes noves que li plauran molt. (*Curial* [s. XV]; CIGCA)
- (15) a. E fo nostre conseyl que l’anàssem veer a Tudela, car bé *havia* ·XXV· *ayns que* él no era exit de Tudela ne cavalgà en negun logar. (Jaume I, *Llibre dels fets* [s. XIV]; CIGCA)
b. Dimarts, a ·XXVIII· d’octubre ·MCCCXXXVIII·, los Deputats e Oïdors de Comptes del General de Cathalunya, de consell de lurs

advocats, deliberaren que, per raó de les morts qui *dies ha* continuen en la present ciutat de Barchinona, l'ofici de lur deputació sia mudat a Vilafrancha de Penedès.
(Jaume Safont, *Dietari o llibre de jornades* [s. XV]; CIGCA)

Les construccions de (14) es caracteritzen per localitzar en el passat situacions que han estat culminades abans del moment d'enunciació. En canvi, els enunciats de (15) són construccions de durada ancorada (Móia, 2011): localitzen situacions que s'inicien en el passat i es perllonguen fins al moment de referència temporal –situat aquest abans del moment d'enunciació en (15a)–. Així, doncs, des d'un punt de vista semàntic, les formes de (14a) i (14b) són el correlat antic de les expressions exemplificades en (5a) i (5b), mentre que les construccions de (15a) i (15b) es corresponen amb les solucions actuals il·lustrades en (6a) i (6b). Des d'un punt de vista sintàctic, observem que les estructures temporals de (14a) i (15a) introdueixen una oració subordinada encapçalada per *que*, amb la qual cosa coincideixen amb les formes de (5a) i (6a); per contra, les expressions de (14b) i (16b) funcionen com a complements adjunts de temps, i equivalen a les solucions actuals amb *fer*, com ara les de (5b) i (6b).

Pel que fa a les construccions de temps transcorregut amb *fer*, la primera ocurrència que hem pogut documentar en els corpus consultats data de començaments del segle XVI, concretament de l'any 1512:

- (16) Interrogat *quant fa que* és en la present ciutat y per què és fora de sa terra. Qui dix que poc abans de Nadal proppassat se'n vingué en aquesta ciutat.
(*La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* [s. XVI]; CIGCA)

Aquesta és l'única mostra que hem aconseguit documentar en la primera meitat del segle XVI, amb la qual cosa la freqüència d'aparició de *fer* en construccions de temps transcorregut durant aquest període no és gaire significativa. Tanmateix, a les darreries del mateix segle la presència de *fer* en usos temporals augmenta notablement. Aquesta tendència s'accentua al llarg dels segles XVII i XVIII, amb la qual cosa les construccions amb *fer* comencen a desplaçar les formes amb *haver* de l'àmbit de l'expressió del temps transcorregut. Finalment, en el segle XIX les construccions amb *haver* s'empren de manera minoritària, sobretot en comparació amb l'ús de les expressions amb *fer* (Garcia, 2015).

■ 4 Usos inespecífics de la construcció de temps transcorregut amb *haver*: el camí cap a la intensificació (ss. XVI–XVIII)

En aquest apartat descriurem els contextos en què aflora el valor intensiu de *temps ha* i altres construccions semblants, com ara *anys ha* i *dies ha*.

La construcció de temps transcorregut amb *haver*, de la qual són “hereves” (Goldberg, 2006) aquestes formes, pot al·ludir en català antic a períodes temporals específics (delimitats), relativament específics (relativament delimitats) o inespecífics (no delimitats). Si el període en qüestió apareix determinat per un numeral cardinal, la construcció és específica, delimitada, en la mesura que el locutor expressa l’extensió exacta del temps transcorregut, com en l’exemple (17):⁸

- (17) Deliberaren allí davant la princesa que l’endemà per lo matí anassen llà hon era lo emperador, lo qual havia ·III· dies que combatia una ciutat e no la podien pendre. (Joanot Martorell, *Tirant* [s. XV]; CIGCA)

En canvi, si està introduït o constituït per un quantificador quantitatiu, com en (18), la construcció és relativament específica o delimitada. En aquest cas, el locutor pondera de manera aproximativa l’extensió temporal, que pot ser percebuda com a llarga (18a) o com a breu (18b):

- (18) a. En la noble y gran ciutat de València tenia hun home una filla de edat de quatorze anys que *molt* temps havia que per l’esperit maligne era turmentada.
(*Primera part de la història de València* [s. XVI])
- b. És ver que lo cavaller acusat ha dos fills, los quals *poch* ha són venguts de Boèmia [...]. (*Curial* [s. XV]; CIGCA)

Finalment, si el sintagma que denota el temps transcorregut va encapçalat per un quantificador indefinit (19a) o és un sintagma nominal escarít (Brucart, 2002) —és a dir, que no és determinat ni quantificat de manera explícita— (19b), la construcció és inespecífica. Tant en un cas com en l’altre, el locutor no expressa l’extensió del període temporal al qual fa referència l’enunciat, sovint perquè no ho sap, com en (19b):

8 Usem els termes *específic* i *inespecífic* d’acord amb la definició de Brucart (2002). Pel que fa als quantificadors, seguim la classificació proposada per Brucart i Rigau (2002).

- (19) a. Bé creem sapiats com *alcun* temps ha metem en penyora los castells de Bellpuig e de la Bastida, situats en Vallspir [...].
(*Lletres reials a la ciutat de Girona* [XIV]; CIGCA)
- b. Escalona que fo presa en la cort *temps ha*, no sab quant, per rahon de la mort d'en Guerau Algamés, e estech presa lonch temps e no ha vist que enaprés tornàs ne sia tornada ab son marit, no sab, emperò, hon està.
(*Clams i crims en la València medieval* [s. XIV]; CIGCA)

D'acord amb les ocurrencies del CIGCA i del CIGMod, hem pogut atestar que el valor intensiu de *temps ha*, *anys ha* i *dies ha* sorgeix de localitzacions temporals inespecífiques, i, més concretament, escarides, semblants a la de (19b). Com veurem en § 4.1, l'absència de delimitació explícita permet inferir, en determinats contextos, que l'extensió del temps transcorregut és elevada. Aquesta interpretació sembla que està restringida a la resta d'usos –representats en (17) i (18)–, atès que expliciten, d'una manera més o menys definida, la demarcació dels períodes. Així i tot, (19b) no es pot considerar encara un context facilitador del canvi. El fet que el locutor desconega l'extensió del temps transcorregut des del moment en què “[na Gueralda] fo presa en la cort” fins al moment d'enunciació només permet fer una interpretació inespecífica de l'expressió temporal.

■ 4.1 El sorgiment del valor intensiu

Els primers contextos en què les construccions de temps transcorregut no delimitades amb *haver* es poden interpretar de manera intensiva daten del segle XVI:

- (20) Molt magnífich senyor cosín jermà: *Dies ha que* no tinch letres de vostra mercè y estich-ne ab molta ànsia. (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i Estefania de Requesens* [s. XVI]; CIGCA)

El fragment de la correspondència d'Hipòlita Roís de Liori i Estefania Requesens reproduït en (20) ja pot considerar-se un context pont, és a dir, un context facilitador d'aquest procés de canvi: 'temps transcorregut (no delimitat)' > 'temps transcorregut d'extensió elevada'. El concepte de *context pont* fa referència als “casos que permeten una doble interpretació del constructe, tant la del significat original [...], com la del sentit innovador [...]” (Antolí, 2015b: 66). El terme prové dels paradigmes teòrics que estu-

dien el canvi semàntic per mitjà de l'ús. Una de les propostes fonamentals d'aquesta tendència, la Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic (TIICS) de Traugott (2010; 2012), postula, precisament, que “language change is language in use”, i que, per tant, el context fa una funció essencial en els processos de canvi semàntic. Aquesta teoria ja ha estat aplicada i definida al cas del català en diversos estudis. Precisament, pel que fa als contextos pont, Martines i Montserrat, en seu treball sobre el canvi semàntic de *jaquir*, expliquen que “els sentits nous poden arribar a semantitzar: a ser identificats ja fora d'aquests contextos afavoridors (*bridging contexts*)” (Martines / Montserrat, 2014: 196).

De fet, la TIICS parteix del supòsit que les construccions tenen un significat codificat, semàntic, i un altre de pragmàtic, el qual s'infereix pel context. Traugott (2010; Traugott / Dasher, 2002) defineix aquest darrer tipus de significat, el significat inferit, com a “inferència invitada” (*invited inference*). El terme *invitada* destaca el paper del context en la construcció de significats pragmàtics o no codificats, bé perquè el locutor invita el receptor a fer una determinada inferència (Traugott / Dasher, 2002), bé perquè el receptor fa una interpretació innovadora de l'enunciat (Traugott / Trousdale, 2013). A més, la teoria de Traugott se sustenta en l'actuació de dos mecanismes pragmaticodiscursius que, al capdavall, són els que possibiliten la generació d'inferències i, en darrer terme, la realització del canvi semàntic: la subjectivació i la intersubjectivació. Aquests conceptes fan referència als processos pels quals les llengües semantitzen les actituds i les creences del locutor –en el cas de la subjectivació– o l'interès del locutor per la manera com el receptor pugui rebre el missatge –en el cas de la intersubjectivació– (Traugott, 2010).

D'acord amb aquests conceptes teòrics, l'enunciat (20) pot considerar-se un context pont, ja que és ambigu i, per tant, permet ésser interpretat de dues maneres diferents:

- Es pot inferir que des de l'última vegada que el locutor (Estefania de Requesens) rebé una carta del seu cosí hi ha un nombre indeterminat de dies. Aquesta interpretació es correspon amb l'únic significat codificat o semàntic que llavors tenia la construcció *dies ha*.
- Tanmateix, el context permet fer una segona interpretació pragmàtica, de caràcter eventual: l'ansietat d'Estefania per no haver rebut correspondència del cosí dins del termini que es considera normal invita a inferir que *dies ha* significa, eventualment, ‘període de temps transcorregut extens’. El mecanisme que actua en la negociació d'aquest sentit

innovador és la intersubjectivitat (Traugott, 2010): l'emissor vol que el destinatari li escriga, però per aconseguir-ho no expressa aquesta voluntat obertament (amb una ordre), sinó que modula l'enunciat perquè la recepció per part de l'interlocutor siga positiva.

Durant tot el període modern trobem més casos semblants al de (20) –si bé és cert que aquests són més nombrosos en el segle XVIII–, en què el context convida a fer una interpretació en clau intensiva:⁹

- (21) Los dits fossers se posauan en algun canto dels carrers de la Ciutat ahont se trobauan, fent parar las carretas que aportauan, y cridauan à tots los circunuehins si tenian morts en las casas pera enterrar [...], així que tota la present Ciutat se troba de present y *dies ha* en un tant llamentós y desdichat stat, que ni los homens se recordan del ser que tenen ni tenen imaginatio dels treballs que pateixen, recordantse tant solament de ser cristians [...].

(*Manual de novells ardits* [s. XVII]; CIGMod)

- (22) ROAGÓ

Mestre Pau, ja veis *qu·ha tems/ que vénc* per sa vostra fiya / y, de aqueix modo, voldria / sèbrer cuant serem parens.

PAU

Jo no sé com se pot fer / axò que m'has demanat.

(*Entremès d'en Roagó Florit y na Faldó* [s. XVIII], 125; CIGMod)

Així, doncs, els contextos dels exemples anteriors permeten interpretar que les diferents construccions amb *haver* al·ludeixen a períodes de 'temps transcorregut d'extensió elevada'.¹⁰ En (21) el locutor descriu l'estat "llamentós" i "desdichat" en què es troba Barcelona a causa de la pesta. El caràcter negatiu de la situació exposada invita a entendre que el període de temps que dura la malaltia, expressat per *dies ha*, és llarg.¹¹

9 Caldria quantificar la relació entre usos de temps transcorregut amb *haver*, contextos pont i usos ja codificats del valor intensiu al llarg dels diferents períodes històrics per poder datar l'evolució d'aquestes formes d'una manera més exacta. Aquest objectiu el reservem per a estudis posteriors.

10 Evidentment, les construccions de (21) i (22) també admeten una interpretació convencional, d'acord amb el sentit codificat. Cal recordar que apareixen usades en contextos pont.

11 A més, el fet que *dies ha* aparega seguit d'una construcció consecutiva encapçalada per *tant* ("tant llamentós y desdichat stat, que [...]") reforça la possible interpretació intensiva.

Aquesta inferència té una base metonímica i està motivada per la subjectivitat (Traugott, 2010), ja que es fonamenta en un raonament associatiu, de tipus abductiu, en el qual el locutor:

- concep que l'estat de la ciutat és indesitjable;
- considera que una situació indesitjable hauria de finalitzar com més aviat millor;
- percep el període en què Barcelona es troba assolada per la pesta com un interval de temps llarg, perquè desitja que la malaltia remeta.

La situació representada en (22) afavoreix la interpretació innovadora en tant que l'emissor (Roagó) vol casar-se amb la filla del seu interlocutor (Pau) i, per això, l'invita a inferir que és un pretendent digne. En aquest sentit, el locutor mira de convèncer el destinatari a través de les raons següents: (a) la voluntat de casar-s'hi és reiterativa ("vénc") i (b) es prolonga al llarg d'un període de temps que es percep i es pretén fer percebre com a extens ("ja veis que ha tems"). Així, el mecanisme pragmatico-discursiu que en aquest cas possibilita la inferència invitada és la intersubjectivació, tal com l'entén Traugott (2010). No debades, el locutor apel·la directament al receptor, amb l'ús d'un verb de percepció com a marcador evidencial *-veure-* (Antolí, 2015b), per fer-lo participi de les seues intencions.

Els casos que acabem d'analitzar il·lustren, a grans trets, algunes de les característiques del procés pel qual les formes de temps transcorregut amb *haver* escarides comencen a semantitzar, de manera subjectiva o intersubjectiva, un valor intensiu al llarg de l'edat moderna. Aquesta evolució parteix de situacions discursives que repeteixen un patró molt semblant, basat en el desig del locutor perquè es duga a terme un fet determinat, com és el cas de (20) i (22), o bé perquè cesse una situació que es percep com a negativa, com en (21). D'altra banda, la no-delimitació temporal de les construccions també permet inferir el significat de manera intensiva. Tal com apunta Martines (2015a: 233) en l'estudi de *esmar*, una unitat incalculable tendeix a interpretar-se en un sentit genèric, emfàtic o intensiu. Finalment, convé remarcar que les interpretacions intensives de les construccions de temps transcorregut amb *haver* són encara eventuais en aquest període.

■ 5 Usos discursius de les construccions temporals amb *haver*
(ss. XIX–XX): una mostra

Algunes de les ocurrencies que hem extret del CTILC indiquen que les construccions temporals amb *haver* ja havien codificat el valor intensiu a les darreries del segle XIX. A més, ja hem avançat en § 2.2 que durant el període contemporani aquestes formes (a) presenten un nivell de saturació considerable, (b) tenen un caràcter arcaic i (c) acostumen a usar-se en contextos pragmàtics molt marcats. De fet, en el segle XX només es conserven com a marques discursives de registre o, fins i tot, de gènere textual.

Els exemples següents són una bona mostra de quin és l'estat d'aquestes construccions durant la segona meitat del segle XIX:

- (23) a. Deu meu! Deu meu! va murmurar aterrat son pare; *temps ha* que m'ho temia... ¡pobre filla meva! (Martí Genís i Aguilar, *Julita* [1874]; CTILC)
- b. Altres y altres ideas anavan y venian per son preocupat enteniment, que'l distreyan á fins del lloch ahont era; quan la senyora Clara'l va cridar, potser de pena que li donava fins en mitx del seu dolor de mare, convidantlo á anarsen una estona á dormir, ja que *feya més temps* qu'ella que vetllava, y ella y en Quimet ja lo avisarian si hi hagués cualsevol novetat. (Martí Genís i Aguilar, *Julita* [1874]; CTILC)
- (24) *Fa més de trenta anys* que'l districte de Vilaniu es dels senyors Galceráns, y ja ho havia sigut l'any dotze y l'any vint, y ho será mentres la casa conservi'l bon nom que du *sigles ha* y'l poble no perdi'l seny... (Narcís Oller, *Vilaniu* [1885]; CTILC).
- (25) Ab nostra vehina Fransa / en Moret no hi vol tractá, / y aixó que'ls nostres pagesos / ho desitjan *molt temps ha*; / perque's troban *ja fa mesos* plens de ví, en tan grans embulls, / que diu que regan las vinyas / ab llágrimas dels seus ulls. (*La Esquella de la Torratxa. Periódich satírich*, 821 [1894]; CTILC)
- (26) A Don Quijote no li entra al cervell que John Bull sigui capás de donar á Irlanda la autonomia, com *fa anys ha* l'ha deixada pendre al Canadá, á la Australia, al Cap de Bona Esperansa y á la majoría de las colonias en que hi abunda l'element européu, y'l compadeix desde'l fons de la seva ánima. (Valentí Almirall, *Lo catalanisme* [1886]; CTILC)

Els casos de (23) exemplifiquen una tendència bastant freqüent en la narrativa d'aquest període, la qual consisteix a usar les formes amb *haver* i amb *fer* d'una manera diferencial dins d'una mateixa obra. Així, mentre que la construcció amb *fer* s'utilitza en el discurs del narrador (23b), la solució amb *haver* es fa servir en l'enunciat d'un personatge (23a). Els trets principals del primer tipus de discurs són l'ús de l'estil indirecte i la prevalença de la funció referencial; els del segon, l'ús de l'estil indirecte i la prevalença de la funció expressiva. La forma amb *fer* apareix, doncs, en un context discursiu més neutre que no pas el del fragment on l'autor emprà la variant amb *haver*. De fet, el parlament en què s'inscriu la construcció *temps ha* presenta un to eminentment emfàtic, exclamatiu. No debades, és un plany. Això ens fa suposar que la tria d'una forma o una altra no és en cap cas arbitrària, sinó que depèn de la funció comunicativa de cada tipus de discurs. En definitiva, la distribució d'usos de (23) indica que *temps ha* ja ha codificat el sentit intensiu i, llavors, es considera una forma adequada per a atorgar dramatisme a la intervenció d'un personatge.

En (24) també es fa un ús diferenciat de les formes amb *fer* i les formes amb *haver* en una mateixa novel·la –fins i tot, en un mateix fragment–. En aquest cas, la construcció amb *fer* s'utilitza per designar un període temporal delimitat (“més de trenta anys”). Al seu torn, la construcció amb *haver* es fa servir en un sentit clarament intensiu, ja que està constituïda per un sintagma nominal escaritat, el nucli del qual fa referència a una unitat temporal d'una extensió considerable (“sigles”).

La distribució d'usos en (25) està condicionada per la rima de la composició: en el quart vers s'utilitza “molt temps ha” perquè rime amb “tractá” i en el cinquè es fa servir “ja fa mesos” perquè rime amb “pagesos”. A més, aquest exemple també indica que la construcció *temps ha* es troba parcialment saturada. Si bé pot aparèixer encara combinada amb un quantificador (“molt”), la posició dels elements que la conformen tendeix a ser fixa, de manera que, en aquest període, el verb antecedeix la unitat de mesura temporal en la majoria dels casos. Aquesta tendència permet explicar per què en el quart vers l'autor usa la construcció amb *haver* en comptes de la forma amb *fer*. I és que la posició preverbal no és gens freqüent en les construccions amb *fer*; en canvi, sí que ho és en les formes amb *haver*, la qual cosa possibilita la rima del quart vers amb el segon. La posició que presenten els diferents elements en les construccions temporals amb *fer* i *haver* dels exemples (23) i (24) ajuden a confirmar-ho. D'altra banda, l'exemple (26) també demostra que la construcció *anys ha* té un grau de saturació considerable en aquesta època. No debades, l'autor del text la

interpreta com una unitat fixada, fins el punt d'usar-la en una construcció amb *fer* (“fa anys ha”).

Els exemples exposats en (27) il·lustren algunes de les particularitats que presenten els usos de la construcció *temps ha* durant el segle XX:

- (27) a. I era entre els pretendents un home que no coneixia llei, i es deia Ctesip i habitava estades a Same. El qual, fiat de les seves possessions sense compte pretenia l'esposa d'Ulisses absent *temps havia*. (Carles Riba, *Odissea* [1919]; CTILC)
- b. Durant alguns segles abans havien vingut en incursió des dels deserts sud-orientals certes tribus robustes i ben nuades, que *temps havia* havien foragitat o assimilat els canaanites al llarg de les terres altes d'a ponent del Jordà. (Carles Riba, *L'antic Orient* [1920]; CTILC)

Tant (27a) com (27b) són exemples que provenen de l'obra de Carles Riba, la qual es caracteritza, entre altres coses, per l'elevat grau de formalitat. Considerem, per tant, que l'ús d'aquesta forma està vinculada amb la voluntat que tenia Riba de construir un discurs culte, de registre elevat. El primer exemple (27a) és un fragment de la traducció que aquest autor féu de l'*Odissea*; el segon cas (27b) forma part d'un assaig de caràcter historiogràfic que escriví sobre les antigues civilitzacions d'orient. D'acord amb la temàtica d'aquests textos –i atenent al fet que les construccions temporals amb *fer* són significativament més freqüents que les formes amb *haver* ja des del segle anterior (Garcia, 2015)–, *temps ha* podria considerar-se un arcaisme. D'altra banda, cal remarcar que en (27a) i (27b) hi ha un tret que ja no és gaire habitual en les ocurrences d'aquest període, ni en les del període posterior (la segona meitat del segle XX): l'ús del verb *haver* flexionat, conjugat en pretèrit imperfect (“temps havia”). Això permet que es mantinga la concordança temporal (Solà i Pujols, 2002) entre el modificador –la construcció *temps ha*– i la situació expressada pel predicat. Com ja hem dit, aquesta tendència no és usual. I és que, en la majoria dels casos, el grau de saturació del constructe limita la flexió del verb al present d'indicatiu i, en conseqüència, fa impossible la concordança temporal entre el modificador temporal i el temps del predicat oracional, tal com s'esdevé en (28):

- (28) En temps de Carles el Calb s'esdevenen dos fets que s'anunciaven *temps ha*, i que són transcendents [...]. (Ferran Soldevila, *La història universal* [1920]; CTILC)

En (29) observem que la construcció *anys ha* també es troba considerablement saturada en aquest període, ja que s'identifica com una sola unitat i s'usa dins d'una construcció temporal constituïda per *fer*:

- (29) Les nines de Cerdanya / fan de bon festejà, / n'he festejada una *fa cosa d'un any ha*; / sos pares l'han perduda, no l'en saben trobà. / Son pare l'ha trobada: amb lo galan s'està. (Lluís Millet i Pagès, *De la cançó popular catalana* [1917]; CTILC)

Finalment, els casos de (30), (31), (32) i (33) també són representatius dels usos de *temps ha* que acabem d'exposar:

- (30) Fits als murs que caigueren
temps ha i palpen ara
mans d'esclaus, boires orbes.
(Salvador Espriu, *Mrs. Death* [1952]; CTILC)
- (31) *Temps ha*, de lluny, vaig enyorar la pàtria
i la ciutat més nostra;
i ho feia a la manera catalana,
ortodox i castís [...]. (Joan Oliver, *Vacances pagades* [1960]; CTILC)
- (32) Entitats d'aquesta índole funcionen *temps ha* en certes poblacions catalanes especialment dedicades a la indústria tèxtil, essent remarcable, pel seu desenrotllament i la magnitud dels serveis que ve prestant, el Condicionament de Terrassa. (*Laboratori General d'Assaigs i Condicionament* [1923]; CTILC)
- (33) En definitiva, la llengua d'Oliver sol ésser generalment depurada: no defuig construccions més aviat cultes (*temps ha, el moment en què*) [...]. (Francesc Vallverdú, *L'escriptor català i el problema de la llengua* [1968]; CTILC)¹²

En (30) *temps ha* –juntament amb la tria de formes com ara l'adjectiu *orb*– confereix als versos d'Espriu un to arcaïtzant. D'altra banda, les tipologies textuais d'aquests quatre exemples, la poesia en (30) i (31), el tractat científicotècnic en (32) i l'assaig en (33), es caracteritzen per fer servir un registre lingüístic elevat. Això ens permet afirmar que la construcció temporal que ens ocupa s'usa sovint com un marcador de registre (Biber, 1994), concretament, del registre formal. *Temps ha* és, doncs, una forma que en

12 En aquest cas, respectem la cursiva de l'original.

aquest període apareix associada majoritàriament als usos lingüístics més cultes. De fet, així és com també ho considera Francesc Vallverdú en (33).

■ 6 Conclusions

Al llarg de l'article hem descrit alguns dels aspectes més interessants del procés de discursivització de les construccions temporals amb *haver*. Els primers testimonis d'aquests constructes es remunten als textos més antics de la llengua catalana, com ara les *Vides de Sants Rosselloneses*. Les expressions temporals amb *haver* designaven el transcurs d'un determinat període de temps entre (a) el moment de realització o l'inici d'una situació i (b) el moment d'enunciació o un altre punt de referència temporal. Aquesta funció la fan actualment les construccions temporals amb *fer*, les quals ja apareixen documentades a començaments del segle XVI.

Paral·lelament a l'aflorament del valor temporal del verb *fer*, les formes de temps transcorregut primigènies comencen a evolucionar cap a valors més intensius. En aquest punt, hem analitzat una mostra representativa de contextos pont que possibiliten el canvi. Així, doncs, hem pogut comprovar que en l'inici d'aquest procés hi ha un seguit d'usos, de caràcter subjectiu i intersubjectiu (Traugott, 2010; 2012), que sempre segueixen un mateix patró pragmàtic. En tots aquests casos el locutor percep que el període de temps expressat per la construcció amb *haver* és extens, ja que desitja que la situació expressada pel predicat o bé es duga a terme o bé finalitze. D'altra banda, també hem definit la forma de les construccions vinculades a aquests usos: les expressions temporals no delimitades, i, més concretament, les escarides (Brucart, 2002). I és que l'absència de límits definits permet inferir que la quantitat de temps mesurada és més aviat extensa.

L'anàlisi de les ocurrencies del període contemporani ens ha permès atestar que en la segona meitat del segle XIX el sentit intensiu de les formes amb *haver* ja apareix codificat. Finalment, hem presentat, a grans trets, l'estat d'aquestes construccions durant el segle XX (sobretot *temps ha* i *anys ha*, que són les més freqüents). En aquesta darrera etapa hem pogut observar, d'una banda, que perviuen com a formes fossilitzades, arcaiques, amb un grau de saturació considerable i, d'altra banda, que s'usen com a marcadors de registre (Biber, 1994) en textos molt formals. ■

■ Bibliografia

■ Corpus i obres de consulta

CIGCA = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.): *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic*, dins *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis* [CIMTAC], Alacant: ISIC-IVITRA.

CIGMOD = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.): *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern*, dins *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis* [CIMTAC], Alacant: ISIC-IVITRA.

CIMTAC = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.), *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*, Alacant: ISIC-IVITRA.

CTILC = Institut d'Estudis Catalans: *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, <<http://ctilc.iec.cat>> [10/07/2016].

DDLC = Institut d'Estudis Catalans: *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, <<http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>> [10/07/2016].

DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007): *Diccionari de la llengua catalana*, <<http://dlc.iec.cat>> [10/07/2016].

DRAE = Real Academia de la Lengua Española: *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española*, <<http://dle.rae.es/?w=diccionario>> [10/07/2016].

DSFF = Espinal, Maria Teresa (2006): *Diccionari de sinònims de frases fetes*, Barcelona / València: Universitat Autònoma de Barcelona / Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GDLC = Enciclopèdia Catalana: *Gran diccionari de la llengua catalana*, <<http://www.diccionari.cat>> [10/07/2016].

■ Obres teòriques

Antolí, Jordi (2015a): «De la percepció cognitiva a la percepció auditiva. L'evolució del verb *entendre* en català antic (segles XIII–XVI)», *Mirabilia* 1, 46–71.

— (2015b): *L'evidencialitat en català antic: estudi de corpus i acostament segons la gramàtica cognitiva*, Alacant: Universitat d'Alacant.

Biber, Douglas (1994): «An analytical framework for register studies», in: Biber, Douglas / Finegan, Edward (eds.): *Sociolinguistic perspectives on register*, Oxford / New York: OUP, 31–56.

- Brucart, Josep Maria (2002): «Els determinants», in Solà *et al.* (coord.), 1435–1516.
- / Rigau, Gemma (2002): «La quantificació», in Solà *et al.* (coord.), 1517–1589.
- Díez-Itza, Eliseo (1991): *Las formas verbales de ciertas expresiones temporales en las lenguas románicas: un estudio de morfosintaxis histórica comparada*, Oviedo: Universidad de Oviedo.
- Fernández-Soriano, Olga / Rigau, Gemma (2009): «Temporal non-impersonal constructions. Spanish light verbs *llevar* and *tener*», *Syntax* 12:2, 135–157.
- Garcia, Josep Vicent (2015): «L'article locatiu en les construccions de temps transcorregut amb *haver*: una panoràmica del fenomen», in: Cortijo, Antonio / Mallorquí, Enric (eds.): *Catalan diachronic and corpus linguistics*, Fullerton: Studia Iberica et Americana, 30–46.
- Goldberg, Adele (2006): *Constructions at work: the nature of generalization in language*, New York et al.: Oxford University Press.
- Howe, Chad / Ranson, Diane L. (2010): “The evolution of clausal temporal modifiers in Spanish and French”, *Romance Philology* 64, 45–55.
- Lehmann, Christian (1995): *Thoughts on grammaticalization*, München: Lincom Europa.
- Martines, Josep (2015a): «Diacronia i neologia: canvi semàntic, subjectivació i representació del pensament. El català *esmar*, des de ‘taxar’ fins a ‘inferir’ i ‘imaginar’ i més enllà», *Caplletra* 59, 221–248.
- (2015b): «L'expressió del temps transcorregut a l'edat mitjana. Construccions temporals existencials en el català del segle XV», comunicació presentada al 17è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC), València.
- (en premsa): «Les oracions temporals», in: Martines, Josep / Pérez Saldanya, Manuel (eds.): *Gramàtica del català antic*, Barcelona: Empúries / Institut d'Estudis Catalans / Mouton de Gruyter.
- / Montserrat, Sandra (2014): «Subjectivació i inferència en l'evolució semàntica i en l'inici de la gramaticalització de *jaquir* (segles XI–XIII)», *Caplletra* 6, 185–211.
- Móia, Telmo (2011): «Expressões temporais com *haver*: gramaticalização e interpretação semântica», in: Costa, Arminda / Barbosa, Pilar / Falé,

- Isabel (eds.): *Textos seleccionados do XXVI Encontro da Associação Portuguesa de Linguística*, Lisboa: Associação Portuguesa de Linguística, 401–419.
- Rigau, Gemma (2001): «Temporal existential constructions in Romance», in: D'hulst, Yves / Rooryck, Johan / Schroten, Jan (eds.): *Languages and linguistic theory*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 307–334.
- Solà, Joan (2002): «Les subordinades de relatiu», in Solà *et al.* (coord.), 2455–2565.
- *et al.* (coord.) (2002): *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona: Empúries.
- Solà i Pujols, Jaume (2002): «Modificadors temporals i aspectuals», in Solà *et al.* (coord.), 2867–2936.
- Traugott, Elizabeth C. (2010): «Revisiting subjectification and intersubjectification», in: Davidse, Kristin / Vandelanotte, Lieven / Cuyckens, Hubert (eds.): *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*, Berlin: Mouton de Gruyter, 29–70.
- (2012): «Pragmatics and language change», in: Allan, Keith / Jaszczolt, Kasia M. (eds.): *The Cambridge handbook of pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press, 549–566.
- / Dasher, Richard (2002): *Regularity in semantic change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- / Trousdale, Graeme (2013): *Constructionalization and constructional changes*, Oxford: Oxford University Press.
- Josep Vicent Garcia Sebastià, Universitat d'Alacant, Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA / Departament de Filologia Catalana, Apartat de correus 99, E-03080 Alacant, <josepv.garcia@ua.es>.

Connectors gramaticals i connectors lèxics en la construcció discursiva del debat parlamentari

Maria Josep Cuenca (València)

Summary: Text analysis shows that in addition to grammatical or grammaticalized connectives and discourse markers (like conjunctions and parentheticals such as *however*, *in brief* or *for instance*), there are non-fixed structures such as *to summarize what we have seen so far* or *to take an example* that contribute to discourse organization. These are often replaceable by a grammatical connective or discourse marker, but, unlike them, are not completely fixed, have a compositional meaning (and are therefore transparent) and are prototypically metalinguistic. In this article, based on a corpus of parliamentary debate in Catalan, I have identified and classified lexical and grammatical connectives and also endophoric markers that act as cohesive mechanisms at textual level. This allows us to compare the discourse function of these linking mechanisms. The analysis shows that by using complex and transparent expressions semantically equivalent to grammatical connectives the speaker anchors her speech and explicitly expresses way the different argumentative movements in discourse.

Keywords: Connective, lexical connectives, discourse markers, discourse organizers, metadiscourse, parliamentary debate, Catalan ■

■ 1 Introducció¹

Els connectors són peces clau en la construcció textual i, específicament, en l'argumentació. La connexió ha estat estudiada àmpliament en relació amb els connectors gramaticals prototípics, en especial les conjuncions com ara *i*, *però*, *perquè*, *si*, etc., i, de manera menys sistemàtica, els connectors adverbials o parentètics com *finalment*, *per tant*, *en canvi*, *a més*, etc.² Però, al costat d'aquestes formes gramaticals o gramaticalitzades, n'hi ha unes altres de no fixades, que han rebut menys atenció. Es tracta de formes com

---

1 Aquesta investigació forma part del projecte GRAMPINT (FFI2014-56258-P) finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia i s'ha realitzat en el marc de l'Acció COST IS1312 "TextLink: Structuring Discourse in Multilingual Europe".

2 Per a una visió general dels marcadors del discurs, vegeu Jucker / Ziv (1998); Fischer (2006); Loureda / Acín (2010); Degand et al. (2013), entre moltes altres referències.

per resumir el que hem dit fins ara, per posar un exemple, que equivalen funcionalment a *en síntesi* o *per exemple*, respectivament. Aquestes estructures lèxiques complexes, que generalment corresponen al que en altres treballs hem denominat *connectors lèxics* (cf. Cuenca, 1998; 2003; 2006), són sovint substituïbles per un connector gramatical, però, a diferència d'aquests, no estan del tot fixades, mantenen un significat composicional (i, doncs, transparent) i són mecanismes prototípicament metadiscursius.³ Els mecanismes lèxics de connexió són relativament freqüents i variats en el discurs parlamentari català, on els connectors gramaticals semblen ser menys variats que en altres gèneres formals, sobretot escrits.⁴ Solen tenir un ús textual (és a dir, uneixen oracions independents, conjunts d'oracions o paràgrafs) i una funció fonamentalment lligada a l'organització discursiva.

El corpus analitzat inclou debats parlamentaris celebrats al Parlament de Catalunya, en concret el d'investidura d'Artur Mas com a president de la Generalitat, celebrat el 20 i 21 de desembre del 2012 (81.546 mots, 9 h 58 m), i el debat de Sobirania, celebrat el 23 de gener del 2013 (13.738 mots, 2 h 7 m). Es tracta de textos argumentatius que els membres del Parlament preparen molt a fons, cosa que es reflecteix clarament en l'ús dels marcadors de connexió (cf. Mestre / Cuenca, 2016).

Per a dur a terme aquesta recerca, hem identificat les formes connectives gramaticals i lèxiques i els mecanismes endofòrics equivalents que uneixen en nivell textual, prenent com a criteri pràctic el fet que els segments relacionats han estat separats en la transcripció per un punt, que indica límit oracional. A continuació, hem classificat els elements cohesius identificats segons el seu significat semanticopragmàtic i el caràcter (més gramatical o (més) lèxic, i hem comparat la funció discursiva que fan uns i altres mecanismes. L'anàlisi mostra que mitjançant l'ús de construccions complexes i semànticament transparents equivalents als connectors gramaticals l'emissor ancora el seu discurs i explicita metalingüísticament els diferents moviments del procés argumentatiu que produeix.

---

3 De fet, es pot considerar que la creació de connectors gramaticals deriva en molts casos d'un canvi semàntic o pragmaticalització i posterior gramaticalització d'estructures que passen per un estadi que correspon al que denominem connectors lèxics.

4 Sobre l'ús dels connectors en l'oral i les diferències amb l'escrit, vegeu, entre altres, Bazzanella (2001); Castellà (2004); López Serena / Borreguero Zuloaga (2010); Ciabarrí (2013); Cuenca (2013b); Crible / Cuenca (en preparació).

■ 2 Les lexicalitzacions alternatives i la connexió lèxica

L'estudi dels connectors sol centrar-se en unitats gramaticals (bàsicament, conjuncions i formes adverbials més o menys equiparables) i sol adoptar una perspectiva predominantment semasiològica. El fet de centrar-se en un connector o en un grup, en comptes d'analitzar el discurs sense pressuposar les unitats connectives que hom hi trobarà, fa invisible una sèrie d'unitats que funcionen com els connectors gramaticals però que no s'hi poden considerar.

Fins ara són pocs els treballs que es plantegen aquesta tasca de manera sistemàtica des d'una perspectiva teòrica (i, fins i tot, descriptiva). Però si adoptem una perspectiva més global i onomasiològica, és fàcil observar que hi ha unitats, que a priori no es classificarien com a connectives, que fan una funció igual o equivalent a la dels connectors gramaticals. Així, des de la perspectiva de l'anotació de marcadors del discurs en corpus, aquest fet genera un problema al qual cal donar una solució pràctica i aplicable.

Prasad et al. (2010) ens ofereixen un bon diagnòstic del problema. En la seua anotació de relacions lèxiques en el sistema conegut com a PDTB (*Penn Discourse Treebank*, Prasad et al., 2008), van etiquetar com a *AltLex* ("alternative lexicalizations") casos en què observaven que hi havia una relació discursiva típicament indicada per un marcador discursiu però que no contenia un element gramatical per a aquesta funció ni tampoc admetia la introducció d'un marcador del discurs, perquè hi havia un marcatge explícit d'una relació connectiva a través d'elements lèxics, com en el cas de (1):

- (1) Typically, these laws seek to prevent executive branch officials from inquiring into whether certain federal programs make any economic sense or proposing more market-oriented alternatives to regulations. *Probably the most egregious example is* a proviso in the appropriations bill for the executive office that prevents the president's Office of Management and Budget from subjecting agricultural marketing orders to any cost-benefit scrutiny. (*apud* Prasad et al., 2010: 1022–1023, la cursiva és nostra)

En (1), la frase *Probably the most egregious example is* introdueix una relació d'exemplificació que no està marcada per un connector però que tampoc no es pot dir que siga implícita, ja que no podríem dir: **For example, probably the most egregious example is a proviso in the appropriations bill for the executive office...*

En vista d'aquests casos, per al sistema d'anotació PDTB es va decidir usar l'etiqueta "AltLex" per als casos que aconsegueixen aquests tres criteris:

- es pot inferir una relació discursiva entre oracions adjacents,
- no hi ha un connector explícit que les relacione,
- la persona que anota no és capaç d'inserir un connectiu implícit que expresse la relació perquè, si es feia, es creava una redundància estranya (Prasad et al., 2010: 1025).

La identificació i la posterior anàlisi de 624 casos els va dur a diferenciar tres grups de lexicalitzacions alternatives (Prasad et al., 2010: 1026):

- Formes que pertanyen a classes sintàctiques que generalment es consideren connectives i estan fixades, com ara: *quite the contrary, eventually, especially, actually, still...*
- Unitats que es consideraven connectives en el model d'anotació PDTB i que estaven fixades lèxicament, com ara *what's more, never mind that, to begin with, another, as in...*
- Unitats no connectives i no fixades lèxicament, com ara *that compares with, that would follow, that is why, once triggered...*

Tot i que entre les unitats identificades hi ha formes fixades lèxicament que poden ser considerades connectors parentètics i, per tant, marcadors gramaticals, és clar que també s'hi inclouen unitats, amb un grau diferent de fixació, que mantenen una relació funcional amb els marcadors del discurs sense ser-ho pròpiament.

Per la nostra banda, en Cuenca (1998) i Cuenca (2006: apartat 3.5.4), observàvem l'existència "de sintagmes preposicionals o clàusules no del tot fixades estructuralment, que equivalen a un connector parentètic" i proposàvem el concepte i el terme de *connexió lèxica*, que es formulava com a paral·lel al de *cohesió lèxica* de Halliday i Hasan (1976). Aquests autors, en l'obra de referència *Cohesion in English*, defineixen la cohesió lèxica, al costat de processos com la pronominalització, com un procés fòric en què un element lèxic estableix una relació de referència amb un antecedent. Si la cohesió gramatical és aquella que activa un mot gramatical, com ara un pronom, la cohesió lèxica es refereix a una relació fòrica activada per un mot o estructura de caràcter lèxic, és a dir, no fixat. Des d'aquesta perspectiva, l'alternança entre *per posar un exemple* i *per exemple* seria paral·lela a l'alternança entre *en* i *dos vestits* en oracions com: *Necessitava vestits i en vaig comprar dos* i *Necessitava vestits i vaig comprar dos modelets espectaculars, on vestits* es reprès en la primera frase pel pronom *en* (marcant gramatical) i en la segona oració pel sintagma *dos modelets espectaculars* (marcant lèxic). Estenent

aquesta idea de l'àmbit dels processos fòrics al de la connexió, en Cuenca (2006: 86) concloïem: “així com la represa d'un sintagma nominal pot realitzar-se a través d'un mecanisme gramatical (un pronom) o d'un mecanisme lèxic (un sinònim o un hiperònim, per exemple), la connexió pot manifestar-se gramaticalment (sobretot amb conjuncions i connectors parentètics) o lèxicament, amb estructures progressivament menys fixades”.⁵

En els apartats que segueixen, analitzem com alternen formes gramaticals i lèxiques de connexió en debat parlamentari.

■ 3 L'ús de connectors i altres mecanismes cohesius en la construcció discursiva

Els connectors gramaticals alternen amb mecanismes lèxics i amb mecanismes endofòrics en la construcció del text. Podem veure-ho en el exemple de debat parlamentari següent (2):

- (2) Nosaltres [...] tenim la voluntat d'adreçar-nos a la comunitat internacional, i també d'adreçar-nos a les institucions europees, a la recerca d'alternatives que facilitin la circulació d'aquesta nova oferta monetària fins als sectors productius.

Una possibilitat seria, *per exemple*, que el Banc Central Europeu no només actués com un banc emissor, no només com un banc supervisor, sinó també com un banc de desenvolupament.

I en aquest sentit una de les aspiracions legítimes que em sembla que podem tenir com a institucions públiques catalanes és que algunes de les nostres eines financeres que sens dubte mereixen un especial desenvolupament, com podria ser, *per posar-ne un exemple*, l'Institut Català de Finances i el seu desenvolupament fins a convertir-lo en un banc públic capaç d'intervenir en el mercat financer i d'assegurar una major oferta de serveis en aquest mercat financer... (DI1, 13)

En (2) Artur Mas fa una proposta, l'especifica posant un exemple, elabora l'argumentació i hi afegeix un nou exemple. Esquemàticament:

---

5 En un sentit similar, Degand / Sanders (2002) apunten que una relació causal pot anar marcada per un connector (i), una frase assenyaladora (“signaling phrase”) (ii), o quedar implícita (iii). Tanmateix, no desenvolupen ulteriorment aquesta idea.

(i) Pluto was very happy *because* he had eaten the roast beef.

(ii) Pluto was very happy. *The reason for this was that* he had eaten the roast beef.

(iii) Pluto was very happy. He had eaten the roast beef.

- *Proposta*: ‘Cerquem alternatives que facilitin la circulació monetària als sectors productius’
- *Exemple*: ‘BCE com a banc de desenvolupament’
- *Continuïtat*: ‘Desenvolupament les nostres eines financeres’
- *Exemple*: ‘Desenvolupament de l’Institut Català de Finances com a banc públic’

Aquests moviments discursius es manifesten amb diversos tipus de marcats que ancoren el que es diu en la situació discursiva. Els connectors gramaticals *per exemple* i *i* indiquen exemplificació i continuïtat, respectivament. De manera semblant, el sintagma preposicional amb funció endofòrica *en aquest sentit* se suma a la conjunció copulativa per a marcar continuïtat discursiva i, al seu torn, *per posar-ne un exemple*, introdueix una exemplificació que podria haver-se expressat amb el connector gramatical *per exemple*.

Així, segons la naturalesa de l’element cohesiu, diferenciem els mecanismes relacionals discursius següents: d’una banda, les conjuncions i els connectors parentètics, que són connectors gramaticals, d’altra banda, els connectors lèxics (i altres marques lèxiques relacionades) i, finalment, els marcadors endofòrics.⁶

■ 3.1 Conjuncions

Les conjuncions són les marques connectives més freqüents en el debat parlamentari (894 casos). Només les més bàsiques tenen un ús textual: *i* (625 ocurrences), *però* (176 casos) i amb una freqüència molt menor, *perquè* (76 casos) i *o* (17 casos). La copulativa *i* és la més utilitzada, sola o seguida d’un altre element connectiu.

- (3) Poden fer els discursos que vulguin, però el que està escrit està escrit. *I* la política no es fa amb cent quaranta tuits ni amb discursos ni aquí ni al davant dels fòrums propis. No es fa així. No s’equivocuin. *I*, per tant, en la declaració, tal com està escrit, la legalitat és un principi de què ens dotem com a mínim aquells que ho votarem. No sé els que no ho votaran quina intenció real tenen.

6 També hi ha formes que tenen un valor fonamentalment modal però que contribueixen a l’organització discursiva. N’hem identificat les formes següents: (*doncs*) *bé*, *vaja*, *home*, *miri(n)*, *a veure*, *escolti(m)/escolten*, *perdonin*, *fixi’s/fixin-se*, *atenció*, *és que*. Per qüestions d’espai, no entrarem a analitzar-les en aquest treball.

I, finalment, la participació. La participació és senzillament per convertir els catalans en protagonistes, els catalans i les catalanes en protagonistes d'aquest dret a decidir. (DS, 59)

Com veiem en l'exemple (3), quan la conjunció *va sola*, fa una funció estructural com a marcant de continuïtat discursiva. Quan es combina, el significat general d'addició i continuïtat serveix de base per al més precís de l'element següent (conseqüència en el cas de *per tant* i enumeració en el cas de *finalment*).

En (4) observem un ús textual de *perquè*, que introdueix una justificació del que acaba de dir el membre del parlament, i de *però*, que contraposa dos continguts proposicionals i marca alhora una reorientació en el discurs.

- (4) Vol dir que el que no vol és mullar-se. *Perquè* si no esperaria que hi haguessin les votacions i decidiria en funció de cada votació. *Però* el senyor Navarro ve aquí i ens diu: “Sobre tot això” —que és una operació d'una envergadura i una complexitat extraordinàries— “jo ja els anuncio que, diguin el que diguin, nosaltres ens abstindrem”. (DI1, 26)

Finalment, en (5) trobem un ús textual de *o*, que introdueix un nou argument en forma d'exemple.

- (5) En l'àmbit de la recerca i de la innovació, el nostre país presenta elements força destacables. Per exemple, som el quart país del món en termes de recerca *per capita*, computada en nombre de tesis doctorals citades en revistes de màxima categoria internacional, només darrere de Suïssa, Israel i Suècia. *O* som el cinquè país del món en termes *per capita* en projectes de recerca competitiu. (DI1, 13)

■ 3.2 Connectors parentètics

Al costat de les conjuncions, trobem paraules o locucions invariables de caràcter apositiu o parentètic (és a dir, van entre pauses i són prescindibles sintàcticament) que típicament fan de connector textual, tot i que la majoria també poden aparèixer com a connectors oracionals. És el que hem denominat *connectors parentètics* (Cuenca, 2006: cap. 3).

Els connectors parentètics introdueixen, tot sols o precedits d'una conjunció (sobretot *i*, com hem vist en (3)), enunciats simples o conjunts d'enunciats (en la transcripció, oracions o paràgrafs) que relacionen amb el

context anterior indicant relacions semàntiques diverses. En el corpus analitzat, podem diferenciar les formes i les funcions següents que indiquem a continuació i il·lustrem, per qüestió d'espai, només en el cas d'algun dels connectors.

- Un grup important de connectors parentètics indiquen addició de contingut, generalment, d'arguments: *a més (a més), és més, també, així mateix, de la mateixa manera, al mateix temps*.
- (6) Els catalans tenen dret a saber els costos que suposaria aquest dret a decidir, que és sortir d'Espanya i sortir d'Europa. *A més*, això suposa també costos per a la nostra economia, i riscos per a les nostres empreses, a més de riscos per a les possibles inversions. (DS, 47)
- Hi ha connectors que indiquen l'addició d'una informació més específica (*concretament, especialment, precisament, de fet*) o una digressió (*per cert*):
- (7) Primer, que les institucions europees flexibilitzin els criteris de dèficit per a les economies del sud d'Europa i molt especialment de l'Estat espanyol. *De fet*, ho estan fent, però caldrà fer-ho més. (DI1, 6)
- (8) Com veu, nosaltres no els posarem cap problema, però entendre que és el seu pacte i és el pacte del senyor Junqueras.
Per cert, senyor president, li diré una cosa, i li demano amb tot el respecte institucional que sap que li tinc, i personal. Vostè és el president de tots els catalans, i no només dels que han votat Convergència i Unió i Esquerra Republicana... (DI1, 21)
- Hi ha connectors parentètics que indiquen contrast d'idees o de moviments discursius: *ara (bé), això sí, tanmateix, en canvi, de tota manera, en qualsevol cas, en tot cas, malgrat tot*.
- (9) És evident que si fem una consulta serà amb l'esperit de guanyar-la, perquè no intentem una derrota. *Ara*, també és evident el que vostè deia, en això li dono tota la raó: és evident que serà el poble de Catalunya qui decidirà. (DI1, 27)
- (10) Li demano també que parli amb els agents socials, amb els sindicats i amb les patronals, per saber amb quina disposició estan de fer aquest tipus de cimeres. *En qualsevol cas*, com a mínim els grups parlamentaris la farem, i la farem fins i tot abans del que vostè proposava, perquè jo

mateix m'he compromès a fer-la abans de presentar els pressupostos en aquesta cambra. (DI1, 27)

- Podem diferenciar connectors parentètics que organitzen el discurs, generalment introduint elements que formen part d'una sèrie o una enumeració d'arguments: *per una banda/per altra banda, finalment, per últim*.
- (11) Aquest acord demostra que vostès, a més, han abandonat la vocació del *business friendly* i que aposten per una política anti-*business*; és una política que no ajudarà el sector empresarial ni el marc competitiu i de productivitat que la petita i mitjana empresa necessita a Catalunya.
D'altra banda, també hem de certificar el fracàs del senyor Duran Lleida i dels seus tretze diputats en aquesta cambra, als quals jo també vull apel·lar. (DI1, 4)
- Els connectors *és a dir* i *per exemple* introdueixen expansions discursives per reformulació i exemplificació, respectivament:
- (12) Ara bé, què va fer possible l'aplicació d'aquelles mesures en qüestions tan sensibles com les polítiques socials en aquells països nòrdics? Doncs que hi va haver una unitat de les forces polítiques i de la societat civil a favor de realitzar sacrificis temporals a canvi de mantenir i protegir de cara al futur un model ampli i segur de polítiques socials públiques. *És a dir*: va haver-hi una combinació de conscienciació, unitat, responsabilitat individual i col·lectiva i coresponsabilitat entre el Govern, les forces polítiques parlamentàries i la societat. (DI1, 10)
- Convé notar, però, que *per exemple* no se sol utilitzar com a connector textual, sinó com a connector intraoracional. Com veurem (apartat 4), les funcions textuais d'exemplificació, les solen marcar connectors lèxics.
- Identifiquem connectors que indiquen conseqüència proposicional o discursiva (*aleshores, llavors, doncs, per tant*) i síntesi o conclusió (*en definitiva, en síntesi*):
- (13) S'ha renunciat a ni tan sols anomenar el marc complet de la nació catalana, els Països Catalans. *Per tant*, ens retallem a nosaltres mateixos, d'entrada, la nació... (DS, 56)

- (14) Doncs bé, aquest impost, que li ho vam dir aquí que aquesta taxa era inconstitucional, acabarà en el Constitucional, i és inconstitucional perquè no es pot gravar dues vegades el mateix fet.

Balanç, *en definitiva*, negatiu, socialment parlant, econòmicament parlant. (DI2, 28)

En conclusió, els connectors parentètics, en general, indiquen valor de caràcter proposicional (addició, contrast, reformulació, exemplificació, conseqüència), però sovint, a aquest valor bàsic, s'hi afegeix, de manera més o menys prominent un valor procedimental, que ens trasllada de l'àmbit ideacional (relació de continguts) al textual (relació d'operacions discursives).

■ 3.3 Marcadors endofòrics

Els marcadors endofòrics identificats (71 casos) poden tenir dues configuracions: (a) unitats complexes que inclouen un demostratiu amb ús dític textual i (b) sintagmes preposicionals amb un demostratiu seguit d'un nom encapsulador.

- a) Les unitats complexes que inclouen un demostratiu amb ús dític textual que hem identificat són: *per això*, *per tot això*, *a banda això*, *dit això*.

- (15) Senyors i senyores diputats, el Partit Popular volem recuperar Catalunya per als catalans. *Per això* ens oposarem a un govern ultranacionalista, un govern impulsat per Esquerra Republicana (DI2, 7)

La proximitat d'aquestes formes als connectors, tant per la forma com pel grau de fixació, fa que diversos autors els incloguen dins dels connectors textuals. Tanmateix, creiem que en casos com aquests el pronom continua fent una funció pronominal, com demostra el fet que pot ser substituït pel seu antecedent. Així, "*Per això* ens oposarem a un govern ultranacionalista" en (15) es pot desenvolupar com a "*Perquè el Partit Popular vol recuperar Catalunya per als catalans*, ens oposarem a un govern ultranacionalista". Per tant, la funció del pronom *això* –i, doncs, del marcador *per això*– és fòrica (dixi textual) i no connectiva, tot i que, certament, ens trobem en la frontera entre ambdues funcions cohesives (cf. Cuenca, 2008).⁷

⁷ En aquest mateix sentit apunta el fet que trobem en 5 casos la construcció clivellada *és per (tot) això que*, que mostra de manera molt més clara una estructura predicativa incompatible amb el caràcter de connector.

b) Hi ha sintagmes preposicionals endofòrics que contenen un demostratiu amb ús dític textual seguit d'un nom encapsulador, el qual remet a una porció de discurs anterior a través d'un procés de represa fòrica.⁸ Els que apareixen en el corpus són *per aquest motiu*, *en aquest sentit*, *en aquesta línia*.

- (16) Es promourà la implantació de noves figures tributàries vinculades al medi ambient, d'acord amb les recomanacions que efectua la Comissió Europea. *En aquesta línia*, cal analitzar aspectes com ara la producció de residus nuclears o l'emissió de gasos contaminants, entre d'altres. (DI1, 7)

Si adoptem un punt de vista funcional, els marcadors endofòrics introdueixen una conseqüència a partir de la represa pronominal o mitjançant dític textual seguit d'encapsulador (*per això*, *per tot això*, *per aquest motiu*), com en el cas de l'exemple (16) anterior, o bé organitzen el discurs indicant continuïtat (*en aquest sentit*, *en aquesta línia*), com veiem en (17), o bé marquen un canvi de tòpic o de subtòpic (*a banda d'això*, *dit això*), com en (18):

- (17) ...tots els governs –tots, tots, tots, del color que siguin– retallen..., inclòs, per cert, a dintre de l'Estat Espanyol, l'únic govern amb el qual vostès ideològicament deuen ser més propers, que és el Govern d'Andalusia; allà també retallen, i Déu n'hi do com retallen. *A banda d'això*, tots els governs, sense excepció, estan apujant els impostos. (DI2, 23)
- (18) Tanmateix, també vull recordar que l'ajustament que caldrà fer sobre el pressupost de la Generalitat de l'any 2013 vindrà inevitablement més per la reducció de la despesa que de l'increment dels ingressos [...]. Això es podrà comprovar quan debatem els propers pressupostos, que confio que entrin en aquesta cambra el primer trimestre de l'any que ve.
Dit això, dues reflexions més amb relació a tot plegat. (DI1, 7)

En conclusió, els marcadors endofòrics són mecanismes cohesius que articulen el discurs en el nivell textual, però tenen una funció de caràcter pronominal o substitutiva que, en la nostra opinió, els allunya categorialment dels connectors.

---

⁸ Sobre l'ús de sintagmes endofòrics amb encapsuladors en debat parlamentari, vegeu Ribera (2016) i Marín / Ribera (en premsa).

■ 3.4 Els connectors lèxics

Com hem avançat, els connectors lèxics corresponen a estructures no (totalment) fixades que fan una funció equivalent a un connector gramatical (generalment, un connector parentètic) i admetrien la substitució per aquesta mena d'element. Aquestes unitats presenten efectes col·locacionals però no constitueixen peces lèxiques unitàries ni lexicalitzades. N'hem identificat en el corpus 180 exemples, que classifiquem i il·lustrem tot seguit.

Els connectors lèxics del corpus realitzen funcions diverses, que podem agrupar en: enumeració, altres funcions estructurals vinculades a l'organització discursiva (inici, final, amplificació, gestió de tòpic), contrast i causa. A més, n'hi ha que indiquen exemplificació i reformulació, casos que reprendrem més endavant per a una anàlisi més detallada (apartat 4).

a) L'enumeració de dades o d'arguments és una funció discursiva freqüent en el debat parlamentari, que sol marcar-se amb marcadors diversos, alguns de força fixats (19) i d'altres de menys fixats (20).⁹

(19) El Govern de la Generalitat ha estat actuant per tres vies, fins ara. *En primer lloc*, no reduint l'elevada fiscalitat vigent a l'IRPF, augmentant l'impost sobre actes jurídics documentats i l'impost sobre vendes minoristes de determinats hidrocarburs. *En segon lloc*, aplicant sense cap reducció l'impost sobre el patrimoni que va recuperar l'Estat i que algunes comunitats autònomes que es troben en una situació igual o pitjor que Catalunya han renunciat a aplicar. *En tercer lloc*, buscant noves fórmules de participació dels usuaris en la prestació de determinats serveis; d'aquesta manera s'ha creat l'impost sobre l'estada en establiments turístics, el tiquet moderador sobre la recepta mèdica –l'euro per recepta– o l'augment de les taxes universitàries. (DI1, 7)

(20) *Cinquè element*: volem exercir la sobirania perquè és l'única opció que té avui un federalisme real.

Sisè element: de la mateixa manera que avui es parla d'un nou estat, reivindicuem saber quin model de societat, de país i d'estat es vol construir. (DS, 50)

En (19) l'estructura es pot considerar gairebé gramaticalitzada i, de fet, es pot incloure *en primer lloc* i variants en el grup dels connectors parentètics

---

9 Sobre els marcadors d'enumeració, vegeu Hempel / Degand (2008).

(cf. Cuenca, 2002; 2006). No és aquest el cas de (20), on l'element enumeratiu precedeix un substantiu amb un valor lèxic més clarament literal.

En alguns casos, com (21), l'estructura està encara menys fixada i el valor fòric és més prominent:

- (21) Vull que se sàpiga, però, quines són les conseqüències d'actuar així. La *primera*: la Generalitat cada vegada depèn més del Govern central, que accentua el seu control polític sobre la ja retallada autonomia catalana. La *segona* conseqüència: que tot allò que gastem de més no ens ho finança ningú i, per tant, es deixa de pagar. (DI1, 5)

Convé notar que, en el discurs oral, és fàcil observar casos en què la sèrie no segueix l'ordre esperat o en què alternen marcadors (més) gramaticals i (més) lèxics.

- (22) Primer, una nova fiscalitat per garantir unes noves polítiques socials. *En primer lloc*, cal lluitar contra el frau fiscal i no recolzar les amnisties fiscals als defraudadors, com va fer el seu partit votant la proposta del Partit Popular.

I, *per altra banda*, creiem que és necessari un canvi immediat en alguns elements concrets en la fiscalitat del nostre país.

Observem com *per altra banda*, més fixat, alterna amb *en primer lloc*. Tots dos connectors estan en la frontera entre la connexió gramatical i la lèxica, atès que admeten un cert grau de variació.

b) També trobem marcadors lèxics vinculats a l'organització discursiva en general. N'hi ha que indiquen inici (23) i que indiquen final (24–25).

- (23) Moltes gràcies, presidenta. Diputats, diputades, president, consellers, conselleres, *vull començar dient que dividiré la meua intervenció en tres parts*: per què volem exercir el dret a decidir, explicar el perquè; en segon lloc, quin és el procés que volem fer, i, en tercer lloc, quins són els principis que guiaran la nostra actuació en tot aquest procés. (DS, 48)
- (24) I *acabo* dient que segurament des d'un punt de vista col·lectiu la lliçó del 25-N, a la qual s'han referit també altres representants, és Sephard i és Espriu: mai un poble s'ha de posar darrere una persona, sinó que d'aquí, o ens en sortim entre tots, o no ens en sortim. (DI2, 41)

- (25) El motiu va ser que el senyor Rajoy i el Partit Popular no tenien ni tenen cap ganes de resoldre re amb relació al finançament de Catalunya.
I darrera cosa. Vostès em diuen que s'han de complir les lleis, etcètera. Jo hi estic totalment d'acord; s'han de complir les lleis. Però vostès m'han d'admetre una cosa: que les lleis poden canviar i les lleis es poden interpretar. (DI2, 11)

Igualment, cal destacar els marcats lèxics que es vinculen amb la gestió del tòpic:

- (26) Senyor Mas, a part del dret a decidir, per al qual tindrà el nostre suport si es fa de forma legal i acordada, vostè no té cap bombona d'oxigen més. Senyor president, *em vull aturar un moment en aquest tema justament*, en l'acord que han assolit per fer una consulta l'any 2014 o no, en l'acord que han assolit vostès i els seus socis de govern d'Esquerra Republicana. (DI1, 21)
- (27) Doncs, miri, nosaltres no volem segregat; volem una escola pública de qualitat, trilingüe, en tres llengües vehiculars, com les dels fills dels presidents, la mateixa, però a la pública.
Més coses... Parlava, vostè, de presumpció d'innocència i parlava vostè de processos judicials que s'han de protegir. Vaja..., ens ha quedat una mica més clar, que s'hagin de protegir en aquests processos. (DI2, 35)
- (28) *Deixin-m'hi afegir*, com a reflexió personal, que estem en un moment en què és relativament fàcil carregar-se governs. (DI1, 6)

Notem que els marcadors d'organització discursiva solen ser menys fixats i més clarament metalingüístics. Així, en (26) el parlant indica explícitament que desenvoluparà el tema que ha enunciat; en (27) *més coses* marca un canvi a un altre tòpic i en (28) *deixin-m'hi afegir* introdueix una ampliació digressiva del tema de què es parla. En aquests casos, no parlariem de connectors lèxics (de fet, no hi ha commutabilitat amb un connector gramatical), però hi ha una relació funcional evident.

c) Menys freqüent és el marcatge no purament gramatical de relacions de caràcter proposicional, que hem identificat només en el cas del contrast i la causa:

- (29) Jo li ho he dit moltes vegades: a nosaltres no ens agrada haver de retallar; [...] *El problema és que* estem en unes circumstàncies i unes condicions que no ens inventem nosaltres i que són les que són. (DI1, 21)

- (30) Permeti'm que el contradigui: no es podia fer el mateix. Nosaltres, Convergència i Unió, no podíem fer el mateix. *Per una raó*: perquè en el nostre programa del 2010 hi anava el pacte fiscal, però no hi anava la consulta ni l'exercici específic de l'autodeterminació, i encara menys la construcció d'un estat per a Catalunya. (DI1, 26)

En (29) veiem que *el problema és que* introdueix una antítesi, com ho podria fer la conjunció *però*. En (30), l'estructura és encara més propera a la d'un marcador endofòric: el substantiu *raó*, com *problema* en (29), té una funció fòrica de caràcter encapsulador que tendeix a afeblir-se. La diferència entre aquests marcadors lèxics i un marcador endofòric com *per això* és que el marcador endofòric és retrospectiu: reprèn l'enunciat anterior com a causa que anuncia una conseqüència (l'enunciat que segueix); en canvi, el connector lèxic és prospectiu: l'encapsulador avança catafòricament una causa.

■ 4 Un estudi de cas: els marcadors d'exemplificació i reformulació

L'exemplificació i la reformulació són operacions discursives que podem considerar variants procedimentals de la disjunció inclusiva, atès que impliquen alternatives formulatives, per hiponímia, en el cas de l'exemplificació, i per sinonímia, en el cas de la reformulació.

- (31) Miri, senyor president, jo, a més, *volia posar-li un darrer exemple*. Vostè ahir va posar l'exemple del senyor Lula da Silva –l'exemple del senyor Lula da Silva–, dient el descarrilament dels trens i dient que tots havíem d'estar junts i units perquè el tren no descarrilés. (DI2, 15)
- (32) Per construir el nostre futur hem de dependre més de nosaltres mateixos i menys d'alguns altres. *En una paraula*, ens hem de guanyar el nostre futur. (DI1, 4)

En tots dos casos, en el nivell textual, al costat de marcadors gramaticals, és freqüent trobar marcadors lèxics que uneixen enunciats sintàcticament independents o grups d'enunciats.

El corpus analitzat ens ofereix diferents estructures que introdueixen un exemple, com es podria fer amb el connector parentètic *per exemple*. Moltes són variants de l'expressió metalingüística 'posar un exemple' formulades en primera persona: *en poso (només) algun exemple; posaré un exemple*.

- (33) Nosaltres, partit de govern, com gairebé tots els partits que estan en els governs i es veuen obligats a fer les polítiques que estan fent, hem perdut un cert suport electoral; no gaire, per cert.

Miri, *li'n posaré un exemple*. Hem perdut menys suport electoral que el senyor Feijóo a Galícia, en nombre de vots. (DI2, 9)

En altres casos, s'usa el substantiu *exemple(s)* en estructures més variables, com ara *un exemple reeixit en aquest sentit és*, o estructures que exemplifiquen d'una manera molt més indirecta, com *Perquè se'n facin una idea, Agafin també el tema de...*

- (34) Paral·lelament a la preparació de la consulta, el Govern treballarà en la definició i desenvolupament de les estructures d'estat que cal tenir a punt per al nou escenari. *Exemples* d'aquesta tasca que caldrà dur a terme sense demora són la transformació de l'Agència Tributària. (DI1, 5)
- (35) En els darrers dos anys, des de l'Institut Català de Finances, captant diners en el mercat, quan encara era possible, s'ha augmentat el suport financer a la petita i mitjana empresa. *Perquè se'n facin una idea*: més de cinc mil petites i mitjanes empreses i autònoms catalans han rebut finançament públic de la Generalitat, en dos anys. (DI1, 8)

De fet, convé destacar que el connector parentètic *per exemple* tendeix a usar-se en contextos més locals, mentre que el moviment argumentatiu per exemplificació que es verifica entre oracions o conjunts d'oracions sol fer-se amb mecanismes lèxics més o menys fixats.

La reformulació ens ofereix encara més variants no fixades, al costat del fixat *és a dir*, que té un ús majoritari i apareix en 15 casos, i el reformulador menys formal i més típicament oral, *vaja* (2 casos).

- (36) Encetem, doncs, una legislatura [...] que en el meu ànim té vocació de permanència i d'estabilitat, i que per tant hauria de finalitzar d'aquí a quatre anys, l'any 2016. *És a dir*: tenim temps per davant nostre sense necessitat d'estar pensant tot el dia en les properes eleccions. (DI1, 11)
- (37) En el tema dels desnonaments no hi ha hagut l'agilitat que hi havia d'haver hagut. És cert. Això és veritat. En canvi, crec que no és cert quan s'afirma amb tanta contundència: "Res que no hagi estat un moviment ciutadà ha aturat un desnonament." Això crec que és fals. *Vaja*, crec que, com a mínim, no respon a l'estricta veritat. (DI2, 42)

En (36) *és a dir* introdueix una reformulació que s'interpreta com una conseqüència: com que la legislatura hauria de finalitzar en quatre anys hi ha temps per davant per actuar sense pensar en noves eleccions. En (37) *vaja* introdueix una reformulació no parafràstica, que permet reparar el que s'acaba de dir i rebaixar-ne l'efecte.

Els mecanismes lèxics de reformulació del corpus en són 7: *en una paraula; o, dit d'una altra manera; i els ho dic d'una altra manera; només em permeto d'explicar-ho d'una altra manera; vull dir que; això vol dir / vol dir que*. Observem que són estructures que inclouen o impliquen un verb de dicció, generalment *dir*, i sovint destaquen la idea d'alternativa formulativa, com veiem en (38):¹⁰

(38) ...la crisi genera incerteses, i les incerteses fan que molta gent no s'incorpori en un procés d'aquestes característiques.

Els ho dic d'una altra manera: hi ha qui diu “d'això, ja en parlarem el dia després”, i jo els dic que, si avui vostès no són capaços d'obrir en el conjunt del Parlament un procés que parli del model de relacions laborals, del model de societat, del model territorial, del model democràtic, del model de societat que volem, no serem capaços d'il·lusionar, en aquest procés, i d'incorporar moltes classes populars que avui viuen amb escepticisme el procés que estem endegant. (DS, 51)

Al costat de marques més pròximes als connectors gramaticals com *en una paraula* i *o, dit d'una altra manera*, hi ha estructures complexes que permeten incorporar l'emissor i/o el receptor en el procés, de manera que l'operació té una major força discursiva.

■ 5 La connexió lèxica i el metadiscurs

La ràpida revisió de mecanismes estructuradors de nivell textual en el debat parlamentari que acabem de presentar ens ha permès identificar i il·lustrar estructures no fixades que fan una funció equivalent als connectors gramaticals i que, en certs casos, també s'aproximen a certes unitats endofòriques. S'identifiquen, així, diferents mecanismes amb què s'aconsegueix un

10 Sobre les marques lèxiques de reformulació en textos dialògics, vegeu Fetzer (2007). En relació amb les diferents formes que adopten reformuladors i exemplificadors, de les marques més fixades a les més variables, vegeu Cuenca (2001; 2003) i Cuenca / Bach (2007). Vegeu també Robles (2016), que compara formes del català i de l'alemany.

efecte cohesiu equivalent o semblant, segons que el marcador cohesiu siga gramatical (o gramaticalitzat) o lèxic i segons que tinga una funció connectiva o fòrica. Es constata, així mateix, que constitueixen mecanismes amb un grau de fixació i explicitud variable.

Prasad et al. (2010: 1028–1029) plantegen una qüestió clau: “why we find them at all in language”. I responen que, d’una banda, afegeixen significat, si s’ls comparem amb connectors gramaticals i, d’altra, poden expressar certs matisos que no tenen codificació com a connector: si bé l’anglès (i també el català) té connectors que expressen conseqüència en el nivell textual (com *per consegüent*, *per tant*, etc.), no n’hi ha que expressen causa o explicació i siguen substituïbles per *perquè* o *atès que*.

Centrant-nos en el primer aspecte, no és només que els connectors lèxics tinguen més significat, és que vehiculen significat metadiscursiu, com destaquen, entre altres, Fetzer / Fischer (2007) i Hempel / Degand (2008).

Referint-se a reformuladors no fixats, Fetzer (2007) indica que aquesta mena de formes expliciten els valors que s’associen amb la reformulació discursiva en diàleg.

The key function of a reformulation lies in the coparticipants’ administration of the flow of information by signaling in what manner the information is to be attributed to the collective dialogue common ground and in what way the collective dialogue common ground is to be related to common ground. In dialogue, reformulations index the coparticipants’ collective dialogue common ground and signify that a contribution cannot be attributed to the dialogue common ground in the postulated manner. Instead, one or more of its constitutive parts of content, force, formulation, context or background information and its propositions, beliefs and interpersonal and interactional presuppositions require reformulation and further negotiation. (Fetzer, 2007: 179)

Així, els valors de la reformulació, segons Fetzer (2007), corresponen a tres objectius relacionats amb l’ancoratge discursiu i a la creació d’una base comuna o *common ground*:

- a) assegurar una implicatura conversacional comuna, relacionada amb la reformulació del significat pretès per implicació, conclusió o visió alternativa,
- b) assegurar una base comuna dialògica col·lectiva, per la qual el reformulador explicita que una contribució no en forma part i, doncs, introdueix una formulació alternativa com a part de la negociació del significat,
- c) assegurar un efecte perlocutiu comú, que adopta la forma de reparació.

Seguint la distinció proposada per Hyland (2005), podem dir que els connectors lèxics i altres formes encara menys fixades (cf. Lejeune / Mendes / Martins, 2016) pertanyen al nivell textual (o interactiu), que inclou “devices which allow the recovery of the writer’s intention by explicitly establishing preferred interpretations of propositional meanings. Devices in this category help form a convincing and coherent text by relating individual propositions to each other and to other texts” (Hyland / Tse 2004: 442). Els connectors lèxics i altres formes que no considerariem connectors perquè no tenen un mínim grau de fixació (com els organitzadors discursius que hem vist) són, doncs, mecanismes metadiscursius prototípics.¹¹

■ 6 Conclusió

El debat parlamentari permet estudiar i il·lustrar la repartició de les tasques relacionades amb la connexió i l’organització discursiva en el nivell textual entre connectors gramaticals, mecanismes fòrics i connectors lèxics. Els connectors gramaticals, els més freqüents en el debat parlamentari tot i que poc variats, alternen amb marcadors endofòrics i els connectors lèxics com a mecanismes vinculats a la connexió, l’organització i la continuïtat discursives. Els marcadors endofòrics s’aproximen funcionalment als connectors gramaticals però mantenen una funció de represa anafòrica que permet diferenciar-los-en. Els connectors lèxics són menys nombrosos que els gramaticals però tenen una funció molt marcada en el gènere oral que hem estudiat. Il·lustren el grau màxim d’explicitesa en l’operació discursiva que es realitza i, per tant, poden ser definits, sens dubte, com a metadiscursius, a diferència dels gramaticals, que es poden entendre, més aviat, com a simplement discursius. Per tant, els connectors lèxics estructuren el discurs de manera parcialment diferent als gramaticals, en la mesura que ancoren el discurs i guien el receptor explicitant la gestió informativa i els moviments argumentatius. Com hem vist, molts tenen una funció estructural més macroestructural (enumeració, organització discursiva, gestió de tòpic), alguns tenen un significat procedimental més local o microestructural (reformula-

---

11 Segons Hyland (2005: 49), els mecanismes metadiscursius textuais expressen: a) relacions entre oracions principals (transicions; per exemple, *in addition, but, thus, and*); b) es refereixen a actes del discurs, seqüències o nivells (*finally, to conclude, my purpose is*); c) es refereixen a informacions d’una altra part del text (marcadors endofòrics; p. ex. *noted above, see Fig, in section 2*); d) es refereixen a informacions d’altres texts (evidencials; p. ex. *according to X, Z states*); e) elaboren significats proposicionals (glosses coda; p. ex. *namely, e.g., such as, in other words*).

dors i exemplificadors) i en alguns casos (contrast i causa) integren valors proposicionals i procedimentals i s'aproximen de manera molt clara als marcadors endofòrics. Així, els connectors lèxics, en contrast amb els usos més definitoris dels gramaticals, no uneixen el que es diu (nivell ideacional o proposicional) sinó el que es fa (nivell textual) i esdevenen el que, en termes de Fetzer, podem definir com a mecanismes d'ancoratge discursiu.

En conclusió, hi ha un dinamisme, observable sincrònicament i també diacrònicament, entre els connectors gramaticals, els lèxics i els mecanismes endofòrics. Els connectors lèxics il·lustren una fase intermèdia del procés de gramaticalització que ha donat lloc a connectors gramaticals; de fet, es pot afirmar que molts connectors parentètics i algunes conjuncions no són més que el resultat de la convencionalització inferencial i la lexicalització del que en algun moment van ser connectors lèxics. ■

■ Bibliografia

- Bazzanella, Carla (2001): «Segnali discorsivi nel parlato e nello scritto», in: Dardano, Maurizio / Pelo, Adriana/ Stefinlongo, Antonella (eds.): *Scritto e parlato. Metodi, testi e contesti*, Roma: Aracne, 79–97.
- Castellà, Josep M. (2004): *Oralitat i escriptura. Dues cares de la complexitat del llenguatge*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Ciabbari, Federica (2013): «Italian reformulation markers: a study on spoken and written language», in: Bolly, Catherine / Degand, Liesbeth (eds.): *Across the line of speech and writing variation*, Louvain-la-Neuve: Presses Universitaires de Louvain, 113–127.
- Cribel, Ludivine / Cuenca, Maria Josep (en preparació): «Discourse markers in speech: Distinctive features and corpus annotation».
- Cuenca, Maria Josep (1998): «Sobre la interrelació del lèxic i la gramàtica: El concepte de connexió lèxica», in: Cifuentes, José Luis (ed.): *Estudios de lingüística cognitiva*, Alacant: Universitat d'Alacant, 507–526.
- (2001): «Anàlisi contrastiva dels marcadors de reformulació i exemplificació», *Caplletra* 30, 47–71.
- (2002): «Els connectors textuais i les interjeccions», in: Solà, Joan et al. (coords.): *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3: *Sintaxi*, Barcelona: Empúries, 3173–3237.

- (2003): «Two ways to reformulate: a contrastive analysis of reformulation markers», *Journal of Pragmatics* 35:7, 1069–1093.
- (2006): *La connexió i els connectors. Perspectiva oracional i textual*, Vic: Eumo.
- (2008): *Gramàtica del text*, Alzira: Bromera.
- (2013a): «The fuzzy boundaries between discourse marking and modal marking», in: Degand, Liesbeth / Cornillie, Bert / Pietrandrea, Paola (eds.): *Discourse Markers and Modal Particles: Categorization and Description*, Amsterdam: Benjamins, 191–216.
- (2013b): «Causals constructions in speech», in: Bolly, Catherine / Degand, Liesbeth (eds.): *Text-Structuring. Across the line of speech and writing variation*, Louvain-la-Neuve: Presses Universitaires de Louvain, vol. 2, 17–31.
- / Bach, Carme (2007): «Contrasting the form and use of reformulation markers», *Discourse Studies* 9:2, 149–175.
- Degand, Liesbeth / Sanders, Ted (2002): «The impact of relational markers on expository text comprehension in L1 and L2», *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal* 15, 739–757.
- Fetzer, Anita (2007): «Reformulation and common grounds», in Fetzer / Fischer (eds.), 159–181.
- / Fischer, Kerstin (2007): «Introduction», in Fetzer / Fischer (eds.), 1–13.
- / — (eds.): *Lexical markers of common grounds*, Amsterdam: Elsevier
- Fischer, Kerstin (ed.) (2006): *Approaches to discourse particles*, Amsterdam: Elsevier.
- Halliday, M.A.K. / Ruqaya Hasan (1976): *Cohesion in English*, London: Longman.
- Hempel, Susanne / Degand, Liesbeth (2008): «Sequencers in different text genres: Academic writing, journalese and fiction», *Journal of Pragmatics* 40:4, 676–693.
- Hyland, Ken (2005): *Metadiscourse*, London: Continuum.
- / Tse, Polly (2004): «Metadiscourse in academic writing: A reappraisal», *Applied Linguistics* 25:2, 156–177.
- Jucker, Andreas H. / Ziv, Yael (eds.) (1998): *Discourse Markers. Descriptions and Theory*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Lejeune, Pierre / Mendes, Amália / Martins, Nuno (2016): «Some considerations on the use of main verbs to express rhetorical relations», in:

- Degand, Liesbeth / Dér, Csilla / Furkó, Péter / Webber Bonnie (eds.): *Conference Handbook of TextLink – Structuring Discourse in Multilingual Europe Second Action Conference*, Budapest: Debrecen University Press, 81–85.
- López Serena, Araceli / Margarita Borreguero Zuloaga (2010): «Los marcadores del discurso y la variación lengua hablada vs. lengua escrita», in Loureda Lamas / Acín Villa (eds.), 415–496.
- Loureda Lamas, Óscar / Acín Villa, Esperanza (eds.) (2010): *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*, Madrid: Arco/Libros.
- Marín, M. Josep / Ribera, Josep E. (en premsa): «Construccions encapsuladores en el debat parlamentari: de la referència a la connexió», *Caplletra* 64 (Primavera, 2018).
- Mestre, Martí / Cuenca, M. Josep (2016): «Use of connectives and argumentation in Catalan parliamentary debate», in: Fernández-Villanueva, Marta / Jungbluth, Konstanze (eds.): *Beyond language boundaries: multimodal use in multilingual contexts*, Berlin: De Gruyter, 132–148.
- Prasad, Rashmi / Dinesh, Nikhil / Lee, Alan / Miltsakaki, Eleni / Robaldo, Livio / Joshi, Aravind / Webber, Bonnie (2008): «The Penn Discourse TreeBank 2.0.», in: *Proceedings of LREC, June 2008, Marrakech, Morocco*, 2961–2968.
- Prasad, Rashmi / Joshi, Aravind / Webber, Bonnie (2010): «Realization of discourse relations by other means: alternative lexicalizations», in: *Coling 2010, Poster volume, Beijing, August 2010*, 1023–1031.
- Ribera, Josep E. (2016): «Encapsulació i estructura informativa en el debat parlamentari. Una anàlisi contrastiva (català-espanyol-anglès)», *Studia Romanica Posnaniensia* 43:2, 29–50.
- Robles i Sabater, Ferran (2016): «Metadiskurs und Phraseologie: phrasale Formulierungsmarker im Deutschen und Katalanischen», *Zeitschrift für Katalanistik* 29, 59–79.

■ Corpus

- [DI] *Debat d'Investidura*: Diari de Sessions del Parlament de Catalunya. X Legislatura, Sèrie P núm. 3. Primer període. Debat del programa i votació d'investidura del diputat Artur Mas i Gavarró, candidat proposat a la presidència de la Generalitat de Catalunya (tram. 201-00001/10).

Transcripció: <<http://www.parlament.cat/activitat/dspcp/10p002.pdf>>, <<http://www.parlament.cat/activitat/dspcp/10p003.pdf>>.

Video: <http://www.parlament.cat/web/actualitat/canal-parlament/sequencia?p_cp1=6529246>, <http://www.parlament.cat/web/actualitat/canal-parlament/activitat/plens?p_cp20=6>. Accés: 01/03/2013.

[DS] *Debat sobre la declaració de sobirania i el dret a decidir. Diari de Sessions del Parlament de Catalunya. X Legislatura, Sèrie P núm. 4. Segon període, sessió 3.1. (continuació). Proposta de resolució d'aprovació de la declaració de sobirania i del dret a decidir del poble de Catalunya (trams. 250-00060/10); Proposta de resolució sobre el dret a decidir i la reforma de la Constitució (tram. 250- 00062/10); Proposta de resolució de declaració sobre la sobirania i el dret a decidir del poble de Catalunya (tram. 250-00059/10); Proposta de resolució de declaració de sobirania del poble català (tram. 250-00058/10).*

Transcripció: <<http://www.parlament.cat/activitat/dspcp/10p004.pdf>>.

Video: <http://www.parlament.cat/web/actualitat/canalparlament/sequencia/videos?p_cp1=6531956/p_cp3=6532802>. Accés: 01/03/2013.

- Maria Josep Cuenca, Universitat de València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/ Departament de Filologia Catalana / Institut d'Estudis Catalans, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <maria.j.cuenca@uv.es>.

El grau de gramaticalització dels marcadors metadiscursius endofòrics. *Com hem explicat anteriorment* i altres variants

Aina Obis (Barcelona)

Summary: This article analyzes the degree of grammaticalization and fixation of 19 metadiscourse markers that establish endophoric relations in nine academic essays written by university students. These markers contribute to the organization of the discourse as they refer to information given in other parts of the text and guide the reader to the desired interpretation. A morphological approach of the study shows some compositional variation of the elements integrated in these markers, whereas a syntactic approach reveals more fixation of these parenthetical segments that act peripherally and present mobility in the statement. From the pragmatic point of view, these markers develop a principal function as referential markers, but they have also secondary functions like conclusive and continuative. This formal and functional variation leads us to yet consider them at the first stages of grammaticalization.

Keywords: Endophoric markers, discourse markers, metadiscourse, grammaticalization, pragmatic functions, academic writings ■

■ 1 Introducció

En aquest article¹ pretenem observar el grau de gramaticalització i fixació de 19 marcadors metadiscursius endofòrics utilitzats als escrits acadèmics d'un grup d'estudiants universitaris a partir de l'anàlisi de les seves propietats composicionals i discursives. Aquest conjunt de marcadors comparteixen trets morfosintàctics i semàntics, i intervenen clarament en l'organització discursiva del text.

L'interès per l'estudi d'aquestes peces des d'una òptica cognitivofuncional ve donat per la seva condició de marcadors que no estan completament fixats a la llengua, atès que presenten certa variació interna i complexitat

---

1 Aquest treball s'ha dut a terme en el marc del projecte *Identidades y culturas digitales en la educación lingüística* (Ref.: EDU2014-57677-C2-1-R) finançat pel MINECO, i del Grup de recerca en aprenentatge i ensenyament de llengües (Gr@el) de la Universitat Pompeu Fabra, subvencionat per la Generalitat de Catalunya (AGAUR, 2014SGR 1042-F).

pel que fa a les característiques pragmàtiques, però que romanen força estables des del punt de vista discursiu. Es tracta d'unitats del tipus *com hem explicat anteriorment* que han estat caracteritzades fins ara per diversos autors de l'escola de l'anàlisi funcional del discurs i de la teoria de l'enunciació (Hyland, 1998; 2005; Ädel, 2006; Biber, 2006; Aguilar, 2008; Lefebvre, 2014). Si bé la terminologia és molt diversa –*endophoric markers* (Hyland, 2005), *reminders* (Vande Kopple, 1985; Crismore et al., 1993), *metadiscourse elements* (Aguilar, 2008), *séquences métascripturaires* (Lefebvre, 2014)–, totes aquestes estructures comparteixen una mateixa funció principal, la de fer referència a una informació plasmada en una altra part del text: “endophoric markers are expressions which refer to other parts of the text” (Hyland, 2005: 51).

D'acord amb aquesta delimitació, prenem la denominació de marcadors metadiscursius endofòrics (en endavant, MME) i ens ajudem d'un dels exemples examinats en aquest treball (ex. 1)² per construir-ne l'esquema del funcionament discursiu:

- (1) *Com hem explicat anteriorment*, Badia i Margarit (1994), dedica un punt exclusiu per al tema tractat, dins el capítol 11 “Els elements de relació – I. Les preposicions”, en l'apartat “Usos de les preposicions febles” de la seva gramàtica: [...]³ (IC-MS)

M	P	Q
<i>Com hem explicat anteriorment...</i>	...Badia i Margarit (1994), dedica un punt exclusiu per al tema tractat, dins el capítol 11 “Els elements de relació – I. Les preposicions”, en l'apartat “Usos de les preposicions febles” de la seva gramàtica: [...] (§ 9) ⁴	A totes les gramàtiques consultades, la informació sobre la preposició <i>a</i> seguida del complement directe es presenta en un punt dedicat exclusivament a aquest tema, dins d'un capítol que parla sobre les preposicions. (§ 8)

Taula 1.

- 2 El número d'exemple es correspon amb el codi del marcador que apareix a la Taula 2.
 3 Els exemples que mostrarem provenen d'un corpus de textos d'estudiants i poden contenir errors.
 4 Entre parèntesis referim els paràgrafs en què es troben M i P, i Q al text. Com demostra aquesta localització, la informació que reprèn el marcador (M i P) sempre és posterior al fragment de text que conté la informació original (Q).

A la Taula 1, veiem com el marcador *com hem explicat anteriorment* (M) introdueix un contingut proposicional (P), el qual, per la seva banda, apareix mencionat d'una manera o altra en una part anterior del text (Q) (Schiffrin, 1980: 208). Al marge d'aquesta funció fonamental de reprendre una informació que ja s'ha explicat abans, veurem com també poden exercir altres funcions. De fet, com comenta Cuenca (2001: 60), una de les singularitats dels marcadors en procés de gramaticalització que presenten variació formal i concorren en l'organització discursiva és la capacitat d'acomplir diverses funcions. En la definició següent de Hyland s'intueix aquesta heterogeneïtat funcional i es posa de manifest la importància del lector en la construcció conjunta del discurs:

These [endophoric markers] make additional ideational material salient and therefore available to the reader in aiding the recovery of the writer's meaning, often facilitating comprehension and supporting arguments by referring to earlier material or anticipating something yet to come. By guiding readers through the discussion, they help steer them to a preferred interpretation or reading of the discourse. (Hyland, 2005: 51)

Algunes de les funcions que exposa Hyland, com l'addició d'informació rellevant i la provisió d'arguments de suport a l'argumentació que construeix l'escriptor, coincideixen amb les funcions secundàries que compleixen aquests MME i que, com mostrarem, estan molt relacionades amb l'argumentació discursiva.

Per a l'anàlisi, ens basem en un corpus de 9 textos (19.744 paraules) escrits conjuntament en parelles o trios d'estudiants de primer curs del Grau de Traducció i Interpretació de la Universitat Pompeu Fabra, que corresponen al gènere acadèmic *Informe de recerca*⁵ i en el qual trobem patrons discursius de tipus expositiu i argumentatiu. Per qüestions d'espai, hem delimitat el corpus als marcadors que reprenen una informació que apareixia amb anterioritat al text (*marcadors anafòrics*, seguint la terminologia d'Ådel, 2006: 101–102), i deixem per a una altra investigació els marcadors que avancen una informació en el text (*marcadors catafòrics*).⁶

5 El propòsit que es planteja en aquest escrit acadèmic és, d'una banda, la resolució d'una qüestió sintàctica conflictiva mitjançant la cerca a les gramàtiques de referència de la llengua catalana i, de l'altra, la valoració d'aquesta recerca a les gramàtiques en termes de navegació, fiabilitat, exhaustivitat, etc.

6 Amb tot, convé destacar que en el corpus analitzat només hem trobat una expressió amb aquesta mateixa estructura independent que avança una informació al text (*com veurem a continuació*).

■ 2 Objectius

Així, doncs, els objectius que ens plantejem són, d'una banda, estudiar el grau de gramaticalització i fixació de 19 MME amb valor anafòric que apareixen als textos en llengua catalana d'un grup d'alumnes universitaris a partir de l'anàlisi de les seves propietats internes i contextuals; i, d'altra banda, posar de relleu la relació que s'estableix entre el grau de gramaticalització i els trets estudiats. Com hem dit en l'apartat anterior, ens limitem a 19 marcadors parentètics més o menys estables que exerceixen una funció textual principal de represa i altres funcions vinculades amb l'organització discursiva.

Per assolir aquests objectius, dels MME, n'analitzarem: a) les característiques composicionals, b) el comportament sintacticodiscursiu de l'enunciat en què es troben, c) les característiques pragmàtiques en el conjunt del text i, finalment, d) la relació entre aquestes propietats i el grau de gramaticalització.

■ 3 Anàlisi

A la Taula 2 de la pàgina següent, podem veure els 19 MME que seran objecte d'estudi en aquest treball, als quals s'ha atorgat un número (el codi de cada marcador) que ens servirà per exemplificar-los. En l'última columna també afegim el text en què s'han identificat.⁷

Si ens remetem a aquesta taula, evidenciem un ús abundant d'aquests MME que adopten diverses formes en els 9 textos analitzats. Destaquem un ús nombrós d'aquests marcadors en el text IC-MS (7 ocurrences), que contrasta amb l'ús d'una sola ocurrencia en 5 textos diferents: CG-AH-RS, DP-CV, HG-AT, NP-AS i VP-MS-JT. En la resta de casos, observem que en el text BM-CS s'usen 3 ocurrences, mentre que tant en el text AG-FG com en el SG-AS s'usen 2 ocurrences (4, en total). Aquestes primeres dades sobre l'extens volum d'aparicions que hem advertit demostren la rellevància de l'ús dels MME en aquest gènere textual acadèmic. Per bé que molts pertanyen al mateix text, hem de destacar que en la resta d'escrits són usats almenys una vegada. Dit això, passem ara a analitzar-ne les propietats composicionals, sintacticodiscursives i funcionals.

---

⁷ Ens hem servit de l'eina d'anàlisi qualitativa de dades Atlas.ti per analitzar tots els marcadors en context.

CODI MARCADOR	MARCADOR	CODI TEXT
1	com hem explicat anteriorment	IC-MS
2	com ja hem esmentat	BM-CS
3	com ja hem dit anteriorment ⁸	VP-MS-JT
4	com ja hem dit	HG-AT
5	com ja s'ha dit anteriorment	IC-MS
6	com ja hem dit anteriorment	IC-MS
7	com ja hem dit abans	IC-MS
8	com ja hem esmentat anteriorment	AG-FG
9	tal i com hem comentat línies més amunt	IC-MS
10	com ja hem expressat	SG-AS
11	com ja hem comentat més amunt	AG-FG
12	com ja s'ha comentat	SG-AS
13	com hem mencionat anteriorment	IC-MS
14	com ja hem esmentat en diverses ocasions	IC-MS
15	com hem mencionat anteriorment	NP-AS
16	com hem dit	DP-CV
17	com hem comentat abans	CG-AH-RS
18	com hem esmentat	BM-CS
19	com ja s'ha comentat anteriorment	BM-CS

Taula 2.

■ 3.1 Les característiques composicionals

Els marcadors que són objecte d'estudi en aquest treball es caracteritzen principalment per tenir una partícula introductòria:

A. L'adverbi *com* (18),⁹ o la variant *tal i com* (1).

El nucli d'aquestes expressions és un verb que té els trets semàntics següents:

B. Verbs declaratius, dins dels quals trobem verbs de dicció, com *dir* (6), *esmentar* (4), *mencionar* (2), i verbs “comentadors”, com *comentar* (5), *explicar* (1) i *expressar* (1).

8 Observem que en les ocurrences 3 i 6, d'un costat, i 13 i 15, de l'altre, el marcador conserva la mateixa forma.

9 Posem entre parèntesis el nombre d'ocurrences comptabilitzades.

També tenen els trets morfològics que destaquem tot seguit:

C. Verbs conjugats en 1a persona del plural (*nosaltres* acadèmic) (16) o en 3a persona del singular (impersonal) (3).

D. Verbs en pretèrit perfet (19).

Amb aquestes dades comprovem, d'una banda, un tret constant, com és l'adverbi *com*¹⁰ que introdueix els MME. Considerant altres estudis com el de Fuentes (2012: 7) sobre l'operador argumentatiu *como no podia ser de otra manera*, pensem que els MME estudiats aquí han evolucionat també des d'un predicat verbal a una clàusula subordinada modal amb valor d'enunciat parentètic. Tanmateix, caldria una anàlisi diacrònica per confirmar aquesta premissa. D'altra banda, tot i el domini evident de la conjugació verbal en primera persona del plural del pretèrit perfet i de verbs de l'enunciació (*dir*, *comentar*), constatem que són marcadors que ofereixen encara variació en la seva composició. Així, si provem d'alterar l'ordre dels components el resultat seria, com a mínim, estrany o poc habitual (a). També la inserció d'altres elements canviaria la condició discursiva del marcador, el qual adoptaria una perspectiva modal (b):

(a) (?) Com anteriorment hem explicat

(b) (?) Com hem explicat prou bé anteriorment

A més, si partim de la metàfora que el text es concep com un marc spatiotemporal (Marín / Cuenca, 1998: 396–397), podem entendre que s'utilitza una forma en passat per a referències ja mencionades i una forma en futur per a referències que s'explicaran més endavant. Així, doncs, la forma verbal s'adapta a les necessitats discursives i de funcionament d'aquests MME. Aquesta capacitat “camaleònica” per ajustar-se al fil textual demostra que el grau de fixació d'aquests marcadors és encara baix.

A banda dels constituents sistemàtics, aquest grup de MME sol dur complements, locucions o adverbis en posició preverbal i postverbal més o menys regulars. Això s'evidencia sobretot perquè només hem trobat 2 ocurrències de marcadors que no contenen cap complement verbal. La

---

10 Sobre la partícula *com*, cal mencionar que alguns estudis existents la consideren adverbi en frases comparatives o relatives sense antecedent adverbial (Desmets, 2001; 2008) i d'altres la inscriuen dins un valor prototípic modal o de “manera” en enunciats aïllats en l'estructura oracional (Fuchs / Le Goffic, 2005). En aquesta última referència, es proposa la denominació d'*analogia enunciativa* per descriure estructures com *Comme on pouvait le craindre, le conflit s'est généralisé*, en les quals el verb cognoscitiu que apareix en el primer enunciat i que suscita l'actitud de l'escriptor incideix en la interpretació del segon enunciat. Aquests casos s'allunyarien dels marcadors estudiats aquí, ja que les referències que proporciona l'enunciador són en el text mateix i no en la dimensió cognitiva del parlant.

resta, 17, revesteixen l'expressió amb altres elements. D'aquesta manera, en posició preverbal, ressalta l'adverbi *ja* inclòs en una bona part dels marcadors estudiats, 12 (enfrent dels 7 que no el duen):

E. Adverbi preverbal: *ja* (12).

També s'han trobat força casos en què els marcadors incorporen altres elements complementaris en posició postverbal (13), més que no pas els que no en porten cap (6):

F. Adverbis o locucions temporals: *anteriorment* (8), *abans* (2).

G. Adverbis o locucions locatives: *més amunt* (1).

H. Altres complements: *en diverses ocasions* (1), *línies més amunt* (1).

Podem comprovar, doncs, que els MME que inclouen l'adverbi preverbal *ja* i el postverbal *anteriorment* són els més nombrosos. Reprenent les consideracions anteriors sobre la metàfora del text com a suport espaciotemporal, és interessant fixar-nos en el fet que les expressions temporals i espacials que s'utilitzen i que són pròpies de la descripció de situacions reals (*anteriorment, abans, més amunt...*) passen a referir-se a la línia escrita designant l'espai i el temps textual en una mena de "cronologia de la lectura-escritura" (Lefebvre, 2014: 2805). També resulta pertinent remarcar que en 17 casos s'utilitzen complements i adverbis espaciotemporals que ajuden a reforçar aquesta temporalitat textual en temps passat.

■ 3.2 El comportament sintacticodiscursiu

L'estudi sintacticodiscursiu d'aquests MME revela que tots els 19 casos no actuen com a complement del verb, sinó com a elements connectius. Constitueixen, doncs, unitats entonatives independents que se situen entre pauses i que actuen de manera perifèrica en l'entramat enunciatiu (Brinton / Traugott, 2005; Garcés, 2008; Robles, 2015).¹¹

Després d'analitzar el comportament d'aquests MME en l'enunciat que reprenen (M i P), veiem que la majoria, 12 ocurrences, es col·loquen en posició inicial d'enunciat, tant si marcador i enunciat van seguits d'un punt (ex. 2), com si apareixen després d'altres signes de puntuació (com ara el

11 Cal afegir que en aquesta investigació només hem seleccionat els marcadors parentètics i introduïts per l'adverbi *com* (i la variant *tal i com*). Així i tot, hem trobat només una forma que complia gairebé les mateixes característiques semàntiques que els marcadors estudiats aquí, però que no es construïa com un enunciat independent, sinó com un sintagma predicatiu: "Hem trobat de forma detallada la classificació dels diversos tipus de pleonasmes: estructurals, emfàtics o abusius, els quals *explicarem més endavant*".

punt i coma). També incloem aquí els marcadors que inicien l'enunciat però que tenen altres peces connectives al davant (ex. 3):¹²

- (2) *Com ja hem esmentat*, Solà no ens ofereix una correcció específica de la nostra frase. (BM-CS)
- (3) Tot i això, *com ja hem dit anteriorment*, la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra (1933) és l'obra de referència per excel·lència. (VP-MS-JT)

En menor mesura, hi ha 6 marcadors que apareixen en posició intermèdia i en diferents circumstàncies. Així, trobem només una ocurrència emprada entre dos complements verbals (ex. 4), i una altra entre una conjunció completiva i l'oració que introdueix (ex. 5). En canvi, recollim 4 casos en què el marcador es troba entre subjecte i predicat (ex. 6 i ex. 7):

- (4) D'altra banda, segons Ruai, aquest gerundi és necessari des del punt de vista estilístic i acceptable des del gramatical, ja que considera que presenta un valor predicatiu, explicatiu i descriptiu, i utilitza com a argument, *com ja hem dit*, una màxima bíblica de l'Evangeli de Lluc 2,1 i el BOE. De fet, ell l'anomena *gerundi del BOE*. (HG-AT)
- (5) Hem de tenir en compte que, *com ja s'ha dit anteriorment*, Fabra va ser el primer gramàtic que va establir les normes sobre la llengua catalana, ara bé, l'antiguitat de la seva publicació fa que aquesta no sigui suficient i que altres autors hagin hagut de revisar o ampliar les seves explicacions. (IC-MS)
- (6) L'Institut d'Estudis Catalans (2002), *com ja hem dit anteriorment*, no ha publicat encara la secció de sintaxi i, per això, no ens ha servit per resoldre la nostra qüestió problemàtica. (IC-MS)
- (7) L'autor, *com ja hem dit abans*, fa moltes referències a Fabra. (IC-MS)

Finalment, només distingim un sol cas en què el marcador es troba en posició final (ex. 8):

- (8) Com que no hi ha cap raonament ni norma concreta per diferenciar els usos de *sinó* i *si no*, *com ja hem esmentat anteriorment*, ens hem de basar en la informació gramatical que aporten les obres i en la nostra intuïció lingüística. (AG-FG)

---

¹² No ens estendrem en aquest treball en la interrelació d'aquests marcadors amb altres peces connectives, però creiem necessari comentar que la meitat dels MME analitzats (10) concorren amb altres marcadors discursius.

Aquest últim cas pot comportar discrepàncies a l'hora de determinar quina informació (P) reprèn el marcador. Fet i fet, aquest MME podria estar actuant tant sobre la proposició que apareix prèviament ('les gramàtiques no aporten una solució específica al problema gramatical') com sobre la que procura posteriorment ('la voluntat dels autors de referir-se a la descripció gramatical i la intuïció per resoldre la qüestió'). Per dissipar-ne els dubtes, hem fet una cerca de la informació a què remet el marcador en el text (el contingut Q) i hem trobat que la que hi coincideix és la que proporciona el primer enunciat; per aquest motiu, determinem que el marcador se situa en darrer terme.

Així, constatem a la Taula 3 que una gran majoria de marcadors es troben en posició inicial de l'enunciat que estan representant (12), mentre que pocs casos estan en posició intermèdia (6) i només un, en posició final (1):

POSICIÓ DEL MARCADOR EN L'ENUNCIAT	MARCADORS	TOTAL
Inicial	1, 2, 3, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18 i 19	12
Intermèdia	4, 5, 6, 7, 10 i 12	6
Final	8	1

Taula 3.

Comptat i debatut, podem dir que els MME que ens ocupen han assolit un alt grau de fixació no només per la seva condició parentètica, sinó també perquè presenten mobilitat en l'enunciat i prefereixen les posicions inicials.

■ 3.3 Les característiques pragmàtiques

En l'anàlisi funcional i discursiva d'aquests MME, hem observat les ocurrences localment, en el fragment de text en què apareixen, i globalment, tenint en compte el conjunt del text en què s'empren, per tal de determinar-ne la funció principal i les secundàries. Així, per a aquesta part de l'anàlisi considerem el contingut (o tema) a què es fa referència, la posició (inicial, intermèdia o final) de l'enunciat reprès (M i P) i la distància (allunyada o propera) entre l'enunciat amb la informació original (Q) i l'enunciat que la reprèn (M i P).

■ 3.3.1 Funció referencial

Com hem anat veient al llarg de tot el treball, començant per l'esquema del funcionament d'aquests MME i continuant amb l'explicació i els exemples proporcionats, a la Taula 4 reiterem que tots els casos estudiats es caracteritzen per desenvolupar una funció referencial:

		MARCADORS	TOTAL
FUNCIÓ PRINCIPAL	Referencial	Tots els marcadors	19

Taula 4.

En conseqüència, tots els MME s'usen per reprendre una informació que ja s'ha donat al text perquè se'n considera necessària la repetició. Per entendre el funcionament d'aquests MME, cal tenir en compte que el seu abast no és només l'enunciat que introdueix (P), sinó també l'enunciat al qual fa referència i que es troba en una altra part del text (Q). Aquesta correspondència entre P i Q, que pot ser més o menys exacta, explicaria la funció principal de referenciar. En tots els casos, hem trobat que la informació represa sempre apareix en una altra part del text; per això, considerem que aquesta funció és intrínseca d'aquests MME i que els autors en fan un ús coherent.¹³

Ara bé, al costat d'aquesta funció principal distingim altres funcions secundàries que encara no romanen prou fixes ni estan reconegudes pels autors, però que s'insinuen en els manuals d'anàlisi del discurs que hem vist anteriorment (Schiffrin, 1980; Hyland, 1998; 2005; Ädel, 2006). De fet, aquestes funcions secundàries pròpies de l'organització discursiva es veuen afectades pel procés evolutiu que pateixen aquests MME des de la seva formació en el discurs fins a la configuració en estructures fixades (Givón, 1979; Hopper, 1987; 1998; Heine et al., 1991; Hopper / Traugott, 1993).

■ 3.3.2 Funció conclusiva

Com mostra la Taula 5, hi ha 10 MME dels 19 analitzats que desenvolupen una funció conclusiva, determinada sobretot per la posició final en què apareixen, però també per la distància textual entre P i Q:

¹³ En una altra investigació seria interessant observar les variacions en l'equivalència semàntica entre P i Q.

		MARCADORS	TOTAL
FUNCIONS SECUNDÀRIES	Conclusiva	3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14 i 18	10
	Continuativa	1, 2, 7, 8, 13, 15, 16, 17 i 19	9

Taula 5.

Tots 10 MME que acompleixen aquesta funció conclusiva se situen en la posició final del text. Dels 10, 8 apareixen en una posició molt allunyada de Q, la qual es troba al començament del text. Per tant, deduïm que la posició al final del text i el distanciament entre P i Q contribueix a la funció conclusiva. En realitat, quan es proporciona una informació a la introducció del text i es torna a repetir al final és perquè es considera que la informació en qüestió és rellevant per al fil discursiu desenvolupat.

L'exemple següent (ex. 9), que es troba al paràgraf de tancament del text i reprèn una informació allunyada respecte de Q, exerceix aquesta funció conclusiva i, com observem, expressa un argument que serà cabdal per a la conclusió que acaben extraient els autors del text:

- (9) Després d'una consulta exhaustiva de totes les gramàtiques, podem concloure que, tot i que en totes les obres hem trobat aspectes que ens han ajudat a resoldre el nostre problema, la de Badia i Margarit (1994) ens sembla la més útil per a la nostra qüestió. [...] En canvi, per l'altra banda, *tal i com hem comentat línies més amunt*, Badia i Margarit (1994) pretén fer una obra de consulta destinada a un públic general. Doncs bé, després d'analitzar aquesta obra, creiem que aquest objectiu és parcialment cert. El vocabulari que utilitza i la forma d'estructurar les idees que exposa no són fàcils d'entendre. En diverses ocasions hem hagut d'esquematitzar les propostes de l'autor per comprendre què deia. Tot i així, insistim que, una vegada hem entès la seva proposta, valorem de forma molt positiva l'obra de Badia i Margarit. (IC-MS)

El marcador reprèn aquí un argument important que ajuda els escriptors a desplegar el seu raonament ('la gramàtica de Badia i Margarit pot resultar difícil d'entendre') i que els avoca a la conclusió del text ('a pesar de les dificultats de comprensió, l'obra de Badia i Margarit és la que ha servit més a aquests estudiants per resoldre la qüestió conflictiva').

A diferència de l'exemple anterior, en el següent (ex. 10), la distància entre P i Q és més estreta (ja que Q apareix dos paràgrafs abans). Malgrat tot, la informació represa pel MME es proporciona en el penúltim paràgraf i continua essent igual d'important per als autors, atès que determina la conclusió extreta en l'últim paràgraf del text:

- (10) Respecte a Badia i Margarit dóna més exemples d'aplicació però la seva l'explicació resulta més complicada d'entendre. En canvi, Fabra, *com ja hem expressat*, ofereix menys exemples i la seva explicació és més senzilla d'assimilar i d'aplicar. Per tant, si haguéssim de dir quina obra ens ha semblat la millor, diríem la de Pompeu Fabra. (§ 11)

Com a conclusió, a partir d'ara quan haguem de fer alguna consulta, triarem la gramàtica de Fabra com a primera preferència, almenys fins que l'Institut d'Estudis Catalans acabi redactar la seva gramàtica. (§ 12)¹⁴ (SG-AS)

Consegüentment, tal com mostra aquest exemple, els autors consideren que 'la qualitat de les explicacions que ofereix la gramàtica de Fabra' és un aspecte decisiu a l'hora d'escollir-la com a primera obra de consulta.

D'altra banda, si ens centrem en el contingut reprès pels MME, observem que hi ha unes mateixes informacions que concorren en els diferents textos. La Taula 6 de més avall revela quines són aquestes tres temàtiques imperants que es repeteixen, per quins marcadors es reprenen i en quins textos es reproduïxen. Com es manifesta a la taula, hi ha dues temàtiques que són represes diverses vegades i en diferents textos per aquest grup de MME: T1 i T2. El fet de trobar el mateix fil temàtic i de trobar-lo transversalment en textos diferents ens condueix a enfortir la hipòtesi que la informació que es reprèn és represa perquè es considera important per a l'argumentació discursiva. A més, cal apuntar que durant el curs acadèmic s'incideix en l'exploració de les diferents gramàtiques catalanes i s'aprofundeix en les particularitats de cadascuna. Això explicaria la voluntat dels autors de fer constar aquestes informacions, però també de remarcar-les mitjançant la repetició que ocasiona la represa.

---

14 Per comprendre l'exposició dels fets, en els exemples 10 i 16 mostrem un passatge més extens de discurs que inclou, en cada cas, dos paràgrafs consecutius.

TEMA	MARCADORS	CODI TEXT
La gramàtica de Pompeu Fabra (1933) és de consulta obligatòria per la seva rellevància històrica i lingüística. (T1)	16 ¹⁵	DP-CV
	11	AG-FG
	3	VP-MS-JT
	5	IC-MS
La gramàtica de l'Institut d'Estudis Catalans (2002) restava incompleta. (T2)	17	CG-AH-RS
	18	BM-CS
	6	IC-MS
	12	SG-AS
La gramàtica de Ruaix (2000) divergeix de la resta de gramàtics. (T3)	13	IC-MS
	14	IC-MS

Taula 6.

Els dos exemples següents (ex. 11 i ex. 12) representen respectivament les dues temàtiques principals (T1 i T2):

- (11) En conclusió, tot i que cap de les obres ens ha aportat una solució directa al conflicte que teníem entre mans, ha resultat interessant observar com estructurava cada autor la seva exposició de la gramàtica catalana. Totes les gramàtiques que hem consultat tenen el prestigi de tenir un autor reconegut com a autoritat en llengua catalana; no obstant això, i *com ja hem comentat més amunt*, la gramàtica de Pompeu Fabra segueix sent l'obra prescriptiva per excel·lència per a la gent catalanoparlant, i la que gaudeix de més reconeixement i acceptació. Per tant, aquesta seria la nostra primera opció en cas que ens sorgís algun dubte sobre la llengua catalana. (T1) (AG-FG)
- (12) En relació amb l'Institut d'Estudis Catalans no fa cap tipus de referència a aquest tema perquè la seva obra, *com ja s'ha comentat*, encara no està acabada de redactar. (T2) (SG-AS)

En canvi, en el tercer tema (T3), veiem que els dos marcadors que s'utilitzen pertanyen al mateix text (IC-MS). Això podria indicar que aquesta informació pot no tenir tanta rellevància com les dues temàtiques anteriors. No obstant això, si aquesta temàtica apareix mencionada tres vegades al text (comptant el contingut original, Q, i dues repeses, P₁ i P₂) pot ser per-

15 Els tres exemples ressaltats, tot i reprendre un tema rellevant, no tenen funció conclusiva sinó continuativa (i apareixen a les seccions inicials del text).

què els autors la consideren necessària en el desenvolupament discursiu. Vegem-ne els dos exemples de represa a sota (ex. 13 i ex. 14):

- (13) Hem trobat aquest apartat amb facilitat, gràcies a que és un tema que té molt de pes dins la gramàtica catalana i va acompanyat d'exemples, explicacions i cites. Tot i així, *com hem mencionat anteriorment*, RuaiX (2000) té una manera diferent d'enfocar el tema. (T3) (IC-MS)
- (14) No obstant això, *com ja hem esmentat en diverses ocasions*, considerem que les teories de RuaiX són divergents de la resta de gramàtics i, així doncs, hem optat per no endinsar-nos en la seva obra. (T3) (IC-MS)

Per tant, si considerem sobretot els continguts T1 i T2 que es repeteixen en alguns dels textos, deduïm que l'objectiu de la represa és destacar una informació que es considera important, ja sigui perquè existeix un consens en la necessitat de consulta d'una gramàtica per damunt de les altres, com és el cas de "la rellevància de la gramàtica de Pompeu Fabra" (T1), ja sigui perquè cal fer notar una realitat veraç a l'època, com el fet que "la gramàtica de l'IEC restava en aquell moment inacabada en mancar-li la secció de sintaxi" (T2), o, fins i tot, perquè els estudiants mateixos ponderen que determinada informació serà cabdal per a l'argumentació que desenvolupen (T3).

Fins aquí hem vist com les relacions entre contingut, posició i distància van lligades a la funció conclusiva d'aquests marcadors. Si bé hem trobat casos diversos dins la conclusió, tots ells tenen en comú el fet que la informació que reprenen resulta rellevant per al discurs (cf. Bach, 2005: 7; Robles, 2012: 174, per als marcadors de reformulació).¹⁶

■ 3.3.3 Funció continuativa

A més de la funció conclusiva, hem pogut observar que 9 MME dels 19 estudiats actuen com a continuatius a mode de prolongació de la informació represa que s'estén o a mode de lligam entre les frases anteriors i posteriors al marcador. A la Taula 7 detallem els que a compleixen la funció secundària continuativa:

¹⁶ Deixem, com hem esmentat abans, per a un altre treball l'anàlisi de la concurrència d'aquests MME amb altres elements connectius i altres estructures discursives que molt possiblement reforçarien aquesta funció conclusiva (connectors concessius, d'oposició o estructures que fixen l'atenció, com *hem de tenir en compte* en l'ex. 5).

		MARCADORS	TOTAL
FUNCIONS SECUNDÀRIES	Conclusiva	3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14 i 18	10
	Continuativa	1, 2, 7, 8, 13, 15, 16, 17 i 19	9

Taula 7.

En tots els marcadors classificats en aquesta subfunció, trobem que la distància entre P i Q és molt propera. La distància màxima són 6 paràgrafs entremig i la mínima és l'aparició de P i Q en el mateix paràgraf o en paràgrafs consecutius. En aquests casos, trobem que la competència dels MME amb subfunció continuativa és actuar com a elements additius, els quals, mitjançant la represa, desenvolupen la informació que ja s'havia esmentat amb anterioritat.

A l'exemple que segueix (ex. 15), P reprèn, sis paràgrafs més avall, una informació que s'havia donat al principi del text. El marcador en aquesta ocasió inicia paràgraf i serveix no només com a continuatiu, sinó especialment com a pretext per desenvolupar i eixamplar la informació que s'havia donat prèviament a Q:

- (15) *Com hem mencionat anteriorment*, segons Badia i Margarit els pleonasmes es classifiquen en estructurals, emfàtics o abusius. Dins el primer cas observem exemples molt semblants al nostre: *li dius al teu pare que accepto, el carter li ha dut una carta a en Joan* (1994:183). Tot i això, només es comenta que cal evitar aquestes construccions, sense donar molts més detalls. (NP-AS)

En l'exemple de sota (ex. 16), observem que s'utilitza el marcador per reprendre informació del paràgraf immediatament anterior amb la finalitat no només d'ampliar l'exposició d'idees, sinó sobretot d'enllaçar els dos enunciat:

- (16) Pel que fa a l'ordre de consulta, hem seguit la pauta que marcava la pràctica, però començant per la gramàtica de Fabra, vist que és la que ha tingut més transcendència respecte a la normativa catalana. (§ 3)
Com hem dit, la primera obra consultada ha sigut la gramàtica de Fabra, Pompeu (1933). Gramàtica catalana. L'hem seleccionat en primer lloc, perquè l'autor és reconegut com un dels pilars de la nostra

llengua per la seva rellevància en el procés de normalització de la llengua catalana en el segle XX. (§ 4) (DP-CV)

Cal remarcar en aquest punt que la redacció del text té molt a veure amb la disposició de la informació rellevant i continuativa. Alguns dels textos estan construïts amb una gran quantitat de paràgrafs i responen a mode d'esquema a les instruccions i disposicions que es van proporcionar per elaborar-los. Per això, en alguns casos, el vincle entre les informacions resulta poc elaborat i els autors se serveixen d'aquests marcadors per establir-lo i connectar els enunciats.

En síntesi, l'anàlisi funcional i discursiva d'aquests MME, lligada a la relació que mantenen els enunciats P i Q en termes de contingut, posició i distància textuals, mostra que, a més d'una funció referencial principal, existeix també una funció conclusiva, en què els marcadors introdueixen una informació rellevant que reforça l'argumentació en l'apartat de tancament del text, i una funció continuativa del discurs, en què els marcadors actuen com a crossa vertebradora entre dos enunciats. A mode de recapitulació, a la Taula 8 sotaescriuim els marcadors que desenvolupen unes o altres subfuncions:

		MARCADORS	TOTAL
FUNCIÓ PRINCIPAL	Referencial	Tots els marcadors	19
FUNCIONS SECUNDÀRIES	Conclusiva	3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14 i 18	10
	Continuativa	1, 2, 7, 8, 13, 15, 16, 17 i 19	9

Taula 8.

■ 3.4 La relació entre les propietats d'aquests MME i el grau de gramaticalització

En aquest apartat analitzem la relació entre les propietats dels MME que hem exposat i el grau de gramaticalització des d'una perspectiva sincrònica. Per començar, l'anàlisi composicional posa de manifest que aquestes peces presenten lleugeres variacions en la conjugació del verb, així com en els components que les integren. Tanmateix, en podem destacar aspectes comuns: totes són introduïdes per l'adverbi *com* (o la variant *tal i com*), estan

conjugades en el pretèrit perfet i tenen el mateix significat. Malgrat tot, l'exigua variació en la persona verbal i en els complements que poden dur ens fa determinar que no es troben encara fixades en la llengua. A més, el temps i l'aspecte verbal que adopten estan lligats al funcionament referencial i, per tant, en tractar-se de marcadors de represa utilitzen el passat per fer referència a un fragment anterior del text. L'ús de la persona, en canvi, respon a la voluntat de redactar el text des d'una o altra perspectiva, atès que en els textos acadèmics la forma impersonal i el plural acadèmic estan força estesos. La tria dels adverbis utilitzats correspon, com ja hem comentat, a la visió del text com a dimensió espaciotemporal, però l'ús que se'n fa sembla bastant aleatori (si bé cal advertir l'ús repetit d'*anteriorment*, 8 ocurrences, i de *ja*, 12 ocurrences) i només assenyalem un únic cas en què els autors utilitzen un sintagma nominal per expressar que una mateixa informació s'ha reprès més d'una vegada (ex. 14: *com ja hem esmentat en diverses ocasions*).

Contràriament, des del punt de vista sintacticodiscursiu, evidenciem una major fixació perquè presenten autonomia i mobilitat en l'enunciat en què actuen. Creiem, doncs, que han passat d'exercir una funció dins de la predicació a adoptar una funció perifèrica, en el marc discursiu, i en qualitat d'expressions independents de la resta de l'enunciat.

Per acabar, l'estudi semanticopràgmatc mostra que el significat procedimental que vehiculen, la posició al text i el contingut temàtic que introdueixen aquests MME determina les funcions pragmàtiques que compleixen. D'aquesta manera, veiem com, a més del seu funcionament principal com a referenciadors, es desenvolupen altres funcions secundàries, com la conclusiva i la continuativa. Per tot això considerem que es tracta de marcadors que es troben encara en procés de gramaticalització.

■ 4 Conclusions

En aquest article hem analitzat les propietats morfològiques, sintacticodiscursives i pragmàtiques d'un grup de 19 MME amb valor anafòric per determinar-ne el grau de fixació i gramaticalització.

En primer lloc, l'anàlisi composicional demostra una certa variació morfològica de les unitats que els integren i que acabarà incidint en la funció referencial que efectuen aquests MME. En aquest sentit, hem vist que varia la persona discursiva en la conjugació verbal i s'incorporen diferents adverbis preverbals i postverbals. Ben al contrari, els elements més estables són l'adverbi inicial *com*, el contingut semàntic del verb, en què tots són

verbs de l'enunciació, i la conjugació en passat, en què tots els MME estan conjugats en pretèrit perfet. En qualsevol cas, els trets que tenen en comú n'afavoreixen la inclusió en una classe de mots reconoscible dins dels marcadors metadiscursius.

En segon lloc, l'estudi sintacticodiscursiu revela que una gran part dels MME apareixen a l'inici de l'enunciat que modifiquen, mentre que una part reduïda se situen enmig de l'enunciat i només un cas apareix al final. Això demostra un elevat grau de mobilitat d'aquests marcadors, que tenen caràcter parentètic i que realitzen una funció connectiva i perifèrica en l'enunciat en què s'insereixen. Concloem, en conseqüència, que aquests MME presenten una estructura bastant fixada.

En tercer lloc, l'anàlisi pragmàtica palesa que aquests MME exerceixen una funció primària referencial que serveix per guiar el lector en la navegació pel conjunt textual, reprenent (o avançant) el contingut proposicional de manera que el discurs s'adapta a les expectatives del destinatari. Malgrat això, a més d'aquesta funció referencial, els MME estudiats aquí compleixen unes funcions discursives secundàries: la conclusiva i la continuativa. Pel que fa a la conclusiva, podem destacar que els MME introdueixen una informació rellevant que actua com a reforç argumentatiu en el moment de cloure el text. La importància del contingut reprès es fa evident si atenem la temàtica, la posició i la distància entre els fragments correlacionats. Quant a la funció continuativa, podem dir que aquests marcadors funcionen com a elements vertebradors que a més d'unir dos enunciats, bastint un pont textual entre el discurs previ i el posterior, poden afegir informació nova en el segon enunciat. Així, doncs, la varietat funcional i formal constatada en l'anàlisi pragmàtica i composicional difereix del caràcter apositiu i estable manifestat en l'anàlisi sintacticodiscursiva, fet que posa de relleu que els MME estan parcialment fixats en la llengua i que, per tant, encara es troben en procés de gramaticalització.

Aquest treball és, doncs, una primera aproximació a l'estudi d'aquests marcadors metadiscursius endofòrics que es troben recollits en textos de caire acadèmic d'estudiants de grau. Per a les investigacions posteriors ens proposem, d'una banda, ampliar el corpus amb altres textos d'escriptors no experts i comparar-ne els usos amb textos escrits per experts mitjançant una anàlisi sincrònica per determinar si funcionen de manera semblant; i, de l'altra, estudiar-los diacrònicament des del seu origen per donar compte del procés gradual de gramaticalització sofert a partir d'una anàlisi que integri tant els aspectes formals com els factors pragmàtics i cognitius (Garachana, 1997: 200; Cuenca / Hilferty, 1999: 156). De la mateixa manera,

resultaria interessant fer-ne una anàlisi contrastiva en altres llengües per concretar quines preferències composicionals i discursives presenten i en quin grau de fixació es troben. Aquestes investigacions contribuirien a eixamplar el coneixement sobre les relacions internes que s'esdevenen en els textos i, en concret, en el gènere discursiu acadèmic. ■

■ Bibliografia

- Ädel, Anneile (2006): *Metadiscourse in L1 and L2 English*, Amsterdam: John Benjamins.
- Aguilar, Marta (2008): *Metadiscourse in academic speech*, Berlin: Peter Lang.
- Bach, Carme (2005): «Los marcadores de reformulación como localizadores de zonas discursivas relevantes en el discurso especializado», *Debate terminológico* 1, <<http://seer.ufrgs.br/index.php/riterm/article/view/21288/12267>> [Consulta: 21/12/2016].
- Biber, Douglas (2006): *University language: a corpus-based study of spoken and written registers*, Amsterdam: John Benjamins.
- Brinton, Laurel J. / Traugott, Elizabeth C. (2005): *Lexicalization and language change*, Cambridge: CUP.
- Crismore, Avon / Markkanen, Raija / Steffensen, Margaret (1993): «Metadiscourse in persuasive writing: a study of texts written by American and Finnish university students», *Written Communication* 10, 39–71.
- Cuenca, Maria Josep (2001): «Anàlisi contrastiva dels marcadors de reformulació i exemplificació», *Caplletra* 30, 47–72.
- / Hilferty, Joseph (1999): *Introducción a la lingüística cognitiva*, Barcelona: Ariel.
- Desmets, Marianne (2001): *Les typages de la phrase en HPSG: le cas des phrases en comme*, Paris: Université Paris X-Nanterre.
- (2008): «Constructions comparatives en *comme*», *Langue française* 159:3, 33–49.
- Fuchs, Catherine / Le Goffic, Pierre (2005): «La polysémie de *comme*», in: Soutet, Olivier (ed.): *La Polysémie*, Paris: Presses Universitaires de Paris Sorbonne, 267–291.
- Fuentes, Catalina (2012): «Sobre la gramaticalización de los operadores discursivos, *como no podía ser de otra manera*», *Lingüística Española Actual* 34:1, 27–58.

- Garachana, Mar (1997): *Los procesos de gramaticalización. Una aplicación a los conectores contraargumentativos*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Garcés, María Pilar (2008): *La organización del discurso: marcadores de ordenación y de reformulación*, Madrid / Frankfurt am Main: Iberoamericana / Vervuert.
- Givón, Talmy (1979): *On understanding grammar*, New York: Academic Press.
- Heine, Bernd / Claudi, Ulrike / Hünnemeyer, Friederike (1991): *Grammaticalization: a conceptual framework*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hooper, Paul (1987): «Emergent grammar», *Proceedings of the XIII Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 139–157.
- (1998): «Emergent grammar», in: Tomasello, Michael (ed.): *The new psychology of language*, Mahwah: Lawrence Erlbaum, 155–175.
- / Traugott, Elizabeth C. (1993): *Grammaticalization*, Cambridge: CUP.
- Hyland, Ken (1998): «Persuasion and context: the pragmatics of academic metadiscourse», *Journal of Pragmatics* 30, 437–455.
- (2005): *Metadiscourse: exploring interaction in writing*, London: Continuum.
- Lefebvre, Julie (2014): «'Nous le verrons plus bas', 'voir ci-dessus', 'je ne reviens pas ici': retours sur les propriétés de la langue écrite», in: Neveu, Franck et al. (eds.): *Actes du 4ème Congrès mondial de Linguistique Française*, Berlin: SHS Web of Conferences, 2805–2817.
- Marín, Maria Josep / Cuenca, Maria Josep (1998): «La gramaticalització en els connectors: de l'oral a l'escrit», in: *Actes del XIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 383–401.
- Robles, Ferran (2012): «Los marcadores de reformulación alemanes», *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas* 7, 213–224.
- (2015): «Entre la gramática y el discurso: reformuladores alemanes en proceso de fijación», *Verba* 42, 25–50.
- Schiffrin, Deborah (1980): «Meta-talk: organizational and evaluative brackets in discourse», *Sociological Inquiry: language and social interaction* 50, 199–236.
- Vande Kopple, William J. (1985): «Some exploratory discourse on meta-discourse», *College composition and communication* 36, 82–93.

■ Aina Obis Monné, Universitat Pompeu Fabra, Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge, C/ Roc Boronat, 138, E-08018 Barcelona, <aina.obis@upf.edu>.

Els marcadors discursius sobre l'arrel *fi*. Anàlisi contrastiva català-castellà

Carme Bach (Barcelona)

Summary: This study presents a contrastive analysis of three pairs of Catalan and Spanish reformulative discourse markers that contain the word *fi*: *en fi / en fin, al cap i a la fi / al fin y al cabo* and *en definitiva / en definitiva*. The specific goals of the paper are: (a) to discern the similarities and differences between the instructions they establish; (b) to study their position in the utterance (initial, medial, final) and their co-occurrence with other conjunctions and (c) to discuss whether their pragmatic functions can be attributed to their morphological patterns and to their degree of grammaticization. Findings suggest that, even though there aren't differences between the two languages analyzed, there are important differences between the three pairs of markers analyzed: in the instructions that each of them carries out and in their utterance position, and in their co-occurrence with other conjunctions. This study proves that, in practice, the three pairs of reformulative markers are not exchangeable in all discourse contexts, and they cannot be considered synonymous. Finally, despite their degree of grammaticization, their pragmatic functions can be attributed to the value of the word *fi*.

Keywords: Discourse markers, reformulation, contrastive analysis, recapitulation, conclusion ■

■ 1 Introducció

En aquest article¹ volem estudiar els marcadors discursius formats sobre l'arrel *fi*, en llengua catalana i llengua castellana. Concretament, els marcadors que analitzem són les formes *en fi/en fin; al cap i a la fi/al fin y al cabo i en definitiva/en definitiva*.² Aquests marcadors tenen en comú que tots ells tenen un marcat caràcter conclusiu, pel fet mateix d'estar formats sobre la peça lèxica *fi* en totes dues llengües.

---

1 Aquest treball s'ha realitzat gràcies al finançament dels projectes *Identitats i cultures digitals en l'educació lingüística* (ICUDEL) (EDU2014-57677-C2-1-R), i Gr@el (Grup de recerca en aprenentatge i ensenyament de llengües), subvencionat pel govern català (AGAUR, 2014SGR 1042-F).

2 Hi ha estudis en altres llengües romàniques diferents al català i al castellà sobre els marcadors formats sobre el mot *fi*, però només n'hem trobat un que faci un estudi contrastiu entre dues llengües romàniques (Rossari, 1994).

Pel que fa a la llengua castellana, la majoria d'estudis situen aquests marcadors dins del grup dels marcadors conclusius, de tancament, de reconsideració o recapitulatius (Vázquez, 1994; Garcés, 2003; 2010; Martín Zorraquino / Portolés, 1999; Portolés, 1998).³

Estos marcadores presentan su miembro del discurso como una conclusión o recapitulación a partir de un miembro anterior o una serie de ellos. (Portolés, 1998: 110)

Cuenca (2002), per a la llengua catalana, els situa en el grup dels marcadors consecutius per tal com en el nivell procedimental vehiculen el significat de conclusió, a mig camí entre el valor additiu i el disjuntiu:

[...] el significat de conclusió que es pot definir com a intermedi entre el valor de conseqüència discursiva, el significat additiu –i dins d'aquest el distributiu– i el significat disjuntiu de resum. Segons el context, predominarà un valor o un altre. Indiquen conclusió els connectors parentètics: *en fi*, *en conclusió*, *en definitiva*, *al capdaval*, *al cap i a la fi*, *total*, *tot plegat*. (Cuenca, 2002: 3199)

En aquest article els analitzem des del punt de vista de la reformulació, ja que tots ells reprenen un fragment discursiu *A* per presentar-lo d'una altra manera i guiar el receptor cap a una conclusió determinada que estableix la nova formulació *A'*. Concretament, els marcadors que ens ocupen se situen dins del grup dels marcadors reformulatius no parafràstics (Rossari, 1994; Gülich / Kotschi, 1995), ja que no estableixen l'equivalència entre els enunciat reformulats sinó una relació de distanciament.

Aquestes tres parelles de marcadors reformulatius no parafràstics de caràcter conclusiu que ens ocupen (Bach, 2009) tindran una sèrie de trets compartits i uns altres de distintius que explicarem.

El nostre corpus d'anàlisi està format per textos generals –extrets amb l'eina en línia WebCorp Live o del Corpus CREA (*Corpus de Referència del Español Actual*)– i especialitzats, dels dominis del dret, l'economia i el medi ambient –extrets del Corpus Tècnic de l'UIULA.⁴

Per referir-nos a les diferents ocurrencies dels marcadors que analitzem, utilitzem tres lletres d'identificació per a cada marcador, això és ENF, per a *en fi*; EFN, per a *en fin*; ACF, per a *al cap i a la fi*; AFC, per a *al fin y al cabo* i, finalment, EDF, per a *en definitiva*, en català, i EDV, per a *en definitiva*, en castellà.

3 Per a un estudi més enfocat a la didàctica de l'espanyol com a llengua estrangera, pot consultar-se Domínguez (2014).

4 Per més informació sobre el Corpus Tècnic de l'UIULA, podeu consultar: <<https://www.iula.upf.edu/recurs01uk.htm>> [18/02/16].

■ 2 Objectius

En aquest article fem una anàlisi contrastiva entre els sis marcadors que ens ocupen. D'una banda, l'anàlisi vol ser contrastiva català-castellà per tal de veure si hi ha diferències entre els que són teòricament equivalents en cada llengua. De l'altra, l'anàlisi és contrastiva entre les tres parelles de marcadors que ens ocupen perquè analitzem tres grups de peces lèxiques diferents i volem veure si existeixen diferències pel que fa al seu funcionament.

Així, per a cada marcador volem observar a) la similitud o la diferència entre les subinstruccions que vehicula, b) la posició sintacticodiscursiva que ocupa cada marcador en cada llengua (inicial, intermèdia i final), així com la seva coocurrència amb altres elements conjuntius i, finalment, c) les diferències pragmàtiques observades per veure si poden ser atribuïdes encara a la composició morfològica de cada marcador.

■ 3 Anàlisi de les instruccions de segon nivell

■ 3.1 Les instruccions de segon nivell compartides

Com ja hem dit, tots tres parells de marcadors vehiculen com a instrucció bàsica la reformulació no parafràstica de caràcter conclusiu. Ara bé, cada marcador, en cada cas, vehicula una sèrie de subinstruccions semantico-pragmàtiques, a més a més de la reformulació i la conclusió, que ajudaran a la correcta interpretació de la reformulació produïda.

Una de les nocions més clares i útils per explicar el funcionament dels marcadors objecte d'aquest article és la de les *instruccions de segon nivell*, terme establert per Luscher (1989: 112–114). Segons Luscher en qualsevol marcador discursiu es poden distingir dos tipus d'instruccions; les de primer nivell, que són les instruccions de base del marcador, compartides en tots els casos per totes les ocurrències; i les de segon nivell, que s'apliquen només quan són necessàries per a una bona interpretació dels enunciat.

L'anàlisi del corpus mostra que les subinstruccions compartides pels tres parells de marcadors estudiats són l'argumentació coorientada, i la continuació textual.

Com a mostres de l'argumentació coorientada vehiculada per aquests marcadors, mitjançant la qual es reforça la línia argumental presentada en els enunciat reformulats (Ducrot i Anscombe, 1983), comentarem els exemples (1), per a ENF, (2), del marcador AFC, i (3), d'EDV:

- (1) La suma de diners així recaptada passa a constituir un fons comú que després es reparteix entre Estat i territoris autònoms. Els pressupostos dels territoris autònoms, *en fi*, han de seguir les directrius més o menys rigoroses de l'Estat central.

En aquest text, *en fi* reformula i conclou l'enunciat *A* tot continuant la mateixa línia argumentativa: 'Catalunya ha de compartir els impostos que s'hi han recaptat amb l'estat' 'menys autonomia real hi ha per fer els pressupostos'.

- (2) En el partido entre Alavés y Valladolid no extrañó la falta de espectáculo, y más a estas alturas de la temporada. *Al fin y al cabo*, ha llegado la hora del resultadismo y de olvidar frivolidades.

En aquest cas, dels arguments 'menys importa l'espectacle' 'menys importa com es jugui a final de temporada' s'acaba per concloure un enunciat introduït per *al fin y al cabo* 'menys importa el joc' 'més importen els resultats' mantenint-se així la línia argumentativa iniciada per l'enunciat *A* reformulat, a mode de conclusió.

- (3) Esta información sería, por ejemplo, muy útil en el establecimiento de prioridades y programación de obras para subsanar deficiencias de desagüe de la red, estudios hidrológicos para el proyecto de nuevos colectores, rehabilitación, ampliación o modificación de la red de drenaje existente, etc. *En definitiva* se tendrían los elementos para orientar las actuaciones futuras a un mayor aprovechamiento de la infraestructura existente y a una optimización de las nuevas inversiones.

En aquest text el marcador conclou la mateixa línia argumentativa apuntada per l'enunciat reformulat: 'com més dades es coneixen', 'millor es pot planificar com han d'optimitzar-se les inversions'.

Com a exemples de continuadors textuais, instrucció vehiculada quan el marcador articula un canvi de tema, a mode de mera crossa articulativa entre els dos enunciats, sense necessitat de mostrar cap mena d'oposició amb el que s'ha dit anteriorment (Bach, 2001), presentem els exemples (4), del marcador EFN; (5), del marcador ACF; i (6), del marcador EDF:

- (4) La historia es sobre dos muchachas, una feíta pero con indudable talento para escribir e interpretar canciones, y otra espectacular que

no canta ni las cuarenta. El éxito de ambas pasa, naturalmente, porque la guapetona asuma el papel de cantautora, mientras que la otra esté detrás dándole a la guitarra y cantando realmente. *En fin* una película para echarse a llorar, sobre todo cuando cantan todas esas canciones con letras desesperadas y amores atribulados. Una pena.

- (5) El BM funciona com una entitat de crèdit i finançament de grans plans d'inversió i desenvolupament. No finança projectes o obres menors. *Al cap i a la fi*, el Banc Mundial viu principalment de les contribucions dels països rics que sovint són els instigadors dels projectes i els primers a beneficiar-se'n.
- (6) Aquest fet queda reflectit en la caiguda del comerç exterior com a conseqüència de la política de defensa de la producció nacional, desenvolupada pels diferents països per mitjà de l'elevació de les barreres aranzelàries. Però, *en definitiva*, el que es tracta de posar en relleu és la greu crisi de l'economia espanyola als anys 30.

En tots tres exemples, com podem veure, es deixen de banda les inferències i els temes que es podien derivar dels enunciats reformulats i s'introdueixen temes nous, que, per tant, esdevenen essencials per a la conclusió a l'enunciat reformulat. En aquests casos els marcadors actuen com a frontisses temàtiques.

A mode de recapitulació, presentem la taula 1, en què es pot veure, que, a més a més de la reformulació conclusiva, tots tres parells de marcadors poden vehicular, tant en català com en castellà, l'argumentació orientada i la continuació textual, en funció dels enunciats en què apareguin:

Argumentació orientada	en <i>fi</i>	en <i>fin</i>
	al cap i a la <i>fi</i>	al <i>fin</i> y al cabo
	en definitiva	en definitiva
Continuació textual	en <i>fi</i>	en <i>fin</i>
	al cap i a la <i>fi</i>	al <i>fin</i> y al cabo
	en definitiva	en definitiva

Taula 1.

■ 3.2 Les instruccions de segon nivell no compartides

De la mateixa manera que anteriorment hem vist que tots els marcadors objecte d'aquest article vehiculen les instruccions de segon nivell d'argumentació i continuació textual, l'anàlisi ens ha permès observar que hi ha instruccions de segon nivell que no són pas compartides per tots els marcadors estudiats: són la recapitulació, la denominació, l'enumeració i la designació.

La *recapitulació* és una instrucció semàntica mitjançant la qual es reprenen els elements implícits i explícits apuntats per l'enunciat reformulat tancant-los completament i resumint-ne els aspectes fonamentals. Aquesta instrucció la vehiculen tant els marcadors ENF / EFN com EDF / EDV, però no hem trobat exemples vehiculats pel marcador ACF / AFC. Els exemples (7), d'ENF; (8), d'EFN; (9) d'EDF i (10), d'EDV serveixen per il·lustrar el funcionament d'aquest marcador:

- (7) Els escriptors blancs havien creat barreres artificials, considerant que la literatura negra i la blanca eren coses separades. Ara poden imaginar personatges negres, poden experimentar i plantejar-se nous llenguatges; *en fi*, poden absorbir completament les influències de la cultura negra. I això, que era un factor visible en la música i el cinema, es comença a veure ara també en la literatura.

Del primer enunciat podem concloure que 'com més nous llenguatges i més canvis poden experimentar els escriptors' 'més obertura cap el món exterior hi ha'. La conclusió recapitulativa que introdueix *en fi* marca, clarament, que aquesta obertura es limita a l'absorció de la cultura literària negra.

- (8) De la madrugada del domingo hasta ayer lunes se batieron todos los récords. Colas de hasta una hora. Retenciones en la ronda Litoral, la ronda de Dalt, la A-18 y la A-7. La policía debió cerrar en dos ocasiones los accesos a Santa Coloma de Gramenet para desbloquearlos en los embotellamientos que se registraron en el nudo de la Trinitat. En el centro de Santa Coloma el tráfico llegó al colapso. *En fin*, fue el caos.

En aquest cas es tanquen totes les inferències argumentatives que es podien extreure del primer enunciat 'més mal organitzat estava tot' 'cal buscar un nou lloc per celebrar la fira' 'hi ha gent que no hi va poder anar'

per quedar-se amb una sola de les inferències que es podien extreure de l'enunciat *A*, 'tot allò va ser un gran desgavell'.

- (9) Una aproximació general ens mostrarà que la publicitat és un instrument inherent a l'economia de mercat: és un importantíssim factor econòmic, ja que mou grans xifres a tot el món occidental; és, sense cap mena de dubte, el condicionant directe més ostensible del consum, és un importantíssim vehicle de comunicació social i un dels signes rellevants de la cultura del nostre temps. És, *en definitiva*, un producte de la civilització.

De l'enunciat *A*, concloem que 'la publicitat té un valor essencial en la nostra societat'. Aquesta conclusió es veu reduïda a un sol enunciat i reforçada argumentativament per la recapitulació feta a *A*': 'la publicitat esdevé tan important en la nostra societat que es presenta directament com un producte de la civilització'.

- (10) Telefónica y KPN formarían un grupo de primera magnitud mundial (se metería en los top del sector), con una presencia considerable en América y Europa (...) y un valor bursátil –antes de la caída de ayer– de 25 billones de pesetas. *En definitiva*, KPN era un complemento ideal para Telefónica.

En aquest exemple EDV introdueix una recapitulació que tanca el text, un cop avaluades totes les inferències es reformula el primer enunciat per acabar dient que l'única cosa important és que Telefónica necessitava la companyia KPN.

D'altra banda, la *denominació*, instrucció vehiculada únicament pel marcador ENF / EFN, és una reducció de totes les inferències que podrien extreure's del primer enunciat a un sol sintagma nominal, de manera que la reformulació es redueix a la mínima expressió, un nom o un terme. Les ocurrences (11) d'ENF i (12) d'ENF en són exemples paradigmàtics:

- (11) En canvi, les sancions administratives són conseqüència de la comissió d'una infracció administrativa. Constitueixen, doncs, una represió, pressuposen la realització d'un comportament prohibit i representen, *en fi*, un *posterius*», J. Suay Rincón, *Sanciones...*, *op. cit.*, pàg. 64.

En aquesta ocasió, es redueix l'enunciat *A* a un terme especialitzat del món del dret. La polifonia de l'enunciat reformulat, en què a més a més de l'ús de la cursiva, per fer veure la presència d'una veu diferent de la de l'enunciador, s'introdueix una cita d'autoritat del camp del dret, esdevé definitiva per concloure amb més força la reformulació: 'J. Suay Rincón, *Sanciones...*, *op. cit.*, pàg. 64.'

- (12) Las interpretaciones mejor intencionadas basan el abusivo retraso de su entierro en el deseo de favorecer la asistencia a un mayor número de personajes importantes. No le hacen, sin embargo, a la princesa ningún favor de esta manera. [...]. *En fin*, un desastre: una perturbación en los ritmos del corazón popular, una ofensa a la impaciente majestad de la muerte, un maltrato a la protagonista.

En aquest exemple, de nou totes les inferències argumentatives que es podrien extreure de l'enunciat reformulat es clouen per deixar ben clar, amb una paraula connotada negativament, que tot plegat es tracta d'un conjunt de calamitats, 'un desastre'.

Aquest parell de marcadors és l'únic dels tres analitzats que estableix aquesta instrucció per la presència gairebé aïllada del mot *fi*, que permet reformular i concloure amb un sol mot els enunciats reformulats.

L'enumeració és una instrucció que, com la denominació, només vehiculen el parell de marcadors ENF / EFN. La influència de la peça lèxica *fi* / *fin* és decisiva, ja que el marca com el darrer element d'una sèrie 1), 2), ...) ENF / EFN, segurament encara com a influència del seu valor inicial temporal, tal com explicarem en l'apartat 5 de l'anàlisi. Els exemples (13) i (14) il·lustren la funció enumerativa vehiculada pels marcadors ENF i EFN:

- (13) L'empresa pot fer un sol producte o servei, o bé molts productes i serveis alhora (i en aquest cas es parla de producció conjunta); pot controlar una sola, o moltes instal·lacions productives; pot desenvolupar l'activitat en un sol país, o en diversos països (empresa multinacional: vegeu, a més a més, par. 136). *En fi*, l'empresa pot ser propietat privada (empresa privada), o bé de l'Estat o d'ens públics (empresa pública).
- (14) Su temperamento, como su pensamiento, exhibe una ancha banda de flexibilidad, de manera que, como el martes en el Auditorio, cabe disfrutar de un precioso y hondo Mozart, de un Brahms conmovedor como es el de la Sonata en fa menor con su centro emocional en el

Andante, un Chopin ejemplar, pleno de gracia en los ritmos felices de sus mazurcas y siempre distanciadamente melancólico y, *en fin*, un Debussy fascinante, tanto en la legendaria Catedral sumergida como en la magia sugerente de L'Île joyeuse lejanamente inspirada en Watteau.

En l'exemple (13), el marcador introdueix el darrer element de l'enumeració sobre els tipus d'empresa que hi ha. En el cas de (14), l'enumeració es tanca amb aquest marcador i la conjunció *y*, l'encarregada de tancar majoritàriament les sèries enumeratives: *Debussy* és el darrer element d'una sèrie d'obres de músics que es citen en el text.

Finalment, la *designació* és una altra de les subinstruccions vehiculades pel parell de marcadors EDF / EDV, una instrucció en certa manera inversa a la denominació, mitjançant la qual la nova formulació amplia formalment i semàntica l'enunciat reformulat introduint nous elements no presentats anteriorment, gairebé a mode de definició. Els exemples (15) i (16) són mostres del marcador EDF i EDV, respectivament, en què es pot veure clarament com actua aquesta instrucció designativa en paral·lel a la reformulació i la conclusió:

- (15) Creiem que les unitats geogràfiques dels Països Catalans haurien de constituir cada una d'elles una Coordinadora Nacional que mantingués contacte constant amb els Països germans tant per estructurar estratègies conjuntes com per passar-se informacions, com per demostrar-se una solidaritat activa i fins i tot per atrevir-se a traçar una alternativa de nou model de societat per als Països Catalans i les formes amb què cadascuna de les economies podria relacionar-se. *En definitiva*, donar la resposta ecologista a la crisi actual.
- (16) La aceituna se trata en tres fases: por un lado estaría la fase oleosa que es algo parecido a exprimir las aceitunas y que nos da el aceite de oliva virgen. Por otro lado, también al exprimir la aceituna hay una fase acuosa que nos da un producto contaminante (alpechín). Por último, nos quedan los trozos de piel, la pulpa y el hueso de la aceituna, que es el aceite de orujo, *en definitiva* el subproducto sólido de la aceituna, explica Herrera.

En els dos exemples la nova formulació *A'* funciona a mode de definició enciclopèdica que, en el cas de (16), ve recolzada per la veu d'un especialista en el tema diferent a l'enunciador del text.

Per concloure aquest apartat de l'anàlisi, presentem la taula 2, en què es pot veure quins marcadors comparteixen les subinstruccions que hem explicat i quins les vehiculen en exclusiva. Així, la recapitulació és vehiculada per les parelles ENF/EFN i EDF/EDV. En canvi, les altres quatre subinstruccions que hem observat entre els parells de marcadors estudiats són vehiculades només per un dels parells de marcadors que ens ocupen: la denominació i l'enumeració, només les vehiculen el parell ENF i EFN, mentre que la designació és únicament establerta pels marcadors EDF i EDV:

Recapitulació	en fi	en fin
	en definitiva	en definitiva
Denominació	en fi	en fin
Enumeració	en fi	en fin
Designació	en definitiva	en definitiva

Taula 2.

Així, en la mateixa línia que indiquen Martín Zorraquino i Portolés (1999: 4072), ens ha estat útil trobar marcadors que, tot i ser molt propers semànticament, no poden reemplaçar-se en tots els contextos un per l'altre perquè no tots ells vehiculen el mateix conjunt de subinstruccions semàntiques i, per tant, no són sinònims en tots els contextos.

■ 4 El comportament sintacticodiscursiu

En aquest apartat exposem el resultat de l'observació de la posició en què apareix cada ocurrència dels marcadors discursius analitzats dins de cada situació d'enunciació i l'establiment de la possible combinació de cada peça lèxica analitzada amb altres elements connectius.

Tots tres parells de marcadors poden ocupar la posició inicial, és a dir, poden aparèixer a l'inici de l'enunciat reformulat $\mathcal{A}'$ com es pot veure en l'exemple (7), del marcador ENF; (4), (8) i (12), del marcador EFN; (5), del marcador ACF; (2), del marcador AFC; (15), del marcador EDF i (3), (10) i (16) del marcador EDV.

En canvi, només hi ha dos dels parells de marcadors analitzats que puguin aparèixer en posició intermèdia del discurs, és a dir, ni a l'inici ni al final del discurs. Són els dos parells de marcadors ENF, exemples (1) i (11) i EFN, exemple (17); i ACF, exemple (18) i AFC, exemple (19), i mai apa-

reix en aquesta posició el parell EDF/EDV, perquè, si bé trobem casos en què concorren la preposició *en* i l'adjectiu femení *definitiva*, no fan de marcador sinó merament d'operador discursiu.

- (17) Seth ha invertido ocho años de trabajo nocturno en levantar esta imponente narración poemática, y el molde en el que con toda evidencia ha ido a encarnar su panorámica visión del subcontinente asiático es la gran novela decimonónica europea y en particular la inglesa. [...] ¿Y en quién pensamos sino en Tolstoi a medida que Seth empieza a alternar maravillosamente las cuitas familiares con los asuntos públicos, y la bulliciosa actividad de Calcuta con la recoleta paz de los pueblos rurales? Digamos *en fin*, aunque sólo sea de modo muy sumario, de qué tratan estas 1.350 páginas de sostenida amenidad.
- (18) En aquest epígraf sobre l'àmbit general dels tributs autonòmics ens resta comentar si la concurrència d'un *fi* extra fiscal pot ser considerat com un element suficientment diferencial en la configuració del tribut per evitar l'aplicació de l'article 6. Dons bé en aquest cas també depèn de la interpretació que es doni al fet imposable, encara que sembla que pugui ser el punt que evitaria la duplicitat impositiva. Així, *al cap i a la fi*, s'han vist un seguit de límits d'àmbit general, els de la LOFCA 6, que afecten l'establiment de qualsevol mena de tribut de titularitat autonòmica en benefici del sistema tributari estatal.
- (19) Turner quiso quitar importancia a su gesto y señaló que, *al fin y al cabo*, había ganado una cantidad similar a la donada gracias a la subida de sus valores bursátiles.

Finalment, els dos únics marcadors que poden aparèixer en posició final de l'enunciat són els del parell ENF/EFN, com es pot veure a (20) i (21), respectivament, tot i que del marcador català *en fi* en aquesta posició, n'hem trobat molt poques ocurrences:

- (20) En termes econòmics, una pista d'esquí no és rendible. Cada hivern, però, són més i més les estacions hivernals que s'obren. Què passa, doncs?: la construcció d'urbanitzacions, hotels, pubs i restaurants a prop de les pistes, això sí que dona molts diners. No tenim res contra els ciutadans que es diverteixen lliscant amunt i avall per la neu. Recorren tres-cents metres i altra vegada agafen el telesquí per tornar a baixar. *En fi...*

- (21) No, *Noticia de un secuestro* no es el libro más difícil de García Márquez y dudo que haya sido el que más trabajo le haya costado. Sí, desde luego, es un reportaje periodístico que revela la maestría de quien lo ha hecho y que demuestra, de paso, que la linde entre ficción y crónica en la obra de García Márquez no está tan delimitada como muchos han pensado. Leyendo *Noticia de un secuestro* se topa uno con frases, giros, situaciones, incluso leves insinuaciones que se resumen en frases lapidarias, de carácter, que muestran al García Márquez más literario, a ese escritor que ejerce de mago, que sabe decir las cosas más y mejor en el momento preciso, al artista *en fin*.

A la taula 3, hi ha un resum sobre la posició que els marcadors d'aquest treball poden ocupar en el discurs:

Posició en el discurs		
Inicial	en fi	en fin
	en definitiva	en definitiva
	al cap i a la fi	al fin y al cabo
Intermèdia	en fi	en fin
	----	----
	al cap i a la fi	al fin y al cabo
Final	en fi	en fin
	----	----
	----	----

Taula 3.

Pel que fa a la combinabilitat amb altres elements de tipus connectiu, veiem que tots els marcadors estudiats poden combinar-se amb les conjuncions *però / pero, i / y i perquè / porque* (exemples 22, del marcador EFN, 23, del marcador ACF, i 24, del marcador EDF):

- (22) Es un argumento tan simplista que ni siquiera merece la pena rebatirlo, pero, *en fin*, cualquiera puede comprobar que nos cuesta mucho más nuestra política actual en dinero, en energías personales, en todo —que una buena campaña de publicidad con la que posiblemente conseguiríamos más si lo que pretendiéramos fuera tan sólo incrementar las ventas y los beneficios.

- (23) L'aplicació de les normes exigeix un sistema d'incentius i de sancions que facin sempre més convenient l'aplicació que la infracció, i *al cap i a la fi*, un bon nivell d'aplicació dependrà d'un nivell de consciència social sobre la bondat o oportunitat d'una determinada normativa.
- (24) És cert que és un personatge desconegut, però allà on ha estat ha donat resultats i per aquest motiu aquest país necessita deixar de dir que vol passar a l'acció per passar a l'acció i en Montilla és l'únic candidat que ho pot realitzar. Perquè, *en definitiva*, necessitem continuar tenint un govern que mentre els altres parlen ells treballin a favor de les persones.

Ara bé, no tots els marcadors es combinen en totes les conjuncions en tots els casos. Així, d'una banda, hem trobat que la combinació de la conjunció consecutiva *doncs* només és possible en català per al marcador EDF (25), i el seu paral·lel castellà, *pues*, per als marcadors EDV i AFC (26), però no pel marcador català ACF, ni el parell ENF / EFN. D'altra banda, la conjunció disjuntiva *o* pot combinar-se amb el parell ENF / EFN (exemple 27, per al marcador castellà) i el parell EDF / EDV (exemple 28, per al marcador català), però mai coapareix amb el parell ACF / AFC:

- (25) Així doncs, *en definitiva*, 'Pacta amb el diable' és un manual de bones pràctiques per tal de mantenir-se jove i en forma durant molts anys, sempre seguint una base documentada i un gran rigor científic.
- (26) El parentesco que tiene ese periodismo con la alcahuetería o el proxenetismo salta a la vista. Y quizá va más allá, pues, *al fin y al cabo* alcahuetes y proxenetas se limitan a convertir en comercio una actividad que, incluso cuando se sale de la legalidad, está en la naturaleza del hombre; en tanto que la curiosidad por la vida privada de ciertas personas.
- (27) Sin embargo, la Audiencia Nacional constituye un órgano muy complejo: su jurisdicción se extiende a todo el territorio del Estado y detenta competencias muy diversas. Por ejemplo, sus salas respectivas conocen de procesos laborales sobre impugnación de convenios y conflictos colectivos, de recursos contra actos de los jefes de los Estados Mayores sobre ascensos y antigüedad en los escalafones y destinos militares, sobre la legalidad de actos y disposiciones de ministros y secretarios de Estado, o, *en fin*, de los procedimientos judiciales de extradición pasiva.

- (28) Amb aquest *fi*, cal que en supleixin les mancances i en reforcin els punts més febles, és a dir, aquells espais on les iniciatives de la societat civil topen amb més dificultats, aquells que requereixen una més gran profusió de mitjans econòmics i tècnics, com ara cadenes de televisió, xarxes informàtiques, indústria cinematogràfica o, *en definitiva*, tots aquells que depenen d'una infraestructura extensa i costosa.

En tots els exemples de coocurrència que trobem de *pues* amb AFC, el valor de *pues* no és il·latiu sinó causal. Aquest és el motiu pel qual *doncs* no pot aparèixer combinat amb ACF, perquè *doncs* no pot tenir aquest doble valor il·latiu i causal que sí que té la conjunció *pues*.

A la taula 4 pot observar-se la combinatòria dels tres marcadors que ens ocupen amb les conjuncions amb què hem trobat que poden concorre:

i / y	en <i>fi</i>	en <i>fin</i>
	al cap i a la <i>fi</i>	al <i>fin</i> y al cabo
	en definitiva	en definitiva
però / pero	en <i>fi</i>	en <i>fin</i>
	al cap i a la <i>fi</i>	al <i>fin</i> y al cabo
	en definitiva	en definitiva
perquè / porque / pues	en <i>fi</i>	en <i>fin</i>
	al cap i a la <i>fi</i>	al <i>fin</i> y al cabo
	en definitiva	en definitiva
doncs / pues	---	---
	---	al <i>fin</i> y al cabo
	en definitiva	en definitiva
o / o	en <i>fi</i>	en <i>fin</i>
	----	----
	en definitiva	en definitiva

Taula 4.

■ 5 Influència de la composició morfològica en cada marcador i grau de gramaticalització

Finalment, en aquest apartat volem analitzar la influència de la composició morfològica de cada marcador en el seu funcionament i provarem de relacionar-la amb el seu estadi actual de gramaticalització, tal com hem fet a Bach (2017):

En réalité, notre but est d'observer s'il est toujours possible d'établir un rapport entre les composantes morphologiques et lexicales des marqueurs analysés et leur fonctionnement discursif, même si certains de leurs constituants lexicaux sont devenus des morphèmes.

En aquest treball no podem mirar els marcadors més que sincrònicament, ja que com indica Pons (2010: 549):

Es difícil reconocer en el uso las etapas intermedias de esos procesos de gramaticalización, máxime si tenemos en cuenta que ese uso debe ser reconstruido sin contar con las intuiciones introspectivas de los hablantes.

En aquesta línia, en aquest apartat de l'article, mirem si la influència dels elements que formen cada parell de marcador es fa present en la funció dels marcadors analitzats, i fem una petita retrospectiva per tal de veure en la bibliografia disponible i en les obres lexicogràfiques a partir de quin moment van fixar-se els valors que hem trobat i analitzat per a cada marcador.

En relació amb el marcador *en fi* no hi ha estudis sobre la seva fixació en català. Si consultem el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), veiem que *en fi* no hi apareix, però en canvi sí que s'hi recullen les formes *a la fi* i *per fi*, amb un valor molt proper al del nostre marcador, sota l'entrada *fi*, accepció 1. De totes maneres, quan es consulta el *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (DDLC) veiem que el marcador ja apareix en una obra de 1929 i també en una obra de Sagarra de 1932. Podem concloure que, segurament, a inicis del segle XX no devia ser una forma tan usada com en l'actualitat i que la influència dels marcadors dels paral·lels francesos i castellans *enfin* i *en fin* respectivament, ja molt extesos anteriorment, ha fet tendir el català cap a la seva fixació i ús.

Per al castellà, Garcés (2010: 216–217) indica que:

El origen de *al fin* remonta a las construcciones latinas *in / ad fine(m)* e *in fine* que aparecen en las Glosas y en documentos notariales de los siglos X y XI con valor local o temporal, [...] los correspondientes sintagmas preposicionales castellanos *al / la fin* y *en fin*

mantienen estos valores desde sus primeras documentaciones y se conservan con vitalidad en las construcciones con *a –al fin de–*, mientras que las construcciones con *en –en fin de–* se conservan hasta finales del XVII y posteriormente solo se encuentran de forma esporádica en documentos jurídicos.

Martín Zorraquino i Portolés (1999) assenyalen que un dels possibles usos de *en fin* està directament relacionat amb l'ordenació en el temps, fet que es deu al pes que encara té el mot *fin* en el seu funcionament. Segurament, és com a herència d'aquest valor temporal que aquest marcador vehicula una funció no compartida pels altres dos parells que ens ocupen, l'enumeració.⁵ Finalment, observem, però, que malgrat la influència del morfema *fi* en el seu funcionament, ENF i EFN es presenten com a totalment fixats, ja que no es poden introduir elements que en modifiquin el comportament pragmàtic, ni apareixen units amb una sola unitat –de moment– en textos escrits formals.

Si ens fixem amb el parell ACF / AFC, podem dir que tots dos marcadors estan del tot fixats, ja que no es pot introduir cap canvi en l'ordre dels seus constituents ni cap element en el seu interior.

Per al català, Sancho (2010: 111) indica el grau de gramaticalització i fixació d'aquesta peça lèxica i ressaltava que en aquest marcador encara es pot trobar el significat idiomàtic lèxic original relacionat amb la conclusió i marcat per *cap* i *fi*:

El caràcter fraseològic i gramaticalitzat es manifesta en la fixació morfosintàctica de l'ordre i els constituents, així com el significat idiomàtic, resultat de l'abstracció i la pragmatització característiques de la gramaticalització. Malgrat tot, es pot trobar una motivació del significat idiomàtic conclusiu a partir del significat lèxic original dels constituents (*cap* i *fi* són mots amb significats referents al final, relacionat amb la conclusió). El caràcter fraseològic es manifesta també en la coordinació de mots parcialment sinònims, que constitueix una figura retòrica (tautologia).

Pel que fa a la informació que trobem sobre ACF a les obres lexicogràfiques, el DCVB inclou les formes *al cap i a la fi* i *de fi en fi* (amb un valor molt similar al nostre *al cap i a la fi*). El DIEC2 inclou com a marcador principal *al cap i la fi* i entre parèntesis apareixen dos marcadors més [*o al cap darrer*, *o al cap i a l'últim*] amb un valor tots ells de locució adverbial i un

5 Altres estudis en llengües romàniques com el francès (Adam / Revaz, 1989; Luscher / Moeschler, 1990) i l'italià (Rossari, 1994) assenyalen també el valor temporal d'aquest marcador. Per al català i el castellà, tal com ho fan Cadiot et al. (1985) o Frankel (1987), creiem que aquest valor ja no és present. Segurament, la seva evolució l'ha fet passar del valor bàsicament temporal a l'actual enumeratiu.

significat atribuït com a *Al capdavall*. Pel que fa al contrast en l'evolució entre aquests dos marcadors, resulta molt interessant comprovar que el DDLC inclou la forma catalana *al fi i al cabo*, com a sinònima del marcador *al cap i a la fi*, exemplificada a través d'un text de Santiago Rusiñol de 1917, fet que indica que a principis del segle XX segurament convivien les dues formes en el català:

al fi i al cabo loc. adv. 1. *Al cap i a la fi loc.*. Al fin i al cabo, *amb la dona s'hi ha de viure i com-penetrar-se [...]*. [Rusiñol (1917): T, p. 18]

Per al castellà, Garcés (2010: 224–226) també assenyala que AFC es documenta a partir del segle XVI amb un valor similar al de reconsideració amb una forma encara del tot no fixada a la catalana i que no és fins al segle XVIII, quan conviuen *al cabo y al fin* i *al fin y al cabo*, fins a acabar-se fixant la forma actual *al fin y al cabo* al segle XIX:

Y ya es en el siglo XVIII cuando junto con la combinación: *al cabo y al fin* encontramos la estructura actual *al fin y al cabo* con el valor de reconsideración. [...]. Desde mediados del siglo XIX es la forma que se impone sobre otras posibles combinaciones documentadas anteriormente, que van quedando eliminadas, y solo se registra algún ejemplo esporádico de *al cabo y al fin*.

De totes maneres, tot i la fixació absoluta d'aquests dos marcadors, podem dir que la seva composició morfològica es decisiva, ja que permet un procés reformulatiu complet: la presència dels mots *cap/cabo* i *fi/fin* en una mateixa peça lèxica implica que la reformulació s'estén des de l'inici de l'enunciat *A* fins al final, i a la inversa, fet que els permet valorar els enunciats precedents i concloure en un enunciat nou *A'*. És justament per aquest ús que ni ACF ni AFC poden aparèixer en posició final del discurs, ja que no permeten deixar inferències obertes al lector, perquè aquests dos marcadors, tant en català com en castellà, les tanquen totes.

Finalment, pel que fa al marcador EDF / EDV podem dir també que està fixat en totes dues llengües, tot i que podem trobar exemples en què la combinació de la preposició *en* i l'adjectiu *definitiu-va* encara no funcionen com a marcador sinó com a mer operador discursiu, fet que indica que possiblement el seu estadi de gramaticalització com a marcador encara no està del tot tancat. En català, el DCVB inclou *en definitiva*, però no li posa cap etiqueta ni en dona cap exemple. El DDLC apareix tant com a marcador, amb l'etiqueta 'loc. adverbial', en un text del Pla del 1953, i com a mer operador discursiu, en un text del 1951, sota l'entrada *definitiu-va*.

Per al castellà, Garcés (2010: 235) indica que el marcador EDV és una locució adverbial que no es va convertir en marcador fins al segle XIX. De fet, Portolés (1998) assenyala que en castellà aquest marcador ha seguit evolucionant fins a arribar a ser un mer operador discursiu, però nosaltres hem trobat també força casos en què funciona com a marcador, com ja hem pogut veure.

El que sí que hem observat és que la composició morfològica d'aquest parell de marcadors esdevé essencial per als seus usos com a recapitulatiu i designatiu, ja que està format per l'adjectiu *definitiu-iva*, “que posa fi a una cosa”, la recapitula o la defineix i presenta com a millor.

■ 6 Conclusions

L'anàlisi feta ens ha permès contrastar l'ús dels marcadors formats sobre l'arrel *fi* a dos nivells. D'una banda, l'anàlisi contrastiva català-castellà ens ha permès veure que no hi ha contrast entre els marcadors formats pels mateixos components morfològics en totes dues llengües, és a dir, cada parell de marcador per a cada llengua estableix les mateixes funcions bàsiques i secundàries que el seu homòleg en l'altra llengua. Així, tots ells estableixen sempre la reformulació i la conclusió entre els enunciats que uneixen més d'altres instruccions de segon nivell que són pròpies per a cada parell de marcador. Tampoc no hem observat diferències quant a la posició en el discurs, i hem trobat alguna petita diferència pel que fa a la combinabilitat amb altres elements connectius *-pues + AFC-* motivada pel doble valor causal i il·latiu de *pues* en castellà, que no té la conjunció il·lativa *doncs* en català. Pel que fa al seu grau de fixació, veiem que també hi ha molta similitud en l'estadi de gramaticalització actual d'aquests marcadors en totes dues llengües i que, malgrat que el grau de fixació d'aquests tres parells de marcadors és elevat –no s'hi pot introduir cap element dins ni té cap tipus de variació–, la presència de la peça lèxica *fi* en tots tres parells de marcadors esdevé fonamental per al seu valor semanticopragnàtic i demostra que la forma i la funció en aquests marcadors estan del tot interrelacionades.

D'altra banda, l'anàlisi contrastiva del funcionament de cada parell dels marcadors estudiats entre ells, ens ha fet descobrir diferències significatives en el seu funcionament, fet que ens permet dir que no tots els marcadors estudiats són sinònims ni intercanviables en tots els contextos. L'anàlisi realitzada demostra que ACF/AFC serien fàcilment substituïbles pels parells ENF i EFN i EDF. També hem observat que ni ENF/EFN ni

EDF/EDV poden ser substituïts entre ells per ACF/AFC perquè poden vehicular subinstruccions diferents (ENF/EFN, la denominació i l'enumeració; i EDF/EDV, la recapitulació i la designació). Si ens fixem en la seva disposició sintacticodiscursiva, veiem que tots tres parells de marcadors podrien ser intercanviables en posició inicial, però, en canvi, no ho serien en posició intermèdia ni final (posició en què només poden aparèixer el parell de marcadors ENF/EFN). Tampoc resulten sinònims els tres parells de marcadors si es mira la seva combinabilitat amb altres elements conjuntius, és a dir, ACF/AFC i ENF/EFN poden ser considerats sinònims d'EDF/EDV si apareixen en posició inicial o units a *però*, *i*, o a les conjuncions causals *perquè*, *porque* i *pues*. En canvi, aquesta relació sinonímica no es pot considerar bidireccional.

En futurs treballs caldria ampliar aquest estudi a d'altres corpus orals o escrits de caire informal per veure si les conclusions a què hem arribat són vàlides en tots els registres de la llengua. Seria interessant també realitzar una investigació sobre l'anàlisi dels marcadors que poden vehicular la instrucció conclusiva en totes dues llengües. ■

■ Bibliografia

■ Diccionaris

Alcover, Antoni Maria / Moll, Borja (1930–1962): *Diccionari català-valencià-balear. Inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana*, Palma: Alcover / Miramar, <<http://dcvb.iecat.net/>> [04/08/2015].

Institut d'Estudis Catalans: *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (DDL), <<http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>> [05/08/2016].

Institut d'Estudis Catalans: *Diccionari de la llengua catalana*. 2a edició (DIEC2), <<http://dlc.iec.cat/>> [05/08/2016].

■ Obres teòriques

Adam, Jean Michel / Revaz, Françoise (1989): «Aspects de la structuration du texte descriptif : les marqueurs d'énumération et de reformulation», *Langue française* 81, 59–98.

Bach, Carme (2001): *Els connectors reformulatius catalans: anàlisi i proposta d'aplicació lexicogràfica*, <<http://www.tdx.cat/handle/10803/7487>> [24.05.2015].

- (2009): «*Al cap i a la fi, en fi i en definitiva*: tres marcadors discursius vehiculadors de la reformulació conclusiva en català», *Revista de llengües i literatures catalana, gallega y vasca* 14, 15–33.
- (2017, in press): «Les marqueurs de reformulation paraphrastique du catalan : une classe homogène ?», in: Banegas Saorin, Mercedes / Lagae, Véronique (eds.): *Marqueurs discursifs des langues romanes : approches croisées*, Cádiz: UCA / Servicio de Publicaciones (*Pragmalingüística*, vol. monográfico; 1).
- Cadiot, Anne et al. (1985): «*En fin*, opérateur métalinguistique», *Journal of Pragmatics* 9:2, 199–239.
- Cuenca, M. Josep (2002): «Els connectors textuais i les interjeccions», in: Solà, Joan et al. (dir.): *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3: *Sintaxi*, Barcelona: Empúries, 3173–3237.
- Domínguez, Noemí (2014): «Marcadores de cierre con la raíz *fin*:- Criterios para un uso adecuado», *Revista de Didáctica del Español Lengua Extranjera* 26, <https://sede.educacion-gob.es/publivena/descarga.action?f_codigo_agc=16790> [05/08/2016].
- Ducrot, Oswald / Anscombre, Jean Claude (1983): *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles: Mardaga [citad segons l'edició espanyola: *La argumentación en la lengua*, Madrid: Gredos, 1994].
- Frankel, Jean Jacques (1987): «Fin en perspective: *finalement, enfin, à la fin*», *Cahiers de Linguistique Française* 8, 43–69.
- Garcés, M. Pilar (2003): «Los marcadores de recapitulación y de reconsideración en el discurso», *Revista de Investigación Lingüística* 1:6, 111–141.
- (2010): «El proceso evolutivo de los marcadores de reconsideración», in: Casanova, Emili / Calvo Cesáreo (eds.): *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología románicas*, vol. 5, Berlin: de Gruyter, 215–238.
- Gülich, Elisabeth / Kotschi, Thomas (1995): «Discourse production in oral communication», in: Quasthoff, Uta M. (ed.): *Aspects of oral communication*, Berlin / New York: de Gruyter, 30–66.
- Luscher, Jean Marc (1989): «Connecteurs et marques de pertinence. L'exemple d'*ailleurs*», *Cahiers de Linguistique Française* 10, 101–145.
- / Moeschler, Jacques (1990): «Approches dérivationnelles et procédurales des opérateurs et connecteurs temporels: les exemples de *et* et de *enfin*», *Cahiers de Linguistique Française* 11, 77–79.

- Martín Zorraquino, M. Antònia / Portolés, José (1999): «Los marcadores del discurso», in: Bosque, Ignacio / Demonte, Violeta (dir.): *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol. 3, Madrid: Espasa, 4051–4213.
- Pons, Lola (2010) «Los marcadores del discurso en la historia del español», in: Loureda, Óscar / Acín, Esperanza (coords.): *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*, Madrid: Arco-Libros, 523–617.
- Portolés, José (1998): *Marcadores del discurso*, Barcelona: Ariel.
- Rossari, Corinne (1994): *Les opérations de reformulation: analyse du processus et des marques dans une perspective contrastive français-italien*, Bern: Peter Lang.
- Sancho, Pelegrí (2010): «Anàlisi de les unitats fraseològiques en funció connectiva en un fragment de conversa col·loquial», *Caplletra* 48, 93–125.
- Vázquez Veiga, Nancy (1994): «Una aproximación a algunos marcadores con función textual de resumen, conclusión y cierre», *Estudios de Lingüística de la Universidad de Alicante* 10, 349–390.
- Carme Bach, Universitat Pompeu Fabra, Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge, Roc Boronat, 138, E-08018 Barcelona, <carme.bach@upf.edu>.

Ans y antes: de la anterioridad a la refutación en catalán y en español

Maria Estellés Arguedas (València)
Maria Josep Cuenca (València)

Summary: The present paper compares the uses of Cat. *ans* and Sp. *antes* as a single marker and as a component of parenthetical connectives. They share the same Latin origin, the spatial-temporal adverb ANTE ('before, prior to'), and have developed to a different extent temporal, comparative and contrastive uses. Although in earlier stages *ans* and *antes* had refutative values on their own, nowadays these meanings are found mainly in parenthetical connectives containing the adverb *ans* / *antes*, namely *ans bé* / *ans al contrari* in Catalan and *antes bien* / *antes al contrario* in Spanish. In spite of their apparent similarity and verbatim correspondence in both Romance languages analyzed, a synchronic corpus analysis reveals differences in the frequency and distribution of these markers, both intra- and cross-linguistically. Regarding frequency, *ans al contrari* is more common in Catalan, whereas *antes bien* appears more often in Spanish. In terms of distribution, distinct positional preferences are found in each language, as well as specific syntactic-discursive combinations.

Keywords: Discourse markers, parenthetical connectives, refutation, Catalan, Spanish ■

■ 1 Introducción*

Los derivados de ANTE con valor adversativo constituyen una muestra excelente de los itinerarios formales y funcionales que las distintas lenguas románicas van manifestando en el ámbito de los conectores. En las líneas siguientes, se compararán los usos conectivos de formas del catalán que contienen *ans* con los de formas del español que contienen *antes*. En la línea de la perspectiva comparada adoptada por Cuenca y Visconti (en prensa), donde se ponen en contraste las formas y valores de los conecto-

---

* Esta investigación forma parte del proyecto *Grampint* financiado por el MINECO (ref. FFI2014-56258-P) y se ha realizado en el marco de la Acción COST IS1312 "TextLink: Structuring Discourse in Multilingual Europe". Asimismo, también ha sido desarrollada dentro del proyecto Es.VaG.Atenuación ("La atenuación pragmática en su variación genérica: géneros discursivos escritos y orales en el español de España y América"), financiado por el MINECO de España (ref. FFI2016-75249-P).

res *anzì* del italiano y *ans* del catalán y sus derivados, se realizará una comparación entre los usos actuales del catalán y del español. El análisis pone de manifiesto que, a pesar de compartir origen y evolución en términos generales, las formas que se imponen, su frecuencia de uso y su comportamiento son parcialmente distintos. Así, en catalán, *ans* desarrolló usos contrastivos, pero se ha visto sustituido por *sinó* como conjunción y, más recientemente, por *ans al contrari* en usos parentéticos. En español actual, la forma *antes* no desarrolla valores contrastivos per se, sino que forma parte de los conectores parentéticos pluriverbales *antes bien* y *antes al contrario*.¹ Aunque la comparación se realizará entre español y catalán, se tendrán en cuenta ocasionalmente los resultados presentados en Cuenca y Visconti (en prensa) para el italiano, como germen de lo que podría ser un mapa panorámico de la evolución de los conectores derivados de esta forma latina.

Se han empleado dos corpus como fuente fundamental de ejemplos para el recuento de frecuencias. Para el catalán, los datos se han obtenido del *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* (CTILC); complementariamente, se han extraído algunos ejemplos de la lengua antigua del *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA) y los más actuales se han obtenido en Internet, dado que los textos de CTILC solo llegan al año 1988. Para el español, se ha acudido a la base de datos de la Real Academia, tanto la sincrónica (CREA / CORPES XXI) como la diacrónica (CORDE), considerando únicamente la variedad peninsular. Para ilustrar usos puntuales, sin impacto alguno para el recuento final, se han empleado también el *Corpus del Español* (CdE) y el *Corpus Oral Sonoro del Español Rural* (COSER).

■ 2 Orígenes comunes

Los herederos románicos del adverbio latino ANTE, partiendo del significado originario de anterioridad, desarrollan valores relacionados con la comparación (preferencia de una opción por otra) y con la adversatividad (contraste de un segundo elemento con respecto al primero) (cf., entre otros, Cuenca, 1992; Herrero, 1999; Garachana, 1998; Cuenca / Massip, 2005; Cuenca / Visconti, en prensa). Dicho cambio de significado se puede entender como una proyección metafórica del concepto de anterioridad espacial/temporal a nuevos dominios conceptuales: la comparación, el contraste y, finalmente, la exclusión o refutación (Cuenca / Massip, 2005; Cuenca / Visconti, en prensa, § 2). La existencia de estos significa-

1 Sobre los conectores parentéticos como categoría gramatical, véase Cuenca (2001; 2013).

dos, según Herrero (1999), ya se daba en época protorrománica, algo que se justificaría por la existencia de las conjunciones *anz* del occitano, *ainz* del antiguo francés y *anzì* del italiano.²

Los ejemplos que comentamos a continuación muestran idéntica situación en catalán y español. En (1), se ve el valor adverbial temporal presente en ambas lenguas.

- (1) a. La voluntat del defunt scripta depòs que fo mort, enfre sis meses sie publica[da]. Volontat d'aqel o d' aqela qe testa en sa vida, depòs sa mort, *ans* que sis meses sien passats, sie publicada e manifestada e per escriptura davant qualqe sacerdot o davant tests (CICA, *Llibre dels Judicis*, s. XII).
- b. Si puer fornicatur in domo parentum uel ubiquumque, priusquam [*ante que*] ad rectum [alazierta] coniugium ueniat, U. annos peniteat (CORDE, *Glosas Silenses*, c. 950–1000)
‘Si un joven fornicaba en casa de sus padres o en cualquier otro lugar antes de que se case como es debido, que cumpla penitencia de 5 años’

En ambos casos, la forma temporal va seguida de la conjunción *que*, con la que introduce una subordinada temporal. En el caso del español, (1b) muestra un fragmento de las *Glosas Silenses* en el que el segmento *priusquam* es glosado como [*ante que*], en este caso aún sin la *-s* adverbial, que se creó analógicamente a partir de otros adverbios como *después*:

El uso adverbial temporal de (1) se ve modificado en los usos de (2) y (3), donde *ans* / *antes* funciona como conjunción comparativa y adversativa:

- (2) a. sou mereixerdora de seure en cadira imperial e sotsmesa a la corona de França, per ésser de major altesa, *ans que* a l'imperi romà. (CICA, *Tirant lo Blanch*, s. XV)
- b. ...ordena tu fazienda de guisa que el sueldo sea bien pagado a las tus conpañas, e *antes* lieva diez bien pagados que veynte mal pagados, que más farás con ellos. (CORDE, Anónimo, *Libro de los doce sabios o Tratado de la nobleza y lealtad*, c. 1237)

2 Sobre *ainz* en francés antiguo, véase Kleiber (1978) y Rodríguez (2002). Sobre el italiano *anzì*, véase Bazzanella (2003), Visconti (2015) y Cuenca / Visconti (en prensa). En relación con la creación de conectores adversativos en italiano, véase también Giacalone / Mauri (2008; 2009; 2012) y Musi (2016).

- (3) a. Mas les géns d'Aragó [...], foren tant fort coratgosos de fer a éls mal e dampnatge, que no volgren tenir lo manament del rey, *ans* lur corregren tro en les tendes (CICA, Desclot, s. XIII)
- b. El omne que en fazienda e en lit va cutiano,
 pierde por aventura ojo, nariz o mano;
 non lo tiene a onta porque non sea sano,
antes se preçia dello e tienes por loçano.
 (CORDE, *Libro de Aleixandre*, 1240–1250)

En (2) observamos usos comparativos que ya activan una lectura contrastiva. En (3), *ans* y *antes* desarrollan un valor conjuntivo adversativo equivalente a *sinó que / sino que*.

Hasta aquí, y como se avanzaba al comienzo, los valores de *ans / antes* en catalán y español coinciden tanto en tipología como en cronología. Se puede, por tanto, confirmar un origen temprano a esta polisemia de las formas derivadas del adverbio temporal ANTE, en la línea de Herrero (1999).

No podemos desarrollar ulteriormente el análisis diacrónico. Sin embargo, los datos de la lengua actual permiten afirmar que estos usos han desaparecido o han quedado muy reducidos. Los derivados de ANTE aparecen fosilizados en una serie de conectores adversativos de refutación, cuya forma y especificidades presentan una mayor variedad, lo que evidencia el carácter posterior de estas innovaciones.

■ 3 *Ans, ans bé y ans al contrari* como conectores en catalán

Tomando como referencia el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* (CTILC) en su último período (1974–1988), se registran, por orden de mayor a menor frecuencia, la conjunción *ans* (402 casos) y las locuciones *ans al contrari* (74 casos), *ans bé* (16 casos) y *ans més aviat* (1 caso claro y 2 de *ans...més aviat*).³

- (4) a. No és que l'idealisme pugui topar amb la moralitat, la qual cosa seria contradictòria, *ans* la naturalesa humana és absolutament incapaç d'un idealisme conseqüent. (CTILC, Marí, *L'home de geni*, 1984)
- b. Direm aleshores que el càrrec no és pas un benefici, una prebenda o una sinicura sinó, *ans bé*, una càrrega, una tasca, una funció que

3 Resumimos aquí los datos analizados en Cuenca / Visconti (en prensa), procurando, siempre que resulta posible, buscar ejemplos alternativos.

s'imposa al nomenat, no pel seu lluïment o guany personal sino pel profit de la col·lectivitat. (CTILC, Gaja, *Administració i gestió municipals*, 1983)

- c. Aristòtil escriu: “No hem d'estimar, com algú pretén, amb la idea que odiarem, *ans més aviat* odiar amb la idea que un dia estimarem”. (CTILC, Estradé, *Ençà i enllà de la pregària*, 1974)

El corpus muestra, pues, un uso conectivo de *ans* relacionado con el contraste excluyente solo o integrado en formas pluriverbales: *ans bé*, *ans aviat*, *ans al contrari*. Además, en el primer caso, el funcionamiento es claramente conjuntivo y se constatan usos en correlación (*no solament / únicament...ans també*, y menos frecuentemente *no...ans, sobretot* y *no...ans, simplement*).

Esta situación no se corresponde sino parcialmente con la que reflejan los diccionarios de referencia. En la entrada *ans*, el DIEC remite a *sinó* en la acepción que define como “Introdueix una afirmació en oposició a allò que acabem de negar”. El DDLC, además de ese uso como conjunción adversativa, incluye el uso correlativo *no solament...ans també / encara*, equivalente a *no solament...sinó també*, y la locución *ans bé*, que considera equivalente a *sinó*. Ninguno de los dos diccionarios de referencia incluye el conector *ans al contrari*. Estos datos indican un tratamiento lexicográfico bastante alejado de la realidad actual.

■ 3.1 Ans como conector

Como hemos apuntado, la forma *ans* tenía una gran frecuencia en catalán medieval y era multifuncional: como adverbio temporal expresaba anterioridad (equivalente a *abans*), como conjunción o preposición indicaba preferencia o comparación (equivalente a *més*) y como conjunción adversativa marcaba contraste excluyente (equivalente a *sinó*), como se recoge en el DCBV (s.c. *ans*):

- (5) a. Falaguera com *ans* era. (Maragall, *Enllà*, 42)
 b. Volgueren morir en la batalla *ans que* fugir. (*Tirant lo Blanc*, pròl.)
 c. La gavarrera flamejant sens cremar, *ans* molt sencera. (*Cobles*, Salutació)

La función conjuntiva es la única que ha llegado hasta la actualidad, pero modificada en cuanto a contextos, usos y frecuencia.

Al igual que sucede con su equivalente y sustituto *sinó (que)*, el *ans* conjuntivo aparece dentro del ámbito de *no* (6a) y a menudo se registra en correlación, especialmente introduciendo sintagmas (6b).

- (6) a. Els cursos de formació són un autèntic substitutiu del patronatge, amb l'avantatge que l'acomodació al servei públic *no* ha de ser adoctrinant, *ans* asèptica. Això, però, no significa que primin exclusivament els valors intel·lectuals. (CTILC, Lliset y Tormos, *La funció pública*, 1986)
- b. Al començament, l'organisme és el camp de tensions que toquen *no solament* a les necessitats vitals (menjar, defecar, etc.) *ans també* als desigs apareguts al voltant d'aquestes necessitats. (CTILC, Feliu i Mabres, *El noi que roba: lladre o malalt?*, 1985)

Desde ese uso intraoracional básico como conjunción refutativa, *ans* pasa a tener un ámbito mayor y desarrolla usos parentéticos (7):

- (7) Perquè es vegi ben clar que no és una necessitat assistir els alienats de maneres especials i extraordinàries, *ans*, tenint-ne cura —com és un deure d'atendre tots els malalts—, és com més profit se'n treu. (CTILC, Vives i Casajuana, *L'organització de l'assistència pública*, 1979)

En el uso parentético, sin embargo, se imponen los marcadores pluri-verbales *ans bé* y *ans al contrari*.

■ 3.2 Los conectores *ans bé* y *ans al contrari*

Encontramos dos conectores que contienen la forma *ans*: *ans bé* y *ans al contrari*. El primero de ellos, *ans bé*, puede funcionar como conector en el nivel oracional, opcionalmente precedido por *sinó* (8), y en el nivel textual, conectando oraciones independientes (9):

- (8) Direm aleshores que el càrrec no és pas un benefici, una prebenda o una sinecura *sinó, ans bé*, una càrrega, una tasca, una funció que s'imposa al nomenat, no pel seu lluïment o guany personal *sinó* pel profit de la col·lectivitat. (CTILC, Gaja, *Administració i gestió municipals*, 1983)
- (9) No hi solen haver llocs arriscats. *Ans bé* la terra es mostra tranquil·lament arrissada per molts bancals: on el garrofer i l'olivera emplen un espai germà de Palestina. (CTILC, Escuder i Palau, *Paratges del País Valencià*, 1980)

Esta forma resulta muy marcada en la lengua actual, en la que, al menos en textos escritos, experimenta un aumento en el uso el conector parentético *ans al contrari*. Excepto en un ejemplo del corpus, en el que relaciona sintagmas preposicionales (10), *ans al contrari* conecta sintagmas verbales (11a), cláusulas en una oración compuesta adversativa (11b) o bien oraciones independientes (12):

- (10) Els seus actes, tanmateix, no resulten de grans eleccions heroiques entre el bé i el mal, *ans al contrari*, de microeleccions entre coses concretes. (CTILC, Vilar i Roca, *Discurs*, 1986)
- (11) a. Ara bé, el camí cap a aquest tresor no és un camí de roses, *ans al contrari*, és un camí ben ple de paranys. (CTILC, *Setze*, 10, 1988)
- b. No es pot tolerar res contra l'Estat, res no ha d'estar al marge de l'Estat, *ans al contrari*, tot ha d'orientar-se i subordinar-se a l'Estat... (CTILC, Brufau, *Introducció al dret*, 1977)
- (12) En referir-nos als jaciments paleolítics i epipaleolítics hem vist com les despulles de la fauna que s'hi troba no es distribueixen d'acord amb la importància que cadascuna de les espècies tindria en el seu entorn. *Ans al contrari*, en tots els casos una o dues espècies sobreixen de les altres obeint a una selecció per part dels grups humans. (CTILC, Martí Oliver, *El naixement de l'agricultura*, 1982)

Cabe notar que existe una notable vacilación en el uso de los signos de puntuación. El corpus incluye casos en los que una coma separa los dos componentes (*ans, al contrari*) y otras, la mayoría, en las que aparecen unidos, según su pronunciación actual, como pieza léxica. En usos oracionales, *ans al contrari* suele ir precedido y seguido de coma (10, 11), aunque puede ir precedido de punto y coma y no tener signo de puntuación posterior o ir seguido de dos puntos. En usos textuales, va precedido de punto y suele ir seguido de coma (12), pero también admite los dos puntos posteriores. Según Cuenca / Visconti (en prensa), dicha vacilación indica que se trata de usos no del todo fijados.

Un paso más allá en la evolución del uso y el alcance de *ans al contrari* es su aparición en posición final de oración (13).

- (13) a. La meva excitació no va pas minvar amb això, *ans al contrari*. Es va exacerbar fins al límit... (CTILC, Dracs, *Deu pometes*, 1980)
- b. Ara tornarem al marc de la nostra descripció. Sense renunciar, però, a establir lligams, *ans al contrari*. Heus ací un marc que hem

presentat mòbil i porós, sensible als estímuls del nostre temps, bé que amb el ròssec d'una tradició que el dinamitza per dintre, que l'emplena i el posa tens. (CTILC, Fàbregas, *Tradicions*, 1979)

Su aparición como elemento final de oración se da cuando el segundo miembro de la relación contrastiva se desarrolla en la oración (o, discursivamente, *acto*; cf. Briz et al., 2014) posterior, como vemos en (13a), o cuando queda implícito, como vemos en (13b).

Con todo, hay casos en los ni siquiera cabe pensar que el segundo miembro está implícito y la estructura se puede considerar “defectiva” (“P conector” en vez de “P conector Q”). De hecho, se encuentran casos en los que *ans al contrari* aparece precedido y seguido de punto o incluso como elemento independiente de carácter interjetivo:

- (14) a. Cap partit, cap moviment social, cap intel·lectual no ha estat capaç de generar anticossos prou potents per fer minvar de debò l'extrema dreta. *Ans al contrari*. Des de fa trenta anys, la ideologia del Front National s'insinua, per capillaritat, en els discursos i les decisions dels altres polítics. (*Vilaweb*, 07.02.2016)
- b. [...] si verament fossin allò que diuen o espanyols mai per mai parlarien de Catalunya com ho fan... *ans al contrari!* (*El Món*, 02.2016)

Si bien la puntuación es un criterio con un alto grado de variación individual y no refleja fielmente la realidad gramatical, la frecuencia de estas grafías y las estructuras que activa apuntan a cambios distributivos claros que afectan a *ans al contrari*, como también se constata en el caso de *anzì* en italiano y su posibilidad de desarrollar los denominados usos suspendidos (Visconti, 2015; Cuenca / Visconti, en prensa).

Finalmente, apuntaremos que desde 1988 los cambios descritos parecen experimentar una tendencia ascendente: los usos conjuntivos de *ans* tienden a reducirse, y de hecho suenan ya arcaicos, y gana terreno el conector parentético *ans al contrari*, que continúa ampliando sus usos y posibilidades sintácticas y discursivas. Una búsqueda general de *ans* y *ans al contrari* en Internet, a través de la herramienta Webcorp,⁴ confirma dicha tendencia: únicamente dos casos de *ans* solo frente a 188 ejemplos de *ans al contrari*.⁵

4 Disponible en <<http://www.webcorp.org.uk/live/search.jsp>>.

5 La próxima ampliación del CTILC permitirá confirmar esta hipótesis.

En síntesis, la forma del catalán *ans*, que ya había perdido su valor temporal y comparativo, está experimentando una ulterior evolución, que implica la reducción de sus usos conjuntivos en favor de la conjunción *sinó*. Por otro lado, la posibilidad de formar conectores parentéticos complejos ha abierto el camino a la extensión de *ans al contrari*, cuya mayor frecuencia de uso va de la mano de cambios en su distribución.

■ 4 Conectores contrastivos con *antes* en español

En español, el DRAE (2014) continúa registrando diferentes significados de *antes*, algunos activos en español actual y otros que parecen más propios de estadios anteriores de la lengua:

antes

1. adv. Denota prioridad de lugar.
2. adv. Denota prioridad de tiempo. *Antes de amanecer. Antes que llegue.*
3. adv. Denota preferencia. *Antes morir que ofender a Dios. Inventa lo que sea antes de reconocer sus errores.*
4. adv. Méx., Nic. y Ven. afortunadamente.
5. conj. advers. Denota idea de contrariedad y preferencia en el sentido de una oración respecto del de otra. *El que está limpio de pecado no teme la muerte, antes la desea.*
6. adj. Antecedente, anterior. *El día antes. La noche antes. El año antes.*

Observemos, en primer lugar, que no tenemos ejemplos de la acepción 1 ni de la 4. La acepción 2, la temporal, corresponde al uso más frecuente; la 3, que refleja el uso comparativo, aunque menos frecuente, todavía constituye aproximadamente un 1% de los casos en español de España. En cambio, el valor conjuntivo de la acepción número 5, la de conjunción adversativa, es residual hoy en día en español de España y, cuando se emplea, está asociado a registros cultos o muy formales. Tanto el CREA como el CORPES arrojan muy pocos ejemplos de este último caso, entre los cuales se encuentra (15):⁶

6 Se realizó una búsqueda en CREA, restringida a España y a la horquilla temporal entre 1990 hasta 2001. Se aplicó un filtro de 4 de cada 10 ejemplos. La plataforma arrojó 503 ocurrencias, de las cuales ni una sola correspondía al valor conjuntivo. Tras una búsqueda manual en busca de testimonios, ya sin aplicar filtros, se pudieron encontrar ocurrencias. Una de ellas es la proporcionada en (15) y otra, un caso en teatro histórico, donde hay una voluntad estilística de proporcionar al texto pinceladas de un estadio de lengua anterior, para recrear ese momento histórico. Es el caso del fragmento siguiente, de José Sanchis Sinisterra (*El retablo de Eldorado*, 1985):

- (15) no necesitan los intelectuales de la valiente incitación a pensar que, aun cuando no apoyada en su personal ejemplo, les dirige Alfonso Sastre. En todo caso, los artículos de este escritor no parecen ofrecer un estímulo bastante poderoso, *antes* inducirían a la pereza mental. (CREA, «El papel de los intelectuales». *El País*, 30.12.1980)

En las escasas ocasiones en las que aparece con este valor, lo hace siempre en medio escrito y aparece tras una pausa que se marca mediante coma. Estos casos muestran un *antes* pronunciado átono (cf. Santos, 2003) y que se encuentra en el ámbito de acción de la partícula negativa de la cláusula anterior.

Si bien este último valor adversativo excluyente experimenta en la actualidad un claro receso, la aparición de *antes* en formas compuestas con este valor fue aumentando progresivamente desde el siglo XVIII, hasta que hoy en día las formas compuestas son las manifestaciones más frecuentes de adversatividad con *antes*.

Los usos contrastivos actuales de *antes* en español aparecen fundamentalmente bajo una forma pluriverbal (el DRAE recoge *antes bien* como locución conjuntiva que “denota idea de contrariedad”). De todas las posibilidades que se registraron en etapas anteriores de la lengua, las que han pervivido con una mayor frecuencia son las formas *antes bien* y *antes al contrario*. El propio estatuto de estas dos formas es discutido en obras especializadas: mientras que en el diccionario de Fuentes (2010) solamente se registra *antes bien*, en el *Diccionario de Partículas Discursivas del Español* (DPDE, véase Briz / Pons / Portolés) no aparece registrada ninguna de las dos formas,⁷ aunque en esta última obra, dentro de la entrada *al contrario*, redactada por Portolés, se recoge la forma *antes por el contrario* como partícula semejante.⁸ En el diccionario de Santos (2003), por su parte, aparecen

(i) Porque don Rodrigo Díaz/ de Contreras -tal se llama,/señores, nuestro soldado;/no viene a pedirnos nada,/ *antes* a ofrecer, a dar,/a poner a vuestras plantas/ un descomunal tesoro...

7 Cabe señalar que el *Diccionario de Partículas Discursivas* de Pons, Briz y Portolés no es una obra cerrada, sino que sigue incorporando partículas, de modo que la no aparición de ambas formas no implica que no se consideren partículas discursivas.

8 Esta variante formal, también recogida en Santos (2003), no se registra en el CORPES XXI —a diferencia de *antes al contrario*—; por lo que respecta al CREA, se registran únicamente 5 ejemplos de *antes por el contrario* como unidad (esto es, descartados los casos de *antes, por el contrario...*) frente a los 109 de *antes al contrario*. Las cifras indican que la

ambas formas, junto con los usos contrastivos de *antes*, que se califican de extremadamente formales.

Ambas formas pluriverbales tienen significado refutativo. Elaborando la idea de Garachana (DPDE, s.c. *más bien*₂), podemos decir que el hecho de que aparezcan como refuerzo de construcciones adversativas exclusivas como [*no...sino*] constituiría un ejemplo de su proximidad con el valor argumentativo de estas construcciones:

- (16) Más acá de estas disputas, hemos de advertir que la libertad, considerada según la descripción fenomenológica antes realizada, no consiste en un estado de vaguedad e indeterminación, *sino, antes bien*, en una peculiar manera de determinarse en la acción. (CREA, VV.AA. *Filosofía*. 1º Bachillerato, 1998)

En todo caso, aunque *antes bien* y *antes al contrario* muestren un comportamiento parecido, existen algunas diferencias distributivas y semánticas entre ambas de las que daremos cuenta a continuación.

■ 4.1 El conector *antes bien*

Tomando en cuenta los datos del corpus, *antes bien* es más frecuente que *antes al contrario* en español de España. Este conector parentético, con valor adversativo de refutación, se encuentra en distribuciones diversas. En el ejemplo (17) aparece en su forma más típica (Fuentes, 2010; Santos, 2003), esto es, (a) separado mediante pausas del texto precedente y siguiente; (b) bajo el ámbito de acción de la partícula negativa *no* de la oración precedente; y (c) con ámbito sobre la cláusula completa que le sigue:

- (17) El psicólogo *no* tiene, pues, por qué contemplar con recelo los progresos de la genética; *antes bien*, son ellos los que le permitirán ampliar en el futuro sus posibilidades de intervenir en la modificación de la conducta. (CREA, Pinillos, *Principios de psicología*, 1975)

Los contextos en los que puede aparecer la forma *antes bien* son más variados. Un ejemplo ligeramente diferente al anterior lo constituye (18), donde *antes bien* no se separa del texto que le sigue mediante ningún signo de puntuación.

---

forma *antes por el contrario* se encuentra en retroceso o, al menos, es mucho menos frecuente que *antes al contrario* en español de España.

- (18) Vivían en una calle considerada entre las más selectas de Tebas, no por lo concurrida, *antes bien* por lo aislada y recoleta. (CREA, Moix, *El arpista ciego*, 2002)

Tanto la falta de un signo de puntuación posterior como la elección de una coma anterior (y no un punto y coma, como en (17)) parecen correlacionarse con el hecho de que los elementos que contraponen *antes bien* no son oraciones independientes, sino, en este caso, sintagmas: *no por lo concurrida, antes bien por lo aislada y recoleta*. Dicho en términos discursivos, *antes bien* no une actos, sino subactos, elementos que no constituyen una unidad discursiva propia (Briz et al., 2014) y, en este sentido, se encuentran más imbricados sintácticamente y discursivamente.

Lo mismo sucede en (19), donde lo que se contraponen es únicamente una palabra a un sintagma anterior (*apurado de hambre – harto*):

- (19) Como sucede con todo bocadillo cuando uno no va apurado de hambre, *antes bien* harto, mejor dejar el pan y quedarse con las tajadas. (CREA, *La Vanguardia*, 6 de julio, 1994)

Más allá de su ámbito, también es interesante la posición de *antes bien*. Aunque suele aparecer precediendo al segundo miembro (en posición inicial), se puede encontrar también en posición media de oración (o acto), tal como sucede en (20):

- (20) Ni el espacio está en el sujeto, ni el mundo está en el espacio. El espacio está, *antes bien*, en el mundo, en tanto que el ser en el mundo, constitutivo del Dasein, ha abierto un espacio. (CREA, *Cuaderno de Materiales* 18, diciembre de 2002)

En (20), el valor de refutación marcado por *antes bien* no se sitúa en el punto exacto de confluencia entre los dos miembros conectados. En este caso, todavía bajo el ámbito de la partícula negativa de la primera parte (*ni el espacio está en el sujeto, ni el mundo está en el espacio*), la refutación expresada por *antes bien* se manifiesta ya empezado el segundo miembro (*el espacio está, antes bien, en el mundo*); de hecho, *antes bien* puede incluso aparecer separado gráficamente, como un inciso (21):

- (21) El médico de asistencia primaria tiene la oportunidad de irse “trabajando” al enfermo hacia esta conversión, incluso sin necesidad de citar

especialmente al enfermo para ello, aprovechando –*antes bien*– la ocasión de contacto que le brindan las citas necesarias para atender a su dolencia, motivo de consulta. (CREA, Rodríguez-Martos, *Manual de Alcoholismo para el médico de cabecera*, 1989)

En el corpus manejado no se han registrado casos de *antes bien* en posición final, algo que sí es posible con *antes al contrario*.

■ 4.2 El conector *antes al contrario*

En general, el comportamiento típico de *antes al contrario* es el mismo que el de *antes bien*: (a) aparece habitualmente separado mediante pausas del resto del enunciado (en nuestro corpus, aproximadamente en un 65% de las ocurrencias); (b) se sitúa en el ámbito de una negación explícita en la oración (o en el miembro del discurso) anterior, y (c) contrapone dos unidades discursivas (sintagmas, cláusulas u oraciones). El ejemplo (22) refleja para *antes al contrario* un comportamiento similar al de *antes bien*:

- (22) [...] el secretario administrador había venteado un aspecto que era de la mayor importancia en estas visitas, en este alternar con la chusmetería inferior, y consistía en no mostrar soberbia –salvo que alguien (un loco, un desaprensivo) se saltase la frontera del obligado respeto–, en no hacer alarde, *antes al contrario*, en mostrarse humilde y recatado. (CREA, Ramón Ayerra, *La lucha inútil*, 1984)

En (22) *antes al contrario* relaciona dos complementos de régimen: *en no hacer alarde*, [antes al contrario], *en mostrarse humilde y recatado*. La frecuencia de este tipo de estructuras de conexión intraoracional es mucho mayor con *antes bien*. En cambio, es más frecuente el uso de *antes al contrario* en el nivel textual, contraponiendo dos oraciones independientes (o actos), como en (23):

- (23) Debo confesar, no sin vergüenza, que no soy lector asiduo de periódicos, los cuales desperdician conmigo lo mejor que tienen, es decir, la periodicidad. Y no porque los haga de menos. *Antes al contrario*, yo opino que los periódicos pueden ser una fuente de información, siempre y cuando se lean con la atención debida y en un lugar adecuado. (CREA, Mendoza, *La aventura del tocador de señoras*, 2001)

Además de la diferencia de frecuencia respecto al nivel de conexión (intraoracional o textual), *antes bien* y *antes al contrario* presentan variación en cuanto a sus posibilidades distribucionales y estructurales. Si *antes bien* podía aparecer en posición inicial y media, *antes al contrario* tiene posibilidades distintas, ligadas a matices funcionales y semánticos diferenciables. El conector parentético *antes al contrario*, como se muestra en (24), puede aparecer inserto en el primero de los miembros, no en el que se contrapone argumentativamente a este:

- (24) Un riesgo pequeño en una tan delicada –o sutil– operación. Es muy difícil cerrar por entero, sin gran sutura, el cauce de una vena importante. Se le aseguró que no se buscaba –*antes al contrario*– ese cerrar por entero. Sólo (ya que estaban en ello) cerrar o suturar ligera, momentáneamente. Quizá para una hora. Poco más. (CREA, De Villena, *La nave de los muchachos griegos*, 2003)

En (24), el hablante afirma que no ocurre P ('no se buscaba ese cerrar por entero'), sino que ocurre *lo contrario*. Con esa simple formulación, ya no sería necesaria una explicitación de la situación contraria, que, con todo, se incluye en la oración siguiente ('solo se busca cerrar o suturar ligera, momentáneamente').

La explicitación del segundo miembro de la conexión puede no darse en absoluto, como ocurre en el ejemplo (25), donde *antes al contrario* aparece también entre rayas, como un inciso, dentro del primero de los miembros que supuestamente opondría.

- (25) Los juanpedros, en general terciados, exhibieron casta, cumplieron en varas y tenían mucho que torear. Los dos de Pío Tabernero eran mansos, sin clase. De nuevo la novillada resultó un espectáculo interesantísimo, y nada hacía echar de menos a las figuras; *antes al contrario*. (CREA, *El País*, 13 de abril, 1979)

En (25), *antes al contrario* cierra el párrafo y se sitúa, por tanto, en posición final absoluta (de nuevo, no registrada en nuestro corpus para el caso de *antes bien*), como hemos observado en catalán con *ans al contrari* y se verifica también en italiano con *anzi*.

Esta posibilidad, vinculada a los denominados usos suspendidos o aislados (Cuenca / Visconti, en prensa), no se registra para *antes bien* en nuestro corpus.

■ 5 *Antes* y *ans* en la expresión de la refutación: caminos paralelos y destinos distintos

Los derivados de ANTE en catalán y español, si bien comparten origen y algunos rasgos semánticos y funcionales, muestran historias evolutivas parcialmente distintas. Mientras que la forma catalana *ans* se especializó como conector contrastivo, no ha sucedido lo mismo en español. En efecto, el catalán contaba con una forma reforzada *abans* (< AB ANTE(s)) que alternaba con *ans* en el valor temporal y que acabó imponiéndose como forma preferente; en cambio, los compuestos temporales con *-ante* del español (como, por ejemplo, *dantes*, *enantes*, *endenantes*, *enenantes*) no tuvieron éxito y algunos de ellos quedaron relegados a usos arcaicos y vulgares, con algún matiz diferencial de significado en algunas variedades del español de América.⁹

Dicho de otro modo, el catalán tendió a especializar su derivado de ANTE *ans* en el dominio abstracto del contraste, especialmente al extenderse la forma reforzada *abans* como adverbio temporal, mientras que el español mantuvo *antes* en esta última función. Paralelamente, el catalán, en el dominio del contraste, desarrolló usos parentéticos junto con los usos conjuntivos; dichos usos parentéticos se relacionaron de manera cada vez más directa con formas pluriverbales, reforzadas, sobre todo *ans bé* y *ans al contrari*, que funcionan como conectores dentro de la oración y en el nivel textual. *Ans* como conjunción adversativa va cediendo terreno ante *sinó*

9 Es el caso de *enantes* y *endenantes*. En ambos casos, el *Diccionario de la Real Academia Española* recoge, junto al significado 'antes' (que queda marcado como en desuso y como vulgar), el matiz de inmediatez. Así, *enantes* significa 'recientemente'. en Colombia, Panamá, Perú y Venezuela, mientras que *endenantes* se recoge con el valor de 'hace poco' en Argentina, Bolivia, Chile, Costa Rica, Cuba, Ecuador, Honduras, México, Nicaragua, Perú, República Dominicana y Venezuela. En España, el CORDE recoge los últimos ejemplos a finales del XIX y con un fuerte matiz vulgar:

(ii) —Mujer, no ícías eso *enantes* —reflexionó Blas—, que no querías que tu hijo se casara porque la Rosarico era mu bestia. (Ángel Ganivet, *Los trabajos del infatigable creador Pío Cid*, 1898)

En la actualidad, sin embargo, la forma parece haberse conservado en la lengua oral del ámbito rural. El COSER recoge tres casos de *enantes* en el español murciano, aunque ninguno de *enenantes* ni *endenantes*.

(iii) E3 : ¿Y el cura, había cura en el pueblo?
I: No te he dicho, lo he dicho *enantes* que estaba en Jumilla y lo subíamos con el carro. (COSER-3107_01. Fuente del Pino, Jumilla)

(*que*) y *ans al contrari* va ganando frecuencia y versatilidad en el uso, respecto a otras variantes que incluyen *ans* (sobre todo *ans bê*).

Por su lado, el español ha desarrollado menos los usos contrastivos sobre la base de *antes*, si bien también los registra, sobre todo en el caso de los conectores parentéticos *antes bien* y *antes al contrario*. De acuerdo con los datos de corpus manejados, la forma *antes al contrario* es menos frecuente que *antes bien* en español de España. Una de las razones que podrían explicarlo, como se ha apuntado antes, es que existe una mayor diversidad formal. Santos (2003: 192s) considera, en efecto, que *antes al contrario* es una amalgama de *antes* átono con valor de refutación y de la locución *al contrario*, tratada, por tanto, con pleno valor semántico, y ello explicaría que se recojan expresiones como *antes por el contrario*, con la variante *por el contrario* de la locución (cf. nota al pie 8).

Si bien el valor de *antes al contrario* como conector no parece discutible en la mayoría de los casos, también es cierto que hay una fuerte persistencia del significado compositivo de *al contrario*: así, mientras que *antes al contrario* puede ocupar, aunque con poca frecuencia, la posición final, no se han recogido casos similares con *antes bien* ni en el CREA ni en el CORPES. Esta circunstancia, junto con la diferencia en frecuencia y la variabilidad formal mencionadas más arriba, sugieren un menor grado de gramaticalización de la expresión *antes al contrario*.

Nótese, además, que todavía es posible separar el contenido conceptual de *al contrario*. En el ejemplo (26), *antes bien* afecta a *al contrario*, y este último no funciona como un conector, sino como una locución prepositiva en función de circunstancial de modo.

- (26) Casi un año después de la invasión, no se han encontrado arsenales de destrucción masiva en Irak; no se tiene evidencia alguna de que Husein pudiera construir armamento nuclear; no se ha levantado un régimen democrático; no existe una situación política estable; no se ha garantizado la seguridad de la zona; no ha mejorado —*antes bien, al contrario*— el futuro del conflicto palestino-israelí; se multiplica el número de víctimas, desmintiendo las versiones rosas de que se trató de una guerra limpia. (Cebrián, *El fundamentalismo democrático*, 2004)

Dicha posibilidad distribucional resulta pragmáticamente extraña en el orden inverso (26'); así se pone de manifiesto que *al contrario*, por sí solo, puede ejercer funciones similares a la forma compleja, algo imposible únicamente con *bien*.

(26) #no existe una situación política estable; no se ha garantizado la seguridad de la zona; no ha mejorado –*antes al contrario, bien*– el futuro del conflicto palestino-israelí

La Figura 1 muestra un resumen de la situación descrita en este artículo:

	CATALÁN	ESPAÑOL
VALOR TEMPORAL	<i>ans</i> (en desuso) <i>abans</i>	<i>antes</i>
VALOR REFUTATIVO	<i>ans</i> (uso muy reducido) <i>ans bé</i> (uso reducido) <i>ans al contrari</i>	<i>antes bien</i> <i>antes al contrario</i>

Figura 1. Valores de las formas con *ans* / *antes* en catalán y español.

■ 6 A modo de conclusión

En conclusión, contrastivamente, *ans* perdió el uso adverbial originario y desarrolló usos conectivos, inicialmente como conjunción comparativa y adversativa, mientras que *antes*, convertido en el adverbio temporal de anterioridad prototípico, no los desarrolló. Los usos conjuntivos han ido cambiando con el tiempo y han dado paso en catalán a configuraciones propias de los conectores parentéticos, con frecuencia reforzando la forma *ans* (*ans bé*, *ans al contrari*); en español, la función refutativa ha correspondido a los conectores parentéticos *antes bien* y *antes al contrario*. Cabe reseñar que, si en catalán *ans al contrari* es más frecuente que *ans bé*, la tendencia es la contraria en español, con un predominio de *antes bien* sobre *antes al contrario*. Interlingüísticamente, *ans al contrari* es relativamente más frecuente que *antes al contrario* y alterna con mayor frecuencia con la forma refutativa más simple *al contrari*.

En cuanto a posibilidades distributivas, *antes bien* es el único conector que puede tener posición media y tiende a marcar conexión en el nivel oracional (especialmente entre sintagmas); *ans bé* tiene un comportamiento similar, pero ha perdido vitalidad y resulta en la actualidad muy marcado. *Ans al contrari* y *antes al contrario*, por su parte, suelen tener uso textual y también se encuentran como incisos y en posición final en usos suspendidos, lo que apunta al desarrollo de usos más modalizados.

El análisis que hemos esbozado aquí, y que se suma al presentado en Cuenca / Visconti (en prensa), es solo una primera panorámica de un ámbito que requiere un análisis más detallado, tanto sincrónica como diacrónicamente. La falta de datos de corpus en catalán a partir de 1988 es un escollo importante que esperamos que se pueda suplir en breve. Por el momento, apuntamos tendencias y datos que muestran que conectores aparentemente paralelos encierran diferencias dignas de estudio desde una perspectiva comparada tanto interlingüística como intralingüística. ■

■ Bibliografía

- Bazzanella, Carla (2003): «Dal latino ANTE all'italiano *anzì*: la 'deriva modale'», in: Garcea, Alessandro (ed.): *Colloquia absentium. Studi sulla comunicazione epistolare in Cicerone*, Torino: Rosenberg, 123–140.
- Briz, Antonio *et al.* (2014): «Las unidades del discurso oral. La propuesta Val.Es.Co. de segmentación de la conversación (coloquial)», *Estudios de Lingüística del Español* 35:1, 11–71.
- / Pons, Salvador / Portolés, José (1998–): *Diccionario de Partículas Discursivas del Español (DPDE)*, <www.dpde.es> [29.01.2017].
- Cuenca, M. Josep (1992): «Sobre l'evolució dels nexes conjuntius en català», *Llengua i Literatura* 5, 171–213.
- (2001): «Los conectores parentéticos como categoría gramatical», *Lingüística Española Actual* 23:2, 211–235.
- (2013): «The fuzzy boundaries between modal and discourse marking», in: Degand, Liesbeth *et al.* (eds.): *Discourse markers and modal particles*, Amsterdam: John Benjamins, 191–216.
- / Massip, Àngels (2005): «Connectors i processos de gramaticalització», *Caplletra* 38, 75–92.
- / Visconti, Jacqueline (en prensa): «De la precedencia temporal al contraste: el marcador del discurso *ans* en catalán y *anzì* en italiano», *Pragmalingüística* 18.
- DCVB = Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1926–1962): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll, <<http://dcvb.iecat.net>> [29.01.2017].
- DDLC = *Diccionari Descriptiu de la Llengua Catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <<http://dcc.iec.cat>> [29.01.2017].

- DIEC = *Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <<http://dlc.iec.cat>> [29.01.2017].
- DRAE = *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, <<http://www.rae.es>> [29.01.2017].
- Fuentes, Catalina (2010): *Diccionario de conectores y operadores del español*, Madrid: Arco Libros.
- Garachana, Mar (1998): «La evolución de los conectores contraargumentativos: la gramaticalización de *no obstante* y *sin embargo*», in: Martín Zorraquino, M. Antonia / Montolío, Estrella (coords.): *Los marcadores del discurso. Teoría y análisis*, Madrid: Arco Libros, 193–212.
- Giacalone, Anna / Mauri, Catarina (2008): «From cause to contrast: A study in semantic change», in: Verhoeven, Elisabeth *et al.* (eds.): *Studies on grammaticalization*, Berlin / New York: de Gruyter, 303–321.
- (2009): «Dalla continuità temporale al contrasto: la grammaticalizzazione di *tuttavia* come connettivo coordinativo», in: Ferrari, A. (ed.): *Sintassi storica e sincronica dell'italiano*, Florencia: Franco Cesati, 449–470.
- (2012): «The development of adversative connectives: stages and factors at play», *Linguistics* 50:2, 191–239.
- Herrero, Francisco J. (1999): «Sobre la evolución de las oraciones y conjunciones adversativas», *Revista de Filología Española* 79:3-4, 291–328.
- Kleiber, Georges (1978): «Sur l'emploi adversatif de *mais* et de *ainz* (*ainçois*) en ancien français», *Travaux de linguistique et de littérature* 16, 271–292.
- Musi, Elena (2016): «Semantic change from space-time to contrast: the case of Italian adversative connectives», *Folia Linguistica* 50:1, 1–30.
- Rodríguez, Amalia (2002): «*Ainz* et *mais* en ancien français», *Romania* 120:3-4, 505–541.
- Santos, Luis (2003): *Diccionario de partículas*, Salamanca: Luso-Española.
- Visconti, Jacqueline (2015): «La diacronia di *anzì*: Considerazioni teoriche, dati e prime ipotesi», *Cuadernos de Filología Italiana* 22, 105–116.

■ Corpus

- Davies, Mark (ed.): «Corpus del Español» (CdE), <<http://corpusdelespanol.org>> [29.01.2017].
- Fernández-Ordóñez, Inés (dir.): «Corpus Oral y Sonoro del Español Rural» (COSER), <<http://www.corpusrural.es>> [29.01.2017].

- Institut d'Estudis Catalans (ed.): «Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana» (CTILC), <<http://ctilc.iec.cat>> [29.01.2017].
- Real Academia Española (ed.): «Corpus de Referencia del Español Actual» (CREA), <<http://corpus.rae.es/creanet.html>> [29.01.2017].
- (ed.): «Corpus del Español del Siglo XXI» (CORPES XXI), <<http://web.frl.es/CORPES/view/inicioExterno.view>> [29.01.2017].
- (ed.): «Corpus Diacrónico del Español» (CORDE), <<http://corpus.rae.es/cordenet.html>> [29.01.2017].
- Torruella, Joan / Pérez-Saldanya, Manel / Martines, Josep (eds.): «Corpus Informatitzat del Català Antic» (CICA), <<http://www.cica.cat>> [29.01.2017].
- Maria Estellés Arguedas, Universitat de València, Departament de Filologia Espanyola / Grupo Val.Es.Co., Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <maria.estelles@uv.es>.
  - Maria Josep Cuenca, Universitat de València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/ Departament de Filologia Catalana / Institut d'Estudis Catalans, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <maria.j.cuenca@uv.es>.

Information structure and grammaticalization. Discourse markers and utterance position in Catalan and German

Ferran Robles i Sabater (València / Basel)

Summary: This paper explores the relation between the position of discourse markers and the instructions they provide on the information structure of utterances. We assume that, next to other types of indications, discourse markers encode during their grammaticalization process instructions about the informative status of the discourse constituents on which they operate and about their relevance for text progression. Our aim is to account for these indications and show the benefits of using a model of discourse units for the description of markers. For this purpose, we will adopt the Basel model for discourse segmentation, which regards text as a pragmatic unit consisting of hierarchically organized information units. The study concludes that metalinguistic operations such as reformulation in written language can be better explained on the grounds of the dynamics governing text construction and organization.

Keywords: Discourse markers, grammaticalization, information structure, reformulation, argumentation, relevance ■

■ 1 Introduction¹

The grammaticalization of discourse markers (henceforth, DM) is commonly defined as a process by means of which a lexical unit or construction gradually loses the characteristics that define its class and adopts others that are typical for grammatical categories (Brinton, 1996; Auer / Günthner, 2005; Estellés, 2011). This transit from lexical to grammatical meaning goes along with a set of modifications in the form, inner structure, and semantic content of the unit.

Most studies devoted to the grammaticalization of DMs focus on aspects such as the substitution of their conceptual meaning by procedural meaning, their loss of inflectional and distributional potential, their trans-

---

¹ Research founding was provided by the Ministerio de Economía y Competitividad (Project FFI2013-45769-P: *Combinaciones fraseológicas del alemán de estructura [prep. + sust.]*).

phrastic metadiscursive functions or their prosodic behavior. Far less attention has been paid to such a crucial feature as to how a DM can influence the way in which propositional content is hierarchized and distributed in utterances. In this work, we adopt Ferrari & Borreguero's (2015: 40) understanding of texts as pragmatic units consisting of a set of communication units characterized by a particular meaning and a specific and complex organization. From this perspective, information packaging (in the sense of Chafe [1976] and Krifka / Musan [2012]) cannot be seen as a secondary aspect of the description of DMs, but as one of the main reasons for their presence in texts. Our hypothesis is that the meaning of a DM can encode, next to other kinds of instructions, specific indications about the informative relevance of the discourse segments on which it operates, about the sort of information produced, and about the way in which these segments interact with those preceding or succeeding them in speech (cf. Portolés, 2007: 120ss).

The aim of this paper is to account for these instructions, which DMs acquire along their grammaticalization process (Lehmann, 2008: 207). For this, two markers will be analyzed: *das heißt* and *és a dir*, i.e. the prototypical reformulation markers (henceforth, RM) of German and Catalan. Reformulation tends to be explained on the grounds of its function as a self-repair mechanism in spoken language. However, in written discourse it cannot merely be regarded as an operation “that allows speakers to go back to their first formulation – or that of other participants – and to reinterpret it or some aspect of it, in terms of what the speaker said [...], meant to say or [...] implied” (Del Saz, 2007: 82; cf. Garcés, 2008: 69).² Our corpus is made up of the occurrences of these RMs in DereKo and CTILC. We will argue that reformulation is an information packaging mechanism through which a speaker distributes the propositional content of his utterances and organizes it hierarchically into two informative levels. For this, we will resort to the Basel model for discourse unit segmentation (Ferrari, 2014; Ferrari / Borreguero, 2015), which analyses both the communication units of which paragraphs (and, therefore, texts) are made up and their articulation into a set of information units that group together and hierarchize the semantic content of the communication unit.

This paper is organized as follows. Section 2 defines DMs as extra-propositional units and outlines their relation to utterance syntax. Section 3

---

2 For a summary description of reformulation operations and their markers in German and Catalan, see Robles (2012; 2016), Breindl *et al.* (2014: 1131–1167), Bach (2017).

examines the notions of sentence position and utterance position and shows the benefits of applying the latter to a better description of DMs based on the analysis of the information units of which the text is composed, and not so much of the grammatical units in which it is encoded (Halliday / Hasan, 1976: 2). Section 4 presents the Basel model for discourse segmentation and adapts it to the study of *das heißt* and *és a dir* for the purpose of this work. Conclusions are drawn in section 5.

■ 2 DMs and utterance syntax

According to Portolés (2007: 25–26), DMs are

unidades lingüísticas invariables, [que] no ejercen una función sintáctica en el marco de la predicación oracional y poseen un cometido coincidente en el discurso: el de guiar, de acuerdo con sus distintas propiedades morfosintácticas, semánticas y pragmáticas, las inferencias que se realizan en la comunicación.

From a semantico-pragmatic perspective, Onea & Volodina complete this characterization of DMs by stating that

Es ist bekannt, dass Diskurspartikeln [...] nichts oder ganz wenig zum propositionalen Inhalt von Sätzen beitragen, sondern eher auf der Ebene der sogenannten projektiven Bedeutung (*projective meaning*) operieren, die expressive Bedeutung, Präsuppositionen, konventionelle Implikaturen etc. zusammenfasst. (Onea / Volodina, 2009: 292)

In line with these definitions, DMs must first of all be identified as elements that operate beyond the limits of sentence syntax and semantics (“hinter der Grenze”, according to Dalmas, 1993: 205) and specify relations that correspond to the macrostructure of texts, such as connexion, modalization and metadiscursive instructions. Words and phrases belonging to this category are not subject to the valency or dependency relations that are characteristic of sentence syntax (Martín Zorraquino / Portolés, 1999: 4057; Pasch *et al.*, 2003: 331–332; Imo, 2012: 51). Nor does their meaning contribute to the truth-conditions of the propositions expressed by the utterance hosting them (Brinton, 1996: 34; Fraser, 1996: 167; Del Saz, 2007: 68). Their presence in texts cannot be explained on the grounds of sentence grammar, since their meaning is of a different kind: “der semantische Beitrag von Diskurspartikeln stellt Anforderungen an den Kontext oder kodiert Informationen über die Einstellung des Sprechers zu seiner Aussage” (Onea / Volodina, 2009: 292).

Therefore, DMs are commonly said to operate in the margins of sentence relations (Martín Zorraquino / Portolés, 1999: 4057). Indeed, the “extrapositional condition” of DMs (Llamas, 2010: 189ss) is one of their most outstanding features and results in varying degrees of syntactic mobility (Cuenca, 2006: 59; 2017: 114; Llamas, 2010: 189; Wöllstein, 2010: 70–71; Imo, 2012: 48; Breindl *et al.*, 2014: 1133–1134). Actually, the positional freedom that is typical of most DMs is due to two factors: on the one hand, to their parenthetical character, which in written discourse reveals through the use of graphic pauses (which, in turn, evince their independence from sentence relations). And, on the other hand, to the lexical or phrasal category in which each DM originated, since quite often “la libertad posicional de estos marcadores está restringida por el estatuto categorial al que estos elementos pertenecían originalmente” (Llamas, 2010: 199).³ Irrespective of that, neither the parenthetical condition nor the great positional mobility of DMs are necessary conditions for their definition as a class (Cuenca, 2006; Montolío, 2008; Llamas, 2010) nor explain their frequent use in texts.

The position of DMs has also played an important role for the definition of this category in German. The sentence topology in German main clauses involves a bracket structure that essentially realizes multi-part predicate expressions discontinuously, thus forming a bracket around the main content of the utterance (Diedrichsen, 2017: 44). In this way, three fields (or positions) can be identified: *Vorfeld* (pre-field), *Mittelfeld* (middle field) and *Nachfeld* (post-field) (Altmann / Hofmann, 2008; Wöllstein, 2010). The syntactic bracket opens with the second element in the sentence, which is characteristically a finite verb. In front of it a single syntactic member can be placed. However, there are a number of words and constructions that can appear before the sentence-initial element, that is to say, in the *Vor-Vorfeld* of the utterance (Thim-Mabrey, 1988; Auer, 1997; Imo, 2012). All these elements share two defining features: on the one hand, they operate at a level other than the sentence and, therefore, are not subject to its syntactic or semantic restrictions; on the other hand, they do not contribute to the propositional meaning of the utterance which hosts

---

3 It cannot be ignored that all DMs have originated in grammatical units already existing in the language, which acquired at a given point in time the capacity to operate beyond the utterance limits: “Nos hallamos ante entidades que son susceptibles de funcionar dentro de los límites de la oración y que, tras sufrir modificaciones que afectan a su morfología, a su distribución sintáctica y a su contenido, pueden operar en un marco trans- o extraoracional” (Martín Zorraquino, 1994: 710).

them, but convey metadiscursive instructions. As posed by Thim-Mabrey (1988: 53),

Das Auftreten im sprachlichen Vor-Vorfeld ist selbst als sprachliches Mittel der expliziten Metakommunikation zu werten, wenn es für einen Ausdruck mehrere Stellungsmöglichkeiten im Satz gibt.

Auer (1997) redefines the sense in which Thim-Mabrey's explicit meta-communication must be understood:

Als Funktion von Vor-Vorfeldausdrücken wird in der Literatur oft die "explizite Metakommunikation" genannt: der Ausdruck im Vor-Vorfeld gebe dem Hörer Anweisungen, wie er die folgende Äußerung verstehen soll [...] Diese metakommunikative Funktion ist bei textbezogener (v.a. textverknüpfender) Verwendung von Vor-Vorfeldadverbialien auch in den hier untersuchten mündlichen Materialien deutlich erkennbar [...] Die Vor-Vorfeldkonstituenten dienen hier dazu deutlich zu machen, welche Position oder Funktion die Äußerung, die sie einleiten, in einer größeren Texteinheit hat. So wird in Ausschnitt (9) durch *nämlich* eine Erläuterung, in Ausschnitt (10) durch *außerdem* und in Ausschnitt (11) durch *dann* ein nächster Schritt in einer Liste/Aufzählung angekündigt. (Auer, 1997: 59)

In order to explain the position of these elements, Zifonun *et al.* (1997: 1502–1504) and Averintseva (2007: 141–142) have postulated the existence of an external field (or *Außenfeld*) in German utterances that surrounds the sentence core structure. Both left and right margins of the utterance differ from the pre-field and post-field positions, since they cannot host syntactic members subject to dependency relations.⁴ They rather convey procedural instructions that contribute to text construction and articulation: "In Sprache-in-Interaktion werden die Satzränder systematisch als Ort benutzt, um dort gesprächsorganisierende Einheiten zu platzieren" (Imo, 2012: 50).⁵

The external field of the German utterance is made up of a left margin (*linkes Außenfeld* or *Vor-Vorfeld*) and a right margin (*rechtes Außenfeld*, often equated to the notion of appendix or *Nachtrag*). Thim-Mabrey (1988: 55–56) was the first to produce a tentative list of words, phrases, and fragments able to occupy the sentence-initial position while fulfilling meta-

4 According to Averintseva (2007: 141), "diese [zwei Außenfelder] sind für Elemente vorgesehen, die syntaktisch keine Teile des Satzes im eigentlichen Sinne sind, während Vor- und Nachfeld echte Satzteile (d.h. Komplemente oder Adjunkte) aufnehmen, die aus bestimmten Gründen nicht auf ihrer Basisposition im Mittelfeld stehen".

5 Cf. Martín Zorraquino (1994: 710), Selting (1994: 316), Llamas (2010: 194), Schwitalla (2012: 110).

communicative functions (cf. Meyer-Hermann, 1976: 84). As to the right margin, Altmann (1981) made the first thorough study of the mechanisms involved in the placement of syntactic members beyond the sentence bracket (both in the post-field and the right external field). Among them, one is especially relevant for the comprehension of DMs: the appendix or *Nachtrag*. Elements (phrases and clauses) placed in the *Nachtrag* position are characterized by their syntactic autonomy. They have the status of elliptical utterances and quite often their own illocutionary force. In written language, the appendix is separated from the sentence by a comma and is frequently preceded by a pragmatic marker such as *sogar*, *insbesondere*, *vor allem* or the RM *und zwar*. A major difference between the use of an appendix and the right dislocation (or *Rechtsversetzung*) concerns the kind of information rendered by the utterance. In the right dislocation, “a referential constituent which could function as an argument or an adjunct within a predicate-argument structure occurs instead outside the boundaries of the clause containing the predicate” (Lambrecht, 2001: 1050). Therefore, it does not contribute to the utterance with new meaning or referential constituents (i.e. it is thematic). Instead, an appendix provides new information (i.e. it is rhematic) and, consequently, contributes to text progression. It allows the speaker to connect, distribute, and organize topics and comments in discourse (Rath, 1979: 185–189).⁶

RMs such as *nämlich* and *es a dir* can be used as topic-comment organizers in this way. They help to sequence given and new information,⁷ inasmuch as they introduce a referential constituent, which is specified hereinafter (cf. Auer, 2006: 288; Imo, 2013: 80; Breindl *et al.*, 2014: 1155s).

- (1) Alle Kreditinstitute mit einer österreichischen Bankkonzession gehören einem der fünf Fachverbände der Kreditwirtschaft an, *nämlich* Raiffeisenbank, Sparkassen, Banken und Bankiers, Volksbanken oder Hypo-Banken. (*Die Presse* 02.07.2015)

6 The appendix as the space in which German DMs fulfill their communicative function has been studied by Dalmas (1993), Vinckel (2006), Averintseva (2009), Onea / Volodina (2009), Schwitalla (2012: 114–115) and Breindl *et al.* (2014: 31–32), among others. All of them refer to the rhematic, parenthetical and foregrounding character of the discourse members placed in this position (cf. Wöllstein 2010: 73).

7 In the sense of Finegan (2015: 271): “Given information is information currently in the forefront of an addressee’s mind; new information is information just being introduced into the discourse”.

- (2) Røthlisberger va destacar especialment els noms dels sancionats amb targetes, *és a dir*, Urbano, Víctor, Schuster i Moratalla, com els més conflictius. (*Diari de Barcelona* 1987)

■ 3 DMs and utterance position

It is generally acknowledged that most DMs occupy the position in front of the discourse member on which they operate (cf. Brinton, 1996: 33; Gohl / Günthner, 1999: 59–60; Fiehler, 2004: 271ss; Imo, 2012: 51) or stay between the discourse members they link (Cuenca, 2006: 59; Llamas, 2010: 189; cf. Pasch *et al.*, 2003: 351ss). However, it would be hasty to conclude that there is a prototypical place for DMs inside the utterance, since “cuanto más individualizado se hace el estudio de los marcadores, la supuesta ‘versatilidad’ o ‘movilidad’ distribucional de éstos queda más en entredicho” (Martín Zorraquino, 2008: 44; cf. Brinton, 1996: 33; Del Saz, 2007: 91).

In current studies, three positions are designated for DMs: an initial (i.e. at the beginning of the utterance), an integrated in the utterance and a final position (Del Saz, 2007; Martín Zorraquino, 2008: 41–42; De Cesare / Borreguero, 2014: 57–58; Montañez, 2015). In this way, authors identify DMs that must appear before their scopes and distinguish them from those that only show a tendency to occupy this position but can take others inside the utterance.⁸ Nevertheless, this tripartite division proves futile when it comes to explain the most crucial aspect of DMs, namely which the reasons for their presence in texts are and, for the purpose of this paper, how their placement in certain positions can influence text organization and progression.

To answer these questions, two major epistemological issues must be settled. The first one concerns the scope of the concept of *position*, which

8 Cuenca (2006: 59) refers in this way to DMs such as *ara (bé)*, *és a dir*, *això és* and *o sigui*: “Si bé la mobilitat posicional és un del trets característics del connectors parentètics, cal tenir en compte que alguns només admeten la posició inicial respecte del segon membre de la connexió”. This is one of the reasons why the textual behavior of these parenthetical markers can be equated to the linking function of conjunctions: “el connector per excel·lència” (Cuenca, 2006: 46; cf. Llamas, 2010: 189). German DMs (specifically, RMs) such as *und zwar*, *beziehungsweise* or *das heißt* also have mobility restrictions and must always occupy the utterance-initial position, whereas others such as *genauer gesagt* or *mit einem Wort* still admit some degree of mobility (cf. Breindl *et al.*, 2014: 1133s; Robles, 2016: 73).

has quite often been applied indiscriminately to very diverse phenomena both of the sentence and the discourse levels (Montañez, 2015: 87). We will refer to the notion of *discourse position* as described by Montañez (2015: 88):

la posición puede entenderse en dos niveles: sintáctico y discursivo. La posición que ocupa un elemento será una noción sintáctica si se analiza respecto a unidades sintácticas, y será discursiva si se estudia dicho elemento en relación con unidades del discurso [...] En el caso de los MD, dado que sintácticamente son marginales, periféricos o extraoracionales y quedan fuera de la unidad gramatical oración, su posición se establece respecto a otro tipo de unidad, al enunciado o miembro del discurso. A esto nos referimos con *posición discursiva*.

The second major issue refers to the kinds of units with respect to which the position of a DM is to be defined.⁹ Since sentences (or clauses) can no longer be regarded as the minimal communication units of which texts are made up,¹⁰ it is compulsory to determine which other units can help us analyze the use of DMs and account for their functions in texts. The definition of these units cannot be based on grammatical features, but must rely on phenomena concerning the interactive aspects of communication. Only in this way it will be possible to properly analyze the processes that govern text construction and organization.

For this purpose, diverse models for discourse segmentation have been formulated in the last two decades (cf. Borreguero, 2014: 361; Pons, 2014b). All of them focus on utterances as the minimal units of communication and point to their illocutionary autonomy as their defining feature. In the present study, we follow the Basel model (Ferrari, 2014; Ferrari / Borreguero, 2015), in line with which a text consists of a set of “Unidades Comunicativas que están organizadas dentro de un sistema que supone diversas perspectivas semántico-pragmáticas” (Ferrari / Borreguero, 2015: 48). In this analysis, the key unit is the Communication Unit (henceforth, CU), which, when explicit, manifests itself in the form of the utterance. A CU

is characterised by the fact that it is the result of a communicative act having simultaneously an illocutionary force, within the meaning attributed by Austin, and a textual

9 Both position and unit are, actually, complementary notions in the study of DMs: “la posición, como orden de un elemento, se establece con respecto a otro en el seno de una unidad o grupo” (Montañez, 2015: 80). Their interdependence is shown by the fact that, in the same way that a DM takes a position with respect to the unit that contains it, the kind of unit also influences the textual function fulfilled by the DM (§ 4).

10 According to Halliday & Hasan (1976: 2), “a text does not CONSIST of sentences; it is REALIZED BY, or encoded in, sentences”.

composition function, which is defined in relation to the cotext (conclusion, explanation, reformulation, specification, addition, etc.). (Ferrari, 2014: 26)

The semantico-pragmatic content of a CU has a complex information structure, which must be analyzed in three different levels: (i) a level defining the presence and saliency of textual referents in the discursive memory; (ii) a topic-comment level; and (iii) a hierarchico-informational level, which articulates the CU into informationally autonomous and hierarchized information units (Ferrari, 2014: 37). For the purpose of our research, we will focus on this third dimension, that is to say, on the study of the articulation of texts into information units (henceforth, IU), “whose purpose is to group together and hierarchize the semantic content of the CU” (Ferrari, 2014: 26).

■ 4 The Basel model for utterance segmentation

From the point of view we adopt in this paper, communication must be understood as an intentional act with a definite purpose. Speakers construct their texts following strategies adapted to their aims (cf. Rath, 1979: 76; Antos, 1982: 91–99; Bührig, 1996: 79–80) and use their metapragmatic consciousness to select the formulation that better adjusts to the effect they want to achieve (Portolés, 2004: 27). The choices made by speakers do not just concern the grammar (syntax, morphology) and vocabulary they use in their utterances to construct propositional content. They also refer to how this content is sequenced and distributed in the IUs of which these utterances (and, therefore, the text) are made up. The organization of propositional meaning is never arbitrary, since it accommodates to the strategy designed by the speaker in view of the recipient’s expectations. As Portolés (2010: 283–284) remarks,

Los seres humanos organizamos el discurso de forma que se acomode a los conocimientos contextuales de nuestros interlocutores en el momento de la enunciación [...] Dicho con otras palabras, los hablantes al organizar un discurso no sólo tenemos en cuenta aquello que queremos comunicar, sino también los estados mentales que preveemos en nuestros interlocutores, si desconocen –pongamos por caso– lo que les vamos a contar, si tienen una noticia previa o si se han hecho una idea equivocada de lo que, en realidad, ha sucedido.

Thus, a speaker not only provides his interlocutors with the amount of information that they need at each moment of the communication process; he also does it in a way that proves the most convenient for his purposes.

He organizes the data that he wants to present and arranges them in text as a sequence of information blocks. To help his interlocutors interpret the relevance of each block for text progression, the speaker resorts to different devices with which he establishes grammatical cohesion as well as informational hierarchy.

In line with this, the Basel model for text segmentation considers that the structuring unit of the utterance is the IU (Ferrari / Borreguero, 2015: 59). An utterance may contain a single IU or be composed of several IUs; in the latter case, the IUs create a hierarchy in which the unit known as the *nucleus* is placed in the foreground: “it is the Nucleus that defines the illocutionary force and the textual function of the Utterance that contains it” (Ferrari, 2014: 38). This nucleus may be accompanied by two units belonging to the informational background of the utterance: “the Frame, which precedes the Nucleus, and the Appendix, which accompanies Nucleus, Frame or also an Appendix in an inserted or consecutive position” (Ibid.). Both *frame* and *appendix* are informationally subordinate units “unable to take on the illocutionary force and textual function played by the Utterance as a whole (via the Nucleus)”.

The frame provides “the framework for the Nucleus by offering denotative content, propositional attitude content or procedural content” (Ibid.). In this way, the frame supplies the semantic coordinates for a truth-conditional interpretation or specifies “the illocutionary or textual (logical, thematic, polyphonic) *raison d’être* of the Nucleus”.

The appendix completes the content of the IU (nucleus, frame or appendix) to which it is attached. For this, it provides *a posteriori* or *in media res* indications of semantico-denotative, illocutionary or textual relevance. Unlike the nucleus, the appendix provides instructions with a local textual scope and, thus, has no direct impact on the semantico-pragmatic progression of the utterance (Ferrari, 2014: 49).

- (3) Es soll ein Solidarmodell sein, genauso wie beim geplanten Semester-ticket. // / *Das heißt*, /^{Frame} / jeder Student bezahlt, /^{Nucleus} unabhängig davon, ob er es nutzt oder nicht. /^{Appendix} //¹¹ (*Nürnberger Zeitung* 21.05.2014)
- (4) Aquest any, a més dels contactes iniciats l’any passat, hi haurà una representació de directors soviètics. // / Com Jean Renoir, /^{Frame} jo també crec en l’organització horitzontal del món, /^{Nucleus} *és a dir* que

---

11 In the Basel model, CUs are separated by a double slash, and IUs by a single slash.

un fuster de Tailàndia s'entendrà perfectament amb un Fuster d'Islàndia. /Appendix // El mateix passa amb els pintors, amb els escriptors i amb els cineastes. (*Setze* 1988)

Let us now consider how this model can be applied to the description of RMs for the purpose of this study. A few preliminary specifications must be made regarding the three kinds of IUs identified by the Basel group and their relevance for the analysis of RMs. First, RMs can only appear in subordinate IUs; in other words, they cannot take the nuclear unit on their own, since they are unable to convey the propositional meaning necessary to express an illocutionary act. This makes them different from other DMs that can be used in the same way as holophrases and, thus, constitute an utterance by themselves.¹² Second, according to the Basel authors, both frame and appendix provide “background information, in the sense that it is not directly responsible for the communicative act performed by the Utterance” (De Cesare / Borreguero, 2014: 74–75). However, as will be seen below, RMs saturating the frame unit do not just link the nuclear information of their utterance to the preceding co-text, but very often they are the only clue for the recipient to recognize its illocutionary force.¹³ Third, next to the IUs mentioned above, the Basel model identifies the *comment* (i.e. a parenthetical construction) as an autonomous CU inside the utterance that is endowed with its own illocution. The distinction between the appendix and the comment often proves irrelevant for the study of RMs irrespective of whether it is made on the grounds of punctuation or of argumentative orientation. For this reason, we will refer to all IUs attached to or inserted into other IUs as appendixes.

■ 4.1 *Das heißt* and *és a dir* in the frame unit

A reformulation always sets up a relation of cohesion between two discourse elements (words, complex phrases, clauses, sentences or paragraphs) (Garcés, 2008: 76; Robles, 2012: 167). When these elements have the status of utterances, the RM tends to take the initial position of the second member (cf. Onea / Volodina, 2009: 295; Breindl *et al.*, 2014:

12 See, for example, De Cesare & Borreguero's (2014: 73–74) reflections on the operators *it. anche*, *fr. aussi* and *sp. también* in the nuclear unit “with no additional linguistic material”.

13 As posed by Ferrari & Borreguero (2015: 139): “la creación de un Marco es un modo para explicitar un contenido como trasfondo sobre el que el Núcleo asume su específico valor pragmático”.

1142), thus generating what Portolés (2007: 30) and Llopis (2016: 241) call a sort of text deixis (cf. Breindl *et al.*, 2014: 1132). The RM links the new utterance to the previous one, while specifying the semantic relation between them.

The RM in the frame unit provides three kinds of instructions for the recipient of the text: first, it presents the new CU (in other words, the utterance it initiates) as the continuation of a previous CU, which becomes partially or totally replaced by it. Second, it specifies in which way the propositional content of the second CU has to be understood with relation to the first CU (as an explanation, an identification of a textual reference, a specification, a correction, an illustration or a summary of it). And third, it introduces the second part of the reformulation as the nucleus of the new utterance. In doing so, it foregrounds its propositional content and presents it as a relevant issue for the argumentation developed in the text. In this sense, both *das heißt* and *és a dir* function somewhat like focus particles.

- (5) Soldaten sind keine Mörder. Jedenfalls nicht in einem Land, dessen Armee keine Angriffskriege führen darf. So steht es im Grundgesetz der Bundesrepublik. // / *Das heißt*: /^{Frame} Unseren Soldaten sind nur Verteidigungs- und Friedenseinsätze erlaubt. /^{Nucleus} // (*Die Zeit* 01.05.2014)
- (6) “A Guatemala mana l'exèrcit”, va dir ahir a Madrid el cap guerriller Rodrigo Asturias. // / *És a dir*, /^{Frame} no mana Cerezo i sí els EUA. /^{Nucleus} // (*Diari de Barcelona* 1987)

The focal function of these two RMs becomes especially manifest when they are used to introduce the summary of the propositional content presented in the previous utterances. In such case, the new formulation does not just gather and encapsulate prior information; it is also the culmination of a chain of data leading to a conclusion. For this reason, it is not unusual to find RM in this position in written argumentative texts¹⁴ introducing the (subjective) conclusion to which the speaker wants to lead his interlocutors.

- (7) Die Menschen im Wissenschaftsbetrieb sollen ihr Leben nach der Laufzeit von Forschungsprojekten und Fördermitteln richten. Das ist unwürdig- und es kann nicht funktionieren: Gute Wissenschaft braucht gute Arbeitsbedingungen. // / *Das heißt*: /^{Frame} Dauerstellen

---

14 Many of the examples presented in this study come from newspaper opinion columns.

für Daueraufgaben und sichere Stellen während der Doktorarbeit oder Habilitation. /^{Nucleus} // (*Süddeutsche Zeitung* 09.06.2015)

- (8) Les obres literàries més traduïdes al castellà provenen de l'anglès, seguides de les del francès, l'alemany i l'italià. Per exemple, mentre que l'any 1982 es van traduir de l'anglès al castellà 3.863 obres, l'any passat la xifra va augmentar a 4.625. Però a la pregunta a Milagros del Corral, secretària de la Federació del Gremi d'Editors d'Espanya, de quantes obres es traduïen del castellà a altres idiomes, no va poder donar xifres, però va dir que “moltes menys”. // / *És a dir*, /^{Frame} els editors espanyols vénen a la fira del llibre de Frankfurt sobretot a comprar drets d'autor i en molta menys mesura a vendre. /^{Nucleus} // (*Diari de Barcelona* 1987)

Not all the typical functions of explicative RMs (Garcés, 2008: 113; Robles, 2012: 172) occur in this position (at least, in written texts). Next to recapitulations, *das heißt* and *és a dir* are commonly used to introduce explanations when they saturate the frame unit.

- (9) Die Kultusministerkonferenz legt die Termine für die Sommerferien für alle Bundesländer fest – und zwar immer über einen Zeitraum von sechs Jahren im Voraus. Um Staus, volle Züge und ausgebuchte Urlaubsquartiere zu vermeiden, nehmen 14 der 16 Länder an einem sogenannten rollierenden System teil. // / *Das heißt*, /^{Frame} der Beginn der sechswöchigen Sommerferien verschiebt sich von Jahr zu Jahr. /^{Nucleus} // (*Hannoversche Allgemeine* 12.06.2014)
- (10) La novel·la negra elimina problemes plantejant el mecanisme de manera directa. // / *És a dir*, /^{Frame} A ha d'aclarir X pels motius més insospitats i inversemblants. /^{Nucleus} // (*El Temps* 1986)

Operations such as definition, identification of a textual referent or metonymic denomination are scarcely found in the analyzed corpus.

■ 4.2 *Das heißt* and *és a dir* in the appendix unit

Like the frame, the appendix is a subordinate component that conveys background information. Unlike it, it has a very reduced scope¹⁵ and does

15 As Ferrari & Borreguero (2015: 150) remark, “donde la estructura global del Enunciado permite la elección, la presentación de una información como Apéndice puede responder justamente a la voluntad de circunscribir localmente sus efecto semántico-pragmáticos”.

not collaborate in guaranteeing the continuity and coherence of the text in the way a frame does.

From a communicative point of view, the Basel authors link the appendix unit to two crucial operations: “Firstly, it may be exploited for modalising and correcting content in the Utterance without, however, modifying the balance of the text” (Ferrari, 2014: 49). With regard to the use of RMs in the appendix unit, this becomes especially manifest when the appendix attaches to a frame or to the nuclear element that functions as the topic of the utterance. In such case, the creation of an appendix generates a well-delimited hierarchical structure that allows the speaker to introduce necessary information without adding syntactic complexity to the sentence (Ferrari / Borreguero, 2015: 152).

- (11) // / Sämtliche Jubiläumsfahrer, /^{Nucleus-} *d. h.* alle, welche das Iron Bike Race bereits zum zehnten Mal absolviert haben, /^{Appendix} werden speziell geehrt werden. /^{-Nucleus} // (*Die Südschweiz* 22.09.2006)
- (12) // / Els de dalt, /^{Nucleus-} *és a dir*, els que paguen, /^{Appendix} no donen l’abast, /^{Nucleus} i molt menys quan hi ha persones que es dediquen a pidolar el poc que tenen. /^{Appendix} // (*Pa de Cera* 1985)

And, “secondly, the choice of Appendix is an ideal strategy for ensuring [...] that the reader has fully understood the content of the Utterance” (Ferrari, 2014: 49). This operation can assist a lexical understanding or an encyclopedic understanding, as in (13–14), where the speaker recalls certain denotative information that may not be present in the mind of the recipient.

- (13) // / Manche Proteine /^{Nucleus-} (Eiweiße) /^{Appendix} denaturieren bei 40 Grad Celsius, /^{-Nucleus} *das heißt*, sie verändern ihre Struktur. /^{Appendix} // (*Mannheimer Morgen* 22.11.2008)
- (14) // / La paraula làser és l’acrònim de l’expressió anglesa “Light amplification by stimulated emission of radiation”, /^{Nucleus} *és a dir*, l’amplificació de la llum mitjançant l’emissió estimulada de radiacions. /^{Appendix} // (*Avui* 1988)

These two functions can be fulfilled by appendixes introduced by a RM in any utterance position. However, it is characteristic that long reformulated segments appear in the right margin of the utterance, rather than attached to the frame or inserted into the nucleus.

- (15) // / Die AUA ist ein klassischer Hub-Carrier, /^{Nucleus} *das heißt*, sie bedient von einem Punkt aus ihr Streckennetz und nimmt dort auch eigene Umsteiger sowie jene von Partner-Airlines auf. /^{Appendix} // (*Die Presse* 04.12.2014)
- (16) // / L'Abedul és un restaurant de cuina natural, /^{Nucleus} *és a dir*, de carns a la brasa i amb salses de pebre verd o de roquefort, de peixos blancs a la basca, al forn o a la marinera, /^{Appendix1} i de no gaires complicacions. /^{Appendix2} // (*Avui* 1988)

When an appendix opened by a RM attaches to the frame of the utterance, it adds further information about the instructions contained in it.¹⁶ This can be done in two ways: either the appendix identifies a textual referent or it restricts the validity of the circumstances expressed by the frame, as in the following examples:

- (17) // / Was die Einführung des Abiturs nach zwölf Jahren betrifft, /^{Frame} *d.h.* genauer die KMK-gemäße Einführung des Abiturs nach zwölf Schuljahren nach Auslaufen der Übergangsbestimmung für die neuen Bundesländer, /^{Appendix} so gibt es in der Sache keinen Unterschied zwischen den Vorstellungen der Landesregierung und dem Gesetzentwurf der CDU. /^{Nucleus} // (*Sitzungsprotokoll Landtag Mecklenburg-Vorpommern* 28.06.2001)
- (18) // / Cada dia que passa amb el boicot pràctic dels Estats Units cap a Contadora, /^{Frame} *és a dir*, cap a al solució del diàleg, /^{Appendix} el tema de Nicaragua resta més bloquejat. /^{Nucleus} // (*El Temps* 1986)

Here, the presence of the RM points out that the content of the appendix has to be interpreted as background, secondary data with respect to the main line of the progression of the text, that is to say, it is not part of its main pillar information (cf. De Cesare / Borreguero, 2014: 80).

An appendix opened by a RM can also be connected (either inserted into or attached) to the nucleus of the utterance. The samples we have

16 A frame saturated by a RM cannot take an appendix due to its lack of propositional meaning. When such frame is followed by another IU not corresponding to the nucleus, we must conclude that the CU hosts two coordinated frames. See, for example: “La nit del 9 de juliol de 1884, es va produir un incendi que, a més d’altres danys, va reduir a cendres seixanta-dues banderes. // / *Es a dir*, /^{Frame1} segons l’esmentat Jaume Torrents, /^{Frame2} el foc va destruir les nostres banderes.” /^{Nucleus} // (*Vexil·la Catalana* 1985)

collected seem to suggest that the placement of such an appendix within the nucleus or after it does not necessarily correlate with the length of the reformulated segment; it is also related to the newness of the information introduced by the RM.¹⁷ Thus, reformulations placed inside the nucleus of an utterance tend to have a more restricted scope and do not contribute to the dynamics of text progression.

- (19) // / 90 Prozent aller Pfänder werden binnen kurzer Zeit /^{Nucleus-} – *das heißt* meistens innerhalb von vier Monaten – /^{Appendix} wieder eingelöst. /^{-Nucleus} // (*Mannheimer Morgen* 20.12.2008)
- (20) // / Denn dort, /^{Nucleus-} *das heißt* in der aus Geldmangel geschlossenen türkischen Bibliothek, /^{Appendix} wird am 27. August eine Ausstellung mit türkischen und deutschen Künstlern eröffnet. /^{-Nucleus} // (*Die Tageszeitung* 29.07.2004)
- (21) // / La necessitat de col·laboració i el fet que fins gairebé els divuit anys la miopia no és estable /^{Nucleus-} –*és a dir* que pot continuar augmentant– /^{Appendix} fan que aquesta només sigui una operació possible en persones de més de divuit o vint anys. /^{-Nucleus} // (*Avui* 1988)

On the contrary, reformulations following the nucleus usually convey information that the recipient probably cannot derive from the content of the previous IUs.¹⁸ Appendixes in this position can express relevant indications for the interpretation of the transition to the next CU or, even, to host focused discourse segments (§ 4.1).

- (22) // / Angespornt durch die guten Rückmeldungen /^{Frame} möchte die Projektgruppe ihr Programm auch tageweise anbieten, /^{Nucleus} *das heißt* als Ausflugsprogramm für Schulen der Umgebung. /^{Appendix} // (*Niederösterreichische Nachrichten* 17.07.2014)
- (23) // / Funciona perquè les dues parts posen bona voluntat perquè funcioni, /^{Nucleus} *és a dir*, per salvar l'obstacle que representen les diferències de cultura i mentalitat. /^{Appendix} // (*Avui* 1988)

¹⁷ However, this is just a preliminary conclusion, which will need further supporting evidence.

¹⁸ Ferrari & Borreguero (2015: 154) also support this idea by stating that “cuando el Apéndice está vinculado a un Núcleo, el paso de la posición intercalada a la posición adyacente al final del Enunciado se traduce [...] en un incremento de su dinamismo comunicativo”.

Finally, an appendix initiated by a RM can be attached to another appendix. In such case, the second appendix provides a further specification of the content of the first one and facilitates its interpretation.

- (24) // / Alle drei Namen sind -hêm-Namen /^{Nucleus}(niederdeutsch für Heim, /^{Appendix} *d.h.* „Siedlung“). /^{Appendix} // (*Braunschweiger Zeitung* 04.01.2013)
- (25) // / Jo, /^{Nucleus}- des que escric als diaris, /^{Appendix} / *és a dir*, ara farà deu anys, /^{Appendix} aquest poder només l'he exercit una vegada contra una pel·lícula espanyola. /^{-Nucleus} // (*Setze* 1988)

The use of two concatenated appendixes can generate very elaborate textual structures. In this way, the willingness of the speaker to direct his interlocutors to certain conclusions becomes manifest. All in all, this seems to be the least frequent position for appendixes containing RMs, since very few of the utterances that we have examined host such structures.

- (26) // / Sie waren von der Ausstattung beeindruckt, /^{Nucleus} insbesondere aber von den “kleinen” Klassen, /^{Appendix} *das heißt* 30 Schüler hier in Deutschland gegenüber etwa 50 Schülern in China. /^{Appendix} // (*Mannheimer Morgen* 25.08.2004)

■ 5 Conclusions

In the introduction to this paper, we stated that the distribution and organization of information in utterances cannot be seen as a subsidiary aspect of the use of DMs in texts (especially with regard to written discourse). Through the reflections provided in sections 2 and 3 and the analysis of *das heißt* and *és a dir* presented in section 4, we have offered evidence for the fact that a comprehensive account of DMs must include a level of linguistic structuring that goes beyond grammar. In this sense, the Basel model for discourse segmentation has proved valid for the purpose of explaining reformulation as an information packaging mechanism. Reformulations allow speakers to sequence the propositional content of their utterances and present it as a set of hierarchically organized information units.

This study has produced preliminary results that a major research will have to confirm. However, some first conclusions can be drawn about the benefits of using a model of discourse units for the description of DMs

and about the validity of the Basel model for the contrastive analysis of RMs in a Germanic and a Romance language:

1. The definition of text as a pragmatic entity consisting of communicative units forces us to search for motivations for the use of DMs other than the ones described by linguistic analyses based on grammatical relations.

2. Whereas reformulation can be satisfactorily described as a self-repair mechanism in spoken language, its use in written discourse is better defined as an information packaging mechanism through which a speaker distributes the propositional content of his utterances and organizes it hierarchically into two informative levels.

3. The IUs described by the Basel model prove valid for the segmentation of discourse for the purpose of this research. Reformulations are always found in informatively subordinate segments that remain outside the utterance core structure and provide instructions for the interpretation of the main pillar information. The instructions expressed by the IUs frame and appendix do not just differ in content but also in scope.

4. The kind of IU on which a RM operates and its position inside or next to it seems to have an influence on the metalinguistic functions fulfilled by the RM. From the evidence collected, it cannot be definitely established if certain functions correlate with specific positions. It is manifest, though, that the presence of *das heißt* and *és a dir* in the frame unit favors an argumentative (conclusive) interpretation of the segment it initiates and characterizes it as especially relevant for text progression. Furthermore, metalinguistic functions such as defining, specifying a textual referent or illustrating seem to be more frequent in the appendix unit than in the frame.

5. The position of an appendix initiated by a RM with respect to the IU to which it attaches does not just correlate with its more or less reduced scope. It also seems to provide clues about the block of information it precedes in terms of its newness and expectability.

All in all, our findings show some tendencies that will have to be confirmed by further empirical evidence. For that reason, we stick to Borreguero's (2014) understanding of the loose relation between DMs, utterance position and discourse function:

We do not presuppose that position determines function because we do not believe that strict determination relationships rule language structure. We only suggest that a particular position favors the development of certain discourse functions, because different positions in the Utterance have different scopes and this difference in scope contributes to the acquisition and consolidation of certain functions. (Borreguero, 2014: 361) ■

■ Bibliography

- Altmann, Hans (1981): *Formen der Herausstellung im Deutschen*, Tübingen: Niemeyer.
- / Hofmann, Ute (2008): *Topologie fürs Examen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Antos, Gerd (1982): *Grundlagen einer Theorie des Formulierens*, Tübingen: Niemeyer.
- Auer, Peter (1997): «Formen und Funktionen der Vor-Vorfeldbesetzung im gesprochenen Deutsch», in: Schlobinski, Peter (ed.): *Syntax des gesprochenen Deutsch*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 55–91.
- (2006): «Increments and more. Anmerkungen zur augenblicklichen Diskussion über die Erweiterbarkeit von Turnkonstruktionseinheiten», in: Deppermann, Arnulf *et al.* (eds.): *Grammatik und Interaktion*, Tübingen: Narr, 279–294.
- / Günthner, Susanne (2005): «Die Entstehung von Diskursmarkern im Deutschen: ein Fall von Grammatikalisierung?», in: Leuschner, Torsten *et al.* (eds.): *Grammatikalisierung im Deutschen*, Berlin / New York: de Gruyter, 335–362.
- Averintseva, Maria (2007): «Links und rechts vom Satz: Satzperipherien im Deutschen und ihre Rolle im Diskurs», in: Tarvas, Mari *et al.* (eds.): *Linguistik und Didaktik*, Tallin: TLÜ Kirjastus, 141–153.
- (2009): *Rechte Satzperipherie im Diskurs: die NP-Rechtsversetzung im Deutschen*, Tübingen: Stauffenburg.
- Bach, Carme (2017, in press): «Les marqueurs de reformulation paraphrastique du catalan: une classe homogène», *Pragmalingüística* 25.
- Borreguero, Margarita (2014): «Left periphery in discourse. Frame units and discourse markers», in: Dufter, Andreas / de Toledo, Álvaro (eds.): *Left sentence peripheries in Spanish*, Amsterdam: Benjamins, 345–382.
- Breindl, Eva *et al.* (2014): *Handbuch der deutschen Konnektoren*, v. 2, Berlin / Boston: de Gruyter.
- Brinton, Laurel J. (1996): *Pragmatic markers in English: grammaticalization and discourse functions*, Berlin / New York: de Gruyter.
- Bühlig, Kristin (1996): *Reformulierende Handlungen*, Tübingen: Narr.

- Chafe, Wallace (1976): «Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view», in: Li, Charles (ed.): *Subject and topic*, New York: Academic Press, 25–56.
- Cuenca, M. Josep (2006): *La connexió i els connectors*, Vic: Eumo.
- (2017): «Connectors gramaticals i connectors lèxics en la construcció discursiva del debat parlamentari», *Zeitschrift für Katalanistik* 30, 99–121.
- Dalmas, Martine (1993): «Nachgestelltes in der deutschen Verbalgruppe», in: Marillier, Jean-François (ed.): *Satzanfang-Satzende*, Tübingen: Narr, 205–218.
- De Cesare, Anna-Maria / Borreguero, Margarita (2014): «The contribution fo the Basel model to the description of polyfunctional discourse markers», in Pons (ed.), 55–94.
- Del Saz, Milagros (2007): *English discourse markers of reformulation*, Bern: Lang.
- Diedrichsen, Elke (2017): «Pleonasm in particle verb constructions in German», in: Nolan, Brian / Diedrichsen, Elke (eds.): *Argument realisation in complex predicates and complex events*, Amsterdam: Benjamins, 43–77.
- Estellés, Maria (2011): *Gramaticalización y paradigmas*, Frankfurt a. M.: Lang.
- Ferrari, Angela (2014): «The Basel model for paragraph segmentation», in Pons (ed.), 23–53.
- / Borreguero, Margarita (2015): *La interfaz lengua-texto. Un modelo de estructura informativa*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- Fiehler, Reinhard (2004): *Eigenschaften gesprochener Sprache*, Tübingen: Narr.
- Finegan, Edward (2015): *Language. Its structure and use*, Stamford: Cengage.
- Fraser, Bruce (1996): «Pragmatic markers», *Pragmatics* 6, 167–190.
- Garcés, M. Pilar (2008): *La organización del discurso: marcadores de ordenación y de reformulación*, Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert.
- Gohl, Christine / Günthner, Susanne (1999): «Grammatikalisierung von *weil* als Diskursmarker in der gesprochenen Sprache», *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 18, 39–75.
- Halliday, M.A.K. / Hasan, Ruqaiya (1976): *Cohesion in English*, London / New York: Longman.
- Imo, Wolfgang (2012): «Wortart Diskursmarker?», in: Rothstein, Björn (ed.): *Nicht-flektierende Wortarten*, Berlin: de Gruyter, 48–88.
- (2013): *Sprache in Interaktion*, Berlin / Boston: de Gruyter.

- Institut d'Estudis Catalans (ed.): «Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana» (CTILC), <<http://ctilc.iec.cat>> [28.02.2017].
- Institut für Deutsche Sprache (ed.): «Deutsches Referenzkorpus» (DeReKo), <<https://cosmas2.ids-mannheim.de>> [28.02.2017].
- Krifka, Manfred / Musan, Renate (2012): «Information structure: overview and linguistic issues», in: Krifka, Manfred / Musan, Renate (eds.): *The expression of information structure*, Berlin / Boston: de Gruyter, 1–43.
- Lambrecht, Knud (1994): *Information structure and sentence form*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2001): «Dislocation», in: Haspelmath, Martin (ed.): *Language typology and language universals*, v. 2, Berlin / Boston: de Gruyter, 1050–1078.
- Lehmann, Christian (2008): «Information structure and grammaticalization», in: Seoane, Elena / López, M. José (eds.): *Theoretical and empirical issues in grammaticalization*, Amsterdam: Benjamins, 207–229.
- Llamas, Carmen (2010): «Los marcadores del discurso y su sintaxis», in Loureda / Acín (eds.), 183–239.
- Llopis, Ana (2016): «Significado y funciones de los marcadores discursivos», *Verba* 43, 227–264.
- Loureda, Óscar / Acín, Esperanza (eds.) (2010): *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*, Madrid: Arco Libros.
- Martín Zorraquino, M. Antonia (1994): «Gramática del discurso. Los llamados marcadores del discurso», in: *Actas del congreso de la lengua española. Sevilla 7–10.10.1992*, Madrid: Instituto Cervantes, 709–720.
- (2008): «Los marcadores del discurso desde el punto de vista gramatical», in: Martín Zorraquino, M. Antonia / Montolío, Estrella (eds.): *Los marcadores del discurso. Teoría y análisis*, Madrid: Arco Libros, 19–53.
- / Portolés, José (1999): «Los marcadores del discurso», in: Bosque, Ignacio / Demonte, Violeta (eds.): *Gramática descriptiva de la lengua española*, v. 3, Madrid: Espasa-Calpe, 4051–4213.
- Meyer-Hermann, Reinhard (1976): «Metakommunikation», *Linguistik und Didaktik* 7, 83–86.
- Montañez, Marta (2015): *Marcadores discursivos conversacionales y posición final*, València: Universitat de València.
- Montolío, Estrella (2008): *Conectores de la lengua escrita*, Barcelona: Ariel.
- Onea, Edgar / Volodina, Anna (2009): «Der Schein trägt nämlich», *Linguistische Berichte* 219, 291–321.

- Pasch, Renate *et al.* (2003): *Handbuch der deutschen Konnektoren*, Berlin / Boston: de Gruyter.
- Pons, Salvador (ed.) (2014a): *Discourse segmentation in Romance languages*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- (2014b): «Models of discourse segmentation in Romance languages», in Pons (ed.), 1–21.
- Portolés, José (2004): *Pragmática para hispanistas*, Madrid: Síntesis.
- (2007): *Marcadores del discurso*, Barcelona: Ariel.
- (2010): «Los marcadores del discurso y la estructura informativa», in Loureda / Acín (eds.), 281–325.
- Rath, Rainer (1979): *Kommunikationspraxis*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Robles, Ferran (2012): «Los marcadores de reformulación alemanes: estudio preliminar», *Revista de Filología Alemana* 20, 159–179.
- (2016): «Metadiskurs und Phraseologie: phrasale Formulierungsmarker im Deutschen und Katalanischen», *Zeitschrift für Katalanistik* 29, 59–79.
- Schwitalla, Johannes (2012): *Gesprochenes Deutsch*, Berlin: Schmidt.
- Selting, Margret (1994): «Konstruktionen am Satzrand interaktive Ressource in natürlichen Gesprächen», in: Haftka, Brigitta (ed.): *Was determiniert Wortstellungsvariation?*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 299–318.
- Thim-Mabrey, Christiane (1988): «Satzadverbialia und andere Ausdrücke im Vorvorfeld», *Deutsche Sprache* 16, 52–67.
- Vinckel, Hélène (2006): *Die diskursstrategische Bedeutung des Nachfelds im Deutschen*, Wiesbaden: DUV.
- Wöllstein, Angelika (2010): *Topologisches Satzmodell*, Heidelberg: Winter.
- Zifonun, Gisela *et al.* (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*, v. 2, Berlin: de Gruyter.

■ Ferran Robles i Sabater, Universitat de València, Institut Interuniversitari de Llengües Modernes Aplicades / Departament de Filologia anglesa i Alemanya, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <ferran.robles@uv.es>.

Die Grammatikalisierung von lat. HOMO im Katalanischen, Spanischen und Französischen

Sarah Feryal Gemicioğlu (Bochum)

Summary: Grammaticalization of indefinite pronouns through human nouns (e.g. HOMO, PERSONA) is a very common path within the Romance languages. Catalan also knows the grammaticalization of HOMO to an indefinite pronoun (although it is used more often in rather formal texts and depicts a marked use in other texts), while today's Catalan uses other strategies such as the *passiva reflexa* and third person plural. Well then, what have been the individual stages in the different languages? Why did Spanish start to use other strategies although the first steps of the HOMO-grammaticalization can be proved in medieval Spanish?

This article is the product of a comparative corpus study. The period that has been studied is the 13th century. We want to show the state of the grammaticalization in Catalan, Spanish and French within that very period, demonstrate differences regarding the context (assertive vs. non-assertive), the syntactic position and modifications, and give a possible explication for the stopped HOMO-grammaticalization in Spanish.

Keywords: Human impersonal pronouns, grammaticalization, Spanish, French, Catalan, 13th century, HOMO ■

■ 1 Einführung

Allgemeine menschliche Substantive sind in generischer Verwendung weit verbreitet, so Mihatsch (2015a: 591), die in diesen Verwendungen einen „typischen Ausgangspunkt der Grammatikalisierung unpersönlicher Pronomina“ sieht. Ein solcher Prozess ist die Grammatikalisierung von HOMO zu unpersönlichen menschlichen Pronomen (UMP¹), die in diesem Aufsatz für das Katalanische, Spanische und Französische genauer in Augenschein genommen wird. Im Französischen ist hieraus das UMP *on*, also ein indefiniter (nicht) referenzieller Gebrauch, entstanden. Daneben hat sich auch noch ein definiter referenzieller Gebrauch entwickelt, der in diesem Aufsatz jedoch nicht weiter thematisiert wird. Im Katalanischen findet sich

---

1 Zur Terminologie „unpersönliches menschliches Pronomen“ s. Gemicioğlu (2017).

heute das UMP *hom*,² das aber stark distanzsprachlich markiert ist. Das Spanische kennt heute kein unpersönliches menschliches Pronomen, das sich aus HOMO entwickelt hat. Hier wird auf andere Strategien zurückgegriffen, so beispielsweise unpersönliche Strukturen mit *se* („*se impersonal*“), *uno* oder die dritte Person Plural. Der Umstand, dass es heute kein UMP aus HOMO im Spanischen gibt, sagt natürlich nichts darüber aus, wie es in älteren Sprachstufen aussah. Im Altspanischen ist dieser Sprachwandelprozess belegt. Da sich bereits im 13. Jahrhundert Belege für einen unpersönlichen Gebrauch aus HOMO im Katalanischen, im Spanischen und im Französischen finden, wird der Gebrauch in diesen drei Sprachen gegenübergestellt (§ 4). Dabei wird auf Untersuchungsergebnisse der Korpusanalyse aus Gemicioglu (2017) zurückgegriffen, in der die unterschiedlichen für den Grammatikalisierungsprozess von HOMO wichtigen Indikatoren (so z.B. die syntaktische Position, die Modifikation etc.³) herausgearbeitet werden, die jeweils für sich alleine, aber gerade auch in Korrelation Aufschlüsse über den Grammatikalisierungsgrad der einzelnen untersuchten Belege geben können. Die Daten aus der Klassifizierung von 3628 mittels dieser Indikatoren untersuchten Belegen geben ein deutliches Bild vom Grammatikalisierungsstand von frz. *on*, kat. *hom* und span. *omne* im 13. Jahrhundert und verdeutlichen, dass es bereits zu diesem frühen Sprachstand strukturelle Unterschiede gibt. Gerade hinsichtlich des Abbruchs der spanischen HOMO-Grammatikalisierung lassen sich aus den Ergebnissen dieser Korpusstudie zentrale Rückschlüsse ziehen, die in § 4 thematisiert werden. Bevor jedoch die strukturellen Unterschiede betrachtet werden, wird zunächst der Grammatikalisierungspfad abgebildet und werden die zentralen morphosyntaktischen Entwicklungen dargestellt, die mit den einzelnen Grammatikalisierungsstufen einhergehen und die in den in der Klassifizierung erfassten Indikatoren für den Grammatikalisierungsstand aufgehen.

---

2 Natürlich zeigt sich zu Beginn der Grammatikalisierung eine starke Schwankung hinsichtlich der Graphie. Für das frz. UMP wird in diesem Aufsatz die Graphie <on> genutzt, für das katalanische UMP <hom> und für das vermeintliche spanische UMP <omne>.

3 Siehe hierzu die Erläuterungen in § 2 dieses Aufsatzes zur Grammatikalisierung und jene zur Klassifizierung und ihren Kategorien in § 3.

■ 2 Die Grammatikalisierung von HOMO:
Der Grammatikalisierungspfad

Der heutige Gebrauch der Pronomen aus HOMO ist breit untersucht, vor allem natürlich für das französische *on*, vgl. u.a. Blanche-Benveniste (1987; 2003), Geckeler (2004), aber auch kontrastiv finden sich einige Studien, so z. B. Bertrand (2002) und Egerland (2003) oder Mihatsch (2015b), um nur einige zu nennen. Die Grammatikalisierungsgeschichte des lat. HOMO zum UMP findet sich ebenso in zahlreichen Aufsätzen und Monographien untersucht, für die französische Entwicklung ist hier sicherlich die Arbeit von Welton-Lair (1999) als zentral hervorzuheben. Giacalone Ramat / Sansò (2007a) leisten für den Blick auf das Altitalienische wichtige Arbeit, gehen aber gleichwohl auf den allgemeinen Grammatikalisierungspfad ein, ebenso in Giacalone Ramat / Sansò (2007b; 2010). In den letztgenannten Beiträgen zeichnen sie ferner den Verbreitungsrahmen von *man*-Konstruktionen und verdeutlichen so, dass es sich, wie anfangs angemerkt, um eine allgemeine, nicht einzelsprachliche Entwicklung handelt. Für das Spanische seien hier Brown (1931) und Company Company / Pozas Loyo (2009) angeführt.

Die Grammatikalisierung von HOMO umfasst drei Stufen, die Giacalone Ramat / Sansò wie folgt schematisch darstellen:

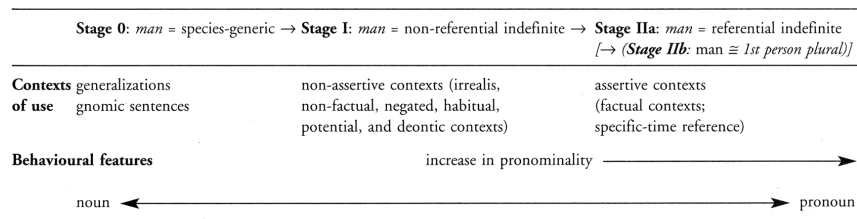

Abb. 1: Der Grammatikalisierungspfad von *man* zum UMP
(Giacalone Ramat / Sansò, 2007a: 75).

Das Schema gibt zwei Grammatikalisierungspfade wieder, jenen zu einem indefiniten referenziellen Gebrauch in Stufe IIa (also die Grammatikalisierung des UMP), der Gegenstand dieses Aufsatzes ist, und jenen zu einem definiten referenziellen Gebrauch in Stufe IIb, der hier nicht weiter betrachtet wird. Der Ausgangspunkt der Grammatikalisierung zum UMP findet sich im artgenerischen Gebrauch von HOMO, also jenem Gebrauch, der auf die gesamte Menschheit, die Spezies Mensch referiert:

- (1) De ço dixè sancto Paulo in soa predicança / Ke *l'omo* debia vive con grande temperança (*Sermone*, zit. in Giacalone Ramat / Sansò, 2007a: 69)⁴
 'Therefore Saint Paul says in his sermon that *man / one* should live with great moderation' (Übersetzung aus Giacalone Ramat / Sansò, 2007a: 69)

Der Umstand, dass hier auch eine indefinite nicht referenzielle Lesart denkbar ist, verdeutlicht, dass eine Einordnung nicht immer eindeutig möglich ist. Im folgenden Beispiel ist hingegen kein artgenerischer Gebrauch denkbar, es handelt sich um einen indefiniten nicht referenziellen Gebrauch:

- (2) Sacciate cha fo in Aquila una granne carestia; / Vinti solli la coppa dello grano valia, / Et *l'omo* non trovavane quanto ne volia (*Cronaca Aquilana rimata*, zit. in Giacalone Ramat / Sansò, 2007a: 70)
 'I want you to know that in Aquila there was a severe famine. A cup of grain cost 20 soldi, and *one* could not find as much as one wanted' (Übersetzung aus Giacalone Ramat / Sansò, 2007a: 70)

Auch dieser Gebrauch ist generisch. Die Generizität geht in der letzten Entwicklungsstufe, jenem zum indefiniten referenziellen Gebrauch, verloren:

- (3) *Man* hat letzte Woche bei uns eingebrochen. (Zifonun, 2000: 237)

Die Pronominalität nimmt dabei im Laufe der Grammatikalisierung stetig zu. Erfüllt das Nomen zu Beginn dieses Sprachwandelprozesses noch alle Eigenschaften eines Nomens wie die mögliche Markierung durch den Artikel, die mögliche Modifizierung durch Adjektive, Relativsätze etc. und die mögliche Stellung in diversen syntaktischen Positionen, so erfährt der Gebrauch von HOMO hinsichtlich all dieser Charakteristika nach und nach immer stärkere Einschränkungen. Mit Abschluss der Grammatikalisierung kann die pronominale Entwicklung aus HOMO in keiner anderen Position mehr stehen als der Subjektposition, sie kann nicht mehr modifi-

---

4 Die Hervorhebungen (kursiv) in den Beispielen aus Giacalone Ramat / Sansò (2007a) werden hier übernommen. In Giacalone Ramat / Sansò (2010) geschieht die Hervorhebung durch Unterstreichung; sie wird hier durch Kursivierung ersetzt.

ziert werden und sie wird nicht mehr vom Artikel⁵ begleitet (vgl. Giacalone Ramat / Sansò, 2007a: 72f.). Diese Entwicklungen geschehen nach und nach und sind natürlich noch nicht alle für den indefiniten nicht referenziellen Gebrauch auszumachen. Insofern ist auch ein Artikelgebrauch in eben dieser Grammatikalisierungsstufe wie in Beispiel (2) nicht selten. Hinsichtlich des Artikelgebrauchs ist jedoch gerade zu Beginn der Grammatikalisierung zu beachten, dass dieser in der frühen Sprachstufe, in die die Grammatikalisierung von HOMO im Katalanischen, im Spanischen und im Französischen fällt, selbst noch einen schwankenden Gebrauch aufweist. Verallgemeinernd lässt sich jedoch feststellen, dass im Altspanischen ab Ende des 13. Jahrhunderts der bestimmte Artikel mit konkreten Substantiven, belebten Substantiven und menschlichen Generika in Subjektposition (jener, die zentral ist für die HOMO-Grammatikalisierung) steht (vgl. Company Company, 1991; Ortiz Ciscomani, 2009: 278). Im Altfranzösischen hingegen stehen Generika artikellos (vgl. Moignet, 1973: 60; Epstein, 1995: 60), der artikellose Gebrauch muss also kein Schwund im Rahmen der Grammatikalisierung sein. Im Altkatalanischen steht der generische Gebrauch ebenso ohne Artikel (vgl. Par, 1923: 65f.).

■ 3 Zum Untersuchungskorpus

Der vorliegende Aufsatz stellt einige Untersuchungsergebnisse aus Gemicioglu (2017) vor. Hier wurden 3628 Belege analysiert. Für alle drei Untersuchungssprachen (Katalanisch, Spanisch, Französisch) ist ein eigenes Korpus angelegt und analysiert worden. Dieses besteht jeweils aus einem Rechtstext, einem didaktisch-moralischen und einem religiösen Text, allesamt förderliche Textsorten für die Entstehung von UMPs, da in diesen Handlungsanweisungen gegeben werden, die einer Allgemeingültigkeit bedürfen. Auch wenn der Textumfang nicht für die drei Untersuchungssprachen gleich gestaltet werden konnte, so ist das Verhältnis der einzelnen Texte untereinander in den drei Sprachen in etwa gleich gewichtet. In den Korpora aller drei Sprachen ist der rechtssprachliche Text der umfangreichste, gefolgt von dem didaktisch-moralischen und dem religiösen Text. Das Französische ist, wie zu Beginn angemerkt, schon weit untersucht. Es ist die Sprache, deren HOMO-Grammatikalisierung am weitesten fortgeschritten ist: Sie ist in Gänze durchlaufen. Bereits sehr früh zeigt sich hier

---

5 Das heutige französische *l'on* ist dabei als fossilisierte Verwendung des Artikels zu sehen, dem Artikel kommt hier aber keine referenzielle oder expressive Bedeutung zu.

eine hohe Grammatizität. So dient die französische Grammatikalisierung zum UMP *on* in den Betrachtungen in Gemicioglu (2017) als Blaupause für die weniger erforschten Grammatikalisierungsverläufe von HOMO im Spanischen und im Katalanischen und ist in dieser Funktion mit einem kleine-

	Wörter	Belege gesamt (absolut)	Belege gesamt auf 10.000 Wörter	Belege nur Singular (absolut)	Belege Singular auf 10.000 Wörter
Spanisch					
Prim. Part.	157.444	858	54,50	326	20,71
CeD	75.235	462	61,41	364	48,38
ESM	21.197	137	64,63	82	38,68
gesamt Spanisch	253.876	1457	57,39	772	30,41
Katalanisch					
CdT	170.679	759	44,47	699	40,95
DP	30.190	306	101,36	241	79,83
HOMIL	4.855	44	90,63	41	84,45
gesamt Korpus I Katalanisch	205.724	1109	53,91	981	47,69
CD	47.328	383	80,92	208	43,95
TG	55.821	284	50,88	259	46,40
gesamt Vergleichskorpus Katalanisch	103.149	667	64,66	467	45,27
gesamt Katalanisch	308.873	1776	57,50	1448	46,88
Französisch					
CdB	14.208	176	123,87	117	82,35
INV	11.308	144	127,34	120	106,12
VdSG	20.829	75	36,01	67	32,17
gesamt Französisch	46.345	395	85,23	304	65,59

Tab. 1: Vorkommen von HOMO im Untersuchungskorpus.

ren Untersuchungsumfang erfasst. Das Katalanische hat einen indefiniten nicht referenziellen Gebrauch grammatikalisiert. So hat das kat. *hom*, obgleich es heute – anders als das französische *on* – nicht indefinit referenziell genutzt werden kann, aber dennoch einen hohen Grammatizitätsgrad erreicht und ist in diesem konventionalisiert (auch wenn die Verwendung im heutigen Sprachgebrauch sehr stark distanzsprachlich markiert (vgl. Brumme, 1997: 235; Bartra Kaufmann, 2002: 2173) und vielleicht sogar vom Schwund bedroht ist (vgl. Giacalone Ramat / Sansò, 2007b: 115).

Aus diesem Grund findet sich für das Katalanische ein weiteres, kleineres Vergleichskorpus. Dieses enthält Texte, die nicht dem charakteristischen Nährboden (s.o.) für die hier behandelte Grammatikalisierung zuzuschreiben sind. Auf diese Weise sind weitere Rückschlüsse über den frühen Grammatikalisierungsgrad im Altkatalanischen möglich, der mutmaßlich auch schon weit vorangeschritten ist.

Tabelle 1 (auf der vorhergehenden Seite) stellt das Vorkommen der UMP-Entwicklungen aus HOMO im Untersuchungskorpus – separiert nach den einzelsprachlichen Teilkorpora – dar. Maßgeblich für die Grammatikalisierung sind die Belege, die im grammatischen Singular stehen, da diese den Sprachwandelprozess erst ermöglichen, also das Grammatikalisierungspotenzial darstellen. Die Werte der Tabelle sagen jedoch nichts dahingehend aus, wie weit die Grammatikalisierung bereits fortgeschritten ist, ob es sich also um lexikalische oder aber (teil)grammatikalisierte⁶ Belege handelt.

Da es aber nun eben der Grad der Grammatikalisierung im Katalanischen, Spanischen und Französischen war, der in Gemicioglu (2017) verglichen werden sollte, wurden alle Belege hinsichtlich ihres Grammatikalisierungsgrads klassifiziert und entweder als nicht grammatikalisiert (singular, pluralisch, Unterklasse / Teilgruppe⁷) oder (teil)grammatikalisiert ent-

6 Hier wird der Ausdruck „(teil)grammatikalisiert“ genutzt, da zu Beginn des Sprachwandelprozesses noch nicht von einem grammatikalierten Gebrauch gesprochen werden kann.

7 Als „singularisch“ wird der Verweis auf eine Einzelperson verstanden (Hervorhebungen in den Korpusbeispielen durch die Verfasserin):

(i) Sènyer dix él—, jo són vengut assí a tu axí com *hom* a qui el rey d’Aragó à tolt tot quant avia, e vul éser ton cavalier e ton soldader (*Crònica de Desclot* 3)

Vor allem in Kombination mit Modifikatoren wie *tal*, *aquel* etc. kann die NP auch als Platzhalter genutzt werden. Als „pluralisch“ werden jene Verweise eingeordnet, die die Menschen umfassen, aber eben nicht die Gattung Mensch bzw. die Menschheit:

(ii) Ca si uos perdonaredes a *los ombres* sos pecados, perdonara a uos uuestro Padre celestial uuestros pecados (*Evangelio de San Mateo* 91)

Auch Mihatsch (2015a: 592) macht hier einen Unterschied zum artgenerischen Gebrauch. Sie sieht in der Verwendung im Plural in der Bedeutung ‚Leute‘ eine Referenz auf „eine spatiotemporal vage abgegrenzte Gesamtheit [...], nicht aber auf die globale Klasse Menschheit“, was ein „verwandter, aber referenziell anders gelagerter Gebrauch“ sei. Unter dem Lemma „Unterklasse / Teilgruppe“ finden sich alle Belege wieder, die auf eine bestimmte oder unbestimmte Zahl an Menschen referieren oder auf eine Unterklasse der Gattung Mensch, z.B. „*hom de peu*“:

sprechend den Grammatikalisierungsstufen nach Giacalone Ramat / Sansò (2007b) erfasst (a1: artgenerisch; a2: indefinit nicht referenziell; b: indefinit referenziell). Auch aus der Belegverteilung zwischen den lexikalischen und den (teil)grammatikalisierten Belegen können so Rückschlüsse auf den Grad der Grammatikalisierung und die Verbreitung der (teil)grammatikalisierten Belege gezogen werden. Ferner sind entsprechend den oben angesprochenen Indikatoren weitere Klassifizierungskategorien abgebildet, die maßgeblich für die Visualisierung des Grammatikalisierungsgrades sind, so u.a. der vorhandene bzw. nicht vorhandene Artikel, weitere etwaige Modifikatoren und die syntaktische Position.

■ 4 Untersuchungsergebnisse

	Spanisch			Katalanisch					Französisch		
	Prim. Part.	CeD	ESM	CdT	DP	HO MIL	CD	TG	CdB	INV	VdSG
singularisch	13,91	17,15	16,04	21,44	20,21	28,84	29,37	4,84	24,63	10,61	15,84
pluralisch	22,93	6,38	14,62	0,82	7,62	4,12	0,85	3,40	2,11	11,50	0,48
Unt./Teilgr	11,12	20,74	16,04	3,05	22,19	2,06	36,34	2,69	36,60	9,73	3,84
a1	5,21	10,63	17,46	0,18	19,87	24,72	0,00	15,41	0,00	1,77	0,96
a2	1,33	6,51	0,47	18,92	30,14	30,90	9,30	24,54	59,83	93,74	6,72
b	0,00	0,00	0,00	0,00	0,66	0,00	5,07	0,00	0,70	0,00	7,20

Tab. 2: Grammatikalisierungsgrad in Abhängigkeit von Sprache und Text (Gemicioglu, 2107).

Im Folgenden werden einige Ergebnisse aus der Korpusanalyse aus Gemicioglu (2017) vorgestellt, die Unterschiede und Gemeinsamkeiten der HOMO-Grammatikalisierung in den drei Sprachen illustrieren.⁸ Den Beginn ma-

(iii) Los hòmens estrayns paguen el passage: *hom de peu* una mealla e cavalcan ab son troter e ab sa bèstia ·I· diner tan solament per la primera entrada e per la exida, [...] (*Costums de Tortosa* 1).

Zu weiteren Erläuterungen s. Gemicioglu (2017: 182f.).

8 Hier können nur einige wenige Ergebnisse vorgestellt werden. Für eine ausführliche kontrastive Darstellung der UMP-Grammatikalisierung aus HOMO im Spanischen,

chen dabei die allgemeinen Werte zur Grammatikalisierung. Tabelle 2⁹ bildet die Werte für die einzelnen nicht grammatikalisierten und (teil)grammatikalisierten Stufen, aufgeschlüsselt nach Sprache und Text ab. Auf den ersten Blick wird deutlich, dass sich in allen drei Sprachen signifikante Ausprägungen eines UMP (entsprechend den Grammatikalisierungsstufen a2 und b) finden. Dennoch bilden bereits diese Werte aussagekräftige Unterschiede ab. Im Falle des Spanischen sind es in zwei Texten nicht grammatikalisierte Belege, die die höchste Frequenz aufweisen. In der Prim.Part. hat die lexikalische Ausprägung „pluralisch“ einen Wert von 22,93 und in CeD entfallen die meisten Belege auf die lexikalische Beleggruppe Unterklasse / Teilgruppe (20,74). Lediglich das ESM hat ein vermeintlich höheres Grammatikalisierungspotenzial. Hier finden sich die meisten Belege für die Ausgangsstufe der Grammatikalisierung, den artgenerischen Gebrauch (a1: 17,46). In drei der fünf für das Katalanische untersuchten Texte finden sich die meisten Belege für den indefiniten nicht referenziellen Gebrauch: In der DP hat *hom* in dieser Funktion eine Frequenz von 30,14, in den HOMIL 30,90 und in der TG 24,54. In den beiden anderen Texten, den CdT, sind es mit singularischen Belegen (21,44) und in der CD mit Belegen aus der Gruppe Unterklasse / Teilgruppe (36,34) lexikalische Verwendungen, die am häufigsten vorkommen. Schaut man auf die in den drei zuvor genannten katalanischen Texten stark verbreitete Grammatikalisierungsstufe a2, so fällt auf, dass diese in den CdT und der CD deutlich spärlicher verbreitet ist: In den CdT finden sich nur 18,92 Belege pro 10.000 Wörter für den indefiniten nicht referenziellen Gebrauch, in der CD sind es sogar nur 9,30. In den drei Texten des französischen Korpus ist es zweimal der indefinite nicht referenzielle Gebrauch, der die größte Frequenz aufweist: Die CdB mit 59,83 und die INV sogar mit 93,74 Belegen pro 10.000 Wörter. Die VdSG hingegen versammelt die meisten Belege in der lexikalischen Klasse singularisch (15,84). Mit Blick auf die beiden anderen französischen Texte wird jedoch deutlich, dass dies nicht auf ein schwächeres Grammatikalisierungspotenzial der französischen Entwicklung hindeutet, zumal im religiösen Text des französischen Korpus die letzte Grammatikalisierungsstufe (b: indefinit referenziell) im Vergleich zu allen untersuchten Texten am stärksten ausgeprägt ist.

Katalanischen und Französischen wird auf Gemicioglu (2017) verwiesen. Hier findet sich auch eine ausführliche Diskussion illustrativer Belege.

9 Die Werte dieser und aller weiterer Tabellen geben die Frequenz pro 10.000 Wörter wieder.

In Tabelle 3 wird das Verhältnis zwischen (teil)grammatikalisierten und nicht grammatikalisierten Belegen noch einmal dargestellt:

	Spanisch			Katalanisch					Französisch		
	Prim. Part.	CeD	ESM	CdT	DP	HO-MIL	CD	TG	CdB	INV	VdSG
nicht grammatikalisiert	47,95	44,26	46,70	25,31	50,02	35,02	66,56	10,93	63,34	31,84	20,16
(teil)grammatikalisiert	6,54	17,15	17,93	19,10	50,68	55,61	14,37	39,95	60,53	95,51	14,88

Tab. 3: Unterscheidung (teil)grammatikalisiert / nicht grammatikalisiert in Abhängigkeit von Sprache und Text (Gemicioglu, 2017: 196).

Die Zusammenfassung der lexikalischen Klassen singularisch, pluralisch und Unterklasse / Teilgruppe unter der Betitelung „nicht grammatikalisiert“ und der drei Grammatikalisierungsgrade a1, a2 und b unter „(teil)grammatikalisiert“ relativieren die eben gewonnenen Eindrücke. So ist es zwar, wie gesehen, im ESM die erste Grammatikalisierungsstufe (a1), die die größte Verbreitung aufweist, die nicht grammatikalisierten Belege sind jedoch dennoch deutlich häufiger: 46,70 gegenüber 17,93 Belege pro 10.000 Wörter. In den französischen CdB haben die indefiniten nicht referenziellen Belege zwar einen hohen Frequenzwert (59,83), dennoch ist das Verhältnis zwischen den nicht grammatikalisierten und den (teil)grammatikalisierten Belegen relativ ausgeglichen. Dies ist auf die niedrige Frequenz für den indefiniten referenziellen Gebrauch (b: 0,70) und auf den nicht vorhandenen artgenetischen Gebrauch zurückzuführen. Die niedrige Frequenz des indefiniten referenziellen Gebrauchs ist dabei aber keine Besonderheit des französischen Rechtstexts. Nur drei der in Gemicioglu (2017) untersuchten neun Texte des Hauptkorpus weisen überhaupt Belege für diese Grammatikalisierungsstufe auf. Dies sind die DP mit 0,66 Belegen, die eben angeführten CdB mit 0,70 Belegen und die VdSG mit verhältnismäßig hohen 7,20 Belegen pro 10.000 Wörter. Im katalanischen Vergleichskorpus findet sich ferner in der CD zumindest eine Frequenz von 5,07 Belegen.

Auch die Korrelation von Grammatikalisierungsgrad und Kontext bietet wichtige Einblicke in die HOMO-Grammatikalisierung, da es nicht assertive Kontexte sind, die den Grammatikalisierungsprozess zunächst befördern. Die Korpusanalyse (Gemicioglu, 2017) zeigt hinsichtlich dieser Korrelation deutliche Unterschiede in den drei Sprachen (vgl. die drei folgenden Tabellen) auf.

Katalanisch	Generalisierung	Vergleich	Interrogativ	Deontisch	Konditional	Hypothetisch	Negation	Beschreibung	Deontisch/ Beschreibung	Negation/ Deontisch	Beschreibung/ Negation
singularisch	0,15	0,39	0,29	2,19	5,98	0,05	3,60	7,68	0,19	0,92	0,00
pluralisch	0,00	0,10	0,15	0,00	0,10	0,00	0,19	1,36	0,00	0,00	0,00
Unterkl./ Teilgr.	0,19	0,39	0,34	0,34	0,73	0,10	0,29	3,40	0,00	0,05	0,00
a1	0,24	0,15	0,05	0,05	0,10	0,00	0,29	2,77	0,00	0,00	0,00
a2	0,00	0,15	0,44	1,41	4,18	0,29	3,94	9,82	0,24	0,34	0,05
b	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00

Tab. 4: Belegfrequenz in Abhängigkeit von Grammatikalisierungsgrad und Kontext im katalanischen Korpus (Gemicioglu, 2017: 208).

Spanisch	Generalisierung	Vergleich	Interrogativ	Deontisch	Konditional	Hypothetisch	Negation	Beschreibung	Deontisch/ Beschreibung	Negation/ Deontisch	Beschreibung/ Negation
singularisch	0,75	0,95	0,71	1,06	3,35	0,24	1,06	6,93	0,00	0,00	0,00
pluralisch	0,71	0,39	1,34	1,89	1,77	0,12	0,67	10,44	0,00	0,00	0,00
Unterkl./ Teilgr.	1,10	0,32	1,06	1,58	1,58	0,35	1,73	6,66	0,00	0,00	0,00
a1	0,98	0,43	0,39	0,51	0,63	0,00	1,14	3,74	0,00	0,00	0,00
a2	0,04	0,12	0,12	0,95	0,32	0,04	0,51	0,71	0,00	0,00	0,00
b	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Tab. 5: Belegfrequenz in Abhängigkeit von Grammatikalisierungsgrad und Kontext im spanischen Korpus (Gemicioglu, 2017: 209).

Fransösisch	Generalisierung	Vergleich	Interrogativ	Deontisch	Konditional	Hypothetisch	Negation	Beschreibung	Deontisch/ Beschreibung	Negation/ Deontisch	Beschreibung/ Negation
singularisch	0,00	0,65	0,65	1,29	3,67	0,00	1,08	9,93	0,00	0,00	0,00
pluralisch	0,00	0,00	0,00	0,22	0,22	0,00	0,43	2,81	0,00	0,00	0,00
Unterklass./ Teilgr.	0,00	0,86	0,22	0,43	3,67	0,00	0,65	9,28	0,22	0,00	0,00
a1	0,00	0,22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,22	0,43	0,00	0,00	0,00
a2	0,00	0,00	8,42	4,53	7,77	0,43	2,81	20,28	0,00	0,00	0,00
b	0,00	0,00	0,22	0,00	0,00	0,00	0,00	3,24	0,00	0,00	0,00

Tab. 6: Belegfrequenz in Abhängigkeit von Grammatikalisierungsgrad und Kontext im französischen Korpus (Gemicioglu, 2017: 209).

Alle drei Tabellen sind textsortenübergreifend angelegt. Am stärksten sticht bei der Betrachtung der jeweiligen Werte in den drei Sprachen heraus, dass im Katalanischen mit 9,82 Belegen und im Französischen mit 20,28 Belegen pro 10.000 Wörter jeweils der Kontext Beschreibung die höchste Frequenz für den indefiniten nicht referenziellen Gebrauch aufweist. Für das Spanische ist der höchste Wert, der auf die Grammatikalisierungsstufe a2 entfällt (obgleich niedriger als die beiden genannten Spitzenwerte im Französischen und im Katalanischen) für deontische Kontexte auszumachen (0,95 Belege pro 10.000 Wörter). Die Verbreitung des indefiniten nicht referenziellen Gebrauchs eines UMPs aus HOMO im Französischen und im Katalanischen sowohl in nicht assertiven als auch in beschreibenden Kontexten deutet für diese beiden Sprachen auf eine weit vorangeschrittene bzw. abgeschlossene Konventionalisierung dieses Gebrauchs hin. Verstärkt wird dieser Eindruck durch bereits vorhandene Belege für die letzte Grammatikalisierungsstufe (b), den indefiniten referenziellen Gebrauch, der sich aus der zweiten Grammatikalisierungsstufe entwickelt. Im Französischen finden sich Belege für die letzte Grammatikalisierungsstufe in den Kontexten Interrogativ (0,22) und Beschreibung (3,24), im Katalanischen nur im Kontext Beschreibung (0,10).

Das katalanische Vergleichskorpus untermauert diese Feststellung:

Kat. Vergl. korpus	Generalisierung	Vergleich	Interrogativ	Deontisch	Konditional	Hypothetisch	Negation	Beschreibung	Deontisch/ Beschreibung	Negation/ Deontisch	Beschreibung/ Negation
singularisch	0,00	0,19	0,68	0,29	1,65	0,29	5,43	7,56	0,00	0,00	0,00
pluralisch	0,10	0,00	0,00	0,00	0,48	0,10	0,00	1,55	0,00	0,00	0,00
Unterklass./ Teilgr.	0,00	0,39	0,19	0,10	0,39	0,00	0,68	16,38	0,00	0,00	0,00
a1	0,10	1,36	0,87	0,00	0,58	0,19	0,29	4,94	0,00	0,00	0,00
a2	0,00	0,19	1,07	1,16	0,87	0,00	1,16	12,99	0,00	0,10	0,00
b	0,00	0,00	0,10	0,00	0,00	0,00	0,19	2,04	0,00	0,00	0,00

Tab. 7: Belegfrequenz in Abhängigkeit von Grammatikalisierungsgrad und Kontext im katalanischen Vergleichskorpus (Gemicioglu, 2017: 210).

Auch in diesem Korpus wird die Verbreitung des Gebrauchs im Sinne der zweiten Grammatikalisierungsstufe (a2: indefinit nicht referenziell) auf alle nicht assertiven Kontexte (einschließlich der Kombination Negation / Deontisch)¹⁰ deutlich. Die höchste Frequenz entfällt für diese Lesart wie im katalanischen Hauptkorpus und im französischen Korpus jedoch auf den Kontext Beschreibung (12,99). Wie im Französischen ist das UMP *hom* mit indefiniter referenzieller Lesart nicht nur auf einen Kontext beschränkt, obgleich die Frequenz jeweils nicht allzu hoch ist: Für den Kontext Interrogativ findet sich eine Frequenz von 0,10, für den Kontext Negation eine in Höhe von 0,19 und für den Kontext Beschreibung zumindest eine Verbreitung von 2,04 Belegen auf 10.000 Wörter. Auch

10 Die Kombinationen ‚Deontisch / Beschreibung‘, ‚Negation / Deontisch‘ und ‚Beschreibung / Negation‘ sind darauf zurückzuführen, dass sich im Untersuchungskorpus Belege finden lassen wie beispielsweise: [...] *sens defensió e contrast que nul hom li-n deu fer ne pot, pescador ne altre* (CdT 631). Dieser Beleg findet sich eingeordnet im Kontext ‚Negation / Deontisch‘. Die Reihenfolge ist bei diesen „kombinatorischen“ Kontexten ohne Belang.

dies lässt auf eine bereits vorhandene Konventionalisierung der zweiten Grammatikalisierungsstufe (indefiniten nicht referenzieller Gebrauch) schließen.

Zuletzt sollen in diesem Artikel noch einige in Gemicioglu (2017) gewonnene Eindrücke hinsichtlich der schwindenden Modifikation im Rahmen der UMP-Grammatikalisierung in den drei Untersuchungssprachen wiedergegeben werden. Zu Beginn des Aufsatzes wurde bereits darauf hingewiesen, dass mit fortschreitender Grammatikalisierung der Grad an Pronominalität zunimmt und entsprechend immer weniger modifizierende Elemente in der Konstruktion vorhanden sind. Die folgende Tabelle stellt die Belege in Abhängigkeit von Grammatikalisierungsgrad und dem Merkmal [+/- modifiziert] dar, separiert nach Sprache und Text:

		a1		a2		b	
		modifiziert	nicht modifiziert	modifiziert	nicht modifiziert	modifiziert	nicht modifiziert
Franz.	CdB	0,00	0,00	0,00	59,83	0,00	0,70
	INV	0,00	1,77	0,00	93,74	0,00	0,00
	VdSG	0,00	0,96	0,00	6,72	0,00	7,20
Span.	Prim.Part.	0,32	4,89	0,00	1,33	0,00	0,00
	CeD	0,13	10,50	0,00	6,51	0,00	0,00
	ESM	0,00	17,46	0,00	0,47	0,00	0,00
Katal.	CdT	0,00	0,18	0,00	18,92	0,00	0,00
	DP	0,00	19,87	0,00	30,14	0,00	0,66
	HOMIL	0,00	24,72	0,00	30,90	0,00	0,00
Kat.	CD	0,00	0,00	0,00	9,30	0,00	5,07
Vergl.	TG	1,43	13,97	0,00	24,54	0,00	0,00

Tab. 8: Grammatikalisierungsgrad in Relation zur Modifikation (separiert nach Sprache und Text) (Gemicioglu, 2017: 232).

Die sukzessive Abnahme von Modifikatoren mit zunehmender Grammatikalisierung wird, das zeigt die Tabelle, auch in den Werten des Untersuchungskorpus deutlich. Für das Französische sind bereits für die erste Grammatikalisierungsstufe, den artgenerischen Gebrauch, keinerlei Belege mehr vorhanden, die irgendeine Art von Modifikation aufweisen. Dasselbe gilt für das katalanische Hauptkorpus. Das Spanische unterscheidet sich hier: Für die Prim.Part. (0,32) und CeD (0,13) sind – obgleich verschwindend geringe – Werte für den Gebrauch von HOMO mit artgenerischer Lesart und modifizierendem Element verzeichnet. Jedoch finden sich auch im katalanischen Vergleichskorpus noch modifizierte artgenerische Belege

(TG, 1,43). Setzt man die genannten Werte aber zu den artgenerischen Belegen ohne Modifikation in Relation, dann wird deutlich, dass es sich bereits in der ersten Grammatikalisierungsstufe um „Ausnahmen“ handelt: In der TG liegt der Wert für den nicht modifizierten artgenerischen Gebrauch knapp 10-mal, in der Prim.Part etwa 15-mal und in CeD gar knapp 79-mal so hoch wie der entsprechende Wert für den modifizierten artgenerischen Gebrauch. Die Belege mit indefiniter Lesart weisen allesamt keine modifizierenden Elemente auf.

■ 5 Fazit

Der vorliegende Aufsatz führt einige der Untersuchungsergebnisse aus Gemicioglu (2017) auf. Sie verdeutlichen, dass eine Entwicklung zu einem UMP im Spanischen auch möglich gewesen wäre, sich im 13. Jahrhundert – neben parallelen Entwicklungen – aber zu diesem frühen Zeitpunkt bereits Unterschiede der spanischen Grammatikalisierung zu jener im Französischen und im Katalanischen zeigen. Diese betreffen zum einen ganz allgemein die Häufigkeit der (teil)grammatikalisierten Belege, die im Spanischen deutlich geringer ist. Verwiesen sei hier auf die Werte für den indefiniten nicht referenziellen Gebrauch. Während im Französischen und im Katalanischen bereits hier von einem konventionalisierten Gebrauch ausgegangen werden kann, worauf auch erste Belege für den indefiniten referenziellen Gebrauch hindeuten, scheint dies im Spanischen noch nicht der Fall zu sein. Für eine bereits durchlaufene Konventionalisierung spricht zum anderen auch das zahlreiche Vorkommen von frz. *on* bzw. kat. *hom* im Kontext Beschreibung, also außerhalb der nicht assertiven Kontexte, die die Grammatikalisierung befördern. Weitere Unterschiede treten bei den Betrachtungen in Gemicioglu (2017) zu Tage, so zum Beispiel auch der Umstand, dass sich im Französischen und im Katalanischen früh phonologische Reduktionen zeigen, im Spanischen hingegen die Entwicklung *omne* > *hombre* diesem Prozess entgegengesetzt läuft (vgl. Brown, 1931: 276). Dennoch, die Grammatikalisierung eines UMP im Spanischen war möglich, auch dies zeigen die Werte in diesem Aufsatz sowie die weiteren Werte und Ergebnisse in Gemicioglu (2017). Die oben angeführte Konkurrenzsituation, der sich das spanische UMP ausgesetzt sah, verhinderte wohl aber letztlich ein sich durchsetzendes spanisches UMP aus HOMO. ■

■ Abkürzungsverzeichnis

CD	Crònica de Bernat Desclot
CdB	Coutumes de Beauvaisis
CdT	Costums de Tortosa
CeD	Calila e Dimna
DP	Doctrina pueril
ESM	El Evangelio de San Mateo
Frz.	Französisch
HOMIL	Homilies d'Organyà
INV	De l'invention
Kat.	Katalanisch
Prim.Part.	Primera Partida
Sp.	Spanisch
TG	Taula general
VdSG	Vie de sainte Geneviève

■ Bibliographie

- Bartra Kaufmann, Anna (2002): «La pasiva i les construccions que s'hi relacionen», in: Solà, Joan *et al.* (eds.): *Gramàtica del català contemporani*, vol. 2: *Sintaxi*, Barcelona: Empúries, 2111–2179.
- Bertrand, Yves (2002): «On, man et les autres», *Nouveaux cahiers d'allemand* 20:2, 189–209.
- Blanche-Benveniste, Claire (1987): «Le pronom *on*: propositions pour une analyse», in: Bonnamour, Jacqueline (ed.): *Mélanges offerts à Maurice Molho*, vol. 3, Fontenay-aux-Roses: ENS Fontenay-Saint-Cloud, 15–30.
- (2003): «Le double jeu du pronom *on*», in: Berré, Michel / Van Slijcke, Ann / Hadermann, Pascale (eds.): *La syntaxe raisonnée*, Bruxelles: De Boeck / Duculot, 43–56.
- Brown, Charles Barrett (1931): «The disappearance of the indefinite *hombre* from Spanish», *Language* 7, 265–277.
- Brumme, Jenny (1997): *Praktische Grammatik der katalanischen Sprache*, Wilhelmshof: Egert.
- Company Company, Concepción (1991): «La extensión del artículo en el español medieval», *Romance Philology* 44:4, 402–424.
- / Pozas Loyo, Julia (2009): «Los indefinidos compuestos y los pronombres genéricos-impersonales *omne* y *uno*», in: Company Company, Con-

- cepción (ed.): *Sintaxis histórica de la lengua española*, Bd. 2/2: *La frase nominal*, México D.F.: Universidad Autónoma de México / Fondo de Cultura Económica, 1075–1219.
- Egerland, Verner (2003): «Impersonal pronouns in Scandinavian and Romance», *Working papers in Scandinavian syntax* 71, 75–102.
- Epstein, Richard (1995): «L'article défini en ancien français: L'expression de la subjectivité», *Langue française* 107, 58–71.
- Geckeler, Horst (2004): «Französisch *on* – eine oder zwei sprachliche Einheiten?», in: Gil, Alberto / Osthus, Dietmar / Polzin-Haumann, Claudia (eds.): *Romanische Sprachwissenschaft*, Bd. 2., Frankfurt a. M. [u.a.]: Peter Lang, 3–13.
- Gemicioğlu, Sarah Feryal (2017): *Zur HOMO-Grammatikalisierung im 13. Jahrhundert. Eine korpusbasierte Vergleichsstudie Kastilisch-Katalanisch-Französisch*, Bochum: Ruhr-Universität (Dissertation).
- Giacalone Ramat, Anna / Sansò, Andrea (2007a): «The indefinite usage of *uomo* ('man') in early Italo-Romance. Grammaticalization and areality», *Archivio Glottologico Italiano* 92:1, 65–111.
- (2007b): «The spread and decline of indefinite *man*-constructions in European languages», in: Giacalone Ramat, Anna / Roma, Elisa (eds.): *Europe and the Mediterranean as Linguistic Areas*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 95–130.
- (2010): «L'emploi indéfini de *homo* en latin tardif: aux origines d'un "européanisme"», in: Fruyt, Michèle / Spevak, Olga (eds.): *La quantification en latin*, Paris: L'Harmattan, 93–115.
- Mihatsch, Wiltrud (2015a): «Referenzielle Besonderheiten von Nominalphrasen mit *hombre* und *persona* in altspanischen Rechtstexten», in: Bernsen, Michael / Eggert, Elmar / Schrott, Angela (eds.): *Historische Sprachwissenschaft als philologische Kulturwissenschaft*, Göttingen: V&R / Bonn University Press, 579–599.
- (2015b): «La sémantique des noms généraux 'être humain' français et allemands», in: Mihatsch, Wiltrud / Schnedecker, Catherine (eds.): *Les noms humains. Une catégorie à part?*, Stuttgart: Steiner, 55–83.
- Moignet, Gérard (1973): *Grammaire de l'ancien français*, Paris: Klincksieck.
- Ortiz Ciscomani, Rosa María (2009): «La creación y generalización del artículo definido», in: Company Company, Concepción (ed.): *Sintaxis histó-*

rica de la lengua española, Bd. 2/1: *La frase nominal*, México D.F.: UAM / Fondo de Cultura Económica, 271–386.

Par, Anfós (1923): *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle / Saale: Niemeyer.

Welton-Lair, Lisa Kay (1999): *The evolution of the French indefinite pronoun on: A corpus-based study in grammaticalization*, Ithaca: Cornell University (PhD-Dissertation).

Zifonun, Gisela (2000): «Man lebt nur einmal». Morphosyntax und Semantik des Pronomens *man*, *Deutsche Sprache* 28:3, 232–253.

■ Sarah Feryal Gemicioglu, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, GB 8, D-44780 Bochum, <sarah.gemicioglu@ruhr-uni-bochum.de>.

Alguns marcadors d'oposició en *Diccionari per a ociosos* de Joan Fuster i en les seves traduccions

Vicent Salvador (Castelló de la Plana)

Summary: This paper analyzes several markers of opposition or contrast in the essay *Diccionari per a ociosos* (*Dictionary for the idle*) by Joan Fuster and in its translations to Spanish, English, Italian and French. It adopts a contrastive stylistic perspective that takes into account the genre of this book and studies the discursive construction of the author's *ethos*. The paper examines firstly the main concessive constructions (including concessive conditionals) and connectives contained in the essay, contrasting them with the choices made by translators. Later, it includes other oppositive/contrastive discourse markers within the texts examined. Furthermore, it characterizes the degree of grammaticalization reached by these markers in each language.

Keywords: Concessive connectives, opposition discourse markers, grammaticalization, translation, Joan Fuster ■

■ 1 Introducció¹

Aquest és un exercici d'anàlisi d'alguns marcadors discursius d'*oposició*² que apareixen en un text assagístic català i en les corresponents traduccions a diverses llengües europees. Cal dir, en primer lloc, que aquest treball parteix d'un enfocament estilístic: la manera com utilitza l'autor, Joan Fuster (1922–1992), els recursos de marcatge discursiva, més o menys estructurats o gramaticalitzats, que la llengua li ofereix, i que són presents no tant en les gramàtiques com en l'arxiu historicolingüístic de les *tradicions discursives* del català (Kabatek, 2006).

Al capdavant, l'estil pot ben bé entendre's com la perifèria de la gramàtica, una mena de rogalia poc sistematitzada, però segurament és més productiu epistemològicament considerar-lo com la gimnàstica que genera el

---

1 Treball realitzat en el marc del Projecte DIGICOTRACAM (Ref. Prometeo II-2014-018).

2 Optaré ací per la denominació de *relacions d'oposició*, tal com fa Mitsuko Narita Izutsu (2008) per a referir-me a una sèrie de relacions pragmasemàntiques que corresponen a la concessivitat, l'adversativitat i altres categories de contrast, que és també una de les denominacions freqüents d'aquest camp.

múscul d'una llengua a través de la praxi discursiva. L'estil se situa, des d'aquesta perspectiva, en el corrent d'un procés creatiu que contribueix a forjar hàbits i convencions en el marc d'unes gramàtiques emergents –amb dimensió pragmadiscursiva– cap a la gramàtica pròpiament dita.

En segon lloc, cal situar l'anàlisi en el marc d'un gènere –l'assaig– que condiciona els registres disponibles per al seu usuari, l'escriptor. L'assaig és un gènere discursiu híbrid, fronterer entre la prosa d'idees i la literatura en sentit estricte entesa com a art verbal i, per tant, amb una decidida funció estètica. Acostat al periodisme d'opinió i empeltat en certa mesura de conversacionalisme, l'assaig fa equilibristes de funàmbul sobre la corda fluixa de la frontera literària. No respon a una voluntat de creació d'universos de ficció com seria el cas de la novel·la o el teatre, però tampoc té un compromís de veridicció estricta, sinó que s'autolegitima en tant que opinió raonable però pregonament subjectiva. No li és permès exhibir la intimitat de l'autor, capteniment propi de la lírica, sinó que demana un respecte pels interessos de l'*agenda pública*, però, això sí, exigeix a l'escriptor el compromís de mostrar el propi pensament en acció, en activitat deliberativa que es realitza davant els ulls del lector. La gamma de registres que li convé inclou els propis de la conversa, el periodisme, el dietari personal i el discurs (para)acadèmic. Dins d'aquest enquadrament, el registre pot oscil·lar cap al pol més informal de la conversa o del periodisme àgil, com en el cas de l'*assaig seriat* que procedeix d'articles o de columnes d'opinió; i, de l'altre extrem, hi ha la prosa acadèmica de l'àmbit de les humanitats. Els excessos terminològics i altres tics academicistes hi seran exclosos o molt restringits, i una cosa semblant s'esdevindrà amb els col·loquialismes massa descarats. Però en tot cas l'escriptura assagística està subjecta a la condició *sine qua non* de mostrar un nervi estilístic propi del discurs literari.

L'assagista es construeix un *ethos*, una imatge que, en bona mesura, depèn d'allò que diu i de com ho diu: de l'ús actiu i transformador dels recursos verbals de què disposa. La noció s'ha relacionat de manera productiva amb la d'estil: un estil concebut en la línia de la dialèctica entre allò individual i allò social, en una operació mitjançant la qual el subjecte s'inscriu en una xarxa interdiscursiva històricament situada i a la qual aportarà la seva contribució en el flux de la història lingüística. La llengua, des d'aquesta perspectiva, no té una existència autònoma respecte a la història ni als productors de textos, sinó que n'és el resultat, en constant evolució:

As análises em torno do estilo mostraram que a língua não tem uma existência autônoma em relação a história e ao sujeito; sua autonomia é relativa, visto que é posta a fun-

cionar de um jeito e não de outro, a depender das formas de inscrição dos sujeitos numa rede interdiscursiva, o que, em última instância, está relacionado às condições históricas de produção do discurso. (Mussalim, 2008: 80)

■ 2 Context, gènere i registre de *Diccionari per a ociosos* i de les seves traduccions

Per mitjà de l'examen d'alguns aspectes del text triat i de les corresponents traduccions, veurem l'ús que en fan, tant l'autor com els traductors –que també són autors, escriptors de llurs textos–, de les possibilitats de tria de què disposen en les llengües respectives. Es tractarà, doncs, d'un treball de lingüística contrastiva a partir d'un sol text en català –una obra assagística– i les reformulacions interlingüístiques que són les traduccions (Salvador, 2005). En efecte, en les traduccions l'obra *és dita d'una altra manera*, amb unes eines diferents amb les quals interpreten i (re)construeixen la partitura original, tot emprant estratègies diferents en cada un dels casos.

Diccionari per a ociosos és, en origen, un recull de textos més o menys breus que en bona mesura procedeixen del dietari personal de l'autor, sense haver passat per l'articulisme periodístic. La seva primera edició és del 1964 i les traduccions van anar apareixent en aquest ordre: l'espanyola (1970), més tard l'anglesa (1992), feta per un equip de sis traductors, la italiana (1994) i finalment la francesa (2010). El conjunt està organitzat aprofitant del motlle del recull lexicogràfic ordenat alfabèticament, seguint la fórmula de Voltaire, com a maniobra per fer unitari el que és dispers: l'assaig permet el fragmentarisme i gairebé diríem que el propicia. Ara bé, Fuster és molt conscient de la maniobra, que administra com a bon professional de la ploma, homogeneïtza el to i l'estil del conjunt i assumeix el principi que l'heterogeneïtat temàtica del recull s'unifica en un estrat profund que correspon a la seva identitat personal, a l'originalitat del seu pensament. Per davall, com un substrat geològic ric en corrents hídrics, hi ha el seu *ethos*, un subjecte que reflexiona sobre el món i sobre si mateix amb honestedat lúcida. I per damunt, en una superfície que és vivificada pel substrat, hi ha el treball de l'estil, que busca la variació de recursos –l'escriptor té el manament de “fer-se llegir” i la monotonia és un enemic temible d'aquest propòsit– però que manté, amb pols ferm, una necessària homogeneïtat de registre. No hi trobarem, per exemple, terminologia especialitzada o altres tics academicistes (si no és en dicció irònica). Tampoc, per l'altre costat, ensopegarà el lector amb localismes coloristes ni amb col·loquialismes cridaners. Així, doncs, hi ha un seguit de marcadors

discursius molt oralitzants, en especial interjeccions efectistes, que Fuster utilitza en altres horitzons genèrics, com són les columnes periodístiques i, també, els aforismes: *Ab, sí?; marededéu! cristo!; sí, senyora; ai!; uf!* (Salvador, 1994). Ara bé, *Diccionari per a ociosos* ofereix pocs col·loquialismes d'aquesta mena, i sempre ajustats al to general del llibre, com ara els següents: *Sí, senyor; però mira que...; i tant; vaja!* En canvi, com veurem, hi ha altres marcadors, de caràcter més “escriptural” però alhora amb dinamisme interactiu, que estableixen amb el lector una mena de *causerie* montaigniana i funcionen amb esplèndida eficàcia articulant la seva prosa.

Per a l'anàlisi, partiré dels connectors concessius usats per Fuster, com a nucli més gramaticalitzat de les estratègies contrargumentatives: els més decididament fixats en les gramàtiques del català i les seves transposicions en les traduccions. Progressivament aniré centrant-me en casos de construccions gramaticals i de marcadors més laxos, que acompleixen diverses funcions però que poden relacionar-se amb la concessivitat en un sentit molt ampli, tot abastant altres àrees de les *relacions d'oposició*. L'itinerari, doncs, partirà dels que esdevenen estructurals en el marc oracional i derivarà cap a una perifèria més elàstica, macrosintàctica o fins i tot pròpiament discursiva. Una reduïda mostra d'exemples aprofitarà per fer-ne la col·lació contrastiva amb els seus correlats en les obres traduïdes.

■ 3 Les construccions concessives

Tal com s'ha observat en altres ocasions (Salvador, 2010), la concessivitat gramatical té el seu origen en la *concessió* retòrica, com a maniobra que permetia concedir a l'oponent dialèctic una part de la raó en el sí del debat, a fi de reduir el cost pragmàtic de la contraargumentació subsegüent. Com en tants altres capítols de la lingüística històrica, les estratègies discursives, quan resulten reiteradament reeixides al llarg dels anys, deriven cap a la cristallització d'estructures de la llengua. Atès que la pràctica de les estratègies retòriques concessives demana uns instruments d'expressió convencionalitzats, la filogènesi lingüística arbitra fórmules que es fixen com a estructures gramaticals i que sovint es marquen mitjançant uns connectors fàcilment reconeixibles i utilitzables pels parlants en la producció del discurs.

Cal observar, però, que en parlar de construccions gramaticals (com serien *ho haguessis dit!; him be a doctor?; ¡quién pillara ese chollo!*), l'analista no es limita als connectors corresponents sinó que considera també els casos en què, sense necessitat de connectors, una configuració lexicogramatical donada s'associa amb uns determinats valors pragmasemàntics de tipus concessiu:

- (1) a. Ja pots jurar-ho sobre la Bíblia: ningú no et creurà
 b. Crida, crida, que ningú no et farà cas
 c. Tant que ha plorat i mira ara com riu
 d. La pel·lícula era molt dolenta, i això que els actors eren de primera

Tanmateix les gramàtiques introduiran en l'apartat corresponent els connectors més convencionalitzats per l'ús, és a dir, els que s'han gramatitzat com a peces característiques de la funció concessiva en el marc de les construccions oracionals d'aquest tipus. Molts d'aquests connectors procedeixen, en les diverses llengües, d'unes unitats lèxiques (adverbis, sintagmes circumstancials, combinacions fraseològiques...) que han experimentat un procés d'afebliment semàntic, de subjectivització i d'especialització funcional. Aquestes expressions s'independitzen dels contextos d'aparició i esdevenen estructures gramaticals reconeixibles i repertoriables que han passat de l'àmbit de les inferències pragmàtiques al de les convencions gramaticals (Ariel, 2008). Aquest és el cas de connectors catalans com ara *malgrat (que)*, *encara que*, *tot i que*, *a despit de*, etc.

Les gramàtiques actuals (Salvador, 2002) distingeixen sovint dos tipus de construccions oracionals concessives: les *condicionals concessives* (o concessives condicionals) i les *concessives pures*. Es tracta de dues modalitats de relacions opositives binàries on la primera es vincula a les oracions condicionals (subordinades) mentre que la segona s'endinsa en un nou domini de construccions opositives: les coordinades adversatives. (Cal recordar que les adversatives, a diferència de les concessives, focalitzen l'antítesi, situada en el segon membre).

Les dues subcategories de la concessivitat comparteixen un parell de trets semàntics: la contraexpectativa instaurada entre els dos membres de la construcció (que podem anomenar antecedent i conseqüent o bé pròtasi i apòdosi) i, en segon lloc, la tendència a entendre l'apòdosi com a factual o assumida. Ara bé, en les concessives pures, no és només l'apòdosi allò que es presenta com a assumit, sinó també la pròtasi, de manera que el contrast s'estableix entre dues representacions donades com a certes.

Nogensmenys, cal insistir en el fet que, en el marc de la contraexpectativa establerta, allò que resulta focalitzat és prototípicament l'antecedent, un factor temàtic que sovint remetrà al cotext previ, com veurem més endavant; mentre que el conseqüent, pel seu costat, tendeix a estar dotat d'una força argumentativa superior. Cal fer notar que en els casos no prototípics, és a dir, quan el membre focalitzat, i marcat pel connector, no és temàtic sinó remàtic (és a dir, no ocupa el primer lloc sinó el segon del

parell opositiu i a més va generalment precedit d'una pausa), la diferència entre concessives pures i adversatives s'afebleix en un grau considerable.³ Tot plegat, trobem en la concessivitat una notable incidència de les negacions, de la contraargumentació. Es tracta, doncs, de matisos, d'un joc de balanceig subtil on la complexitat del pensament i l'estil de l'autor es manifesten com a operació clarament subjectiva i, alhora, com un joc per mitjà del qual es gestionen les expectatives del destinatari en un moviment fortament intersubjectiu (Verhagen, 2005; Traugott, 2010).

■ 3.1 Les condicionals concessives

A grans trets, podem considerar que el primer dels tipus de construccions concessives abans esmentats, el de les condicionals concessives, es caracteritza per: 1) un valor de causalitat ineficient (condició hipotètica extrema que resulta insuficient per a evitar la imposició d'una antítesi fàctica) (Florea, 2004; Pérez Saldanya, 2014; 2015); 2) ús freqüent del subjuntiu (en les llengües que en disposen) com a forma verbal prototípica d'hipòtesis no assumides; 3) tendència molt forta a ocupar una posició temàtica (pròtesis). Alguns exemples il·lustradors serien els següents:

- (2) a. Encara que m'ho jurin no m'ho creuré
 b. Vulguis o no, aniràs a l'escola demà
 c. Sigui quin sigui el pecat, el nostre Senyor el pot perdonar

Aquests tres exemples il·lustren succintament els tres models bàsics de condicionals concessives (Salvador, 2002: 3009–3015):

- a) l'*escalar* o polar: el grau més alt d'una escala informativa, marcat sovint per focalitzadors de diversa mena: *fins i tot (si)*, *ni tan sols si*, *ni si*, *àdhuc si*, *encara que (+ SUBJUNTIU)*, *malgrat que (+ SUBJUNTIU)*, *per més que*, *per molt que...*
 b) l'*alternatiu*, que presenta possibilitats complementàries o alternatives que coincideixen a manca de rellevància suficient per a impedir la realització del que es dona com a assumit en l'apòdosi: *li ho demanis o no; sigui com sigui; tant si X com si no X, Y...*
 c) el que té un valor *universal* o paramètric: *per a qualsevol X, Y*.

3 Cf.: *Va assegurar que vindria, encara que potser no era aquesta la seva intenció real / Va assegurar que vindria però potser no era aquesta la seva intenció real.*

En diverses llengües el model primer (a) se serveix d'operadors escalars d'informativitat (*even, même, incluso, anche, fins i tot...*) seguits de connectors condicionals, o bé presenta connectors procedents de mots amb valor de durativitat tempoaspectual (*aunque, encore que, encara que*). Aquest model escalar és el que ofereix un nombre més alt de connectors gramaticalitzats, en un grau o altre: *encara que* ocupa un lloc molt destacat en l'escala de gramaticalització, mentre que *per més que* ocupa un lloc baix, i més encara si es tracta de variants com són *per molt que* o combinacions de *per* amb un adjectiu (*per dolent que sigui, no arribarà a aquest extrem*).⁴

Examinaré ara només el comportament del més prototípic d'aquests connectors, *encara que*, paral·lel en molts aspectes a l'espanyol *aunque* (Pérez Saldanya / Salvador, 2014). En efecte, ambdós procedeixen de mots amb significat tempoaspectual, són progressivament predominants en la història de les respectives llengües i poden introduir els membres marcats d'oracions condicionals concessives i de concessives pures, tal com s'esdevé també algunes vegades amb el català *malgrat (que)*. Al capdavant, la tendència general en moltes llengües és que els connectors del primer d'aquests dos tipus evolucionin cap al segon, les concessives pures (Haspelmath / König, 1998). L'ús prototípicament condicional concessiu d'aquest connector correspon a l'encapçalament del primer membre i a la combinació amb formes de subjuntiu, de manera que quan aquestes característiques no es donen (o almenys en manca una), el seu valor deriva cap al de connector concessiu pur i s'apropa a l'esquema de l'adversativitat. Apareixen en *Diccionari per a ociosos* 12 ocurrences d'*encara que* (sense comptar-ne una altra que hi ha al paratext prologal). Tot seguit s'indiquen, juntament amb les opcions de la traducció en les llengües d'arribada:

- (3) Els reis, els cabdills, les oligarquies, obren en la història a impulsos d'una pressió exterior a ells mateixos, encara que sigui en definitiva la pressió de la seva pròpia conveniència. (Fuster, 2009: 62, s. v. "Atzar")
(-ANTECEDENT, +SUBJUNTIU) (Traduccions: Esp: *aunque sea* / Angl.: *although* / Ital.: *benché si* / Fr.: *quand bien même*).

4 Vegeu algunes realitzacions del model escalar en diverses llengües europees:

Cat.: *Encara que plougui a bots i barrals, la sequera no acabarà*

Cat.: *Fins i tot si plou farem la visita turística*

Esp.: *Aunque me lo pidas por favor, no pienso complacerte*

It.: *Anche se lui è il re di Spagna, la legge deve rispettare*

Fr.: *Même s'il pleut, on ira au cinéma*

Angl.: *Party is on even if it rains on Sunday*

Al.: *Auch wenn du pünktlich kämest, gingen wir heute nicht ins Kino*

- (4) Però, encara que ens avinguem a reconèixer-nos-les, res no ens mortifica tant com el fet que siguin els altres qui ens les jutgin. (p. 78, “Bestiesa”) (+ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque / though / anche quando / même lorsque*).
- (5) encara que les aparences ens facin creure que els pitjors mals de la humanitat vénen pel cantó del crim, de l’odi, de l’ambició, és certíssim que l’estultícia i les seves conseqüències hi tenen tanta part o més. (p. 78–79, “Bestiesa”) (+ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque / although / anche se / même si*).
- (6) I es preocupen, al mateix temps, de conservar els avantatges que dins el món burgès tenen reservats, sense per això abdicar les seves conviccions d’antagonistes ni deixar d’enunciar-les, encara que sigui cautelosament. (p. 127–128, “Intel·lectual”) (–ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque sea / albeit cautiously / sia pure / ne sera-ce que*).
- (7) obligats a la caritat per vot i per vocació, els jesuïtes confessen que no poden estar en contra de cap forma de clemència, encara que els beneficiaris siguin uns tipus com l’Oberg i el Knochen. (p. 140, s. v. “Justícia”) (–ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque / even if / anche quando / même si*).
- (8) En un altre pla, encara que amb el mateix abast, hi ha els qui no llegeixen el diari (p. 152, “Lectura”) (–ANT., ? SUBJ. EL·LÍPTIC) (Trad.: *aunque / but still / ma / bien que*).
- (9) Encara que hi hagi molts que no cerquin en la lectura sinó el succedani honorable d’un estupefaent, llegir és tot el contrari d’embriagar-se o d’ensopir-se. (p. 153–154, “Lectura”) (+ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque / even if / belché / encore que*).
- (10) i, encara que en sortim perdent, el tràmit serà còmode i simpàtic. (170, “Mentir”) (+ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque / even though / anche se / même si*).
- (11) [...] hauríem de desistir-ne i procurar ser verídics sempre i per principi. Encara que dir la veritat sigui o ens sigui desagradable. (p. 170, “Mentir”). (–ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque / even if / benché / bien que*).
- (12) Però, encara que en realitat siguin així. [...] seria el cas de l’autor dels *Endimoniats* l’últim que jo hauria triat per queixar-me’n. (p. 184–185, “Novel·la”) (+ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque / even if / anche / bien que*).
- (13) Però, encara que no fos així, encara que el cràpula se’n surti amb la salut i la butxaca indemnes, la societat ha de ressentir-se inevitablement de la pèrdua d’energia econòmica implicada en la seva actuació. (p. 265, “Temprança”) (+ANT., +SUBJ.) (Trad.: *aunque...aunque / even if...even when / anche se...se / même si...même si*).

Vet aquí que la majoria de les ocurrences del connector responen a un clar valor de condicional concessiva i són traduïdes d'acord amb les característiques corresponents a aquestes construccions en les diferents llengües d'arribada: conservant generalment la posició de l'original i el subjuntiu (quan la llengua de què es tracti en té) i aprofitant molt el recurs als *operadors escalars d'informativitat* (i. e.: *even, anche, même...*). En el cas de (8), tanmateix, l'original construeix un membre parentètic i sense verb, raó per la qual el valor de concessivitat s'apropa a l'adversatiu i, com veiem, les traduccions poden prendre aquesta segona opció. Caldria remarcar, finalment, el fet que en (11) el connector va després d'un punt i seguit: aquest és un tic de l'estil fusterià, que defuig la sintaxi complexa i s'agrada de tallar la frase amb una puntuació emfàtica que, en casos com aquest, pot transformar un connector bàsicament oracional en connector textual (*I; Però; Encara que...*).

Un altre connector que vull comentar és *ni que sigui* (*/vingui*, etc.), que podríem parafrasejar com *ni tan sols si* o com la negació d'*encara que* + SUBJ. Aquestes construccions semblen ajustar-se a l'esquema de les condicionals concessives:

- (14) a. Ni (encara) que siguin veïns de tota la vida tenen dret a fer el que fan
 b. Ni tan sols jurant-m'ho m'ho he de creure
 c. Ni que sigui/ fos /vingués el president en persona el deixaria entrar a ma casa
 d. i no arriba la mort ni si l'heu demanada (J. Salvat-Papasseit)

Tanmateix es tracta d'un sintagma que conté un verb en subjuntiu però que experimenta un procés de gramaticalització com a connector amb una elevada fixació formal: fins i tot és poc freqüent que el verb aparegui conjugat (tot i que, com hem vist en els exemples de (14), pot trobar-s'hi escadusserament en imperfet de subjuntiu o en plural, o bé fer servir un verb diferent d'*ésser*).

Ara bé, de la mateixa manera que *ni que sigui*, gràcies al valor focal que aporta, pot apuntar al grau més alt d'una escala informativa ("fins i tot") – que, en aparèixer en context negatiu, expressa la idea de causa extrema però ineficient –, també pot igualment apuntar a l'extrem oposat de l'escala: el valor d'inclusió mínima ("encara que només sigui"), preponderant avui en l'ús del connector, tal com constatem en el llibre de Fuster.⁵

5 El fenomen té moltes concomitàncies amb el que experimenta el connector *siquier(a)* en la història de l'espanyol (Pérez Saldanya / Salvador, 2014: 30.6.3) i que es remunta

Diccionari per a ociosos conté 14 ocurrences d'aquest connector, quatre de les quals duen intercalat l'adverbi *només*, que destaca el gir semàntic de la construcció, i en altres ocasions va seguit d'alguna unitat lèxica amb la noció de restricció (*merament, mínimes, purament, eventualment...*). Les traduccions recullen aquest valor. De vegades ho fan respectant l'estructura típica de les condicionals concessives, com en l'original, però el fet que aquest membre aparegui posposat o parentètic i que algunes traduccions ometin el verb *ésser* (la italiana i l'anglesa, concretament) contribueix a una gramaticalització que en fa, del connector, la clau. Vet ací les traduccions a (15):

- (15) A l'home, li agrada d'imaginar “una altra vida”, ni que només sigui per aquesta raó (Fuster, 2009: 118, s.v. “Infern”) (Al hombre le gusta imaginar “otra vida” aunque solo sea por esta razón / We like to imagine another life, albeit just for this reason / All'uomo piace immaginare “una altra vita”, anche semplicemente per questa sola ragione / L'homme aime bien imaginer “une autre vie”, ne serait-ce que pour cette raison)

Un altre pas en aquest procés d'allunyament respecte al prototipus de la condicional concessiva es pot detectar quan aquesta apareix posposada i fins i tot separada per un punt:

- (16) I la ciència, la ciència estricta, no n'és aliena. Ni que només fos per haver-hi aportat la preocupació per la profilaxi. (Fuster, 2009: 253, s.v. “Sexe”)

Observem una altra ocurrencia (17), en la frase que clou l'article “Xenofòbia”, on trobem una altra mostra del gust fusterià per segmentar l'oració composta amb un punt que emfasitza el final del text. Les traduccions no sempre recullen aquest valor o no ho fan per mitjà d'un connector gramaticalitzat.

- (17) Ni que sigui mentre els Estats tinguin escoles obertes... (Fuster, 2009: 284) (Mientras los Estados tengan escuelas abiertas, por lo menos... / Even if the state does institute an open system of education... / Fin

---

molts segles enrere, com en aquest exemple del cançoner tradicional castellà, on la monja apostrofa al galà: “Gentil caballero / dédesme hora un beso / siquier por el daño / que me habedes fecho”.

tanto che negli Stati si continuerà a tenere aperte le scuole... / Ne serait-ce que tant que les États auront des écoles ouvertes...)

Entre les traduccions, l'espanyola i la francesa arrepleguen el sentit idiomàtic de la construcció catalana per una via parafràstica molt eficaç (en el cas de l'espanyola, el *siquiera* seria un equivalent ben adequat però sens dubte sonaria un tant arcaic, aliè al to general del llibre), mentre l'anglesa fa equivaler el *ni que sigui* a un condicional concessiu *even if* i la italiana no explicita el matís de la referència al mínim.

■ 3.2 Les concessives pures

Amb l'examen de la construcció anterior hem tingut ocasió d'observar el pas de la condicional concessiva a la concessiva pura, malgrat la persistència formal d'un verb en subjuntiu que va dissolent-se en el *si* de la locució a mesura que es fixa com a connector compost.

Una construcció amb indicatiu, posposada i generalment precedida de pausa, és la que es forma amb el connector *només que*, d'una certa freqüència d'aparició en el llibre (en registrem 4 ocurrences). Podem considerar-la com a concessiva pura o també com a adversativa (de fet, pot ser substituïda aproximativament per *encara que* o *tanmateix*, o per *ara bé*). La seva particularitat, però, és que té un caràcter restrictiu que vehicula una mena de contraargumentació en to menor. Charaudeau (1992: 799–800) descriu així la noció de concessió restrictiva:

Il consiste à accepter A, à le poser comme vrai (faire une concession) tout en rectifiant la relation argumentative. On accepte l'assertion de départ, mais en conteste qu'elle puisse aboutir à la conclusion proposée ou sous-entendue.

Literalment es tracta de posar una objecció parcial però hi ha, a més, un valor metadiscursiu: 'només hi ha una objecció, només vull restringir en un aspecte el que s'ha dit abans o les inferències derivables'. El procés d'(inter)subjectificació fa que el marcador tingui adherències de tipus retòric: mitiga aparentment la seva força contraargumentativa però activa subtilment la seva eficàcia persuasiva.⁶

6 És plausible, en alguns usos d'aquest marcador, intuir un parentiu amb *és que*, tal com l'estudien, per a la conversa, Cuenca (2013) i Marín / Cuenca (2012). En l'única aparició d'aquest marcador/partícula modal al llibre de Fuster va precedir de conjunció copulativa i té més aviat una funció corroborativa, tot i que el cotext anterior insinua un sentit

Reproduiré ara els quatre exemples de l'original:

- (17) a. També els bitllets són “diner”: l'avar no posa això en qüestió. Només que són uns “dineros” desproveïts de consistència material (Fuster 2009: 73, s.v. “Avarícia”)
- b. Tot això és de veres. Només que nosaltres no acabem de comprendre que aquestes caracteritzacions hagin de ser estimades com a censurables (p. 167, “Mediterrani”)
- c. Ser nacionalista, avui, també és un anacronisme. Només que, en el fons, hi ha “pobles” que *encara* no poden ser res més que això. (p. 183, “Nacionalisme”)
- d. Era una constatació d'absoluta simplicitat. Només que Baudelaire, poeta, i poeta cristià –catòlic cent per cert–, la desvirtuava tot d'una en referir-la a la concepció del pecat original (p. 252, “Sexe”)

Les traduccions d'aquesta construcció tendeixen a ser molt literals: *solo que*, *solo che*, *sauf que*, *the only thing is*. Amb unes poques excepcions: els anglesos *it is merely that* i l'adversativa *but*, a més de l'italià *il fatto è che*, una sola vegada. Diríem que l'expressió catalana original (com potser també s'esdevé amb l'espanyola) ofereix un grau de gramaticalització, com a marcador, més elevat que les altres opcions.

D'altra banda, Fuster utilitza en el seu llibre alguns dels connectors concessius més comunament incorporats a les gramàtiques: *tot i (que)*, *(per) bé que*, *a despit de*, *a desgrat de* o *a pesar de*, a més de l'ús concessiu pur dels connectors comuns a les dues categories de concessives *encara que* i *malgrat (que)*. (Incidentalment podem comprovar que en aquesta obra no empra, en canvi, uns altres com són *mal que* o *bé que*).

Un cas interessant a comentar és el del connector *a despit de*, poc usat avui i molt poc conversacional, que hi apareix una sola vegada i ho fa acompanyat d'un pronom totalitzador, amb remissió anafòrica de funció *resumptiva*: *a despit de tot*, que en les diferents traduccions es converteix en *a pesar de todo*, *despite everything*, *malgrado tutto* i *malgré tout*. Com veurem suara, la

---

negatiu: “El lladre, el parricida, l'estuprador, l'absurda fauna dels conculcadors del Codi Penal, si ‘reïxen’, només poden esperar eludir les trampes de la policia i la severitat dels jutges. I és que la instància ‘legal’ que plana per damunt dels uns i dels altres no és la mateixa.” De fet, les autores citades insisteixen en la seva subjectivitat i en la relació amb la cortesia atenuadora i amb “un valor de negació, pressuposada de manera més o menys implícita” (Marín / Cuenca, 2012: 88). No és gaire agosarat pensar que l'ús de *només que* ací examinat pot estudiar-se a la llum d'aquesta perspectiva.

remissió anafòrica és un mecanisme cardinal de les relacions opositives en el nivell textual. Aquesta dimensió anafòrica i totalitzadora del cotext anterior és la que ha propiciat històricament la gramaticalització de connectors amb inclusió del pronom *tot*, com ara en l'exemple (19):

(19) i resulta que podria ser titllat de “plagiari”, tot i que el plagi era impossible. (Fuster, 2009: 209, s.v. “Plagi”)

Les versions dels traductors, nogensmenys, utilitzen connectors concessius molt diferents, tal com s'han gramaticalitzat en les seves respectives llengües: *aun cuando*, *even though*, *nonostante*, *alors que*.

Un fenomen semblant de remissió al cotext anterior, el trobem en el cas de *tanmateix*, generalment parentètic i molt sovint en posició inicial d'oració, o bé, altres vegades però amb una freqüència menor, precedit de la conjunció *i* (*i tanmateix*). Té una clara funció opositiva que les gramàtiques poden considerar bé concessiva o bé adversativa, i que remet al context anterior, tot i que no ho faci de manera explícita mitjançant un pronom anafòric, com en la modalitat que acabem de veure. Hi ha una ocurrència digna de ser anotada, en què el connector inicia paràgraf i va seguit de punts suspensius: *I tanmateix...* Les traduccions donen les versions següents: *Y a pesar de todo...*, *And yet...*, *Eppure...* i *Et cependant...* Totes conserven els punts suspensius de l'original, que tenen l'efecte de deixar en suspens l'objecció implícita al contingut del cotext anterior, tal com s'esdevé en el cas del que Dominique Maingueneau (1986: 140–142) va analitzar com “*le mais* de Zadig”, en referència a un passatge del capítol 17 del relat de Voltaire.

■ 4 Els marcadors discursius d'oposició

Els límits entre la connexió oracional i la discursiva –i entre la microsintaxi i la macrosintaxi– són, com veiem, molt difusos, començant pel fet que un mateix connector pot operar en ambdós nivells. I més encara en el cas de l'estil fusterià, que tendeix a defugir la frase llarga i insisteix a tallar-la en un moviment de ziga-zaga. Això és més palès encara quan s'examinen les relacions d'oposició, que remetent moltes vegades a enunciats anteriors, amb els quals s'estableix una oposició o contrast. La taxonomia dels connectors textuais és força complexa i sovint ha de traslladar al nivell textual categories nocional forjades originàriament per a operar dins el marc oracional. Maria Josep Cuenca (2006) dóna una classificació detallada i útil (amb una terminologia no sempre coincident amb la del present treball), que no puc

comentar ací per insuficiència d'espai.⁷ Ara em limitaré a assenyalar algunes de les opcions estilístiques de Fuster i dels seus traductors, amb atenció als graus de gramaticalització dels connectors/marcadors i als moviments d'oposició on pren cos la deliberació interior de l'assagista.

Un connector textual freqüent en el llibre és *ara* (en posició d'inici oracional) o *ara bé*. Mentre la primera d'aquestes dues variants va seguida sistemàticament de dos punts en l'original i la seva funció ha d'interpretar-se a la llum del cotext (és a dir, si aquest permet inferir un contrast pragmatemàntic o no), la segona, *ara bé*, és més monosèmica ja que està fixada com a locució connectiva i no indueix a equívoc.

La primera d'aquestes formes apareix en una ocasió reforçada amb un connector concessiu que n'assegura la interpretació:

- (20) a. Ara: a pesar d'això, l'escriptor "modern" –i més com més avança el temps– depèn del públic. (Fuster, 2009: 205, s. v. "Plagi")
 b. Bien; pero el escritor "moderno", a pesar de eso, depende de su público.
 c. All the same, in spite of this, the modern writer depends all the more, as times passes, on the public.
 d. Ora, nonostante ciò, lo scrittore "moderno" dipende dal pubblico
 e. Mais bon : malgré cela, l'écrivain "moderne" –et tous les jours un peu plus– dépend du public.

Respecte a la forma més gramaticalitzada, *ara bé*, la traducció espanyola utilitza molt majoritàriament l'expressió equivalent *ahora bien*, que té una llarga tradició en aquesta llengua. L'anglesa recorre a diferents connectors com són *all right then, nevertheless, at the same time, now...* i la italiana a *epppure, anche se, orbene...* Però és particularment interessant la traducció francesa, ja que se serveix sovint d'una expressió amb caràcter explícitament metadiscursiu (caràcter que, d'alguna manera, ja és present en la referència d'*ara* i *ara bé* al moment present del discurs, contraposat al que ha estat dit abans).

7 Connectors textuais *contrastius* segons Cuenca (2006: 160–163):

Opositius: *tanmateix; en canvi; ara(bé); això sí; altrament; si no; en cas contrari*.

Restrictius: *si més no; almenys*.

Concessius: *no obstant això; (amb) tot i amb això; tot i així; tot i això; tot amb tot; malgrat tot; de tota manera; sigui com sigui; però [parentètic]; en qualsevol cas; per això; al capdavant; comptat i debatut; total*.

Refutatius: *al contrari; per contra*.

Contrapositius: *en realitat; de fet; fet i fet; ben mirat; si bé es mira*.

Es tracta de *cela dit* o *ceci dit*, en el marc d'una construcció que indueix el lector a inferir un gir en l'orientació del discurs.

Cal insistir, d'altra banda, en el fet que les remissions fòriques al cotext anterior són un dels mecanismes principals de la concessivitat i, en un domini més ampli, de les relacions d'oposició. Hi ha una sèrie de locucions (o mots procedents d'antigues locucions) que recuperen i marquen com a antecedent concessiu una unitat discursiva enunciativa prèviament: *així i tot*, *amb tot*, *malgrat tot*, *de tota manera*, *en qualsevol cas*, *sigui com sigui*, *nogensmenys*, *tanmateix*, *tot i això*, *encara així*, *no obstant (això)*... Fet i fet, *Diccionari per a ociosos* és un text generós en aquesta mena d'expressions de caràcter parentètic que sovint encapçalen oracions o també paràgrafs.

Pel que fa a *no obstant*, hi trobem 4 ocurrencies, totes les quals van seguides o precedides per *això*. Les quatre són traduïdes a l'espanyol per *no obstante*, que segons Garachana (2014) sembla procedir del català i/o de l'aragonès i que ha experimentat, en la història de l'espanyol (Pérez Saldanya / Salvador, 2014), una reanàlisi comparable a la del català, però que avui prescindeix en general del sintagma nominal que el català –almenys Fuster en aquesta obra– encara conserva. La traducció italiana recorre, en tres dels quatre casos, al *nonostante* acompanyat d'un sintagma nominal que pren la forma de *ció* o *tutto*. L'anglès i el francès, al seu torn, opten per solucions més diversificades: *nevertheless*, *be that as it may*, *in spite of this*; *non obstant*, *cela dit*, *malgré cela* i *quoi qu'il en soit*.

Pel que fa a les expressions que contenen el pronom *tot*, com a referència anafòrica de caràcter resumptiu, cal dir que Fuster se serveix sovint d'aquests connectors textuais per a reconduir una línia argumentativa, com ara en l'ús freqüent d'*en tot cas* (que, tanmateix, en unes poques ocasions presenta un valor restrictiu, equivalent a *almenys*). De les nombroses aparicions d'expressions parentètiques d'aquesta mena, que combinen el caràcter de marcador modal amb el de marcador discursiu (Cuenca, 2013), destacaríem tres variants, molt característiques de l'estil fusterià: *tot ben garbellat*, *tot compte fet* i *tot ben sospesat*, les quals, al costat d'algunes altres com ara *comptat i debatut*, s'inscriuen en l'estratègia discursiva que descriuré tot seguit. Les traduccions ofereixen solucions d'equivalència molt diverses a partir d'uns fraseologismes empeltats de metafòricitat i que l'escriptura fusteriana ha contribuït a consolidar en català. Aquestes són algunes de les solucions que els traductors han trobat –de vegades pintoresques, literals i poc gramaticalitzades, altres voltes més convencionalitzades– per a aquelles quatre expressions pragmàticament sinònimes: *en definitiva*, *a fin de cuentas*, *una vez garbillado todo*, *bien pensadas y medidas las cosas*; *when all is said and done*,

weighing it all up, when we weigh it up carefully; a ben guardare, a conti fatti, in fin dei conti; après avoir tout bien passé au crible, tout compte fait, au bout du compte, tout bien pesé...

Hi ha, en aquests casos, una insistència de l'autor –probablement és una herència de la tradició aforística, i la dels moralistes francesos molt en particular– a subratllar la importància pregonada d'una idea enfront de les aparències del pensament superficial. L'estratègia consisteix a declarar *irrelevant* uns motius per tal de subratllar la importància d'una idea més profunda mitjançant uns marcadors com els que acabo de citar i uns altres que són també molt recurrents en la seva escriptura: *en definitiva, en el fons, en última instància, sigui com sigui, al cap i a la fi...* L'autor hi escenifica una estratègia de *cancel·lació* d'inferències que es deriven d'enunciats anteriors a fi de potenciar l'opinió que expressa tot seguit i que passa a ocupar un primer pla de rellevància.

Potser això és encara més evident quan el marcador no és parentètic sinó que es tracta d'una construcció amb *és que*, el subjecte de la qual és un nom de sentit genèric com ara en *el fet és que, el cas és que, la veritat és que, el mal és que* o *la llàstima és que*. Són expressions escassament gramaticalitzades però amb un grau o altre de convencionalització. En els tres primers casos la unitat lèxica té un significat neutre, que es limita a indicar una constatació amb força argumentativa, mentre que els dos darrers, menys convencionals, tenen un valor negatiu que reforça l'oposició amb l'enunciat precedent. Aquest mecanisme constitueix una *reconducció de la pertinència* del discurs (Berenguer / Salvador, 1998), que reorienta l'argumentació i que, com s'esdevé amb els marcadors parentètics abans esmentats, contribueix a la gestió intersubjectiva d'uns punts de vista en potencial conflicte.

■ 5 Conclusions

Hem vist les diverses manifestacions de la marcató de relacions d'oposició en l'assaig estudiat i les opcions traductores corresponents, que interpreten i reformulen aquests marcadors des de les possibilitats ofertes per les llengües d'arribada i segons les opcions estilístiques de cada traductor. Cal insistir, encara, en el fet que, malgrat que l'oposició sigui binària, no té necessàriament una sola fase, sinó que pot establir una cadena de passos que matisen un pensament dialèctic, a la base mateixa de l'*ethos* fusterià. Un sol fragment textual –amb les seves traduccions– exemplificarà aquesta dinàmica de (contra)balanceig:

- (21) a. Sí, Tot això és veritat. Però no tota la veritat. I encara m'atreviria a precisar que és més veritat el contrari. Perquè, en el fons, [...] si el clàssic, consagrat com a valor innegable, continua tenint sentit, és, en definitiva, per la seva permanència en l'ordre de les vigències actuals. Al cap i a la fi, tots distingim clarament el que és "arqueologia" i el que no ho és.
- b. Sí. Todo esto es verdad. Pero no toda la verdad. Y me atrevería incluso a precisar que es más verdad lo contrario. Porque, en el fondo, [...] si el clásico, consagrado como valor innegable, continúa teniendo sentido, es, en definitiva, por su permanencia en el orden de las vigencias actuales. Al fin y al cabo, todos distinguimos claramente lo que es "arqueología" y lo que no lo es.
- c. Certes. Tout cela est vrai. Mais tout le vrai n'y est pas. Et même j'oserais préciser que le contraire est plus vrai. Car, au fond, [...] si le classique, consacré comme valeur indéniable, a toujours du sens, c'est, en définitive, par sa permanence dans l'ordre des valeurs actuelles. En un mot, nous percevons tous clairement ce qui est "archéologie" et ce qui ne l'est pas.
- d. Yes. That's all true. But it's not the whole truth. I would even venture to state that the reverse is more true. Because, when it comes down to it, [...] if the classics, sanctified as an indisputable asset, still have any meaning, this stems, in short, from their continued presence among those things we regard as valid and alive. After all, we can all differentiate easily between what is 'archaeology' and what isn't.
- e. Sì. Tutto questo è vero. Ma non è tutta la verità. E mi azzarderei ad aggiungere che è più vero il contrario. Perché, in fondo, [...] se il classico, consacrato come valore innegabile, continuano ad avere senso, in definitiva è per la loro sopravvivenza nell'ordine delle congiunture attuali. In fin dei conti, tutti sappiamo distinguere ciò che è una "archeologia" da ciò che non lo è.

Una de les característiques del pensament –i, doncs, de l'estil assagístic– de Fuster és precisament l'activació d'un autodebat crític on posa en qüestió constantment les *idées reçues*, les preconcepcions, incloent-hi les pròpies. La seva escriptura esdevé així un moviment continu d'anades i vingudes a la cerca d'una postura raonable. Però aquesta dansa dialèctica es posa en joc amb un fort component intersubjectiu que té sempre present la figura

del lector. Fuster imagina les objeccions d'un lector hipotètic, en un mecanisme assimilable al que Eddy Roulet (1985) va denominar *diafonia*.

La llengua –el sistema lingüístic emprat i les tradicions discursives de què se serveix i on s'alimenta– li ofereix unes eines d'expressió que ell mateix aprofita i reelabora amb primor. Les maneres d'expressar aquestes relacions d'oposició són l'arma principal de l'escriptor, que a través d'aquesta escenificació verbal, configura el seu *ethos* de cercador intel·lectual apassionat pel rigor de la idea. ■

■ Bibliografia

■ Edició i traduccions

Fuster, Joan ([1964] 2009): *Diccionari per a ociosos*, edició i introducció de Vicent Salvador, Barcelona: Edicions 62

— (1970): *Diccionario para ociosos*, trad. d'Isabel Mirabete, Barcelona: Península.⁸

— (1992): *Dictionary for the Idle*, trad. de Dominic Keown *et al.*, pròleg de Dominic Keown, Sheffield: Sheffield Academic Press / CEIC Alfons el Vell [Segona edició: Nottingham: Five Leaves Publications, 2006].⁹

— (1994): *Dizionario per oziosi*, trad. de Donatella Siviero, pròleg de Costanzo Di Girolamo, Nàpols: Tullio Pironti Editore.

— (2010): *Dictionnaire à l'usage des oisifs*, trad. de Jean-Marie Barberà, pròlegs de Dominique Maingueneau i Vicent Salvador, Toulouse: Anacharsis.

■ Obres teòriques

Ariel, Mira (2008): *Pragmatics and grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.

Berenguer, Josefa / Salvador, Vicent (1998): «Análisis de algunos marcadores discursivos en un corpus conversacional bilingüe español-catalán», in: Ruffino, Giovanni (ed.): *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza*, vol. 4, Tübingen: Niemeyer, 41–50.

8 Reproduïx el pròleg de l'edició original sense afegir-hi cap altre additament i incorpora un darrer capítol, «Zapatos», que no apareixia en l'original català.

9 Amb correccions del text de la primera edició i amb un nou pròleg de Dominic Keown.

- Charaudeau, Patrick (1992): *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris: Hachette.
- Company Company, Concepción (dir.) (2014): *Sintaxis histórica de la lengua española*, vol. 3: *Preposiciones, adverbios y conjunciones. Relaciones interoracionales*, México: FCE / UNAM.
- Cuenca, Maria Josep (2006): *La connexió i els connectors*, Vic: Eumo editorial.
- (2013): «The fuzzy boundaries between discourse marking and modal marking», in: Degand, Liesbeth / Cornillie, Bert / Pietrandrea, Paola (eds.): *Discourse markers and modal particles: categorization and description*, Amsterdam: John Benjamins, 191–216.
- Florea, Ligia-Stela (2004): «La concession comme hypothèse infirmée. Marquage linguistique en français et en roumain», *Revue de Linguistique Romane* 265-266, 137–158.
- Garachana Camarero, Mar (2014): «Gramática e historia textual en la evolución de los marcadores discursivos. El caso de *no obstante*», *RILCE* 30:3, 959–984.
- Haspelmath, Martin / König, Ekkehard (1998): «Concessive conditionals in the languages of Europe», in: Auwera, Johan van der (ed.): *Adverbial constructions in the languages of Europe*, Berlin: Mouton de Gruyter, 563–640.
- Izutsu, Mitsuko Narita (2008): «Contrast, concessive, and corrective. Toward a comprehensive study of opposition relations», *Journal of Pragmatics* 40:4, 646–675.
- Kabatek, Johannes (2006): «Tradiciones discursivas y cambio lingüístico», in: Ciapuscio, Guiomar *et al.* (eds.): *Sincronía y diacronía de tradiciones discursivas en Latinoamérica*, Frankfurt am Main / Madrid: Vervuert / Iberoamericana, 151–172.
- König, Ekkehard (1985): «Where do concessives come from? On the development of concessive connectives», in: Fisiac, Jacek (ed.): *Historical semantics. Historical word-formation*, Berlin: Mouton de Gruyter, 263–282.
- Mangueneau, Dominique (1986): *Éléments de linguistique pour le texte littéraire*, Paris: Bordas.
- Marín, Maria Josep / Cuenca, Maria Josep (2012): «De l'atribució a la modalitat: construccions amb *és que* en català oral», *Caplletra* 52, 65–94.
- Mussalim, Fernanda (2008): «Uma abordagem discursiva sobre as relações entre ethos e estilo», in: Mota, Ana Raquel / Salgado, Luciana (eds.): *Ethos discursivo*, São Paulo: Editora Contexto, 70–81.

- Pérez Saldanya, Manuel (2014): «Oraciones causales», in Company Company (dir.), 3449–3609.
- (2015): «Les construccions causals en català: classes i nexes que les introdueixen», *Els Marges* 105, 10–38.
- / Salvador, Vicent (2014): «Oraciones concesivas», in Company Company (dir.), 3699–3842.
- Roulet, Eddy (1985): «De la conversation comme négociation», *Le français aujourd'hui* 71, 7–13.
- Salvador, Vicent (1994): «Els marcadors discursius en l'assaig: algunes estratègies de l'escriptura de Joan Fuster», *Catalan Review* 8, 323–334.
- (2002): «Les construccions condicionals i les concessives», in: Solà, Joan et al (dir.): *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3: *Sintaxi*, Barcelona: Empúries, 2977–3025.
- (2005): «Dit d'una altra manera (i altres canvis per l'estil)», in: *Approaches to Critical Discourse Analysis*, València: Biblioteca Valenciana / Generalitat Valenciana (CDrom), 1–23.
- (2010) «Entre la retòrica i la gramàtica: estructures de la concessivitat en català», in: *Actes del XIVè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 17–42.
- Traugott, Elizabeth C. (2010): «From subjectification to intersubjectification», in: Davidse, Kristin / Vandelanotte, Lieven / Cuyckens Hubert (eds.): *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*, Berlin: Mouton de Gruyter, 29–70.
- Verhagen, Arie (2005): *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*, Oxford: Oxford University Press.

■ Vicent Salvador, Universitat Jaume I, Departament de Filologia i Cultures Europees, Avda. de Vicent Sos Baynat s/n, E-12071 Castelló de la Plana, <vicent.salvador@uji.es>.

Marcadors conversacionals en la traducció literària alemany-català: *also* i *na* a *Jeder stirbt für sich allein*

Alejandro González Villar (Bonn)
Blanca Arias Badia (Barcelona)

Summary: Pragmatic markers pose a challenge for professional translators, since they are signs of fictive orality, i.e. a literary device whereby authors try to confer plausibility to their dialogue. Scarce studies have been devoted to the literary translation of these units from German into Catalan. The goal of the present corpus-based study is to explore the behaviour and translation of two specific markers, i.e. *also* and *na*, in Hans Fallada's novel *Jeder stirbt für sich allein* (1946) and Monton's translation of the text (2011), from both a qualitative and a quantitative approach. Pragmatic annotation has been undertaken for all of the occurrences of each marker, as well as the solutions provided, in order to account for patterns in the literary usage and translation of these units.

Keywords: Pragmatic markers, grammaticalization, pragmaticalization, *na*, *also*, fictive orality, literary translation, conversational, corpus-based research ■

■ 1 Introducció¹

Des de la publicació *Discourse markers* de Schiffrin l'any 1987, els marcadors pragmàtics² han estat objecte de nombrosos estudis procedents de diferents marcs teòrics i, fins i tot, disciplines.³ Dins l'àmbit que ens ocupa, els

- 1 Volem agrair al traductor Ramon Monton haver-nos fet arribar una còpia digitalitzada de la versió catalana de la novel·la de Fallada. Igualment, fem constar que la participació de Blanca Arias Badia en aquesta recerca ha rebut el suport del programa de Formació de Profesorado Universitario del MECED (ref. FPU13/01805).
- 2 Lingüistes com ara Gili Gaya ([1943] 1998: 325–331) ja havien fet referència a l'existència d'aquest tipus d'unitats molt abans, tot i que de manera més superficial i sense dur a terme una sistematització dels trets principals ni un intent de classificació.
- 3 Així, per exemple, trobem estudis com els de Portolés (1998), en els quals s'analitzen els marcadors des de la teoria de la rellevància i la teoria de l'argumentació, o bé els de Brinton (1996) i Cuenca (2004; 2006; 2008; 2011) des de la teoria de la gramaticalització, o els de Fuentes Rodríguez (1987) i Martín Zorraquino / Portolés (1999) des d'una perspectiva gramatical. Els marcadors també han estat tractats en estudis sobre la lin-

Estudis de Traducció, els marcadors han copsat l'atenció dels especialistes, ja que en el text de partida constitueixen un tret d'oralitat fictícia que suposa un repte per als professionals (González Condom, 2001; 2004; 2012; Matamala, 2008; Mattsson, 2009; Métrich / Faucher, 2009; Aja Sánchez, 2013). No obstant això, són escassos els estudis que han aprofundit en una anàlisi tant qualitativa com quantitativa de la traducció de marcadors específicament conversacionals en la combinació de llengües alemany-català.⁴ És per això que aquest treball es proposa de contribuir a emplenar aquest buit arran de l'anàlisi del comportament de dos marcadors, *na* i *also*, en una novel·la alemanya, així com de les seves traduccions al català.

La tria de les unitats *na* i *also* es deu a la seva alta freqüència d'aparició en el text de partida del corpus paral·lel; de fet, són els dos marcadors conversacionals amb més ocurrences en els fragments dialògics i en la veu del narrador de l'obra estudiada.⁵ Així mateix, la bibliografia especialitzada ja ha establert que són marcadors prototípics de la llengua parlada (Zifonun *et al.*, 1997; Auer / Günthner, 2005; Alm, 2007; Métrich / Faucher, 2009); les caracteritzacions d'aquests autors pel que fa a les funcions dels marcadors han estat un punt de partida necessari per al nostre estudi de cas.

El motiu essencial per a l'elecció de *Jeder stirbt für sich allein* com a corpus d'estudi és el fet que l'any 2015 es va publicar una tesi doctoral sobre la traducció dels marcadors pragmàtics que tenia com a objecte d'estudi l'obra de Hans Fallada (González-Villar, 2015). Aquesta tesi, però, no aportava resultats quantitius pel que feia a la presència dels marcadors conversacionals en el corpus analitzat, ja que no s'havia treballat amb les obres completes digitalitzades, sinó amb fragments seleccionats. Així doncs, aquí pretenem, d'una banda, aprofundir en l'estudi qualitatiu de les funcions de dos marcadors concrets, *na* i *also*; i, de l'altra, fer servir la metodologia de la lingüística de corpus per extreure dades quantitatives pel que fa a la seva freqüència d'aparició en el text de partida i les solucions de traducció aportades en llengua catalana.

---

güística de text (Casado Velarde, 1995) o l'anàlisi conversacional (Briz / Hidalgo, 1998) així com des de la ciència cognitiva (Montolío, 1998; 2001).

4 Bartoll (2010) dedica una secció del seu treball sobre oralitat fictícia a l'estudi de la subtitulació de marcadors alemany-català. Diversos treballs a Brumme (2008), així com Bernal (2012), s'ocupen igualment del tema de l'oralitat fictícia en la traducció entre aquest parell de llengües. Robles i Sabater (2016) contrasta usos de marcadors en aquestes dues llengües, malgrat que no estudia un corpus de traduccions, sinó de premsa escrita de producció pròpia en cadascuna de les llengües.

5 Dada obtinguda com a fase prèvia a l'anàlisi aquí presentada, mitjançant un llistat de paraules generat amb l'eina AntConc®.

■ 2 Els marcadors conversacionals com a trets d'oralitat fictícia

Els marcadors conversacionals són un element distintiu entre les marques d'oralitat fictícia dels textos (Arias Badia, 2011; González Villar, 2015). En aquest apartat presentem les definicions operatives dels conceptes d'oralitat fictícia i marcador pragmàtic que serveixen de base per al nostre estudi.

■ 2.1 L'oralitat fictícia

El lingüista alemany Paul Goetsch (1985: 202) va ser el primer a utilitzar el terme *fingierte Mündlichkeit* en la seva recerca. Amb aquest terme, Goetsch fa referència a manifestacions lingüístiques diverses, prototípicament associades a fenòmens de l'oralitat, que es troben en els textos literaris. Tal com apunta Brumme (2008: 22), la finalitat d'aquestes empremtes d'oralitat no és una altra que evocar situacions versemblants en un mitjà –el gràfic– que no és el propi per a l'intercanvi comunicatiu immediat i espontani. Així, doncs, l'oralitat fictícia és un mecanisme per mitjà del qual els autors confereixen vivacitat a les seves creacions literàries; contribueix, així, a una “ilusión de autenticidad” (Brumme, 2012: 13).

A les obres literàries, els trets lingüístics resultants d'aquesta voluntat d'evocació de l'oralitat apareixen típicament en diàlegs escrits en estil directe, en el monòleg interior o bé en la veu del narrador en primera persona. Es manifesten en l'ús d'una llengua amb marques diatòpiques i diastràtiques per part dels personatges (la llengua col·loquial, el dialecte, l'idiolecte, etc.; Goetsch, 1985: 202; Cadera, 2002: 20; Brumme, 2012: 14).

Seguint Freunek (2007: 26), cal remarcar que, tot i que l'oralitat fictícia està estretament lligada a –fins i tot, inspirada en– l'oralitat quotidiana i real, no hem de considerar la primera com una còpia o reproducció perfecta de la segona, sinó que la realitat ha de representar únicament “un punt de referència” per al creador literari. Així ho expressava també Goetsch (1985: 202) en el seu treball pioner:

Mündlichkeit in geschriebenen Texten ist nie mehr sie selbst, sondern stets fingiert und damit eine Komponente des Schreibstils und oft auch der bewußten Schreibstrategie des jeweiligen Autors.

■ 2.2 Els marcadors pragmàtics

La proliferació de treballs que tracten els marcadors i aspectes limítrofs convida a una delimitació del concepte de marcador pragmàtic per a les necessitats de la recerca que presentem aquí. Si bé la bibliografia especialitzada no ha arribat a una definició consensuada de marcador, les aportacions dels autors conflueixen a caracteritzar-los com a unitats invariables morfològicament que, des del punt de vista prosòdic, es troben limitades com a incisos per a l'entonació –a l'escriptura això queda reflectit a través de comes–. A més a més, són elements extrapredicatius, és a dir, que no estan integrats a l'oració i presenten un significat de processament des del punt de vista semàntic (Martín Zorraquino / Portolés, 1999; Imo, 2012; 2013).

Creiem que el terme més adient en el marc del nostre estudi és el de marcador pragmàtic conversacional, ja que els marcadors actuen a nivell pragmaticodiscursiu i en el cas que ens ocupa són unitats que contribueixen a la versemblança dels diàlegs ficticis. En treballs previs hem proposat una definició pròpia del concepte de marcador pragmàtic que té en compte aquesta caracterització:

Unitats morfosintàcticament invariables que ocupen posicions generalment perifèriques a l'enunciat en el qual apareixen i que són el resultat d'un procés de canvi unidireccional (pragmaticalització) a través del qual han adquirit noves funcions a nivell discursiu, deixant de banda parcialment o totalment el seu significat referencial (si en tenien). Aquests elements poden englobar-se en dos grans grups segons la seva funció: 1) textuals i 2) interpersonalment. La inclusió d'un marcador en un dels grups no l'exclou de l'altre a causa de la naturalesa polifuncional que caracteritza aquestes unitats, és a dir, un marcador la funció principal del qual és la d'interacció també pot servir per donar una certa estructura a la conversa, com és el cas dels elements que serveixen per marcar el torn de paraula. (González Villar, 2015: 149; traducció dels autors adaptada per a la finalitat d'aquest article)

En relació amb els marcadors, un aspecte que s'ha estudiat a fons ha estat la pragmaticalització.⁶ Es tracta del procés unidireccional de les uni-

6 Alguns treballs (Cuenca, 1996; 2002; Wischer, 2000; Matamala, 2004) es refereixen a aquest procés fent servir el terme *grammaticalització* tot i reconèixer el nivell discursiu en què actuen els marcadors. No obstant això, la definició tradicional de gramaticalització és una altra, tal i com es pot trobar en els teòrics Meillet ([1912] 1921: 131: “le passage d'un mot au rôle d'élément grammatical”) i Kurylowicz (1965: 69; 1975: 52), qui afirma que és aquest un procés consistent “in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status”.

tats que adopten un paper en el nivell pragmaticodiscursiu (Erman / Kot-sinas, 1993; Aijmer, 1997; Ridruejo Alonso, 2002; Günthner / Mutz, 2004; Mroczynski, 2012; 2013). Afecta les unitats *na also*, *na ja*, *na denn* i *na schön* que tractem en aquest article com a complementàries de l'anàlisi del marcador *na*. En tots els casos, són expressions compostes que exerceixen funcions diferents quan cadascun dels elements que les formen apareixen de forma combinada o individualment.

■ 3 Metodologia: corpus d'anàlisi i enfocament

L'estudi dels marcadors a la novel·la de Fallada, així com de la seva traducció a la versió de Monton, s'ha dut a terme fent servir la metodologia dels estudis descriptius de la traducció basats en corpus. A grans trets, aquest enfocament adopta la lingüística de corpus com a eina metodològica per a l'estudi de les traduccions. Aquesta secció dedica un primer apartat a la presentació de l'obra literària que constitueix el corpus i, a continuació, detalla les fases en què s'ha desenvolupat la recerca, així com les eines emprades i les preguntes plantejades.

■ 3.1 La novel·la de Fallada

S'ha compilat i alineat un corpus paral·lel alemany-català que conté la novel·la completa *Jeder stirbt für sich allein* (1946) en les versions en ambdues llengües. El nombre de paraules (*tokens*) de la versió de partida és 191.137, mentre que el text d'arribada té una extensió de 213.082 *tokens*.

La novel·la *Jeder stirbt für sich allein* (1946) de Hans Fallada tracta la temàtica del nazisme. La història descrita per l'autor alemany se centra en la lluita d'un matrimoni contra el règim nacionalsocialista. La trama descriu com Otto i Anna Quangel, després d'haver perdut el seu fill, reparteixen postals amb missatges i eslògans en contra de les injustícies i la barbàrie perpetrades pel règim de Hitler. Aquesta situació s'allarga durant dos anys (1940–1942), fins que la Gestapo segueix la pista de la parella i l'arresta després d'un escorcoll domiciliari. Tots dos personatges acabaran sent jutjats i condemnats a mort per traïció.

El traductor Ramon Monton en va publicar la versió catalana l'any 2011, a Edicions de 1984. La va titular *Sol a Berlín*.

■ 3.2 Un estudi descriptiu basat en corpus

L'anàlisi de la novel·la presentada a la secció anterior s'ha dut a terme en el marc dels estudis descriptius de la traducció (cf. Holmes, [1972] 2004). La finalitat dels estudis descriptius és ampliar el coneixement sobre l'activitat traductora arran d'una metodologia empírica, sistemàtica i rigorosa, i en cap cas avaluadora, d'aproximació a les dades. Típicament, l'objectiu dels estudis és fer servir les dades quantitatives obtingudes per observar tendències i normes de traducció tal com les entenia Toury (1995), és a dir, patrons de comportament per part dels professionals més o menys establerts en la pràctica traductora.

Més concretament, hem dut a terme un estudi de la traducció basat en corpus. Així, hem fet servir les eines específiques de la lingüística de corpus per a l'estudi d'un fenomen específic en textos de partida i traduïts (cf. Laviosa, 2003; Olohan, 2004). Dins d'aquest marc, la nostra anàlisi s'ha desenvolupat en les fases següents:

- a) compilació del corpus paral·lel: extracció de dades i alineació dels textos amb AlignAssist®;
- b) extracció de llistats de paraules per ordre de freqüència d'aparició, amb AntConc®, per tal d'identificar els marcadors conversacionals més rellevants de la novel·la (*na* i *also*);
- c) identificació dels marcadors en context en el text de partida, així com de la seva traducció;
- d) anàlisi qualitativa de funcions dels marcadors amb el suport de la bibliografia especialitzada;
- e) disseny d'etiquetes per a l'anàlisi quantitativa del corpus, a partir de les conclusions de l'anàlisi qualitativa;
- f) anotació manual dels marcadors mitjançant etiquetes (posició sintàctica, funció, to de l'enunciat en què apareix);
- g) reanotació per garantir la no-diversificació de criteris entre els anotadors (*inter-annotator agreement test*);
- h) anàlisi quantitativa a partir de combinacions de filtres de dades.

Aquests passos ens han permès de respondre les preguntes de recerca següents: 1) quin comportament tenen els marcadors *also* i *na* en el text de partida?; 2) quina és la freqüència amb què trobem aquestes funcions dels marcadors?; 3) en quina posició apareixen dins de l'oració?; 4) en quin tipus d'enunciats els trobem, pel que fa al to del personatge que els fa servir? (establiment del tipus de clàusula i etiqueta de to); 5) com es traduei-

xen els marcadors estudiats?; 6) es poden inferir patrons de comportament per part del traductor en la tria de solucions de la traducció al català?

■ 4 Anàlisi dels marcadors *also* i *na* al text de partida

El punt de partida per a la delimitació de les funcions dels marcadors estudiats han estat Zifonun *et al.* (1997), Métrich / Faucher (2009) i Alm (2007). Els primers recullen la interjecció *na* amb tres funcions principals: la de presa de contacte, la de discrepància i la de continuïtat. Aquesta unitat pot tenir autonomia suprasegmental, tot i que no necessàriament sempre la té. En moltes ocasions aquesta unitat apareix en combinació amb altres com a part de la mateixa estructura entonativa (Zifonun, 1997: 396–402). Métrich / Faucher (2009: 53–74) i Alm (2007: 63–157) elaboren una classificació de funcions de la unitat *also* i especifiquen els diferents contextos en els quals es pot emprar el marcador: en destaquem les funcions de corrector, reformulador i organitzador dins el torn de paraula.

En aquest apartat descrivim els resultats de la nostra anotació pragmàtica dels marcadors a la novel·la de Fallada. Si bé les obres que acabem de presentar han guiat l'anàlisi realitzada, els resultats aporten dades sobre el comportament dels marcadors a Fallada que no estan recollides en aquests treballs. L'interès de l'anàlisi, doncs, radica en el fet que es tracta d'un estudi de cas concret que se circumscriu al marc dels estudis sobre oralitat fictícia en la literatura. Després d'una panoràmica general sobre el tipus de clàusula en què trobem els marcadors analitzats a la novel·la, així com del seu grau d'ocurrència, ens centrem en les funcions dels marcadors identificades a la novel·la.

La Taula 1 mostra la presència de tots dos marcadors en oracions declaratives, exclamatives i interrogatives. El fet que oracions exclamatives i interrogatives suposin més de la meitat dels contextos analitzats dona pistes sobre l'expressivitat que Fallada buscava conferir als fragments dialògics del text en fer ús d'aquestes unitats.

marcador/tipus de clàusula	declaratives	exclamatives	interrogatives	total
<i>also</i>	82	44	48	174
<i>na</i>	41	33	27	101

Taula 1. Ocurrències dels marcadors en cada tipus de clàusula, en contextos dialògics de la novel·la.

El marcador *also* presenta 174 ocurrences en diàleg o monòleg interior a *Jeder stirbt für sich allein*. L'anotació manual del corpus ha revelat, en primer lloc, la tendència de Fallada a fer-lo servir en posició inicial de l'oració (en un 56% dels casos). En segon lloc, que a la novel·la típicament s'utilitza com a marcador d'inici de cloenda d'una conversa, ja sigui per recapitular el que s'ha dit o bé simplement per acomiadar-se de l'interlocutor. I, en tercer lloc, que en la majoria de casos (63 %) es fa servir en enunciats que tenen un to incisiu, d'insistència o retret cap a l'interlocutor. A § 4.1 presentem aquests i altres resultats de forma més detallada.

El marcador *na* es dona 101 vegades en diàlegs a la novel·la. En 71 ocurrences apareix davant de l'enunciat principal, com a element extraoracional, separat per una coma, i 4 vegades ho fa al començament de clàusula, però sense anar seguit de cap signe de puntuació. En els altres 26 fragments dialògics, Fallada emprà aquesta unitat com a enllaç discursiu en les intervencions dels personatges. En aquests casos, la posició dins dels enunciats respectius és intraoracional. Zifonun *et al.* (1997: 396–402) indiquen que aquest marcador es fa servir en posició inicial o bé com a continuador discursiu; la posició final no queda recollida en el seu treball, ni n'hem trobat exemples en la nostra anàlisi, els resultats de la qual es recullen a § 4.2.

■ 4.1 Funcions del marcador *also*

Arran de la revisió bibliogràfica i de l'anàlisi qualitativa de les unitats en context, s'han establert un total de 6 etiquetes sobre el comportament pragmàtic del marcador *also*: 'recapitular' (Alm, 2007: 94–97), 'acomiar-se', 'expressar consecució' (Konerding, 2002: 317–324; Alm, 2007: 135–139), 'concedir', 'introduir idea nova' (Alm, 2007: 92–93) i 'reformular' (Alm, 2007: 68–71, 71–2; Robles i Sabater, 2012: 163). En mostrem la distribució en freqüències absolutes a la figura 1. Addicionalment, s'han computat sota l'etiqueta 'altres' els usos del marcador que presentaven menys de 2 ocurrences; per exemple, a (1) veiem com la resposta del personatge repeteix l'ús del marcador amb valor merament incisiu, en una reformulació sarcàstica. Aquí, la traducció no opta per un marcador pragmàtic, sinó que recorre a la reiteració de l'adverbi *no*.

- (1) [DE] »Sie haben also keinen Besuch?«
 »Ich habe *also* keinen Besuch. [p. 353]

[CA] —O sigui que no té visita?
 —No, no tinc visita. [p. 340]⁷

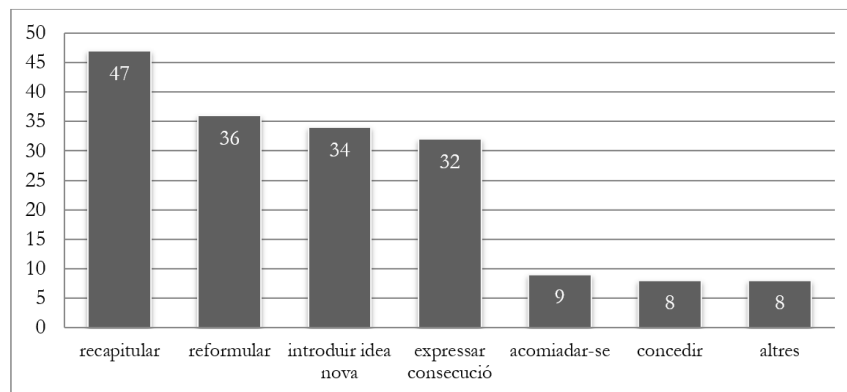

Figura 1. Funcions del marcador *also* al corpus estudiat.

Cal precisar que algunes de les funcions especificades se solapen en contextos concrets. Per a la quantificació dels resultats, en aquests casos hem optat per decidir quina era la funció més rellevant del marcador en qüestió. A continuació presentem una selecció d'exemples de les diferents funcions d'*also* identificades, així com dades sobre els contextos en què s'activen a l'obra de Fallada.

Alm (2007) i Métrich / Faucher (2009) fan èmfasi en el valor organitzador del discurs del marcador *also* (cf. Imo 2013: 176–184). Al corpus analitzat, és freqüent de trobar-lo al paràgraf final d'un diàleg entre dos o més personatges, amb un valor recapitulador del contingut de la conversa que s'acaba de representar. El punt del text en què apareix el marcador facilita que aquesta funció recapituladora se solapi en certs casos amb d'altres funcions que sovint compleix el marcador, com ara la de reformulador o la d'encapçalament de comiat. A l'exemple (2) trobem un cas prototípic d'aquestes funcions combinades del marcador, reforçada pel participi pragramaticalitzat *abgemacht* (*entesos*, a la versió catalana):

⁷ Incloem la traducció catalana de Monton per a cadascun dels fragments per facilitar-ne la lectura, tot i que no ens aturem a comentar-la en aquest apartat, ja que l'apartat 5 es dedica específicament a les solucions de traducció adoptades.

- (2) [DE] [...] Wenn wir hier das nicht wüssten, wer soll's denn sonst wissen? Nicht mal der liebe Gott! *Also*, abgemacht, ich schicke Ihnen eine Karte zur Hinrichtung. Heil Hitler! [p. 213]
 [CA] [...] Aquí arribem a conèixer la gent millor que Déu i tot! Molt bé, doncs quedem entesos: li enviaré una invitació per a l'execució. Heil Hitler! [p. 207]

A més d'exercir de reformulador i recapitulador, que en conjunt suposen el 47,7 % dels usos d'*also* a l'obra de Fallada, el marcador es fa servir en 34 ocasions (19,54 % de casos) per introduir idees noves —no aparegudes abans en el diàleg entre personatges—. Destaquen els casos en què la idea nova pren forma de pregunta, proposta o exhortació per part d'un dels personatges cap a l'interlocutor, tal com ocorre en els exemples (3) i (4).

- (3) [DE] Na ja, Sie oller Fuchs, *also* trinken wir noch einen! [p. 269]
 [CA] Molt bé, gat vell, prenguem una altra copa! [p. 261]
 (4) [DE] *Also*, wie ist das, warum haben Sie Ihr Amt niedergelegt? [p. 600]
 [CA] Però digui'm: per què va abandonar el seu càrrec? [p. 574]

L'ús d'*also* per expressar consecució, prèviament atribuït a aquest marcador per autors com ara Konerding (2002), Alm (2007: 135) o Breindl *et al.* (2014: 898–899), resulta igualment rellevant al corpus estudiat; n'hem trobat 32 casos (18,4 %), entre els quals s'han pogut observar amb claredat dues tendències: o bé el marcador es fa servir dins d'un mateix discurs d'un personatge (5) o bé un segon personatge encapçala amb *also* una conclusió amb relació semàntica de conseqüència, més aviat provisional —i per això diferent de la recapitulació de caire més definitiu que comentem més a dalt—, derivada del discurs del qual acaba de ser receptor (6).

- (5) [DE] »Ich habe keine Zeit!«, sagte Anna Quangel. »Wenn Sie mögen, dann stehen Sie auf, sonst können Sie auch ruhig sitzen bleiben. Mir macht das nichts aus!«
 Frau Gerich [...] sagte, immer noch liebenswürdig, aber nicht mehr ganz so verbindlich: »Ganz nach Ihrem Wunsch! Ich werde *also* sitzen bleiben. Sie wollten sagen ...« [p. 168]
 [CA] —No tinc temps! —va dir Anna Quangel—. Si vol, pot aixecar-se també o, si ho prefereix, quedí's asseguda, m'és ben igual!

La senyora Gerich [...] va dir, amb la mateixa amabilitat que abans però ja no tan obsequiosa:

—Com vulgui. Jo em quedaré asseguda. Què m’anava a dir?
[p. 163]

(6) [DE] »[...] ich habe zum Beispiel gesehen, dass die Frau saubere Schuhe anhatte, und draußen ist Dreckwetter.«

»Ja«, bestätigt Baldur Persicke, noch verständnislos. bestätigt Baldur Persicke, noch verständnislos. »*Also* muss sie einer hier im Hause versteckt gehalten haben, seit Mittwoch, wenn sie wirklich solange nicht in der Wohnung war, wie Sie sagen.«
[p. 153]

[CA] —[...] He vist, per exemple, que la senyora portava les sabates netes, tot i que els carrers estan enfangats.

—Sí —afirma Baldur Persicke, sense comprendre'l. —Per tant, s’ha d’haver amagat en algun lloc de l’edifici des de dimecres, si és veritat que des d’aleshores no ha estat a casa seva, com vostè diu. [p. 148–149]

Finalment, hem identificat 8 casos en què *also* té un valor concessiu envers l’interlocutor. Específicament, hem anotat l’ús del marcador com a senyal de complaença i d’expressió d’acord i complicitat amb l’interlocutor; a (7) en trobem un exemple, extret d’un capítol en què es descriu un interrogatori.

(7) [DE] Nachdem Sie das *also* eingestanden haben... [p. 254]

[CA] Com vostè mateix ha reconegut... [p. 246]

■ 4.2 Funcions del marcador *na*

Tal com reflecteix la figura 2, l’anàlisi dels contextos ens ha permès d’observar cinc funcions principals de *na*, entre les quals trobem les següents: la introducció d’una idea nova (33 %) (Métrich / Faucher 2009: 578), la introducció d’una pregunta directa o indirecta (23 %) (Métrich / Faucher, 2009: 579), la introducció d’una exhortació (20 %) (Métrich / Faucher, 2009: 579–80), la continuació del discurs (11 %) (Zifonun *et al.*, 1997: 398–399) i la introducció d’una salutació (3 %) (Zifonun *et al.*, 1997: 396). Dins d’aquesta última es troben diferents tipus d’actes de parla com ara l’expressió de desig o de dubte, o bé la petició. A sota presentem fragments del text de partida que exemplifiquen aquestes funcions de *na*.

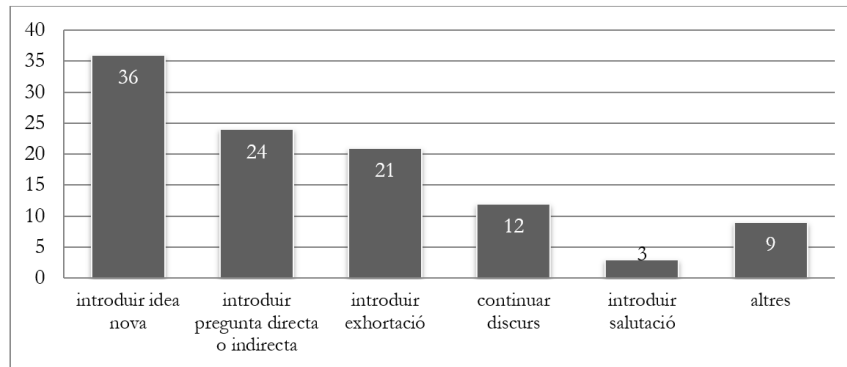

Figura 2. Funcions del marcador *na* al corpus estudiat.

A (8), la interjecció *na* té la funció d'introduir una exhortació. Es pot observar el to insistent i apressat del personatge, el qual fa una pregunta retòrica amb la qual se sobreentén qui és el culpable dels fets descrits. Aquesta descripció del to en què trobem *na* s'adiu amb la definició que el DIEC2 aporta per a la solució de traducció que trobem en català; un enunciat que fa ús de la interjecció impròpia *vinga* (Cuenca, 2002: 322). Aquesta, segons el diccionari normatiu, indica “el caràcter apressat, insistent o durador d'una acció”.

- (8) [DE] »Die Franzosen!«, ruft sie empört. »Redest du dich auf so was raus? Wer hat denn die Franzosen überfallen? Na wer, Vater? Sag doch!« [p. 39]
 [CA] —Els francesos! —crida Trudel, indignada—. I això et serveix d'excusa? Qui ha atacat els francesos? Vinga, pare, digues, qui? [p. 39]

El marcador *na* pot introduir igualment una salutació. A (9), Eva Kluge saluda de bon matí el jove Kuno i introdueix el seu enunciat mitjançant la unitat esmentada. Així doncs, *na* serveix per entaular una conversa amb un to amigable i col·loquial. A (10), la funció és de nou la d'introduir una salutació, aquesta vegada, però, amb un to que denota mala consciència.

- (9) [DE] »Na, Kuno«, fragt sie. »Was gibt's heute?« »Ich will in die Stadt«, antwortet der Junge. [p. 663]
 [CA] —I doncs, Kuno? Què fas, avui?

- Me'n vull anar a la ciutat —contesta el noi—. Vull anar a buscar la nostra arada nova. [p. 634]
- (10) [DE] Frau Gesch sagt ein wenig gekränkt: »Na, denn guten Abend oder Heil Hitler — ganz wie den Herrschaften das lieber ist!« [p. 50]
- [CA] La senyora Gesch diu, una mica ofesa:
—Bé, doncs bona nit o Heil Hitler, com prefereixin! [p. 50]

A (11), el marcador *na* vol transmetre l'estil fluid de la llengua parlada a la intervenció d'un comissari de policia. L'única funció que acompleix el marcador és la d'ajudar a la progressió discursiva.

- (11) [DE] Ja, wenn der großmächtige Barkhausen ausgeht, da warten alle schon, dass er was ausgibt! *Na*, ich will dir zehn Mark geben, und nun hau wirklich ab. Glaubst du, ich habe nichts anderes zu tun, als mit dir rumzuquatschen? [p. 309]
- [CA] I tant, quan el poderós Barkhausen surt de casa, tothom espera que li pagui alguna cosa. Vinga, et donaré deu marcs i ja pots tocar el dos. És que et penses que no tinc cap altra feina que xerrar amb tu? [p. 298]

A (12), el comissari parla amb un dels policies i introdueix amb *na* informació nova amb la qual expressa la seva voluntat de dur a terme una acció. De fet, Monton hi proposa un enunciat introduït per *bé*, que acompleix aquesta mateixa funció; en espanyol, segons el DPDE, *bueno* té com a funció "presentar el miembro del discurso que introduce como un comentario que continúa o vuelve a un tema expresado anteriormente, o introduce uno nuevo".

- (12) [DE] *Na*, sagen wir erst einmal, wegen Abhörens feindlicher Sender. [p. 360]
- [CA] Bé, la podem detenir pel fet d'haver escoltat emissores enemigues. [p. 347]

■ 5 La traducció dels marcadors *also* i *na*

La diversitat de funcions dels marcadors estudiats assenyalades a la secció anterior és simptomàtica del repte professional que aquestes unitats suposen per al traductor literari, el qual, si no rep un encàrrec que demani el

contrari, en condicions normals buscarà, al igual que Fallada, la versemblança i naturalitat dels diàlegs ficticis en la llengua d'arribada. En aquesta secció presentem els resultats de l'anàlisi de les solucions de traducció aportades per Monton per als diferents usos de *na* i *also* a *Sol a Berlín*. A partir del recompte de solucions, hem filtrat els resultats d'acord amb la caracterització prèvia de les funcions dels marcadors, per tal d'obtenir resposta a la nostra pregunta de recerca: quins trets dels marcadors semblen influir de manera més decisiva en la tria d'una opció concreta de traducció?

■ 5.1 Solucions per a la traducció del marcador *also* en català

S'han identificat tres grans tipus de solucions⁸ per a la traducció d'*also*: a) la inclusió d'un marcador en català, b) l'alteració de la sintaxi amb una voluntat comunicativa específica, i c) la no-inclusió de cap marca en la versió catalana. Majoritàriament –en un 75 % de casos–, l'enunciat en català inclou un marcador pragmàtic. La figura 3 mostra les opcions adoptades per Monton segons la freqüència amb què es troben a la novel·la. Per als propòsits d'aquest treball, centrat en l'ús de marcadors, agrupem sota l'etiqueta 'Cap marcador' les solucions ii) i iii) esmentades a dalt. El grup 'altres' recull les solucions amb marcadors que només apareixen en una ocasió a la novel·la. Les combinacions de filtres efectuades ens han aportat dades

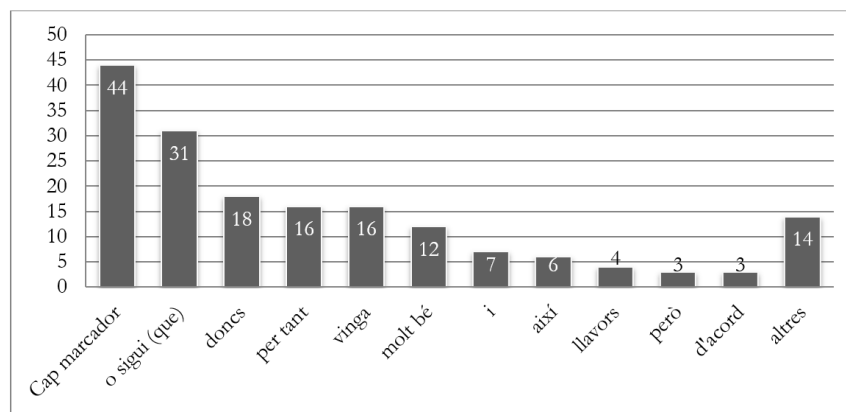

Figura 3. Solucions per al marcador *also* a la traducció de Monton.

8 Sobre aquesta terminologia, cf. Zabalbeascoa (2000).

pel que fa als elements que (aparentment) susciten la tria d'un marcador o d'un altre en català. A continuació comentem una selecció d'aspectes rellevants sobre les solucions trobades

Crida l'atenció el fet que gairebé la meitat dels casos (20, en total) en què Monton opta per transmetre el missatge de partida sense un marcador pragmàtic són exemples d'ús d'*also* com a recapitulador en posició inicial de l'enunciat, tal com ocorre a (13), en què el traductor opta per una oració clivellada en català (exemple de tipus de solució b), així com a (14), que no té cap marca en català (exemple de tipus de solució c).

- (13) [DE] *Also* habe ich doch Angst. [p. 191]
 [CA] El que em passa és que tinc por. [p. 185]
- (14) [DE] *Also*, Herr Schröder geht mit durch die Revierstube [...].
 [p. 261]
 [CA] El senyor Schröder l'acompanyarà a la sortida [...]. [p. 253]

La figura 3, si la comparem amb la figura 1 presentada més a dalt, fa patent que no es dona una correspondència directa entre les funcions i les solucions de traducció, sinó que necessàriament hi ha més factors que influeixen en la tria d'una o altra opció en context. Així, *o sigui (que)*, el marcador pragmàtic més emprat en les traduccions d'*also* de la novel·la estudiada, es fa servir majoritàriament (23 casos) com a recapitulador i reformulador en enunciats amb to marcadament incisiu, com a (15), mentre que només la meitat de casos d'ús de *doncs*, que pot acomplir la mateixa funció recapituladora al text, han estat etiquetats com a pertanyents a enunciats incisius; una etiqueta que pràcticament desapareix per als contextos de *per tant*. Pel que fa al to, volem esmentar també l'ús d'unitats que apareixen una sola vegada al corpus, com ara *faci el favor*, per expressar afectivitat i complicitat amb l'interlocutor, una etiqueta que reben de forma destacable els marcadors *vinga* i *molt bé*.

- (15) [DE] Das ist also ein richtiger Spitzel. [p. 61]
 [CA] *O sigui que* aquest home és un delator [...]. [p. 61]

El tipus de clàusula, en canvi, no té repercussió en la tria d'*o sigui (que)* en la versió catalana. Sí que resulta un factor rellevant, per contra, en la tria de *per tant*, que apareix majoritàriament en declaratives (14 casos), o de *doncs*, que en cap cas apareix en clàusules interrogatives.

Finalment, la posició inicial del marcador en el text de partida restringeix l'aparició de *doncs* (14 casos), *vinga* (12 casos), i *així* i *molt bé* (tots els casos) en el text meta. Aquesta variable, de nou, no sembla decisiva en la tria del marcador més freqüent, o *sigui* (*que*).

■ 5.2 Solucions per a la traducció del marcador *na* en català

En aquest apartat tractem les solucions de traducció per als enunciats que contenen el marcador *na* al text de partida. Ens centrarem en les tres traduccions amb més ocurrences al corpus: *i doncs/doncs* (13 i 11 casos, respectivament) i *vinga/vinga, doncs/doncs vinga* (9, 1 i 1 cas, respectivament).

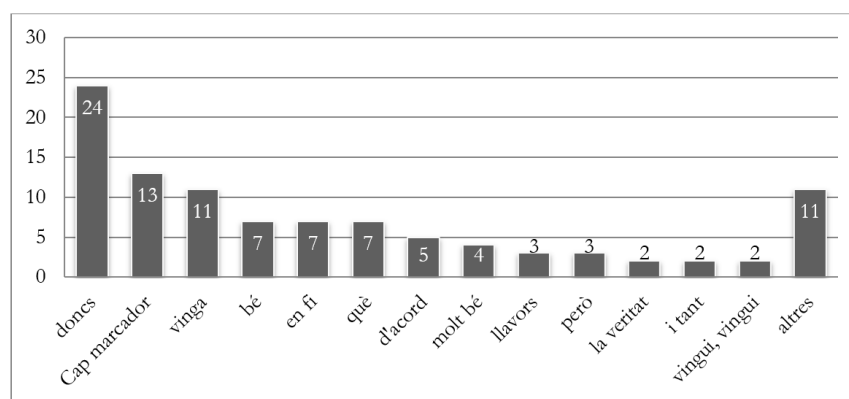

Figura 4. Solucions per al marcador *na* a la traducció de Monton.

El grup (*i*) *doncs* es registra 24 vegades; ha estat l'opció preferida de traducció a l'hora d'introduir idees noves, preguntes o bé ordres. Concretament, hi ha 9 fragments en els quals *doncs* o *i doncs* tenen com a funció introduir una idea nova, 9 en els quals s'introdueix una pregunta directa o indirecta, 4 que introdueixen una exhortació, un que introdueix una salutació i un que permet la continuïtat discursiva. El to que es vol evocar en aquestes clàusules és normalment incisiu, d'insistència o d'èmfasi en els casos en què (*i*) *doncs* té funció exhortativa. S'observa un to incisiu i apel·latiu, així com dubitatiu o inclús d'indiferència quan l'enunciat dels personatges introdueix informació nova o bé pren forma de pregunta directa o indirecta.

Una altra traducció repetida de *na* és *vinga*, també en combinació amb *doncs*, com ara a les expressions: *vinga, doncs* i *doncs vinga*. Els enunciats que presenten una funció exhortativa han estat introduïts 7 vegades per *vinga* i una vegada per *doncs vinga*. El to que el traductor confereix a la veu dels personatges és majoritàriament d'insistència (4 casos), d'èmfasi (2 casos), d'interès (1 cas) i d'impaciència (1 cas). Hi ha un cas en el qual el traductor utilitza *però vinga*. Aquí la solució té la funció de transmetre ànims. En darrer lloc, *vinga* introdueix informació nova o bé preguntes directes o indirectes (3 casos) i el to emprat en aquestes clàusules és condescendent, incisiu o bé indica una mostra d'interès per part del personatge.

■ 6 Combinació de *na* i *also* i altres pragmaticalitzacions amb *na*: caracterització al text de partida i solucions de traducció

No és estrany que el marcador alemany *na* aparegui en combinació amb altres unitats; quan això ocorre, el nou marcador pragmaticalitzat pot exercir funcions diferents de les que hem vist fins ara. Dedicuem aquest apartat al marcador *na also*, que conté les dues unitats que són objecte d'estudi en aquest article, així com a les formes *na ja*, *na denn* i *na schön*, per tal d'exemplificar el repte que igualment poden suposar per a un traductor.

Konerding (2004: 213) i Alm (2007: 2) expliquen que les expressions exclamatives del tipus *na also* han perdut el significat original d'*also*. Als diàlegs de la novel·la trobem 6 ocurrences de *na also*. Les funcions que aquesta unitat duu a terme es poden classificar de la manera següent: continuïtat discursiva amb to crític, reafirmació-exhortació amb to incisiu, reafirmació-complaença, retret amb to incisiu i reafirmació. És interessant de veure que les solucions de traducció no coincideixen en cap cas entre elles al corpus, sinó que semblen obeir directament a aquesta diversitat de funcions i tons de l'enunciat en què el marcador apareix al text de partida. Són, respectivament, *vaja, vaja; vinga, doncs; així doncs; i doncs?; i doncs! i vinga*.

L'expressió *na ja* apareix 9 vegades: 2 en enunciats exclamatius i 7 en declaratius. Aquesta unitat es dona a principi de clàusula i introdueix majoritàriament conclusions, així com actes de parla d'invitació. El traductor ofereix diverses possibilitats a l'hora de traslladar aquesta unitat al text d'arribada: en 3 casos la solució en català és *molt bé*, mentre que la resta de traduccions apareixen una única vegada –*la veritat, caram!, en fi, llavors, doncs sí*–. Només en una ocasió, reproduïda a (16), Monton no ofereix cap marcador que reculli el valor ponderatiu que té *na ja* a l'inici d'aquesta clàusula. Amb tot, la intervenció en català també va encapçalada per un marcador, *de*

fet, que en català a compleix la funció que al text de partida correspon al marcador adverbial *eigentlich*.

- (16) [DE] »*Na ja*«, setzte dann Barkhausen schnell hinzu, »*eigentlich waren Sie gestern Abend auch energisch [...]*« [p. 320]
 [CA] —De fet —va afegir Barkhausen ràpidament— ahir a la nit també va demostrar ser una dona enèrgica [...]. [p. 309]

El marcador *na denn* apareix 5 vegades amb funcions diferents, sempre en posició inicial de l'oració. Aquesta unitat introdueix comiat, informació nova o bé conclusió, sovint en to de resignació. Les traduccions són també variades: *en fi*, *molt bé*, *d'acord* i *doncs res*. Només en el cas que incloem a (17), el traductor opta per un enunciat sense marcador conversacional en la versió catalana. El resultat és un comiat pautat (*Heil Hitler!*) que sembla tenir un efecte més contundent que el que trobem en el text de partida.

- (17) [DE] Hoffentlich geht die Behandlung recht erfolgreich weiter. *Na denn, Heil Hitler!*« [p. 553]
 [CA] [...] espero que el tractament continuï amb molt d'èxit. Heil Hitler! [p. 530]

Per acabar, el marcador *na schön* introdueix acord (6 casos), conformitat (1 cas) i sorpresa (1 cas). En català, la traducció més habitual és *d'acord* quan es pretén mostrar complaença en els fragments dialògics del text de partida. La conformitat o resignació es mostra a través de la unitat *en fi*, mentre que, quan transmet sorpresa, el marcador que s'empra és *caram*.

■ 6 Conclusions

Aquest treball ha presentat resultats de l'aplicació d'una metodologia d'anotació d'un corpus paral·lel alemany-català per a l'estudi dels marcadors pragmàtics. Les solucions de traducció s'han contrastat amb les etiquetes de posició sintàctica, to, funció i tipus de clàusula anotades sobre el text de partida. D'aquesta manera hem aprofundit en la descripció del comportament dels marcadors *also* i *na*, així com de marcadors compostos amb *na*, a la novel·la *Jeder stirbt für sich allein*.

Hem vist que, al text de partida, *also* exerceix majoritàriament la funció de recapitulador, i *na*, la d'introducció d'idees noves. Tots dos marcadors apareixen sovint en contextos en què el personatge que parla té una actitud

incisiva envers l'interlocutor. Hem observat una tendència clara per part del traductor a incloure marcadors en català als fragments que contenen *also* o *na* al text de partida (75% i 88% del casos, respectivament).

Algunes de les solucions trobades semblen restringides per les variables anotades: per exemple, entre les solucions per a *also*, *doncs* apareix quan el marcador es troba en posició inicial al text de partida i mai en clàusules interrogatives; el reformulador *o sigui (que)* té una presència elevada en enunciats marcadament incisius; i *per tant* expressa consecució tan sols en clàusules declaratives. D'altra banda, els diàlegs en què apareix *na* amb funció exhortativa i to incisiu solen traduir-se amb enunciats que inclouen els marcadors *vinga* o *(i) doncs*. Així mateix, el marcador *en fi* introdueix intervencions conclusives o de comiat amb to de resignació, i no es troba en cap cas en oracions interrogatives.

Atès el buit de treballs que se centren en la traducció literària dels marcadors com a trets d'oralitat fictícia en la combinació de llengües alemany-català, com a línia futura de recerca plantejem la compilació i explotació de dades d'un corpus més ampli. Aquest material validaria normes de traducció alemany-català que aquí hem apuntat com a tendències, ja que, en ser més representatiu, podríem aplicar una anàlisi estadística de coeficient d'associació a les variables que hem proposat en aquest estudi de cas. ■

■ Bibliografia

■ Fonts primàries

Fallada, Hans (2011): *Jeder stirbt für sich allein*, Berlin: Aufbau Verlag.

Fallada, Hans (2011): *Sol a Berlín*, Barcelona: Edicions de 1984. Traducció de Ramon Monton.

■ Fonts secundàries

Aijmer, Katrin (1997): «*I think* – an English modal particle», in: Swan, Toril / Westvik, Olaf Jansen (eds.): *Modality in Germanic languages. Historical and comparative perspectives*, Berlin: Mouton de Gruyter, 1–47.

Aja Sánchez, José Luis (2013): *Los racconti romani de Alberto Moravia y el tratamiento del discurso oral en las traducciones españolas y francesas*, Madrid: Universidad Pontificia de Comillas.

- Alm, Maria (2007): *Also darüber lässt sich ja streiten! Die Analyse von also in der Diskussion zu Diskurs- und Modalpartikeln*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Arias Badia, Blanca (2011): «La oralidad fingida en los subtítulos en español y en inglés de la película *Fontane Effi Briest*, de R.W. Fassbinder: Una mirada a la subtitulación de los marcadores del discurso», Barcelona: Universitat Pompeu Fabra (treball de Fi de Màster).
- Auer, Peter / Günthner, Susanne (2005): «Die Entstehung von Diskursmarkern im Deutschen – ein Fall von Grammatikalisierung?», in: Leuschner, Torsten / Mortelmans, Tanja / De Groot, Sarah (eds.): *Grammatikalisierung im Deutschen*, Berlin: de Gruyter, 335–362.
- Bartoll, Eduard (2010): «Marcas de oralidad en los subtítulos en catalán de la película *Das Leben der Anderen*», in: Andújar, Gemma / Brumme, Jenny (eds.): *Construir, deconstruir y reconstruir. Mimesis y traducción de la oralidad y la afectividad*, Berlin: Frank & Timme, 187–217.
- Bernal, Elisenda (2012): «The translation of fictive orality and diastatic variation: appreciative derivation», in Brumme / Espunya (eds.), 155–164.
- Breindl, Eva *et al.* (2014): *Handbuch der deutschen Konnektoren*, vol. 2, Berlin / München / Boston: de Gruyter.
- Brinton, Laurel J (1996): *Pragmatic markers in English. Grammaticalization and discourse functions*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Briz, Antonio / Hidalgo, Antonio (1998): «Conectores pragmáticos y estructura de la conversación», in Martín Zorraquino / Montolío (eds.), 121–142.
- / Pons, Salvador / Portolés, José (coords.) (2008): «Diccionario de partículas discursivas del espanyol», <www.dpde.es> [06.09.2016].
- Brumme, Jenny (2008): «Traducir la oralidad teatral», in: Brumme Jenny (ed.): *La oralidad fingida*, Madrid / Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert, 21–64.
- (2012): *Traducir la voz ficticia*, Berlin: de Gruyter.
- / Espunya, Anna (eds.) (2012): *The translation of fictive dialogue*, Amsterdam / New York: Rodopi.
- Cadera, Susanne Maria (2002): *Dargestellte Mündlichkeit in Romanen von Mario Vargas Llosa*, Köln: Romanisches Seminar der Universität zu Köln.
- Casado Velarde, Manuel (1995): *Introducción a la gramática del texto en español*, Madrid: Arco Libros.
- Cuenca, Maria-Josep (2002): «Els connectors textual i les interjeccions», in: Solà, Joan *et al.* (coords.): *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3: *Sintaxi*, Barcelona: Empúries, 3173–3237.

- (2004): «Translating interjections: an approach from grammaticalization theory», in: Soares da Silva, Augusto / Torres, Amadeo, Gonçalves, Miguel (eds.): *Linguagem, cultura e cognição. Estudos de linguística cognitiva*, vol. 2, Coimbra: Almedina, 325–345.
- (2006): *La connexió i els connectors*, Vic: Eumo.
- (2008): «Pragmatic markers in contrast: the case of *welb*», *Journal of Pragmatics* 40:8, 1373–1391.
- (2011): «Catalan interjections», in: Payrató, Lluís / Cots, Josep Maria (eds.): *The pragmatics of Catalan*, Berlin / Boston: Mouton de Gruyter, 173–211.
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <<http://dla.iec.cat>> [07.09.2016].
- Erman, Britt / Kotsinas, Ulla Britt (1993): «Pragmaticalization: the case of *ba'* and *you know*», *Studier i modern språkvetenskap* 10, 76–92.
- Freunek, Sigrid (2007): *Literarische Mündlichkeit und Übersetzung: Am Beispiel deutscher und russischer Erzähltexte*, Berlin: Frank & Timme.
- Fuentes Rodríguez, Catalina (1987): *Enlaces extraoracionales*, Sevilla: Alfar.
- Gili Gaya, Samuel ([1943] 1998): *Curso superior de sintaxis española*, Barcelona: Vox.
- Goetsch, Paul (1985): «Fingierte Mündlichkeit in der Erzählkunst entwickelter Schriftkulturen», *Poetica* 27, 202–218.
- González Condom, Montserrat (2001): «Els marcadors pragmàtics compostos en el relat oral anglès i català», *Caplletra* 30, 73–94.
- (2004): *Pragmatic markers in oral narrative. The case of English and Catalan*, Amsterdam: John Benjamins.
- (2012): «Pragmatic markers in translation», in Brumme / Espunya (eds.), 215–230.
- / Turell Julià, M. Teresa (2004): «Pragmatic discourse markers as multi-functional devices in English and Catalan oral narrative», in: *Proceedings of the Second International Conference on Language Variation in Europe*, Uppsala: Uppsala Universiteit, 181–194.
- González Villar, Alejandro (2015): *Un análisis funcional y descriptivo de los marcadores pragmáticos y su traducción como herramienta en la construcción del diálogo ficticio. Estudio contrastivo alemán-catalán-español en base a tres novelas de Hans Fallada*, Berlin: Frank & Timme.
- Günthner, Susanne / Mutz, Katrin (2004): «Grammaticalization vs. pragmaticalization? The development of pragmatic markers in German and Italian», in: Bisang, Walter *et al.* (eds.): *What makes grammaticalization?*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 77–107.

- Holmes, James S. ([1972] 2004): «The name and nature of translation studies», in: Holmes, James S. (ed.): *Translated! Papers on literary translation and translation studies*, Amsterdam: Rodopi, 67–80.
- Imo, Wolfgang (2012): «Wortart Diskursmarker?», in: Rothstein, Björn (ed.): *Nicht-flektierende Wortarten*, Berlin: de Gruyter, 48–88.
- (2013): *Sprache in Interaktion. Analysemethoden und Untersuchungsfelder*, Berlin / Boston: de Gruyter.
- Konerding, Klaus-Peter (2002): *Konsekutivität als grammatisches und diskurspragmatisches Phänomen*, Tübingen: Stauffenburg.
- Kuryłowicz, Jerzy (1965): «The evolution of grammatical categories», *Diogenes* 51, 55–71 [Reimprès: Kuryłowicz, Jerzy (1975): *Esquisses linguistiques*, München: Wilhelm Fink, 38–54].
- Laviosa, Sara (2003): «Corpora and the translator», in: Somers, Harold (ed.): *Computers and translation*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 105–117.
- Martín Zorraquino, Mª Antonia / Montolío, Estrella (eds.) (1998): *Los marcadores del discurso*, Madrid: Arco Libros.
- / Portolés Lázaro, José (1999): «Los marcadores del discurso», in: Bosque, Ignacio / Demonte, Violeta (eds.): *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol. 3, Madrid: Espasa-Calpe, 4051–4213.
- Matamala Ripoll, Anna (2008): *Interjeccions i lexicografia*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Mattsson, Jenny (2009): *The subtitling of discourse particles. A corpus-based study of well, you know, I mean, and like, and their Swedish Translations in Ten American Films*, Gothenburg: University of Gothenburg.
- Meillet, Antoine (1921): *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris: Champion.
- Métrich, René / Faucher, Eugène (2009): *Wörterbuch deutscher Partikeln*, Berlin / New York: de Gruyter.
- Montolío, Estrella (1998): «La teoría de la relevancia y el estudio de los marcadores del discurso», in Martín Zorraquino / Montolío (eds.), 93–120.
- (2001): *Conectores de la lengua escrita*, Barcelona: Ariel.
- Mroczynski, Robert (2012): *Grammatikalisierung und Pragmatikalisierung*, Tübingen: Gunter Narr.
- (2013): «Zur Herausbildung des Diskursmarker *ja*. Grammatikalisierung oder Pragmatikalisierung?», *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 41:1, 127–152.

- Olohan, Maeve (2004): *Introducing corpora in translation studies*, London: Routledge.
- Portolés, José ([1998] 2007): *Marcadores del discurso*, Barcelona: Ariel.
- Ridruejo Alonso, Emilio (2002): «Cambio pragmático y cambio gramatical», *Language Design* 4, 95–111.
- Robles i Sabater, Ferran (2012): «Los marcadores de reformulación alemanes: estudio preliminar», *Revista de Filología Alemana* 20, 159–179.
- (2016): «Metadiskurs und Phraseologie: phrasale Formulierungsmarker im Deutschen und Katalanischen», *Zeitschrift für Katalanistik* 29, 59–79.
- Schiffirin, Deborah (1987): *Discourse markers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Toury, Gideon (1995): *Descriptive translation studies – and beyond*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Wischer, Ilse (2000): «Grammaticalization versus lexicalization», in: Fischer, Olga *et al.* (eds.): *Pathways of change: grammaticalization in English*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 355–370.
- Zabalbeascoa, Patrick (2000): «From techniques of translation to types of solutions», in: Beeby, Allison *et al.* (eds.): *Investigating translation*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 117–127.
- Zifonun, Gisela *et al.* (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*, vol. 1, Berlin / New York: de Gruyter.
- Alejandro González Villar, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Institut für Klassische und Romanische Philologie, Am Hof 1, D-53113 Bonn, <agonzale@uni-bonn.de>.
- Blanca Arias Badia, Universitat Pompeu Fabra, Institut de Lingüística Aplicada / Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge, C/ Roc Boronat, 138, E-08018 Barcelona, <blanca.arias@upf.edu>.

El corpus paral·lel del Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya: compilació, anàlisi i exemples d'ús

Antoni Oliver (Barcelona)

Summary: In this paper the process of compilation of the parallel corpus from the Official Diary of the Catalan Government (DOGC) is presented. It describes the downloading process, the tools and processes for the treatment and linguistic analysis. The final result is a big parallel corpus that is freely available in several formats and with several annotation levels. This corpus is a very valuable resource for different applications. As example, three possible fields of application are described: as a translation memory to be used in a Computer-Assisted Translation tool; for terminology extraction and query and for training statistical machine translation systems.

Keywords: Parallel corpus, translation memory, terminology extraction, statistical machine translation, Natural Language Processing ■

Received: 17-03-2016 · Accepted: 09-06-2016

■ 1 Introducció

■ 1.1 Els corpus lingüístics monolingües i bilingües paral·lels

■ La lingüística de corpus

Els corpus lingüístics són col·leccions de mostres d'ús de les llengües emmagatzemades electrònicament (Hunston, 2006). Sinclair (1996: 27) afegeix alguns conceptes a la definició i diu:

Un corpus és una col·lecció de fragments de la llengua que han estat seleccionats i ordenats d'acord amb un criteri lingüístic explícit amb l'objectiu de ser utilitzat com a mostra de la llengua. (Traducció de l'autor)

Aquestes mostres poden ser tant orals com escrites i poden estar formades per mostres en una sola llengua o en diverses llengües. Els exemples d'ús poden ser representatius del llenguatge general o bé centrar-se en algun tipus de comunicació especialitzada o en alguna variant de la llengua.

Els corpus bilingües o plurilingües estan formats per textos en més d'una llengua. En el cas que els textos siguin la traducció dels textos en una de les llengües, parlem de corpus *paral·lels*. Si no són la traducció, però formen part del mateix tipus de text, parlem de corpus *comparables*.

El corpus del Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya que presentem en aquest article és un corpus paral·lel bilingüe català–castellà format per textos legislatius i administratius de la Generalitat de Catalunya.

■ Corpus lingüístics per al català

El català compta amb una sèrie de corpus lingüístics, tant monolingües com bilingües amb diferents nivells d' anotació. En aquest apartat exposarem els corpus textuais sincrònics més significatius, amb les seves característiques bàsiques de tipologia, accés, mida i nivell d' anotació.

*Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC)*¹

Es tracta d'un corpus consultable a través d'Internet creat per l'Institut d'Estudis Catalans, a partir d'una gran varietat de textos d'entre els anys 1832 i 1988. Presenta anotació morfosintàctica i de lema i té una mida superior a 52 milions de paraules.

*AnCora-CA corpus*²

La versió catalana del corpus AnCora (Taulé / Martí / Recasens, 2008) és un corpus descarregable amb una mida de 488.389 paraules. Disposa de diferents nivells d' anotació:

- lema i categoria morfosintàctica
- constituents i funcions sintàctiques
- estructura argumental i papers temàtics
- classe semàntica verbal
- tipus denotatiu dels noms deverbals
- sentits de WordNet nominals
- entitats nombrades
- relacions de coreferència

La part anotada sintàcticament constitueix per si mateixa el corpus CESS-CAT.

---

1 <<http://ctilc.iec.cat>>.

2 <<http://clic.ub.edu/corpus>>.

*Wikicorpus*³

El Wikicorpus (Reese et al., 2010) està format per les entrades de la Viquipèdia en català corresponent a un *dump* de l'any 2006 i està enriquit amb informació morfosintàctica i semàntica, fent servir l'analitzador Freeling i UKB. La versió catalana (hi ha també una versió castellana i anglesa) té una mida aproximada de 50 milions de paraules.

*Corpus paral·lel català–castellà de El Periódico*⁴

Aquest corpus està format per l'alineació de 10 anys d'articles bilingües de *El Periódico de Catalunya* i conté més de 100 milions de paraules. El corpus es distribueix sota pagament i està format per text pla sense cap mena d' anotació.

*Els corpus paral·lels de l'Opus Corpus*⁵

Corpus	Paraules cat	Paraules spa	Paraules eng
EUBookshop cat spa	75.145	77.562	—
EUBookshop cat eng	88.487	—	82.714
GNOME cat spa	79.748	79.714	—
GNOME cat eng	182.896	—	165.406
KDE4 cat spa	1.503.907	1.397.487	—
KDE4 cat eng	1.521.353	—	1.201.719
Open Subtitles 2012 cat spa	633.836	607.223	—
Open Subtitles 2012 cat eng	552.584	—	593.275
Open Subtitles 2013 cat spa	738.997	720.565	—
Open Subtitles 2013 cat eng	818.676	—	870.086
Open Subtitles 2016 cat spa	2.473.502	2.436.822	—
Open Subtitles 2016 cat eng	2.385.132	—	2.516.392
Taoeba cat spa	15.423	15.012	—
Taoeba cat eng	6.595	—	6.775
Ubuntu cat spa	34.563	33.069	—
Ubuntu cat eng	33.404	—	27.320
DOGC cat spa (versió 2013)	162.981.769	150.435.197	—
Books cat eng	73.463	—	68.625

Taula 1. Corpus paral·lels anglès–català i anglès–castellà.

3 <<http://www.cs.upc.edu/~nlp/wikicorpus>>.4 <http://catalog.elra.info/product_info.php?products_id=1122>.5 <<http://opus.lingfil.uu.se>>.

La iniciativa OPUS Corpus (Tiedemann, 2012) recopila corpus paral·lels en diverses llengües i tots ells són descarregables lliurement. Per al català podem trobar principalment corpus paral·lels amb el castellà i l'anglès. A la taula 1 (pàgina anterior) podem observar el nombre de paraules per llengua de cada un dels corpus disponibles.

Com podem veure, ja hi ha la versió prèvia del corpus DOGC, que comprenia els anys de 1998 al 2013 i que ha estat recopilat pel mateix autor d'aquest article.

La versió 2013 del Corpus DOGC ja era el corpus paral·lel del català de major mida amb més de 150 milions de paraules per llengua. A la taula 4 de l'apartat 2.8 podem observar la mida de la nova versió del corpus.

■ 1.2 El Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya

El Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (DOGC) és el mitjà de publicació oficial de les lleis, normes, acords, resolucions, edictes, notificacions i anuncis de l'Administració i del Govern de Catalunya.

El DOGC apareixia originàriament en paper i des del 2007 es va substituir íntegrament per una versió electrònica d'accés lliure.⁶ Els textos provinents dels documents del DOGC tenen una llicència lliure i es poden distribuir i processar sense cap limitació legal. Molts dels textos del DOGC apareixen publicats tant en català com en castellà.

■ 2 Descàrrega i processament del corpus

En aquesta secció expliquem les eines, tècniques, dificultats i solucions que hem emprat per descarregar tots els articles de tots els números del DOGC des del 1977 fins el 2015 i processar-los fins a obtenir un corpus paral·lel català–castellà amb el contingut publicat en les dues llengües. També descrivim els formats finals en els que es pot obtenir aquest corpus. Tot el procés de descàrrega i processament s'ha dut a terme mitjançant programes desenvolupats en llenguatge de programació Python⁷ i fent servir programari lliure. A la taula 2 es pot observar les diferents etapes del processament del corpus i el resultat que s'obté de cada etapa.

---

6 Es pot accedir al DOGC des de l'enllaç <<http://dogc.gencat.cat>>.

7 <<http://www.python.org>>.

Procés	Resultat
Descàrrega	Corpus html
Classificació automàtica per anys	Corpus html per a cada any
Conversió de html a text	Corpus text per a cada any
Verificació de llengua	
Segmentació dels textos amb llengua verificada	Corpus segmentat per a cada any
Alineació	
Neteja	Corpus paral·lel en format de text tabulat
Eliminació segments repetits	Corpus paral·lel en format de text tabulat Corpus paral·lel en format Moses Memòria de traducció en format TMX

Taula 2. Etapes del processament del corpus i resultat de cada etapa.

■ 2.1 Descàrrega del corpus

ANUNCI sobre aprovació definitiva del pressupost per a l'exercici 2014. Donant compliment al que disposa l'article 169 del Reial decret legislatiu 2/2004, de 5 de març, pel qual s'aprova el Text refós de la Llei reguladora de les hisendes locals, es publica el pressupost general, definitivament aprovat, del Consorci del Transport Públic de l'àrea de Girona per l'exercici 2014, aprovat pel Consell d'Administració del Consorci, reunit en sessió ordinària el 20 de desembre de 2013, que ha estat sotmès al tràmit d'informació pública pel termini de 15 dies, sense que s'hagi presentat cap reclamació. El pressupost del Consorci del Transport Públic de l'àrea de Girona presenta el següent resum de capítols: PRESSUPOST D'INGRESSOS: Capítol III: 1.842.630,27 € Capítol IV: 4.798.338,57 € TOTAL INGRESSOS: 6.640.968,85 € PRESSUPOST DE DESPESES: Capítol I: 109.450,00 € Capítol II: 233.190,00 € Capítol IV: 6.296.828,85 € TOTAL DESPESES: 6.640.968,85 € El que es publica per al general coneixement i als efectes oportuns. Girona, 5 de març de 2014	<table border="1"> <tr> <th colspan="2">Dades del document</th> </tr> <tr> <td>Tipus de document</td> <td>Anunci</td> </tr> <tr> <td>Data del document</td> <td>05/03/2014</td> </tr> <tr> <td>Número de control</td> <td>14064069</td> </tr> <tr> <td>Organisme emissor</td> <td>Consorci del Transport Públic de l'Àrea de Girona</td> </tr> <tr> <td>CVE</td> <td>CVE-DOGC-A-14064069-2014</td> </tr> </table> <table border="1"> <tr> <th colspan="2">Dades del DOGC</th> </tr> <tr> <td>Número</td> <td>6578</td> </tr> <tr> <td>Data</td> <td>10/03/2014</td> </tr> <tr> <td>Secció</td> <td>ANUNCIS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA</td> </tr> </table>	Dades del document		Tipus de document	Anunci	Data del document	05/03/2014	Número de control	14064069	Organisme emissor	Consorci del Transport Públic de l'Àrea de Girona	CVE	CVE-DOGC-A-14064069-2014	Dades del DOGC		Número	6578	Data	10/03/2014	Secció	ANUNCIS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA
Dades del document																					
Tipus de document	Anunci																				
Data del document	05/03/2014																				
Número de control	14064069																				
Organisme emissor	Consorci del Transport Públic de l'Àrea de Girona																				
CVE	CVE-DOGC-A-14064069-2014																				
Dades del DOGC																					
Número	6578																				
Data	10/03/2014																				
Secció	ANUNCIS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA																				

Figura 1. Exemple de plana del DOGC en català.

Tots els documents del DOGC s'identifiquen per un identificador (*documentId*) i una llengua (*language*) que pot ser català (*ca_ES*) o castellà (*es_ES*). Per exemple, el següent enllaç:

```
http://dogc.gencat.cat/ca/pdogc_canals_interns/pdogc_resultats_fitxa/?action=fitxa
&documentId=656789&language=ca_ES
```

ens porta a la plana que podem observar a la figura 1 (pàgina anterior). Canviant el paràmetre *language* a *es_ES* i modificant l'enllaç com es mostra a continuació:

```
http://dogc.gencat.cat/es/pdogc_canals_interns/pdogc_resultats_fitxa/index.html?act
ion=fitxa&documentId=656789&language=es_ES&newLang=es_ES
```

que ens porta al mateix document, però corresponent a la versió castellana.

Sobre la publicació dels articles cal tenir en compte alguns aspectes que fan que no sempre sigui possible obtenir tot el text en les dues llengües, i fins i tot que no sigui possible obtenir-lo ni tant sols en una de les llengües:

- En alguns casos, especialment en números anteriors al 2007, en la web només apareix el títol de l'article, però el cos de l'article es presenta com a un enllaç a un pdf corresponent al escaneig de la plana del DOGC on apareix l'article.
- No tots els articles estan en les dues llengües. Hi ha una sèrie d'articles que estan en català tant en la versió catalana com en la castellana, o que estan en castellà en les dues versions. En aquests casos l'únic contingut que està en les dues llengües és el títol de l'article.

Per obtenir tot el DOGC des del 1977 fins al 2015 s'han descarregat tots els arxius html corresponents a documents amb identificadors des de l'1 fins al 715000 (que ja inclou documents corresponents al 2016).

■ 2.2 Classificació automàtica per anys

Si ens fixem en la figura 1, veurem dos requadres a la dreta de la plana. El requadre inferior conté el número de DOGC a que es correspon l'article, la data i la secció. Aprofitarem el camp data per classificar automàticament per anys els arxius html descarregats. Cal tenir en compte que la relació any-número de document no és purament incremental i podem trobar documents d'un determinat any amb número de document superior a alguns d'anys posteriors.

■ 2.3 Conversió d'html a text

En aquest pas pretenem extreure de l'arxiu html el text corresponent a l'article del DOGC, sense extreure altres elements textuais comuns, com opcions de menú, enllaços, etc. La principal dificultat d'aquest pas és que l'estructura dels arxius html han anat canviant amb el temps i s'han de desenvolupar estratègies d'extracció de text lleugerament diferents. També s'ha hagut de tenir en compte que en alguns períodes de temps els textos presentaven salts de línia manuals per justificar el text en pantalla. Aquests salts s'han hagut d'eliminar per poder dur a terme el pas de segmentació del text, que expliquem en el següent apartat.

La conversió de html a text es fa amb un algorisme propi basat en el paquet de Beautiful Soup⁸ de Python.

■ 2.4 Verificació de llengua

Com ja hem comentat, no tots els documents del DOGC estan en les dues llengües i podem trobar-nos documents en castellà en la versió catalana del DOGC i a la inversa. Per evitar alinear documents en la mateixa llengua hem dut un procés de detecció automàtica de llengua sobre tots els arxius en format text. Hem fet servir la llibreria de Python anomenada *langdetect*, que és una adaptació directa de la llibreria en Java *language detection*.⁹ Aquesta detecció automàtica ens permet separar els documents que estan en una llengua que no correspon. La resta de passos els farem sobre els documents amb la llengua verificada.

■ 2.5 Segmentació

Quan extraïem el text dels arxius html descarregats obtenim documents que estan organitzats en paràgrafs. Per a obtenir el corpus paral·lel ens interessa tenir el corpus segmentat, és a dir, dividit en segments de mida aproximada a una oració. Aquesta segmentació es du a terme identificant els caràcters que habitualment constitueixen un final d'oració, com el punt (.), l'interrogant (?) i l'exclamació (!). Ara bé, el procés de segmentació presenta dificultats ja que els punts es fan servir també en les abreviatures i les sigles. S'ha desenvolupat un algorisme de segmentació propi basat en

---

8 <<http://www.crummy.com/software/BeautifulSoup>>.

9 <<https://code.google.com/p/language-detection>>.

expressions regulars i que té en compte tant les abreviatures habituals en català i castellà, com les sigles més habituals emprades en el DOGC, que s'han extret prèviament mitjançant un algorisme desenvolupat especialment per a aquesta tasca.

■ 2.6 Alineació

Un cop segmentat els textos tant en català com en castellà es du a terme un procés d'alineació automàtica. L'alineació consisteix a relacionar els segments d'un determinat arxiu en català amb els corresponents segments l'arxiu corresponent en castellà. La principal dificultat d'aquesta tasca és que no sempre la relació entre segments en català i segments en castellà és 1 a 1. Pot passar que a un determinat segment en català li corresponguin dos segments en castellà (relació 1 a 2), o a l'inversa, que dos segments en català es corresponguin a un sol segment en castellà (relació 2 a 1). En alguns casos pot ser que un determinat segment en català no tingui correspondència en castellà (relació 1 a 0) o que apareguin nous segments en castellà (relació 0 a 1).

Hi ha dos factors que faciliten la tasca d'alineació en el corpus que estem creant:

- Les dues llengües són properes i les traduccions acostumen a tenir una estructura similar pel que fa a segments.
- Les traduccions dels textos del DOGC acostumen a ser molt fidels i acostumen a mantenir l'estructura pel que fa al nombre de segments.

Així doncs, la majoria de casos de discordança en l'estructura en segments del català i el castellà no han estat provocats per l'estil de la traducció, sinó per discrepàncies en el procés de segmentació automàtica.

Per dur a terme l'alineació automàtica s'ha fet servir Hunalign (Varga et al., 2005). Hunalign funciona millor si es proporciona un diccionari bilingüe entre les dues llengües de treball. En el nostre procés d'alineació hem fet servir un diccionari creat a partir del diccionari de transferència català-castellà del sistema de traducció automàtica Apertium (Forcada, 2010).

■ 2.7 Neteja

Un cop alineats els arxius s'ha fet un procés de neteja per eliminar certs segments problemàtics. Concretament, s'han dut a terme les següents accions:

- S'ha fet una normalització del caràcter corresponent a l'apòstrof, ja que alguns documents contenien accents tancats o altres caràcters.

- S'han eliminat tots els segments que contenen únicament xifres o altres símbols però que no contenen cap paraula (considerant com a paraula qualsevol cadena de cinc o més lletres).
- S'han eliminat els segments massa llargs, ja que amb molta probabilitat provenen d'errors de segmentació. Per determinar què vol dir un segment massa llarg s'ha calculat la mida mitjana en caràcters dels segments i la desviació estàndard i s'han eliminat tots els segments amb una mida superior a la mitjana més dues vegades la desviació estàndard. Donat que la mida en caràcters pot variar entre el català i el castellà, el càlcul s'ha dut a terme de manera separada per a cada una de les llengües i s'ha eliminat el segment en les dues llengües si s'acomplia el criteri almenys en una llengua. A la taula 3 podem observar aquests valors.

Mitjana cat	Desviació Estàndard cat	Eliminar cat	Mitjana spa	Desviació Estàndard spa	Eliminar spa
233.58	212.98	1299	239.77	219.25	1336

Taula 3. Dades estadístiques de la mida en caràcters dels segments alineats.

A partir d'aquesta darrera versió s'eliminen tots els segments repetits i es presenten els resultats endreçats alfabèticament.

D'aquesta manera tenim dues versions disponibles del corpus:

- Completa: inclou tots els segments resultants de la neteja descrita anteriorment. Es manté la informació de número de document i any de publicació,
- Sense repeticions (únic): S'han endreçat els segments alfabèticament i s'han eliminat els segments repetits. No es manté la informació de número de document ni l'any de publicació. Aquesta versió pot ser útil per a la creació de memòries de traducció i models estadístics de traducció, així com per a tasques d'extracció automàtica de terminologia.

■ 2.8 Arxius presents a la distribució

El corpus es pot descarregar des de la plana web del *Language Processing Group* de la Universitat Oberta de Catalunya.¹⁰ La distribució consta de diversos arxius i directoris que contenen els arxius html, els arxius de text

¹⁰ <<http://lpg.uoc.edu/corpus-DOGC>>.

resultant de la conversió de html a text, els arxius segmentats i els arxius alineats en diversos formats, tant una versió global com a una per a cada any. Presentem a continuació els arxius presents a cada directori i algunes estadístiques de nombre d'arxius, segments i paraules. Tots els arxius es presenten comprimits en format zip.

Directorí principal:

En aquest directori presentem els arxius alineats conjunts de tots els anys en diferents formats:

- **DOGC-info-cat-spa.txt.zip:** Arxiu paral·lel separat per tabuladors que conté els segments catalans alineats amb els castellans amb informació de número de document de procedència, any de publicació i el valor de fiabilitat de l'alineació donat per Hunalign.
- **DOGC-cat-spa.txt.zip:** Arxiu paral·lel separat per tabuladors que conté els segments catalans alineats amb els castellans.
- **DOGC-unic-cat-spa.txt:** Arxiu paral·lel separat per tabuladors que conté els segments catalans alineats amb els castellans endreçats alfabèticament i sense repeticions.
- **DOGC-unic-cat-spa.tmx.zip:** Les alineacions sense repeticions en el format estàndard per a l'intercanvi de memòries de traducció (TMX: *Translation Memory eXchange*).
- **DOGC-unic.ca-es.ca.zip** i **DOGC-unic.ca-es.es.zip:** Alineacions sense repeticions en format Moses (Koehn et al., 2007), és a dir les alineacions sense repeticions en dos fitxers de text separats, un per al català i altre per al castellà.

A la taula 4 podem observar el nombre de segments i paraules en castellà i català del corpus sencer i del corpus sense repeticions.

	Segments	Paraules català	Paraules castellà
TOT	8.074.284	188.908.522	197.991.183
UNIC	5.026.847	142.502.123	149.339.268

Taula 4. Mida del corpus en la seva versió completa com en la seva versió sense segments repetits.

Si comparem la mida de la versió actual amb la de la versió 2013 observem que tenim un increment del 15.9% en paraules en català. Aquest augment podria haver estat major, ja que hem dut a terme un procés de neteja

que ha fet esborrar una sèrie de segments. Gràcies a aquest procés de neteja, però, obtenim un corpus paral·lel de molta més qualitat.

Directori anys:

Es presenten els mateixos arxius del directori principal però separats per anys. Fixem-nos que hi ha arxius des de l'any 1998 fins el 2015. Tot i que s'han descarregat tots els documents del DOGC alguns d'ells no estaven en les dues llengües i alguns altres estaven com a enllaços a arxius PDFs resultants de l'escanejat del diari en paper. Per aquest motiu no hi ha arxius paral·lels des del 1977 fins el 1997.

Directori html:

Es presenten tots els arxius html descarregats distribuïts per anys. En aquest directori hi ha arxius des de l'any 1977 fins al 2015. Els arxius estan classificats per anys i llengua en comprimits en arxius zip. Cal tenir en compte que la llengua és la corresponent a la del document publicat en la versió de DOGC en aquesta llengua. Com que alguns articles en la versió castellana apareixen en català i alguns de la catalana en castellà, la classificació per llengües no sempre correspon a la llengua real en què està escrit en document.

Directori txt:

Es presenten els arxius resultants de l'extracció del text dels html descarregats, també distribuïts per anys.

Directori segment:

Es presenten els arxius de text segmentats distribuïts per anys.

■ 3 Anàlisi lingüística

El corpus del DOGC es distribueix també analitzat a nivell morfosintàctic i a nivell semàntic mitjançant una anàlisi automàtica amb Freeling (Padró / Stanilovsky, 2012) i UKB (Padró et al., 2010). El resultat de l'anàlisi del segment català:

S'ha intentat notificar personalment, però no s'ha pogut dur a terme.

seria la següent:

```
S'|es|P0300000|0.999814|- ha|haver|VAIP3S0|0.999848| 02655135-v:0.0128289/  
02603699-v:0.0125509 intentat|intentar|VMP00SM|1|02530167-v:0.0238802  
notificar|notificar|VMN0000|1|00873682-v:0.00881258/00870213-v:0.008339/
```

00873469-v:0.00807487 personalment|personalment|RG|1|- ,|Fc|1|- però|però|
 CC|0.894616|- no|no|RN|0.982564|- s'|es|P0300000|0.999814|- ha|haver|
 VAIP3S0|0.999848|02655135-v:0.0128289/02603699-v:0.0125509 pogut|poder|
 VMP00SM|1|- dur_a_terme|dur_a_terme|VMN0000|0.648839|01712704-v:0.0064428
 /02561995-v:0.00630817/02568672-v:0.00622783/02560767-v:0.00602251 .|. |Fp|1|-

i la del corresponent segment castellà:

Se ha intentado notificar personalmente, pero no se ha podido llevar a cabo.

seria:

Se|se|P00CN000|0.465639|- ha|haver|VAIP3S0|0.999255|02655135-v:0.0128315/
 02603699-v:0.0125436 intentado|intentar|VMP00SM|1|02530167-v:0.0239024
 notificar|notificar|VMN0000|1|01438681-v:0.0230758 personalmente|
 personalmente|RG|1|00366266-r:0.00782766/00366393-r:0.00724163/00132322-
 r:0.00722484 ,|,|Fc|1|- pero|pero|CC|0.999764|- no|no|RN|0.998134|- se|se|
 P00CN000|0.465639|- ha|haver|VAIP3S0|0.999255|02655135-v:0.0128315/
 02603699-v:0.0125436 podido|poder|VMP00SM|1|02402825-v:0.0275664
 llevar_a_cabo|llevar_a_cabo|VMN0000|1|02568672-v:0.00830142/00251463-
 v:0.0081989/01641545-v:0.00721123 .|. |Fp|1|-

En les anàlisis cada *token* es separa per espai i dins de cada *token* tenim la següent informació:

- forma
- lema
- etiqueta morfosintàctica
- probabilitat de l'etiqueta morfosintàctica
- tots els possibles sentits de la paraula expressats com a *synset* de WordNet i la seva probabilitat endreçats de més a menys probables.

■ 3.1 Anàlisi morfosintàctica

Si ens fixem en les anàlisis anteriors veurem que l'anàlisi morfosintàctica s'expressa mitjançant una sèrie d'etiquetes basades en les proposades pel grup EAGLES.¹¹ Les etiquetes emprades per al català¹² i per al castellà¹³ són pràcticament idèntiques. A la taula 5 podem observar les categories principals d'aquests etiquetaris.

11 <<http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/home.html>>.

12 <<http://nlp.lsi.upc.edu/freeling/doc/tagsets/tagset-ca.html>>.

13 <<http://nlp.lsi.upc.edu/freeling/doc/tagsets/tagset-es.html>>.

Categoria	Etiqueta
Adjectius	A
Adverbis	R
Determinats	D
Noms	N
Verbs	V
Pronoms	P
Conjuncions	C
Interjeccions	I
Preposicions	S
Puntuació	F
Numeral	Z
Data i hora	W

Taula 5. Categories principals dels etiquetaris emprats per al català i castellà.

Freeling du a terme una desambiguació estadística i per a cada etiqueta ens proporciona també una probabilitat. Si ens fixem en l'anàlisi catalana les paraules *intentar*, *notificar*, *personalment* i *pogut* tenen una probabilitat d'1, perquè no presenten ambigüitat morfosintàctica. En canvi, la resta de paraules tenen una probabilitat menor d'1 perquè són paraules ambigües des del punt de vista morfosintàctic.

■ 3.2 Anàlisi semàntica

L'anàlisi semàntica duta a terme amb el mòdul d'UKB de Freeling proporciona els sentits de les paraules mitjançant *synsets* de WordNet. L'algorisme proporciona tots els possibles sentits de cada paraula de categoria oberta endreçats per probabilitat. WordNet (Fellbaum, 1998) és una base de dades de coneixement lèxic on les paraules de les categories obertes (substantius, verbs, adjectius i adverbis) s'organitzen en conjunts de sinònims que reben el nom de *synsets*. Cada *synset* representa un concepte lexicalitzat en anglès, i es connecta amb els altres *synsets* mitjançant relacions semàntiques. Els *synsets* s'expressen mitjançant un número seguit d'un guió i una categoria gramatical. Així, si seguim l'exemple d'anàlisi del català, la paraula *notificar* té un únic sentit expressat pel *synset* 00873682-v. Aquest *synset* té una definició en anglès que és: *inform (somebody) of something* i té una sèrie de sinònims en català: *advertir*, *avisar*, *informar* i *notificar*.

■ 4 Exemples d'ús

■ 4.1 Com a memòria de traducció

Un ús directe d'aquest corpus paral·lel és fer-lo servir com a memòria de traducció en una eina de traducció assistida. D'aquesta manera, quan traduïm un nou segment amb l'eina, ens apareixeran els segments més semblants del corpus amb la corresponent traducció. A la figura 2 podem observar l'ús del corpus com a memòria a l'eina de traducció assistida OmegaT. En la pantalla superior tenim el segment que hem de traduir (*El termini màxim per fer les actuacions esmentades és de 12 mesos des de la data d'aquesta resolució*) i en la pantalla inferior els segments més similars al que estem traduint i les traduccions que es troben a la memòria de traducció. En aquest cas el segment més similar és

El termini per dur a terme les instal·lacions i la seva posada en servei serà de 2 anys, comptats des de la data de publicació d'aquesta Resolució.

En aquest exemple la similitud no és suficient per incorporar directament la traducció i fer modificacions, però en molts casos podem trobar segments iguals o molt semblants.

Editor - Resultats i Fitxa. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. Generalitat de Catalunya.html

4.
L'Oficina Liquidadora de Vielha portarà el control dels expedients tramitats i tindrà dret a percebre els honoraris que se'n derivin d'acord amb el Conveni de col·laboració entre l'ATC i el Deganat Autònom dels Registradors de la Propietat, Mercantils i de Béns Mobles de Catalunya, de 30 d'octubre de 2012.

5.
El termini màxim per dur a terme les actuacions esmentades és de 12 mesos des de la data d'aquesta Resolució.
<segment 0245>

6.
L'Àrea d'Aplicació dels Tributs i Procediments dictarà les instruccions complementàries de caire organitzatiu i tècnic per a la execució correcta de les tasques previstes en aquesta Resolució.

FuzzyMatches Glossary

1. El termini per dur a terme les instal·lacions i la seva posada en servei serà de 2 anys, comptats des de la data de publicació d'aquesta Resolució.
El plazo para llevar a cabo las instalaciones y su puesta en servicio será de 2 años, contados desde la fecha de publicación de esta Resolución.
<33/50/54% /home/aoliverg/reerca/DOGC-memoria-traduccio/DOGC/tm/DOGC-2013-unic-cat-spa.tmx>

2. El termini màxim per resoldre i notificar el recurs és de tres mesos.
El plazo máximo para resolver y notificar el recurso es de tres meses.
<33/31/50% /home/aoliverg/reerca/DOGC-memoria-traduccio/DOGC/tm/DOGC-2013-unic-cat-spa.tmx>

3. El termini màxim per fer la provisió serà de 6 mesos.
El plazo máximo para hacer la provisión será de 6 meses.
<33/31/42% /home/aoliverg/reerca/DOGC-memoria-traduccio/DOGC/tm/DOGC-2013-unic-cat-spa.tmx>

Figura 2. El corpus DOGC com a memòria de traducció amb l'eina OmegaT.

L'ús d'aquest corpus com a memòria de traducció és directe, ja que es distribueix directament en format TMX (*Translation Memory eXchange*), que és el format estàndard admès a la immensa majoria d'eines de traducció assistida.

■ 4.2 Consulta i extracció automàtica de terminologia

El corpus DOGC recull en els seus textos una gran quantitat de termes especialitzats en l'àmbit administratiu i legislatiu, tant en català com en castellà. Per aquest motiu el corpus es pot fer servir en un gran ventall de recerques terminològiques.

Candidats català	Candidats castellà
3663 Generalitat de Catalunya	3088 régimen jurídico
3103 règim jurídic	3007 administraciones públicas
3066 terme municipal	2614 término municipal
3001 administracions públiques	2535 DOGC núm
2695 DOGC núm	2238 Generalidad de Cataluña
2011 procediment administratiu comú	1987 día siguiente
1957 decret legislatiu	1958 procedimiento administrativo común
1741 direcció general	1921 decreto legislativo
1679 Comissió Territorial	1733 dirección general
1661 dur a terme	1672 comisión territorial
1566 text refós	1614 información pública
1446 contingut íntegre	1529 texto refundido
1375 persones interessades	1390 contenido íntegro
1283 serveis territorials	1264 servicios territoriales
1250 diari oficial	1226 real decreto
1237 reial decret	1177 Entidad adjudicadora
1184 objecte del contracte	1177 objeto del contrato
1161 Entitat adjudicadora	1164 Generalitat de Catalunya
1146 llocs de treball	1096 puestos de trabajo
1045 públiques de Catalunya	1087 Departamento de Agricultura
1039 BOE núm	1036 Instituto Catalán
977 Territori i Sostenibilitat	985 tramita el expediente
942 dependència que tramita	970 expedientes sancionadores
848 informació pública	932 Dependencia que tramita
799 Departament de Territori	920 BOE núm

Taula 6. Llista dels 25 candidats a terme més freqüents per al català i castellà per al subcorpus corresponent a l'any 2015 fent servir estratègia estadística.

Els corpus paral·lels poden veure's també com a dos corpus monolingües. A partir del corpus en una de les llengües i aplicant tècniques d'extracció automàtica de terminologia podem extreure una llista de candidats a terme. L'eina TBXTools (Oliver, 2014) permet dur a terme aquesta tasca fent servir les dues principals estratègies:

- estratègia estadística
- estratègia lingüística

En l'estratègia estadística es calculen n-grames, es a dir, combinacions d'n paraules presents en el corpus. Posteriorment aquests n-grames es filtren per una llista de paraules buides, és a dir, paraules que no poden estar a ni a l'inici ni al final d'un terme. La llista d'n-grames resultants és la llista de candidats a terme que el terminòleg haurà de validar. Aquesta llista es presenta endreçada per freqüència d'aparició, ja que els candidats més freqüents tenen més probabilitat de ser termes rellevants. A la taula 6 (pàgina anterior) podem observar la llista de candidats a terme per al català i castellà fent servir el subcorpus corresponent a l'any 2015 i calculant bigrams ($n=2$) i trigrams ($n=3$).

En l'estratègia lingüística es cerquen certs patrons d'etiquetes morfosintàctiques que són típicament terminològiques. Per al català i castellà, com a exemples, tenim aquests patrons típicament terminològics:

Nom Nom
 Adjectiu Nom
 Nom Preposició Nom

Per a poder cercar aquests patrons necessitem disposar del corpus etiquetat morfosintàcticament. Aprofitem la versió etiquetada del DOGC i fem servir l'eina TBXTools, obtenint els resultats que es poden observar a la taula 7 (pàgina següent).

Però també podem fer servir el corpus paral·lel per a dur a terme tasques relacionades amb les dues llengües. Un exemple de tasca concreta seria consultar com es diu en castellà un determinat terme en català, per exemple, *recurs d'alçada*. Amb una simple cerca dels segments castellans corresponents a segments catalans que contenen el terme a cercar, podrà determinar-se de forma manual quina és la denominació castellana, *Veiem-ho a continuació*, on presentem 5 segments castellans dels 46.416 segment que contenen el terme cercat.

Candidats català	Candidats castellà
2761 doge número	2512 doge núm.
1453 lloc de treball	1373 puesto de trabajo
1329 decret legislatiu	905 boe núm.
1280 persona interessada	894 número de expediente
1117 reial decret	738 contrato de servicios
1031 boe número	733 anuncio de notificación
875 administració pública de Catalunya	692 entidad adjudicador
835 número d' expedient	628 convocatoria de provisión
739 anunci de notificació	600 presente anuncio
738 contracte de serveis	597 anuncio de licitación
631 convocatòria de provisió	597 provisión núm.
614 anunci de licitació	585 concesión de subvenciones
601 provisió número	572 declaración de impacto
582 educatiu privat	542 provisión de puestos
577 declaració d' impacte	522 forma de adjudicación
570 concessió de subvencions	496 anuncio de información
552 proposta de resolució	494 cuerpo de Mozos_de_Escuadra
544 provisió de llocs	485 convocatoria de concurso
528 forma d' adjudicació	481 real decreto
493 cos de Mossos_d'_Esquadra	460 cataluña en_materia_de función
492 anunci d' informació	454 propuesta de resolución
479 convocatòria de concurs	442 fecha de publicación
460 catalunya en_màteria_de funció	430 plazo de ejecución
458 data de publicació	414 informe propuesta
437 termini d' execució	398 plan de ordenación

Taula 7. Llista dels 25 candidats a terme més freqüents per al català i castellà per al subcorpus corresponent a l'any 2015 fent servir estratègia lingüística.

10.4 Las personas candidatas podrán presentar **recurso de alzada** contra la resolución ...
 El **recurso de alzada** se tiene que presentar en el centro o sede donde actúe ...
 EDICTO de 21 de octubre de 2015, de notificación de la Resolución dictada en el expediente núm. 298/2015 relativo a un **recurso de alzada** interpuesto contra el acuerdo ...
 La Dirección General de Administración Local ha dictado Resolución en el expediente número 298/2015 del **recurso de alzada** interpuesto por la señora ...
 ¿Contra estas resoluciones, que no agotan la vía administrativa, se puede interponer **recurso de alzada**, de conformidad con lo que prevén los artículos 76 ...
 EDICTO de 23 de febrero de 2015, por el que se notifica la resolución del **recurso de alzada** interpuesto contra la resolución de un expediente sancionador...

Aquesta mateixa cerca també es pot dur a terme amb algunes eines d'extracció automàtica de terminologia, per exemple TBXTools.

La cerca es pot fer en la direcció contrària, és a dir, a partir de termes castellans obtenir els equivalents catalans. Aprofitant aquesta possibilitat, la Universitat Oberta de Catalunya i el TermCat han iniciat un projecte de col·laboració amb la idea de desenvolupar una part de la base de dades terminològica IATE (*InterActive Terminology for Europe*)¹⁴ per al català. Concretament tenim intenció de treballar amb les següents àrees temàtiques:

- 4. POLITICS
- 8. INTERNATIONAL RELATIONS
- 10. EUROPEAN COMMUNITIES
- 12. LAW

Per exemple, el terme amb codi IATE 3550697 té la denominació anglesa *scope of the register* i la denominació castellana *ámbito de aplicación*. Aquesta denominació castellana apareix 4.861 al corpus DOGC i podem determinar que la denominació catalana és *àmbit d'aplicació*. A més, disposarem de les denominacions en la resta de llengües presents al IATE. A la taula 8 podem observar el nombre de termes amb denominació anglesa i castellana per a cada una d'aquestes àrees. També podem veure quants dels corresponents termes en castellà apareixen en el corpus DOGC amb una freqüència d'aparició de 5 o superior i que són susceptibles de ser detectats automàticament. També s'indica el nombre de termes que hi apareixen almenys una vegada.

Àrea	Termes IATE eng i spa	Termes en DOGC freq≥5	Termes en DOGC freq≥1
4. POLITICS	21.232	4.332	5.713
8. INTERNATIONAL RELATIONS	11.291	1.377	1.830
10. EUROPEAN COMMUNITIES	21.148	3.300	4.470
12. LAW	17.747	3.671	5.089

Taula 8. Nombre de termes amb denominació anglesa i castellana de les àrees seleccionades del IATE.

14 <<http://iate.europa.eu>>.

En el procés de creació del IATE en català fent servir el corpus DOGC un terminòleg revisarà que totes les denominacions catalanes siguin correctes. Un cop trobada la denominació catalana, com que estarà relacionada amb la castellana i per tant també amb l'anglesa, es podran obtenir també la relació amb les denominacions en la resta de llengües presents al IATE.

■ 4.3 Entrenament de sistemes de traducció automàtica

Els corpus paral·lels es poden fer servir directament per a l'entrenament de sistemes de traducció automàtica estadístics. Aquest tipus de sistemes funcionen a partir de càlculs de probabilitats i treballen principalment amb dues probabilitats:

- la probabilitat de què una oració en la llengua d'arribada sigui la traducció de una determinada oració en la llengua de partida.
- la probabilitat de què una oració en la llengua d'arribada sigui una oració gramatical en aquesta llengua.

Aquestes dues probabilitats es poden calcular a partir de corpus paral·lels. Per provar la utilitat del corpus que hem compilat, hem entrenat un sistema de traducció automàtica estadística bàsic fent servir Moses (Koehn et al., 2007). Les característiques de l'entrenament són:

- Corpus corresponent a l'any 2012
- Model de llengua: 5-grames
- Tunejat del sistema a partir de 1000 segments agafats aleatòriament provinents d'articles del DOGC de 2015
- L'avaluació del sistema s'ha dut a terme fent servir 1000 segments presos aleatòriament (diferents dels anteriors) també provinents d'articles del DOGC de 2015

Sistema	Bleu
Moses (entrenat amb corpus DOGC)	90.46
Apertium	79.99
Google Translate	82.28
Microsoft Bing Translator	39.53

Taula 9. Comparació de la qualitat mesurada amb l'índex Bleu per al sistema Moses entrenat amb el corpus DOGC i altres sistemes de traducció automàtica.

Amb aquesta configuració hem assolit un valor de Bleu (Papineni et al., 2002) de 90.46. Per tenir una idea de la qualitat del sistema a la taula 9 (pàgina anterior) la comparem amb els valors assolits per tres coneguts sistemes de TA per a la mateixa tasca. Com podem observar, el sistema entrenat amb el corpus DOGC corresponent a l'any 2012 obté els millors resultats amb una diferència notable amb el segon, Google Translate. Cal tenir en compte però, que el nostre sistema ha estat entrenat amb textos del mateix àmbit que els que s'han fet servir per a l'avaluació (tot i que no els mateixos textos). Així, com a conclusió, fent servir un fragment del corpus DOGC per entrenar un sistema de traducció automàtica estadística molt bàsic obtenim un sistema molt adequat per a traduir textos d'aquest mateix àmbit.

A continuació podem veure el resultat de traduir el segment

L'Àrea d'Aplicació dels Tributs i Procediments dictarà les instruccions complementàries de càrrec organitzatiu i tècnic per a la execució correcta de les tasques previstes en aquesta Resolució.

És el següent:

El Área de Aplicación de los Tributos y Procedimientos dictará las instrucciones complementarias de carácter organizativo y técnico para la correcta ejecución de las tareas previstas en esta Resolución.

En un treball futur tenim la intenció de fer servir el corpus DOGC per desenvolupar un sistema de traducció automàtica híbrid, és a dir, fent servir l'estratègia de transferència sintàctica i estadística. La idea és combinar Apertium (Corbí-Bellot et al., 2005) amb Moses. El sistema resultant funcionaria segons l'esquema bàsic presentat a la figura 3.

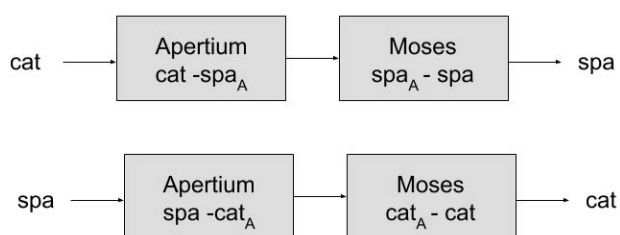

Figura 3. Esquema de funcionament del sistema de traducció automàtica híbrid Apertium-Moses.

A partir d'un text d'entrada en català, per exemple, s'obtidria una primera traducció automàtica amb Apertium (que a l'esquema anomenem spa₁). Aquesta primera traducció automàtica es passaria per un sistema Moses per a obtenir la traducció final. Aquest sistema Moses estaria entrenat de la següent manera: A partir del corpus DOGC català castellà es traduiria tota la part catalana per a obtenir un corpus paral·lel spa₁ (provinent de la traducció automàtica amb Apertium)–spa (amb les traduccions reals al castellà). Es faria el mateix procés per a la direcció castellà–català. S'espera que amb aquesta hibridació el sistema de traducció automàtica assoleixi una més alta qualitat que qualsevol dels dos sistemes per separat.

■ 5 Obtenció del corpus

El corpus DOGC es distribueix lliurement i es pot descarregar de la plana web del grup de recerca *Language Processing Group* de la Universitat Oberta de Catalunya.¹⁵

Els textos del DOGC es poden distribuir i reutilitzar sense cap mena de limitació amb l'obligació de citar la font, de no alterar ni desnaturalitzar la informació i especificar la data de la darrera actualització.¹⁶

■ 6 Conclusions

En aquest article hem presentat el procés de descàrrega, processament i anàlisi per a la creació de la nova versió del corpus del Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. Aquest procés s'ha dut a terme amb la intenció d'actualitzar aquest corpus, ja que la versió anterior contenia documents fins l'any 2013. També es pretenia dur a terme un procés de neteja molt més exhaustiu, ja que s'havien detectat alguns errors, com segments sense traduir, segments que contenien només xifres i caràcters erronis. ■

■ Bibliografia

Corbí-Bellot, Antonio M. et al. (2005): “An open-source shallow-transfer machine translation engine for the romance languages of Spain”, in: *Proceedings of the European Association for Machine Translation, 10th Annual*

---

15 <<http://lpg.uoc.edu/corpus-DOGC>>.

16 <http://web.gencat.cat/ca/menu-ajuda/ajuda/avis_legal/>.

- Conference* (Budapest, Hungary, 30–31.05.2005), Budapest: European Association for Machine Translation, 79–86.
- Fellbaum, Christiane (1998): *WordNet: An Electronic Lexical Database and some of its Applications*, Cambridge MA: MIT Press.
- Forcada, Mikel L. (2010): *Free/open-source machine translation: the Apertium platform*, Berlin: Translingual Europe.
- Hunston, Susan (2006): “Corpus linguistics”, in: Brown, Keith (ed.): *Encyclopedia of Language & Linguistics. Second Edition*, vol. 3, Amsterdam: Elsevier, 234–248.
- Koehn, Philipp et al. (2007): “Moses: Open Source Toolkit for Statistical Machine Translation”, *Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL)*, demonstration session, Prague: ACL.
- Oliver, Antoni / Vázquez, Mercè (2015): “TBXTools: A free, fast and flexible tool for automatic terminology extraction”, in: *Proceedings of the International Conference Recent Advances in Natural Language Processing (RANLP 2015)*, Hissar: Bulgarian Academy of Sciences et al., 473–479.
- Padró, Lluís et al. (2010): “Semantic services in FreeLing 2.1: WordNet and UKB”, in: Bhattacharyya, Pushpak / Fellbaum, Christiane / Vossen, Piek (eds.): *Principles, Construction, and Application of Multilingual Wordnets, Global Wordnet Conference 2010*, Mumbai: Narosa Publishing House, 99–105.
- / Stanilovsky, Evgeny (2012): “FreeLing 3.0: Towards wider multilinguality”, in: *Proceedings of the Language Resources and Evaluation Conference (LREC 2012)*, Istanbul: ELRA, 2473–2479.
- Papineni, Kishore et al. (2002): “BLEU: a method for automatic evaluation of machine translation”, in: *Proceedings of the 40th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, : Association for Computational Linguistics, 311–318.
- Reese, Samuel et al. (2010): “Wikicorpus: word-sense disambiguated multilingual Wikipedia corpus”; in: *Proceedings of the 7th International Conference on Language Resources and Evaluation*, Malta: ELRA, 1418–1421.
- Sinclair, John (1996): *EAGLES preliminary recommendations on corpus typology. EAGLES document TCWG-CTYP/P*, Pisa: ILC-CNR.
- Taulé, Mariona / Martí, Maria Antònia / Recasens, Marta (2008): “AnCorà: Multilevel annotated corpora for Catalan and Spanish”; in: *Proceedings of the 6th Language Resources and Evaluation Conference*, Marrakech: ELRA, 96–101.

- Tiedemann, Jörg (2012): “Parallel data, tools and interfaces in OPUS”, in: *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation*, Istanbul: ELRA, 2214–2218.
- Varga, Dániel et al. (2005): “Parallel corpora for medium density languages”, in: *Proceedings of the International Conference Recent Advances in Natural Language Processing (RANLP 2005)*, Borovets: IPP / Bulgarian Academy of Sciences / Association for Computational Linguistics, 590–596.
- Antoni Oliver, Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d’Arts i Humanitats, Avda. Tibidabo, 39–43, E-08035 Barcelona, <aoliverg@uoc.edu>.

Ocnos o l'esglai d'una imatge

Jordi Cerdà Subirachs (Barcelona)

Summary: Ocnos has a recurring presence in Salvador Espriu's late works. Although the ambivalent meaning of this mythical figure has been little discussed in modernity, a number of distinguished critics have taken keen interest since Goethe took it up again in his commentary on Pausanias. In fact, the late Espriu portrays, in the stupid uselessness of Ocnos's work, the failure and the emptiness of the poet and of the human being likewise. Nevertheless, this enigmatic figure holds other meanings which lead us to fear, to paralysing fear, to the so called "parat esglai". Espriu brings this character in Hades to Sinera and he becomes the axis around which he builds his singular poetics.

Keywords: Espriu, Ocnos, *Ocnos i el parat esglai*, *Les roques i el mar, el blau*, Johann Jakob Bachofen, matriarchy, archaeology and literature ■

Received: 22-10-2015 · Accepted: 21-01-2016

En el moment que Espriu decidí titular *Ocnos i el parat esglai* un conjunt d'escrits diversos, el nom d'aquesta figura antiga disposava d'una repercussió distingida. En efecte, també era el títol d'un poemari en prosa de Luis Cernuda o era el nom, en homenatge al poeta andalús, d'una prestigiosa col·lecció que va començar a l'editorial Llibres de Sinera i que dirigia Joaquim Marco.¹ En definitiva, Espriu era sabedor que Ocnos reverberava en la poètica espanyola de la segona meitat del segle XX i que, en conseqüència, no tenia el caràcter de *trouaille*.

Segurament Espriu no feia com Camilo José Cela, que començava una obra pel que considerava el més difícil: posar-li títol. Però un autor com Espriu, que volia donar a la seva obra una aparença d'immensa organització, dipositava en el títol un pes determinant, tant en la peça que anomenava en particular, com en el conjunt de la seva creació. En aquest sentit, tant *Ocnos i el parat esglai* com *Per a la bona gent* són títols que acaben conferint unitat i sentit a un seguit més o menys dispers d'escrits que gravitaven parcialment o amb denominacions que han resultat provisionals. I aquest

---

1 A la «Nota de l'autor» d'*Ocnos i el parat esglai*, Espriu titlla d'«enigmàtic» el títol del recull: «Ara torna a sortir, corregit i considerablement augmentat, sota el títol, potser una mica enigmàtic i que no m'entretindrè a explicar, d'*Ocnos i el parat esglai*» (Espriu, 2013: 29). Pel que fa a la relació entre Joaquim Marco i Salvador Espriu, veg. Cerdà (2007).

atorgament de títol i unitat té lloc en un període de la vida en què Espriu té més present que mai que el temps se li acaba.

Ocnos i el parat esglai és construït a partir de textos proemials, presentacions o assaigs al voltant d'altres escriptors i artistes de diverses disciplines.² A l'any 1981, en l'etapa en què pretén enllestir aquesta edició, arreplegant textos dispersos i lliurant sobres amb indicacions precises al seu editor, es publica *Les roques i el mar, el blau*. En aquest llibre fulgurant, entre l'evocació poètica, la titellització més acerada i l'erudició més recòndita, es troba en un espai de privilegi la prosa *Ocnos* a què repetidament m'hauré de referir. Espriu reporta aquesta figura no sense deixar de plantejar els dubtes i l'ambivalència de la seva interpretació:

Des de les profunditats del temps o de més enllà, el vell taciturn, assegut, ombres endins, a l'espantar llotós, entre joncs alts, trena seguit un inacabable libant que una somera es menja, també sense parar, a grans queixalades. Mentre l'home s'afanya en aquell seu esforç, la bèstia s'empassa la samuga. La doble acció de fer i desfer així igualada, el treball de l'estrany artesà esdevé inútil. Són imatges d'espant o inviten a riure? (Espriu, 1996: 151)³

També a l'any 1981, en el pròleg a *L'àmbit de tots els àmbits*, de Miquel Martí i Pol, Espriu feia referència al soguer i a la somera.⁴ A l'any següent a

-
- 2 Ramon Balasch ha explicat la gènesi d'aquest llibre: «Espriu hi va dedicar [a *Ocnos i el parat esglai*] moltes hores l'any 1980. El seu còmplice, confident i secretari, va ser Alexis Eudald Solà. Per raons professionals Solà va anar espaïant els contactes amb Espriu, i es van posar d'acord perquè Solà em passés tots els papers per a l'*Ocnos*, que ja tenia títol. A partir d'aleshores i durant quatre anys –gener de 1981 – desembre de 1984–, setmana rere setmana, amb una regularitat imprevisible, Espriu em va anar donant uns sobres que contenien originals corregits, normalment de textos per a l'*Ocnos*, però no únicament» (Balasch, 1994: 4). El mateix Balasch ha reescrit aquesta informació, afegint-hi alguna dada més, a l'«Epíleg» d'*Ocnos i el parat esglai* (Espriu, 2013: 788–789). M'ha interessat reproduir la primera redacció perquè hi ha dos elements que són expressats amb major rotunditat: primer, el títol sembla que està decidit en l'origen del projecte i, segon, no tot el material que l'escriptor li va trametre durant el període indicat havia de ser inclòs dins d'*Ocnos i el parat esglai*.
  - 3 «Llibant» («cordeta gruixuda d'esparg», segons Coromines al *DECLC*) es reforça amb la utilització, immediata, d'un sinònim: «samuga». Al *DCVB* s'esmenta Espriu com a autoritat per a la tercera accepció del mot «samugues» (gairebé sempre recollit en plural): «corda gruixudeta, generalment d'esparg».
  - 4 «Sí, tot està per fer i qui sap si sempre ho estarà, perquè desfem sense respir el que fem, com a l'Hades el soguer i la somera, no destriables en nosaltres, en el nostre privatiu infern. Amb obstinada perseverança estúpida, hem bastit sense treva castells de sorra a frec de rompent. Tot està per fer, d'acord, però tot ens és possible? La resposta és afirmativa, però condicionada» (Espriu, 2013: 143).

la publicació de *Les roques i el mar, el blau*, entre el 1982 i l'estiu de 1983, accepta fer per a l'impressor Miquel Plana, d'Olot, una antologia poètica de la seva obra en edició de bibliòfil. Aquest recull duu el títol d'*El rar llibant i el vell* (Espriu, 1983).⁵ Altre cop, doncs, la imatge d'Ocnos torna a aparèixer, aquesta vegada per donar títol a una antologia, i en constata la insistència, qui sap si obsessiva, en aquest darrer període creatiu d'Espriu.

Tota la crítica moderna ha assenyalat Goethe com una de les primeres i indispensables baules del rescat contemporani d'aquesta imatge. Cernuda ho va explicitar d'entrada, en la citació de l'autor alemany que encapçala el seu *Ocnos*. Ara bé, la pista de Goethe que el mateix Cernuda dona, no és prou convincent per atorgar-li tot el mèrit d'aquesta coneixença. Lluís Maristany, l'hispanista que en un article brillant va desenvolupar l'origen i la significació d'aquest títol en Cernuda, aviat ho va veure clar. L'assaig de Goethe d'on prové la citació és *Polygnots Gemälde in der Lesche zu Delphi*.⁶ Es tracta d'un comentari d'un altre comentari que Pausànies (segle II) havia fet sobre unes pintures que es trobaven a Delfos, atribuïdes a Polignot (mitjan segle V aC.) i que representaven el descens d'Ulisses als inferns. Entre les escenes a l'Hades, Pausànies es deté en la figura d'Ocnos. L'assaig de Goethe citat per Cernuda no ha estat mai traduït al castellà. Malgrat que el poeta andalús fos traductor de l'alemany i disposés d'un llarg recorregut per biblioteques europees i americanes, sembla que no n'hi ha prou per justi-

5 Aquesta edició va acompanyada d'un aiguafort de Josep Beulas i fotogravats de l'editor, Miquel Plana. Lluís Busquest i Grabulosa va comentar algunes circumstàncies d'aquesta antologia: «[Espriu] em va dir que el volia titular *El rar llibant i el vell* i que jo en fes el pròleg. Em mostrava confiança o em tornava a posar contra la paret? Quan vaig adonar-me que el 'Vell' del títol era Ocnos –ell ja havia fet algunes referències al personatge mitològic–, vaig escriure més a la segura un pròleg titulat 'Uns humils mots introductoris' i signat l'estiu de 1983» (Busquets, 2005: 630–631).

6 Cernuda encapçala els seus poemes en prosa amb la següent traducció del text de Goethe: «Cosa tan natural era para Ocnos trenzar sus juncos como para el asno comérselos. Podía dejar de trenzarlos, pero entonces, ¿a qué se dedicaría? Prefiere por eso trenzar los juncos, para ocuparse en algo; y por eso se come el asno los juncos trenzados, aunque si no lo estuviesen habría de comérselos igualmente. Es posible que así sepan mejor, o sean más sustanciosos. Y pudiera decirse, hasta cierto punto, que de ese modo Ocnos halla en su asno una manera de pasatiempo» (Cernuda, 1977: 3). El poeta andalús tradueix l'alemany *Eselin* ("ruca", "somera") per *ruc*; respecte a aquesta infidelitat a l'original, Maristany proposa diverses hipòtesis; cf. Maristany (1991: 132–133). En el text de les guardes de la tercera edició d'*Ocnos*, redactat pel mateix Cernuda, s'apunta alguna clau per a la interpretació del títol triat: «Halló cierta ironía justa en dar el nombre de Ocnos como título del libro, se tome al asno como símbolo del tiempo que todo lo consume, o del público igualmente inconsciente y destructor», cf. Maristany (1991: 122).

ficar el títol a partir d'aquest text tan recòndit de Goethe amb què es rescabala de manera tangencial Ocnos.

Maristany no en va tenir cap dubte: aquell qui va posar en circulació en el context hispànic el relat d'Ocnos va ser José Ortega y Gasset. L'agost de 1923 va aparèixer en el segon número de la *Revista de Occidente* un article del filòsof madrileny titulat «Oknos el soguero», on trobem a grans trets el més significatiu d'aquesta imatge i de les seves interpretacions modernes. Si Cernuda no va esmentar mai la mediació d'Ortega és perquè, segons Maristany, el poeta va professar-li una persistent aversió.

Ortega, en l'article esmentat de l'any 1923, fa una sèrie de plantejaments sobre els quals, podria haver interpellat a Espriu, qui, al llarg de la seva vida, va demanar-se sobre el sentit de la història i del mite. El pensador madrileny fa una anàlisi dels nous corrents historiogràfics del moment, els quals representen una ruptura respecte al concepte i la finalitat tradicionals de la història. Comença per desacreditar la història clàssica, la de grecs i romans, que ha estat construïda per a ser norma de perfecció. La suposada exemplaritat, diu Ortega, d'aquests pobles idealitzats és sempre anti-històrica perquè «la historia es una explicación y no un culto» (Ortega, 2005: 187). I una de les estratègies per soscavar aquesta idealització comença per intentar explicar l'origen d'aquestes societats, per intentar narrar-ne les evolucions des d'un indubtable perspectivisme. Per dir-ho amb una frase d'Ortega, marca de la casa, «la historia es una voluptuosidad de horizontes» (Ortega, 2005: 188). Després d'aquesta presa de posició, d'expressar la necessitat de sempre anar més enllà, es planteja, en el cas concret d'Àtica i de Lací, desplaçar la perspectiva fins a l'origen: buscar en aquests moments clàssics el punt de partida o, com Ortega l'anomena, el seu primitivisme. Aquesta investigació, la recerca del primitivisme, segons el pensador madrileny, és la més fecunda que es planteja en el camp historiogràfic dels anys vint. Dins d'aquest món original ja no es reconeixen els relats sabuts, sinó a penes vestigis de pedres, d'esgrafiats o d'imatges que són enigmes. Es tracta d'un món fragmentat i equívoc que amaga, tal vegada, la clau del que som; una lliçó que el jove Espriu, aspirant a arqueòleg, la va incorporar de per vida.

La referència constant a l'antiguitat i a l'arqueologia és comuna a la modernitat europea de començament del segle XX. Passat l'emmirallament en el període clàssic, el que havia atret una burgesia amb una visió del món racionalista, confiada al progrés i fonamentada sobre una educació harmònica del gènere humà, tota una nova generació va voler orientar-se vers els períodes primitius i arcaics d'aquesta civilització perquè creia que es

corresponien millor amb la seva sensibilitat. Aquest important canvi d'orientació incideix, per exemple, en l'enlluernament per la civilització cretomicènica i per tot un repertori nou o renovat de llegendes, de mitologies i de formes plàstiques a penes entrevistes. Ha estat sovint recordat que Espriu, el d'abans de la guerra, ja se sentia distant d'«una Grècia, falsa, arbitrària i empolvorada com un minuet del Trianon» i constatava que «els europeus volien banyar el seu cerebralisme en les deus d'un primitivisme sense complicacions i s'esbalçaven, indefensos, en una vella i inexorable salvatgeria sense límits».⁷

Torno altre cop a l'article d'Ortega, «Oknos el soguero». És aquesta tasca, la de la recerca del primitivisme, la més fecunda que es planteja en el camp historiogràfic de començament del segle XX. I arribats a aquest punt, és quan Ortega recobra la figura de l'«ignorado» Johann Jakob Bachofen, el qui, segons el pensador madrileny, va fer el descobriment més important de l'etnologia i de la sociologia en introduir el concepte de matriarcat. Ens recorda que, primerament, abans de la seva teoria sobre el matriarcat, aquest erudit suís s'havia dedicat a l'estudi dels sepulcres antics. Fou així que es va trobar «en el columbario de villa Panfilia, esta figura de un viejo taciturno sentado entre plantas de cenegal, que trenza una cuerda afanosamente cuyo extremo mordisquea una asna». Segons Ortega, com també va apuntar Espriu anys més tard, aquest jeroglífic «los “clásicos” ya no lo entendían» i, afegint-hi un flagrant anacronisme, «inventaron interpretaciones superficiales de un prosaico y burgués racionalismo» (Ortega, 2005: 190).

Ortega no només reivindica a «Oknos el soguero» una renovada historiografia amb aquest afany espeleològic a la recerca d'un primitivisme; també, a través de Bachofen, associat per sempre més al concepte de matriarcat, assaja una mitografia. El pensador madrileny desenvolupa en un enfilall d'etimologies, imatges i referències històriques, una hermenèutica del símbol. Ens parla del trenat i ens remet, per aquesta labor de la mare primitiva, a Aracne, a la cohabitació d'Afrodita amb Ares o a l'aventura dionisiaca d'Ariadna-Afrodita. El jonc (que prové de *jungere*, “unir”) i l'espart (és a dir: allò que neix sense ser sembrat, sense pare, com el nostre «espuri») és contraposat a la *laborata Ceres*. Prou va ser advertit, des del

7 La primera citació és extreta del conte «Neguit» (Espriu, 1998: 159). Els editors, Gabriella Gavagnin i Víctor Martínez-Gil, anoten: «referències a la França il·lustrada com a metàfora d'una “Grècia falsa, arbitrària”, de clares ressonàncies noucentistes, a la qual Espriu s'oposaria des d'una literatura molt més crítica però no pas menys arrelada a la reelaboració dels mites clàssics» (Espriu, 1998: 193). Pel que fa a la segona citació, és extreta del conte «Cactus», també a *Aspectes* (Espriu, 1998: 84).

gremi filològic, que aquestes etimologies eren fal·lacs;⁸ un fet que demostra que l'article d'Ortega va tenir un ressò important i immediat des de diversos àmbits del coneixement. Així mateix, i de manera persistent, Ortega apunta a Orient i a Egipte com a origen o referència primària per a l'escatiment del mite.

Esprui podia conèixer Bachofen per Ortega i el seu «Oknos el soguero».⁹ Maristany assenyalava aquest article com l'estadi preliminar en la fixació d'Ocnos per part de Cernuda i el descobriment de l'«ignorado» Bachofen a Espanya. No té en compte que el filòsof madrileny, en un altre article, havia esmentat l'erudit suís de forma molt significativa. Es tracta d'un text inclòs a les «Notas del vago estío», recollit al volum *El Espectador* V (1927), concretament titulat «Soportales y lluvia», redactat el 1925 i publicat també a la *Revista de Occidente*.¹⁰ En poques línies Ortega té la capacitat (i l'encert) de fer un apunt entre paisatgístic i etnològic que ens remet al remot matriarcat, apuntat per Bachofen *in illo tempore*, de divinitats tristes.

No es pot pas dir que el pare d'aquesta teoria antropològica fos gaire reconegut al nostre estat abans dels articles d'Ortega, però no se'l pot qualificar d'«ignorado», tal com ho fa el pensador madrileny o com Maristany acaba acceptant. L'erudit suís disposa d'una recepció hispànica contrastada des de l'últim terç del segle XIX i el seu nom és reconegut per un nombre

8 A propòsit de l'article d'Ortega, s'afirmava: «Las sugestivas doctrinas de Bachofen [...] fundadas en conexiones etimológicas más que discutibles, equivocadas, es de presumir que ofrezcan en tal respecto muy liviana base de sustentación» (Calle, 1924: 144–147).

9 A l'editorial *Revista de Occidente*, pocs anys més tard, es va publicar la monografia de Paul Krišche (1930), on, des de la primera pàgina, l'autor es considera deutor de la teoria del matriarcat de Bachofen. Aquest treball havia de ser advertit per qualsevol intel·lectual interessat per la història antiga com és el cas d'Esprui.

10 Ortega descriu l'efecte que té la pluja en la urbs: «en la Ciudad, la lluvia es repugnante, porque es una injustificada invasión del cosmos, de la naturaleza primigenia en un recinto como el urbano» (Ortega, 2004: 533). I a partir d'aquesta oposició, natura / cultura, desenvolupa: «Lo que más nos sorprende del salvaje es que pueda, sin asco, vivir adherido a la naturaleza, tumbado en el lodo, en contacto con la sierpe y el sapo. Debió llegar un tiempo de náuseas geniales que tabuizó la mitad del cosmos, tachándolo de repugnante. Y es curioso que este asco sublime actuó sobre lo húmedo». És en introduir aquest estadi cronològic remot, quan s'esmenta Bachofen: «parece recibir bastante confirmación la idea divinatoria de Bachofen, que supone una edad primera de la cultura en que ésta exalta la naturaleza pantanosa donde vive. Es la época más torpe y oscura: se habita en palafitos sobre las aguas muertas, monstruosamente fecundas —planta, insecto, reptil, humanidad. Con el matriarcado predomina la mujer, fecunda y húmeda, las divinidades son tristes, y toda la existencia humana exhala el aire denso y caliginoso de los fangales» (Ortega, 2004: 534).

distingit de pensadors, historiadors del dret i etnòlegs hispànics.¹¹ Eugeni d'Ors també es va atorgar el mèrit de descobridor matiner de Bachofen i de la seva teoria del matriarcat, encara que, com pot passar entre Ortega i Cernuda, Espriu difícilment li ho reconeixeria.¹²

En la reivindicació de Bachofen hi ha un rerefons intel·lectual que extravasa la interpretació concreta d'Ocnos i s'orienta en l'utilatge del mite, en la seva funció o en la seva hermenèutica. L'erudit suís va ser deixeble de Friedrich Creuzer. Tots dos configuraren tota una genealogia d'intel·lectuals que al llarg del segle XIX va esmerçar-se a destapar el fonament no-olímpic de la suposada serenitat de la mitologia homèrica. Bachofen va explorar la pregonesa misteriosa, el culte als morts i la immortalitat, l'orgia o l'ebrietat, com a fenòmens de l'antiga religió artística. Va examinar el destí com un principi aliè a l'Olimp: Zeus no és senyor del món, està sotmès a les Moires, a un poder a-olímpic vinculat a les forces ombrívols i als poders ctònics. A l'*Odissea*, per exemple, les Moires són les filadores, exponents de l'antiga (i tothora vigent) Llei femenina.¹³

11 En el raquític i desorientat pensament hispànic de final del segle XIX, cal advertir, com un vector de renovació ideològica, el reformisme krausopositivista. Entre les figures més destacades podríem esmentar Manuel Sales Ferré, considerat el pare de la sociologia moderna espanyola. És ell, si no el primer, dels primers, a introduir la teoria del matriarcat de Bachofen en les seves anàlisis socials; cf. Sales (2005). Vindran després tota una estela de pensadors, fonamentalment etnògrafs, que recolliran els ensenyaments de Sales, com ara Manuel Machado Álvarez (el pare dels poetes) o Alejandro Guichot. A Catalunya és Valentí Camps qui reivindica Bachofen de la mà de Sales. Per tant, veiem clarament que des de posicions lliurepensadores, des del positivisme més crític i antimetafísic, el pensador suís va ser reconegut en la transició dels segles XIX al XX. Però també des del pensament més tradicional Bachofen no era, ni de bon tros, ignorat. La seva referència en la història del dret era persistent i des de qualsevol registre ideològic; només cal fer un cop d'ull a l'*Enciclopedia Espasa* per comprovar el reconeixement de Bachofen en aquest àmbit en concret.

12 Eugeni d'Ors l'any 1946 escrivia: «Gran tono me doy, con lo de haber adivinado madrugadoramente el genio de Bachofen. Era veinticinco años demasiado tarde para la presencia, puesto que Bachofen había muerto en 1887» (D'Ors, 1998: 17).

13 La veu d'Aristòcles ens ho recorda d'entrada a «Els Orígens» de *Les roques i el mar, el blau*: «Per la meua pròpia reflexió he deduït, tanmateix, que la Moira, sorda, cega, inexorable i tranquil·la, va precedir el Caos i li va imposar la seva essència, que és la Llei. No hi ha res per damunt o al marge de la Llei i de les lleis, fixa-t'hi. Però definir-la o definir-les és un esforç tan per sobre de la meua raó, que la intel·ligència i la veu acaten i emmudeixen. Només l'afegiré, i no improviso el precepte, que tots som esclaus de la llei, perquè puguem ser lliures» (Espriu, 1996: 7–8). Més endavant, a la prosa «Moiras», es torna a recordar aquest origen preolímpic: «És probable que la Moira existeixi des dels orígens, darrera el Caos, possibilitant i potser exigint, per la seva intrínseca autoritat, que el Caos adquirís a poc a poc estabilitat i forma. Em penso que m'és lícit d'asse-

Creuzer va esbossar una oposició entre el simbolisme pròpiament dit i la mitologia, recollida després per Bachofen, que pot ser del tot pertinent en la reescriptura simbòlica i mítica d'Espriu. En el símbol, una idea esdevé per complet imatge, es fa del tot sensible, se'ns presenta com a intuïció, sense restes, mentre que en el mite i en l'al·legoria cal fer sempre ús d'allò successiu. Només el símbol provoca el pressentiment, mentre que el llenguatge a penes pot explicar.¹⁴ Abans de la seva obra fonamental sobre l'origen del matriarcat, *El dret matern, Das Mutterrecht* (1861), Bachofen s'havia dedicat a la simbologia sepulcral antiga. L'erudit suís es va situar per davant del simplisme hermenèutic de Friedrich Creuzer, en la mesura que volia tenir en compte la complexitat de documents del passat i l'avatar de les interpretacions de l'ésser humà, entès com a *parlador* i com a *intèrpret*. S'ha dit i repetit que Bachofen, un segle abans que Gadamer, ja va afirmar que «alles ist Sprache». Des d'aquesta posició, sostenia que «el mite és l'exegesi del símbol», en la mesura que el primer –el mite– no és altra cosa que la fragmentació del símbol. Així doncs, el mite és important perquè sempre al darrere hi ha un símbol que manté –desperta– l'evocació, la profunditat de l'existència. Bachofen va establir les categories antropològiques d'allò matriarcal i d'allò patriarcal, ara universalitzades amb el tel·lúric (o el ctònic) i l'urànic. Aquestes categories coincideixen parcialment amb les nietzschea-

---

gurar-te que la Moira és anterior, de molt, als nous déus olímpics i a la seva victòria, que tant hem de patir» (Espriu, 1996: 14).

- 14 Frank (2004, 7–109, especialment: 32–40). El mateix Espriu, quan va ser interpellat sobre la inefabilitat, va respondre: «hi ha una contradicció evident i irreductible entre parlar i inefabilitat [...] es necessiten mites, símbols i metàfores per conduir cap al silenci, que pot ser l'acatament suprem que l'home pot fer i ha de fer a la inefabilitat. Acatament i acceptació, encara que molt penosa per al racionalista, del que és inefable» (Espriu, 1995c: 196). En aquesta resposta, Espriu, requirit sobre el mite, afegeix el símbol i la metàfora per tal de reforçar el caràcter intuïtiu, instantani, d'aquest pressentiment, suara apuntat per Bachofen, que ens mena al silenci, a l'absència de successió, d'exposició narrativa; un silenci que hem d'interpretar com a punt d'encontre entre allò més divers, una impressió conjunta que neutralitza la mirada particular i explicativa racionalista. «El símbol –afirmava Bachofen– evoca, el llenguatge tan sols explica. El símbol remet, al mateix temps, a tots els aspectes de l'esperit humà, mentre que el llenguatge ha de centrar-se sempre en un sol pensament» (Duch, 1996: 159); i continua exposant: «Els símbols evoquen, són xifres inexhauribles d'allò que no es pot dir, són tan misteriosos com necessaris» (ibid.). Per a Bachofen, a mesura que el mite al llarg de la història guanyava consistència fins a adquirir la sobirania indiscutible, el símbol anava quedant relegat. Només el símbol era capaç de tocar allò més profund de l'ànima, mentre que el mite, el llenguatge, estava orientat a allò extern. És a penes el símbol que assolix unir allò diferent, allò oposat, en una impressió sintètica.

nes del dionisiac i l'apol·lini. Nietzsche és un dels pensadors que difon i adapta les idees del matriarcat de Bachofen. Certament, el radi d'influència de l'obra de Bachofen es fa sentir en àmbits ben diversos, alguns d'ells especialment a l'abast d'un estudiant d'història antiga com ho va ser Espriu.¹⁵

La lectura d'Ocnos de Bachofen arrenca, com recorda Ortega, de la representació del vell soguer que es troba en un sepulcre de la vil·la Pamfili de Roma.¹⁶ Per tant, és un testimoni tardà i en un marc d'art funerari. La figura d'Ocnos, puntualitza l'erudit suís, ja no és la d'un vell atrafegat a trenar sense repòs, sinó que té un braç reposant i l'altre prenent una corda que, més enllà, rosega un ase. Aquesta calma, el silenci que suggereix l'escena, és el que crida l'atenció respecte a representacions més antigues on es feia palès el neguit d'una activitat incessant i inútil. L'ancià, segons Bachofen, se solia representar entre els penitents de l'inframón, company de Danaïdes, Ixió, Sísif o el Cerber; tots ells, recordem-ho, amb un pes específic a *Les roques i el mar, el blau*. Per contra, aquesta imatge d'Ocnos sembla motivar serenor: l'abans habitant de l'Hades, ara passeja pel regne dels vius. Des d'aquesta aparent paradoxa, Bachofen vol explorar els motius d'aquesta transformació i valorar, així, el polivalent sentit del mite. Per això ha de descriure el seu avatar i recular-ho a imatges i relats anteriors. Evoca també la representació a la porta Llatina, descoberta a Roma el 1832. Allí, Ocnos,

15 Un company de Nietzsche, Erwin Rohde, va fer una lectura de la imatge d'Ocnos en el seu assaig *Psique. La idea de l'ànima i la immortalitat entre els grecs* (1894); una obra prou difosa i d'una temàtica especialment sensible perquè Espriu la tingués present. El treball de Rohde, fonamental en la recerca sobre el més enllà grec, menysté la figura d'Ocnos, reduint-la a uns trets còmics, petitburgesos, en l'estela interpretativa de Goethe: «Ocnos trenza su soga, que inmediatamente la devora una pollina. Es, evidentemente, una parodia medio humorística, medio nostálgica, de aquellas figuras homéricas de Sísifo y Tántalo, una especie de *pendant* pequeño-burgués de aquella aristocracia homérica de enemigos y detractores de los dioses, cuyos castigos son, según la observación de Goethe, imágenes de un esfuerzo eternamente estéril. Pero ¿qué pecado ha cometido el bueno de Ocnos para verse castigado también con la triste suerte de realizar un trabajo eternamente infructuoso? Es, sencillamente, un hombre como tantos. “Un retrato de las aspiraciones humanas.” El hecho de que se pudiera situar en el Hades a figuras como ésta, exponentes de un ingenio inocentemente sutil, demuestra cuán lejos estaban las ideas de aquellos hombres de una seriedad profundamente teológica [...] La justicia penal de los dioses ilustrábase, en esta pintura [la de Polignot a Delfos], con las figuras de los “penitentes” homéricos Titio, Tántalo y Sísifo. Ocnos, el cómico personaje de la burra, rompía el conjunto de la sociedad heroica» (Rohde, 1994: 139–140). Un altre estudiós que Espriu coneixia —formava part de la bibliografia de la seva etapa d'estudiant— era Salomon Reinach, el qual s'havia ocupat d'Ocnos i d'altres condemnats a l'Hades; cf. Reinach (1909: 189–193).

16 Disposom de la següent versió en castellà de l'obra de l'erudit suís: Bachofen (1988).

amb un genoll clavat a terra, trena que trena amb expressió concentrada mentre un ase, just al davant, va rosegant l'altre extrem del llibant envoltat d'una vegetació de joncs alts. Una altra imatge del vell soguer que examina Bachofen és la conservada en el Museu Pius Clementí. També hi trobem Ocnos absort en el seu treball i l'ase, aquest cop d'esquena, rosega sense descans. Darrere l'animal, s'hi troba una Hidròfora. La tasca de la transportadora d'aigua en cossis foradats a un bot també foradat és assimilable, per inútil, a la del vell que trena. Totes aquestes escenes tindrien el denominador comú de ser imatges aqueròntiques, de damnats de l'Hades.

Bachofen no deixa de banda els pocs (i simplificadors) relats escrits. En aquest sentit és referència obligada el comentari que fa Pausànies al segle II d'una pintura de Polignot trobada a Delfos; l'al·lusió que va recollir Goethe. Després d'una succinta descripció de l'home trenant i la somera menjant-se la corda, Pausànies fa la interpretació de l'escena.¹⁷ Ocnos havia de ser un home laboriós que va tenir la desgràcia de tenir una dona que tot ho malbaratava. Entre els joncs, hi havia una parèmia que fa referència a Ocnos per indicar les persones desficiades per una tasca inútil.¹⁸ Bachofen fa referència a fonts escrites on s'esmenta el vell que trena el llibant: Plutarc, Cratí, Properci o Plini. Alguns d'aquests textos, com les *Elegies* de Properci, eren a l'abast d'Espriu.¹⁹ Arribat aquest punt, és quan el savi suís

17 Un dels traductors a l'anglès i autor d'una prolixa anotació del text de Pausànies va ser J. G. Frazer, l'autor de *The Golden Bough*; cf. Pausanias (1913). Espriu esmenta Frazer i, de manera indirecta, *The Golden Bough* a la prosa «Andròmeda»; cf. el comentari que l'editor, Carles Miralles, en fa Espriu (1996: XXXIII). No podem ometre la possibilitat, doncs, que Espriu també conegués l'edició de Pausànies de Frazer. De fet, és també Miralles qui apunta que Espriu s'inspira en autors de l'antiguitat tardana que descrivien pintures o estàtues de temes o personatges mítics. En aquesta línia, com el mateix Pulcre Trompel·li refereix —prosa “*Un sátir*”—, Pausànies n'havia de ser un referent; a més, en el cas concret d'Ocnos, avalat per l'estimat Goethe.

18 Hi ha un element que fa diferir Pausànies de la resta de fonts: en el relat d'aquest historiador i viatger es parla de ruca, somera, mentre que tots els altres testimonis parlen de ruc, en masculí. Ja hem vist que Cernuda, coneixedor de l'alemany, esmenava la llició de Goethe manllevada al seu torn de la de Pausànies. Espriu manté la forma femenina, somera, que de fet s'assimila millor a la dona malbaratadora que cisa el marit. Aquesta interpretació, que deu tenir l'origen en l'explicació de la parèmia —i que ens remet al text de Pausànies—, Espriu la devia conèixer perquè és explicada per Busquets en la introducció d'*El rar llibant i el vell*; cf. *infra* nota 22.

19 L'edició d'aquesta obra a la col·lecció Bernat Metge va anar a cura de Joaquim Balcells, professor d'Espriu a la Universitat de Barcelona. «Occidat, immerita qui carpsit ab arbore uallum / Et struxit querulas rauca per ossa tubas, / Dignior obliquo funem qui torqueat Ocnos, / Aeternusque tuam pascas, aselle, famem» (Properci, 1925: 117). I la seva traducció al català: «Així es morís aquell que d'un arbre innocent féu una estacada,

pretén titllar les connotacions que caracteritzen Ocnos a partir dels conceptes d'indecisió, hesitació, sospita i inactivitat. Tots els homes que havien tingut aquests vicis en vida sera damnats i patiran, en el més enllà, un treball forçós i frustrant com Ocnos. Bachofen destaca precisament que aquesta constatació es contradiu amb la descripció de Pausànies, perquè Ocnos no és un «apàtic» o «desidiós» (*piger*), sinó que és definit per la seva laboriositat (*aner philergos*).

A partir d'un comentari aportat per Diodor, Bachofen entra de ple en la interpretació pròpiament simbòlica de tota l'escena. No podem ara descabdellar tota la madeixa de significacions que són susceptibles de relacionar-se amb l'obra d'Espriu en general i amb *Les roques i el mar, el blau* en particular. De tota manera, la simbologia explorada té un context indestruïble de la de les Grans Mares de la Natura, com ja s'hi va referir Ortega, del concepte de matriarcat i feminitat tan essencials en tota la seva obra assagística. És així que la imatge de filar i de teixir, característica segons Bachofen d'aquestes Grans Mares, ha de representar l'activitat creadora, la que transforma la matèria bruta en una simetria, en un filat i en una forma. D'aquí conferireix un elevat significat a la mà, font de tot art i de vida. En el teixit que conforma tots els éssers tel·lúrics hi ha sempre entreteixit el fil de la mort, de manera que aquesta obra esdevé el filat del destí. Per això la Gran Moira supera en edat el mateix Cronos, com Espriu indica a *Les roques i el mar, el blau*.²⁰

---

i d'uns ossos roncs construí planyívoles trompetes: prou mereixia més que l'ajupit Ocnus d'anar trenant la corda d'espert i de péixer eternament la teva fam, oh asenet!» (Properci, 1925: 116–117). En una breu nota, s'orientava el lector català sobre la significació d'Ocnus: «Figura al·legòrica a una pintura de Nicòfanes (també es parla d'altres pintors) on un home teixeix una corda que per l'altre extrem una somera es menja. Esdevé símbol de les empreses vanes i inútils. Pausànies, X, 29, parla d'un Ocnus, industriós treballador, els guanys del qual consumeix la seva muller. És en el fons la mateixa tradició, però ací Properci parla d'Ocnus com servent l'actitud que devia mantenir a la pintura» (Properci, 1925: 117).

- 20 La relació entre l'activitat obsessiva de les Moires i Ocnos ja va ser suggerida per Carles Miralles en un primicer estudi sobre aquest llibre: «L'esplèndida prosa dedicada a Ocnos, on es lliga la idea de suplici, de la inutilitat del treball, de la vida, amb la infructuositat dels afanys humans (“trena seguit un inacabable llibant”, diu –la idea de trenar és paral·lela a la de filar, la feina de les Moires–, “que una somera es menja, també sense parar, a grans queixalades”» (Miralles, 1986: 278). Bachofen referia la simbologia d'aquesta activitat femenina: «En el tejido que conforma a todos los organismos telúricos está entretejido el hilo de la muerte [...] Así, el tejido de la creación telúrica se convierte en hilado del destino, el hilo portador del hado humano, y Eileithyia, la partera, en la diestra tejedora, en la Gran Moira que supera en edad el propia Cronos. Redentor es aquel

El fet que Espriu es fixi en Ocnos implica una lectura i un coneixement d'aquesta imatge en l'antiguitat que en cap cas pot ser superficial, presa al vol d'un diccionari de mitologia. Incorporar-la, reescriure-la, sigui quin sigui el canal d'accés, ha de significar repassar la seva crítica; és per això no s'està d'advertir la trivialitat de les interpretacions tan antigues com modernes d'aquesta imatge enigmàtica.²¹ Em sembla evident, pel que hem vist fins ara, que Espriu construeix la seva prosa sobre Ocnos fent incidència en aquest món de la maresma, ctònic, de «l'espantar llotós, entre joncs alts». L'inframón, l'Hades, en què és enquadrada aquesta imatge és particularment present a *Les roques i el mar, el blau*, i també hi és la d'aquestes deesses mares. Hi trobem, per exemple, altres damnats, com Tàntal, Sísif o Ixió. Ara bé, a diferència d'aquests personatges, en què la pena és d'una dimensió heroica, d'una plasticitat escruixidora, Ocnos va trenant una corda anodina que una somera rosega incessantment. Aquesta imatge, que voreja l'ingenu i el risible, també ens acosta el límit de l'ésser mortal, a l'ambigüitat humana. La modèstia, la ironia, l'inextingible fracàs de l'ambició del poeta, s'ajusten a la imatge que el mateix Espriu va voler projectar sobre ell mateix. Perquè no es pot discernir què hi ha de més ximple o de més assenyat en la imatge d'Ocnos: trenar una corda malgrat que tot seguit sigui empassada per una somera o el fet de menjar-se-la després d'haver-la trenat. L'operació de la somera i la del seu amo, ¿no són la mateixa, *no destriables*, com va qualificar-ho el mateix escriptor? Raó de més per a titular Espriu una antologia seva com *El rar llibant i el vell*.²² El seu destí i el de la

---

hilo que emerge ligado a la dionisiaca Ariadna-Afrodita» (Bachofen, 1988: 192). Una de les Moires, Clotho, comenta a la prosa "*Les Moires*" de *Les roques i el mar, el blau* la condició de llevadora de la Gran Moira i el treball que les ocupa, de teixidores: «L'eterna Moira, en pactar amb Zeus, ens va fer néixer, sigui de la Nit, sigui de la Necessitat [...] La veritat és que l'eterna Moira va descarregar el treball sencer en les nostres espatlles. Jo filo i embullo a vegades els destins, tanmateix sense malícia» (Espriu, 1996: 16).

21 És així que, tot seguit a la pregunta sobre si la imatge d'Ocnos suggereix espant o riure, Espriu hi afegeix: «vegeu les interpretacions superficials dels autors antics, que no n'entenen el sentit, i les doctes dels savis moderns, que hi especulen pedantejant» (Espriu, 1996: 151).

22 En el text proemial d'aquesta antologia, a càrrec de Lluís Busquets, es fa referència a la significació d'Ocnos. Podem sospitar que el mateix Espriu va donar a Busquets alguna de les claus interpretatives d'aquesta figura mítica, sense que puguem esbrinar què hi ha del poeta i del prologuista: «El vell és Ocnos, qui sap si contrafigura del mateix poeta... Ocnos, segons la mitologia, va ser condemnat a l'Hades —equivalent al Sheol bíblic on els difunts gaudien d'una lúgubre supervivència (Ecle 9, 10)—, com hi foren punits també Tàntal i Sísif [...] pensin que, mentre que de Tàntal i de Sísif, coneixem un reguitzell de raons que justifiquen els seus càstigs, del vell Ocnos no en sabem a penes cap.

seva obra quedaven xifrats en aquesta imatge. Maristany suggereix que és això precisament el que va atraure Cernuda: la situació de buidor, d'inutilitat social i de confinament en els llimbs que el poeta –si realment ho és– viu en el món modern, amb «un orgullo gemelo a su desaliento y su soledad» (Maristany, 1991: 137).²³ I no dubto que a Espriu, a l'Espriu tardà més solitari que mai, aquesta interpretació també pogués, en part, seduir-lo.

Però hi ha tot un altre feix de significacions que em sembla que Espriu vol tenir especialment present (Fabiano, 2008). Si ens demanem exactament sobre el sentit i l'etimologia d'Ocnos, veurem per la bibliografia que som lluny de trobar-ne el sentit precís. Sobre el valor majorment reconegut d'*hesitació* (i paradoxal respecte a una imatge que es mostra incessant en la seva taleia) hi ha accepcions que deriven, les unes, les més mistificades, secundàries i clàssiques, cap a *peresa* i d'altres, amb tota certesa més antigues, cap a *por*. Més exactament, *Ocnos* seria el *phobos* d'un esforç que ha de venir. De fet, la noció d'immobilitat que expressa el nom d'*oknos* és el que més escau a una figura de l'Hades: l'absència de moviment és una característica fonamental en el món dels morts, on són paralitzats tots els qui hi davallen. *Ocnos* expressa més l'efecte de la por que la por en ella mateixa: més concretament, la immobilitat provocada per la por. *Ocnos* és una contracció d'*akínētos*, és a dir, d'«aquell que no es pot moure». La lingüística ha anat perfilant que *oknos* va lligat a una idea d'absència de moviment causada per una condició d'aporia davant d'una decisió o d'una acció. El *parat esglai* és, doncs, una ajustada i informada aproximació al significat de l'ètim Ocnos. Espriu, per aquest afany espeleològic, introduí una significació, l'espant, que Cernuda o Ortega, en el cas hispànic, no van tenir present.

Amb prou feines podem creure les velles tradicions que ens lleguen el fet següent: Ocnos era un home que malvivía atrafegadíssim per aconseguir guany, mentre que la seva dona tenia les mans foradades i se'ls malbaratava. Les llegendes mitològiques no ens aclareixen tan sols si ell va haver de pagar per la muller [...] ¿no representa el vell Ocnos el prototipus de l'absurd de l'existència humana, atrafegada en va sense tenir en compte el destí que l'espera? El llibant i la somera, ¿no vénen a ser l'existència mateixa, malversada i encarada, –seguint els sapiencials bíblics, tan estimats pel poeta–, a una mort total si hem viscut sense saviesa? Vet aquí el simbolisme del vell Ocnos, la ruca –la manca de saviesa– i el llibant. Simbolisme que, al nostre entendre, tot i el sarcasme, té un contrapunt molt significatiu: cal cercar la saviesa en la vida com un punt d'esperança capaç de vèncer l'absurd de la mort» (Espriu, 1983: s/p).

23 En un dels poemes en prosa d'*Ocnos* de Cernuda, «Regreso a la sombra», llegim: «Como Orfeo afrontarías los infiernos para rescatar y llevar de nuevo contigo la imagen de tu dicha, la forma de tu felicidad. Pero ya no hay dioses que nos devuelvan compasivos lo que perdimos, sino un azar ciego que va trazando torcidamente, con paso de borracho, el rumbo estúpido de nuestra vida» (Cernuda, 1977: 87).

L'obra d'Espriu és especialment amatent al contorn emocional que envolta la religió. L'esglai, la tremolor, l'ansietat, tota mena de reacció nerviosa davant el desconegut, són en l'origen de la religió i en l'origen de l'individu. De *l'aprenentatge per ansietat*, la forma amb què els biòlegs descriuen el processament neuronal i la memòria especial que alguns animals recorren a certs esdeveniments que els produeixen temor, en resulta molt sovint un comportament proper a la superstició. L'ansietat és utilitzada per validar missatges religiosos: transmetre religió és transmetre por (Burkert, 2009: 63–70).²⁴ Espriu, obsessiu lector de la Bíblia, sabia que l'assumpció de la por és signe inequívoc de saviesa, d'ardu aprenentatge: «Timor Domini principium scientiae» Pr 1, 7.²⁵ Per al llibre dels salms d'aquests vells cecs és la resposta d'Espriu a l'encàrrec que li va fer la revista *Qüestions de Vida Cristiana* per a un número dedicat a la por del cristià (Espriu, 2006: XLII–XLIX). Por i religió, doncs, són treballats a fons en la poètica espriuana i s'integren en una part molt significativa de la seva imatgeria. Perquè també és evident que l'esborronadora gravetat de la religió està vinculada, com el mateix poeta ens fa saber constantment, a la por a la mort, capaç d'anul·lar tota la resta. La mort personal és una realitat més enllà de qualsevol relat; és una incògnita inaccessible a l'experiència. Espriu es va fer seu el «Timor conturbat mortis me» i va reconèixer en diverses entrevistes que, com qualsevol home, com qualsevol animal, no era innocu a l'espant biològic que representava la pròpia mort.²⁶

24 Burkert ens recorda que Estaci va escriure sobre el valor primari, fundacional, de la por: «primus in orbe deos fecit timor»; o que, modernament, Rudolf Otto va insistir que la por és un sentiment religiós elemental i va incidir en el misteri que fa tremolar, «mysterium tremendum».

25 El «timor Déu» ha estat traduït tradicionalment en les versions en vulgar per «venerar el Senyor», com així és a la nostra Bíblia Catalana Interconfessional. Consigno altres referències bíbliques al temor de Déu com a principi de saviesa, perquè es tracta de citacions, en bona mesura, dels llibres veterotestamentaris més estimats de Salvador Espriu: Pr 2, 5; 8, 13; 9, 10; 15, 33; Dt 4, 10; Sl 11, 10; Jb 28, 28; Coh 12, 13 i Sir 1, 16–20.

26 Sobre l'espriuà «Timor conturbat mortis me» del haiku XXXVII de *Per al llibre de salms d'aquells vells cecs*, cf. Espriu (2006: 121). «Yo a la muerte la trato de tú. He meditado tanto sobre ella. Ante una proximidad inmediata, me asaltará –supongo– el susto de mi biología en trance» (Espriu, 1995c: 40). L'any 1968 havia declarat a la pregunta «¿Le asusta irse?: Intellectualmente, no, en absoluto; animalmente, no lo sé. Quizá me asuste cuando llegue la hora de la verdad; pero si me asusto será para mí una gran vergüenza» (Espriu, 1995b: 115–116). Per acabar, en una entrevista d'Antoni Batista, és on Espriu s'esplaia més en aquesta qüestió: «Jo he intentat pensar intel·lectualment tant com he pogut en la mort. Això vol dir que l'he temuda. He estat voltat familiarment de mort des de la meua infantesa, i jo mateix he passat per moltes experiències personals, físiques, d'una mort

Fa tota la impressió que, per als autors antics, Ocnos era, havia de ser, per damunt de tot una imatge. L'operació de lectura esdevé llavors una mena de desxiframent dels gestos, allò que els llatins en deien *argumentum*. O potser més exactament som a prop de l'*ainittesthai*, és a dir, no només la idea ha esdevingut imatge (com seria el cas de l'al·legoria), sinó que a més a més, aquesta imatge posseeix un caràcter secret, misteriós, del contingut no expressat pel mite. No es pot assegurar que Ocnos tingués, en els temps antics, un caràcter misteriós, però el fet que la seva imatge obtingués una difusió destacada en el món funerari romà entre el segle I aC i l'I dC fa pensar que, com a mínim, va ser adaptable a aquesta funció. El vell soguer expressa l'esglai parat en el món infernal i, també paradoxalment, per la seva activitat incessant és metàfora de l'eternitat del càstig. Espriu especifica meridianament el caràcter imaginètic, paradoxal i inquietant d'Ocnos: «Són unes imatges d'espant o inviten a riure?» Anys enrere, el 1968, en una narració que preludeix en certa manera *Les roques i el mar, el blau* i dedicada precisament a un pintor, *Aproximació tal vegada el·líptica a l'art de Pla Narbona*, l'escriptor s'adreçava als seus lectors i els demanava: «Mirin les imatges. Mirin, si els plau, senyores i senyors, les riques, al·lucinants, inexhauribles imatges» (Espriu, 2001: 88). Allò que el relat, el mite, no assoleix, és a l'abast de la contemplació de la imatge.

La prosa *Ocnos*, com en el seu dia va remarcar Miralles, és una narració que es revesteix d'un caràcter especial en el conjunt de *Les roques i el mar, el blau*. Espriu, en una despullada primera persona, s'introdueix en el relat. Contemplador de «tota la terra estesa fins al rompent», ha atresorat des de la seva infantesa el record de dies i paisatges i s'ha predisposat sense «escarafalls i gemecs» a «la justa, necessària, eterna, llei acceptada», la imposada per una Gran Mare. La imatge serena, apol·línica, la de la seva infantesa,

---

pròxima o relativament pròxima, i he procurat de perdre-li la por [...] Com que jo crec que l'home, si no totalment, sí en molta part, és un animal, doncs la por a la mort no es pot eliminar pas del tot. L'únic animal que sap que s'ha de morir i que té esment de la mort és l'home. Per tant, com a animal relativament reflexiu –hi ha moltes maneres de morir-se, és clar–, és molt probable que si la veu a venir de veritat, per moltes reflexions filosòfiques i religioses que s'hagi fet en aquell moment, sentirà la mort i sentirà por. Per concretar li diré que, intel·lectualment, em sembla que tinc el mínim possible de por a la mort, que l'he eliminada bastant amb la meua reflexió. Ara, físicament no l'he sentida les vegades que l'he tinguda a prop, però si és tan imminent no crec pas ser un home diferent dels altres. Veig que els mateixos papes s'espanten, i jo crec que també tindria un espant, perquè realment s'obre una incògnita de transcendència i d'intranscendència, però, això, no ho sabem contestar. No hi ha ningú de la nostra experiència que hagi tornat de la mort i que ens ho pugui explicar» (Espriu, 1995: 107–108).

contrasta decididament amb «l'espartar llotós» del «vell taciturn». Ocnos pertany a un indret estantís, a les «profunditats del temps o de més enllà». La contemplació serena de l'infant (i del poeta) s'ha vist inquietada pel carro del drapaire, sorollós i absurd. D'algú que també prové «del son de la maresma» i que participa de l'àmbit de l'Hades. Sobre el drapaire, el Quel·la, i el seu carro n'han parlat molts estudiosos espriuans.²⁷ Vull fer notar ara una referència extreta del poema III del *Llibre de Sinera*:

El drapaire el carro va omplir
de la mercaderia dels bocins.
Del cor del son de la maresma ve,
en fer-se vespre, al pas de l'arriet.
S'atansa per la fosca del camí
remor de campaneta la ning-ning.
Arrossega basarda de nit,
desvetllava la fressa dels grills.
Entrava a poc a poc en el carrer,
des de l'estranya tristesa del temps.
Quan s'aturava davant el cancell,
asseguts dintre l'ombra l'esguardem. (Espriu, 2006: 16–17)

Per molts motius, aquest poema preludia, en un to líric, la prosa *Ocnos*. L'inframón prové d'una maresma i el carro avança sorollós des de l'«estranya tristesa del temps». Aquest regust lúgubre té un moment conclusiu quan s'acosta al cancell, quan els espectadors d'aquesta cavalcada sinistra descobreixen (o no) el més enllà del portal inquietant. Espriu ja havia apuntat a *Mrs. Death*, en el poema “Els captaires”, la gran interrogació:

només una pregunta
de llavis de captaire
«Dic, dic nobis, Maria,
quid vidisti in via». (Espriu, 2003: 139–140)

27 A les notes a la *Primera història d'Esther*, en la primera aparició del drapaire en l'imaginari espriuà, Sebastià Bonet en fa una sagaç interpretació orientant Quel·la cap a l'arcà del carro del Tarot, és a dir, escorat en la interpretació més sinistra: «Quel·la és un anagrama poc menys que obvi d'“aquell”, ja quasi tindriem el desideràtum, perquè només caldria que en la construcció “el-carro-d'en-Quel·la” hi sabéssim veure “aquell-del-carro”, és a dir, una personificació mínima de l'arcà, una mica com si de la Mort en diguéssim “el-de-la-dalla”» (Espriu, 1995a: 176). Les altres dues consideracions que fa notar l'editor de *Primera història d'Esther* és que el referent històric arenyenc recreat per Espriu, Quel o Quelo o Quela, no podia portar el geminada; per tant, la hipòtesi de l'anagrama d'aquell guanya consistència; així també, com testimonien els historiadors locals, el drapaire suposadament referit mai va dur carro i, per tant, és un element signifi catiu incorporat deliberadament per l'imaginari espriuà.

L'hesitació és consubstancial a l'home. També la por consegüent a passar la prova definitiva, saber-ne la resposta, el *Timor Domini principium scientiae* a què abans em referia. En efecte, les dones de l'evangeli que s'enfronten a la tomba buida senten por. En una carta a Maur Boix, Espriu li feia saber que aquesta escena del sepulcre al matí de Pasqua li posava literalment la pell de gallina; assumia, doncs, la resposta emocional, la més pura expressió de l'herència biològica davant el misteri.²⁸ És un dels elements més treballats i insistents a *Setmana Santa*; per exemple, en el poema XXXVII, protagonitzat precisament per aquestes dones que descobreixen el sepulcre buit. Després d'una delicada shedoka, inserida en el cos del poema, Espriu se centra en la reacció d'aquelles dones i, en especial, en la de Maria Magdalena:

del tot immòbils, amb espant
miren, escolten i després
ja se'n tornaven a ciutat.
Però la qui l'estima més
sent un subtil dolor sobtat
quan perd, veient-lo al seu davant,
fins alambins de soledat. (Espriu, 2006: 193)

Por, por que immobilitza és la que senten les dones de l'evangeli. També soledat i hesitació, com la de l'infant que demana al captaire què ha vist.²⁹

Espriu ja ancià, just abans de cantar-se les absoltes, en la penúltima narració de *Les roques el mar, el blau*, revisita Ocnos en primera persona i amb

28 «La meva animeta de llum d'oli oscil·la sempre, a punt d'apagar-se, entre els llamps i trons i la desfermada majestat del vent del Sinaí i el torb paorós i al·lucinant del calvari. Potser li falta rebre l'oratge, tan tranquil que ni una fulla ni una estrella no es movien, de la nit de Nadal, i l'aire de llum a trenc d'alba de la Resurrecció. Això és el que em fa falta i el que sempre, fins avui, m'ha estat íntimament i últimament negat: pregueu per mi. "Dic nobis, Maria, quid vidisti in via". I tot allò tan extraordinari que segueix i que em posa tothora la pell de gallina» (Espriu, 2006: 192).

29 Rosa Delor va apuntar, en un estudi sobre la imatge de l'aranya en Espriu, la significació de la immobilitat de la mort i la seva relació amb la infantesa: «A *Les cançons d'Ariadna* segons les variants de la revisió definitiva de 1981, com si el poeta intuís el pròxim decés, l'aranya simbolitza, definitivament, la mort, connotada amb el concepte genèric d'"immobilitat". Recordarem que Espriu, amb Goethe, atribueix la permanència a la vida a l'activitat, i Espriu en aquests darrers temps explicava que se li havia anat apagant aquella llum de la infància i de la primera joventut amb el record de la qual havia construït els seus versos. La seva vida es tornava inactiva, parada» (Delor, 1993–1994: 345). En un altre moment caldria desenvolupar el mite d'Aracne en Espriu, sobretot en vista de treballs temològics sobre aquesta figura, cf. Ballestra-Puech (2006).

una gravetat inusual respecte a la resta del llibre.³⁰ L'hesitació humana, el dubte entre la hilaritat o l'espant davant d'aquesta imatge mítica, dona entrada al drapaire i als ulls nous del poeta que van contemplar el carro, l'arriet i el sinistre personatge que els menava. Això és el que la vida li ha donat de si. La mort és a la porta, acceptada perquè és llei, però, insistentment, reverbera la pregunta que obsedia l'«agnòstic reverend»: *quid vidisti in via?* La imatge d'Ocnos manté l'enigma en el parat esglai.

Apunto, de manera molt sintètica, alguns dels elements que he anat desplegant fins ara. S'ha dit, tant en el cas de Freud com en el d'altres intel·lectuals de començament del nou-cents, que van utilitzar les cultures del passat com a reserves de models humans i símbols, fet que no és el mateix que estudiar les cultures com a construccions col·lectives específicament històriques.³¹ Espriu, malgrat la seva inveterada erudició que puntualment exhibia, pren models de l'antiguitat amb radical independència de la cultura d'on havien sorgit. Anostrat aquesta reserva cap al món sinerenc, cap a les figures de la seva infantesa, el seu particular cancell original, és una mostra ben explícita d'aquesta independència. Espriu, fill de l'Europa del segle XIX, sabia de la importància de cultures que havien estat progenitores de la pròpia, de la grega i de la romana o de l'hebrea i de l'egípcia. Ocnos em sembla un exemple molt explícit d'aquesta voluntat de l'escriptor que, com l'arqueòleg, intenta exhumar i desxifrar una imatge colgada pel pas del temps; una imatge a penes entrevista que esdevé símbol.

---

30 Salom, protagonista de *Tarot per a algun titella del teatre d'Alfaranja*, se situa en una tessitura que en determinats aspectes ens recorda la primera persona de la narració d'Ocnos: «En l'engruna de lucidesa de Salom, que aviat s'extingirà, les preguntes se li encadenen i serpentegen sense treva. Però mai cap resposta. No, Salom no ha trobat mai cap resposta, duradora i vàlida, a res, a ningú, a cap de les innombrables preguntes que s'ha anat formulant. Diuen que sospita que toparà amb la que l'espera just on el camí s'esbalça en l'ambigu no-res. Diuen que tem, però, que tan sols sigui un mirallet que l'enlluerna en endinsar-se per l'inclement procés de l'arteriosclerosi. Encara bo si a aquest preu comprava la il·lusió de l'esplendor de la infantesa, però sap que són falsos els esperançats somriures i reals les ombres que acompanyen l'estimbada, real el sudari que l'embolcarà» (Espriu, 2001: 43). Hi veiem l'hesitació, el temor, el camí o aquest miratge il·lusori de la infantesa.

31 L'analogia establerta per Freud entre el discerniment de la psicologia profunda i el treball arqueològic d'exhumar i desxifrar cultures enterrades, ha estat desenvolupada per Carl E. Schorske (2001: 313–351).

Sense voler entrar en les fonts de *Les roques i el mar, el blau*, un tema molt complex i que requeriria anys d'estudi, em sembla evident que, en el cas concret d'Ocnos, no es resol amb la consulta d'un repertori de mitologia clàssica. A Espriu, a més, el sedueix molt més la riquesa imaginètica que pròpiament el relat de les figures mítiques. És per això que la mitocrítica sembla ineludible a l'hora de fer una lectura d'aquesta obra en particular i de la resta en general. He esmentat Ortega, Bachofen o Rohde perquè, més enllà de consideracions puntuals al voltant d'Ocnos, són camins hermenèutics que Espriu va poder tenir a l'abast. La teoria del matriarcat, per exemple, pot fer llum a l'abassegadora presència de protagonistes femenines en l'obra d'Espriu.³² La redistribució dels rols masculins i femenins en la modernitat de començament del segle XX es va expressar sovint a través de la metàfora arqueològica. Electres, Antígones i Ariadnes irrompen en la cultura del nou-cents.³³ Amb elles es posa de manifest que la Llei de la

32 Malgrat que s'hagin fet repertoris de l'antroponímia emprada per Espriu, no conec cap estudi que valori més específicament els noms que apareixen en els títols de la seva obra. A cop d'ull, es pot dir que, deixant a banda la referència específicament sinerèica o tanatològica, Espriu va titular les seves obres amb onomàstica femenina extreta del món clàssic o bíblic. L'única excepció a l'hegemònica presència de noms femenins és el pòstum *Ocnos i el parat esglai*. Se'm pot objectar que van quedar al calaix obres que havien de dur noms masculins: Llätzer o Tirèsies. Però, al capdavall, l'únic nom que ha pervingut ha estat l'*enigmàtic* Ocnos.

33 L'assimilació de la cultura cretenca, descoberta a cops de piqueta en el tombant del segle XIX al XX, a la primitiva fase matriarcal, va ser assenyalada ràpidament: «Entre los indicios de interés general está el hecho de que en Creta, la más antigua tierra madre de la cultura griega, representan originariamente las diosas el papel más importante, como demuestran los numerosos ídolos femeninos excavados. Demeter, la madre universal, una de las más antiguas deidades de los griegos, procede de Creta. Es característico – desde el punto de vista matriarcal – el hecho de que Demeter, según Diodoro, signifique la “legisladora”, porque suyas fueron las primeras estipulaciones de derecho» (Krische, 1930: 115). Recentment Jacques Le Rider ha escrit: «Chez Freud et Hofmannsthal, mais aussi dans les peintures de Gustav Klimt, les interrogations, les utopies et les angoisses inspirées par la réflexion sur la redistribution des rôles masculin et féminin dans la modernité s'expriment à travers une métaphore archéologique: celle de l'élément créto-myécénien, stade archaïque antérieur à la culture grecque classique. Nietzsche avait préfiguré ces thèmes en introduisant Ariane, la maîtresse du labyrinthe crétois, aux côtés de Dionysos. Mais la modernité de 1900 n'est plus celle des premiers romantiques: tandis que l'Antigone traduite par Hölderlin se révoltait contre la puissante dictature de la loi patriarcale de Créon, l'Elektra de Hofmannsthal affronte un monde chaotique où l'autorité masculine est devenue inconsistante, laissant le terrain libre à une sanglante guerre entre mère et fille. Le problème du féminisme contemporain, ose écrire l'intellectuelle viennoise Rose Mayreder en 1905, n'est plus le despotisme des hommes, mais leur impuissance à gérer l'ordre du monde qu'ils ont façonné» (Le Rider, 2000: 9).

Mare competeix amb la del Pare i dona entrada a una feminització de la cultura en la modernitat i a la deconstrucció dels valors masculins.

Per acabar, s'ha posat de manifest que aquestes crisis de les diverses identitats (ideològiques, religioses o sexuals) i l'escepticisme respecte a certes idees modernes, com la del progrés i la de la racionalitat científica, que Espriu va poder percebre de jove amb intensitat, van ser anticipacions dels grans temes postmoderns de les acaballes del segle XX. En aquest sentit, voldria veure *Les roques i el mar, el blau* com un exemple impagable d'aquesta literatura postmoderna dels vuitanta, dècada de desencisos i d'esfondraments. ■

■ Bibliografia

- Bachofen, Johann Jakob (1988): *Mitología arcaica y derecho materno*, edició d'Andrés Ortiz-Osés i traducció de Begoña Ariño, Barcelona: Anthropos (orig. alemany: *Das Mutterrecht*, Stuttgart, 1861, i *Okenos der Seilflechter*, Basel, 1859).
- Balash, Ramon (1994): «D'on surt el títol d'*Ocnos i el parat esglai?*», *El País* (15/XII) (Quadern d'El País), 4.
- Ballestra-Puech, Sylvie (2006): *Métamorphoses d'Arachné. L'artiste en araignée dans la littérature occidentale*, Genève: Librairie Droz.
- Burkert, Walter (2009): *La creación de lo sagrado. La huella de la biología en las religiones antiguas*, Barcelona: El Acantilado (orig. anglès: *Creation of the Sacred. Tracks of Biology in Early Religions*, Harvard, 1996).
- Busquets, Lluís (2005): «Taula rodona "Els Editors"» a: Martínez-Gil, Víctor / Noguera, Laia (eds.): *Si de nou volem passar. I Simposi Internacional Salvador Espriu*, Barcelona: CDESE / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 613–637.
- Calle, U. G. de la (1924): «Escarceos lingüísticos. *Juncus, spartum, spurius*», *Revista de archivos, bibliotecas y museos* 45, 144–147.
- Cerdà, Jordi (2007): «El descobriment generacional d'Espriu. Conversa amb Joaquim Marco», *Indesinenter* 2, 9–16.
- Cernuda, Luis (1977): *Ocnos* seguido de *Variaciones sobre tema mexicano*, Madrid: Taurus.
- Delor Muns, Rosa M. (1993–1994): «L'evolució d'una metàfora bíblica en la poesia de Salvador Espriu: "L'aranya en palau de rei"», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 44, 335–348.

- Duch, Lluís (1996): *Mite i interpretació. Aproximació a la logomítica II*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Espriu, Salvador (1983): *El rar llibant i el vell*, mots introductoris i notes de Lluís Busquets, Olot: Miquel Plana.
- (1995a): *Primera història d'Esther*, edició crítica i anotada amb estudi introductoris a cura de Sebastià Bonet, Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- (1995b): *Enquestes i entrevistes I (1933–1973)*, edició crítica i anotada de les enquestes i les entrevistes fetes a Salvador Espriu a cura de Francesc Reina, Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- (1995c): *Enquestes i entrevistes II (1974–1985)*, edició crítica i anotada de les enquestes i les entrevistes fetes a Salvador Espriu a cura de Francesc Reina, Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- (1996): *Les roques i el mar, el blau*, edició crítica a cura de Carmina Jori i Carles Miralles, Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- (1998): *Aspectes*, edició crítica i anotada amb estudi introductoris a cura de Gabriella Gavagnin i Víctor Martínez-Gil, Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- (2001): *Les ombres, Proses de «La Rosa Vera»*, *Altres proses disperses*, edició crítica i anotada amb estudi introductoris a cura de Gabriella Gavagnin i Víctor Martínez-Gil, Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- (2003): *Cementiri de Sinera, Les hores, Mrs. Death*, edició crítica i anotada amb estudi introductoris a cura de Joan Ramon Veny-Mesquida, Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- (2006): *Llibre de Sinera, Per al llibre de salms d'aquests vells cecs, Setmana Santa*, edició crítica i anotada amb estudi introductoris a cura de Jordi Cerdà Subirachs, Barcelona: CDESE / Edicions 62.
- (2013): *Ocnos i el parat esglai*, edició de Ramon Balasch i Mireia Mur, Barcelona: Balasch Editor.
- Fabiano, Doralice (2008): «Oknos : l'angoisse des châtiments infernaux», *Revue de l'histoire des religions* 2, <<http://rhr.revues.org/6103>> [16.11.2014].
- Frank, Manfred (2004): *Dios en el exilio. Lecciones sobre nueva mitología*, Madrid: Akal (orig. alemany: *Gott im Exil. Vorlesungen über die neue Mythologie*, Frankfurt, 1988).
- Krische, Paul (1930): *El enigma del matriarcado. Estudio sobre la primitiva época de acción y valimiento de la mujer*. Traducción de Ramón de la Serna, Ma-

- drid: Revista de Occidente (orig. alemany: *Das Rätsel der Mutterrechtsgesellschaft*, München, 1927).
- Le Rider, Jacques (2000): *Modernité viennoise et crises de l'identité*, Paris: PUF.
- Maristany, Luis (1991): «Entorno cultural y significación de un título: *Ocnos*», *Anales de Literatura Española* 7, 122–138.
- Miralles, Carles (1986): *Eulàlia. Estudis i notes de literatura catalana*, Barcelona: Edicions del Mall.
- Ors, Eugenio d' (1998): *Último Glosario. I Helvecia y los lobos*, edició a cura d'Ángel d'Ors i Alicia García Navarro, Granada: La Veleta.
- Ortega y Gasset, José (2004): «Notas del vago estio», a: *Obras Completas*, tom II (1916), Madrid: Fundación Ortega y Gasset / Taurus, 531–535.
- (2005): «Oknos el soguero», a: *Obras Completas*, tom IV (1926–1931), Madrid, Fundación Ortega y Gasset / Taurus, 187–192.
- Pausanias (1913): *Description of Greece*, edició i traducció de J. G. Frazer, London: MacMillan.
- Properci, Sext (1925): *Elegies*, text establert pel Dr. Joaquim Balcells i traducció de Joan Mínguez, Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- Reinach, Salomon (1909): *Cultes, mythes et religions*, tom II, Paris: Ernest Leroux.
- Rohde, Erwin (1994): *Psique. La idea del alma y la inmortalidad entre los griegos*, Madrid / Mèxic: Fondo de Cultura Económica (orig. alemany: *Psyche: Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, Freiburg im Breisgau, 1890–1894).
- Sales Ferré, Manuel (2005): *Sociología general*, edició a cura de Rafael Jerez Mir, Madrid: CIS / BOE.
- Schorske, Carl E. (2001): «Las excavaciones egipcias: la psicoarqueología de las culturas de Freud», a: *Pensar con la historia. Ensayos sobre la transición a la modernidad*, Madrid: Taurus, 313–351 (orig. anglès: *Thinking with History. Explorations in the Passage to Modernism*, Princeton, 1998).
- Jordi Cerdà Subirachs, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Francesa i Romànica, Edifici B, E-08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), <Jordi.Cerda@uab.cat>.

Memòria i ficció: metaficció historiogràfica en la narrativa de Jesús Moncada

Carme Gregori Soldevila (València)

Summary: The critical reception of Jesús Moncada's work has been determined by critical debate that opposed rural literature and urban literature in the eighties of the twentieth century. From this perspective, the narrative of Moncada has been identified with the desire to preserve the memory of Mequinensa, disappeared under the water. The paper proposes a reading of author's work from the historiographic metafiction in which the exercise of memory is not to be understood as the desire to preserve against forgetting a lost world, but as a question about mechanisms of understanding of the real one, about conditionings and limits on access to knowledge of history and about relationship between fiction and reality. The main resources of historiographic metafiction analysed are: dispute of memory, fantastic elements, fragmentation of narrative by marginal characters of story, intertextuality, loss of reliance on narrator and irony.

Keywords: Historiographic metafiction, Jesús Moncada, contemporary Catalan narrative, irony ■

Received: 17-12-2015 · Accepted: 11-01-2016

■ 1 Jesús Moncada i el debat 'novel·la rural – novel·la urbana'

En 2010, amb motiu de la commemoració del cinquè aniversari de la mort de Jesús Moncada, *La Vanguardia* li dedicava dues pàgines completes de la secció de Cultura, encapçalades per un titular força significatiu: «Moncada noveló Barcelona» (Massot, 2010: 46–47); significatiu perquè revela fins a quin punt l'estèril enfrontament entre novel·la rural i novel·la urbana que va ocupar bona part del debat literari en els anys vuitanta i noranta del passat segle ha condicionat la lectura de l'escriptor i n'ha emmascarat la modernitat perquè no s'ajustava als patrons previstos per la crítica del moment. Víctor Martínez Gil (1991: 61–65) ha explicat d'una manera detallada i ben fonamentada el plantejament viciat i la distorsió de conceptes i arguments sobre els quals se sostenia la polèmica entre rurals i urbans. En el seu moment, amb la transformació de la ciutat olímpica en l'horitzó, la reivindicació d'una «literatura urbana» com a exponent de rabiosa moder-

nitat no deixava de ser una prova dels dèficits de normalitat que percebien bona part dels sectors culturals i socials catalans. El tòpic de l'anomenada «literatura urbana» corresponia a una imatge superficial i, possiblement per això mateix, molt efectista, de ciutat moderna que aspirava a emmirallar-se en el model d'una Nova York de gratacels i *yuppies*. En aquest context, la demanda de «la gran novel·la sobre Barcelona» esdevingué una exigència de primer ordre, perquè aquesta novel·la s'estava fent, però en castellà. Moncada (1985: 1–2) mateix va denunciar, amb fina ironia, la inconsistència de la classificació entre rurals i urbans, forçant-ne la lògica per a demostrar-ne el despropòsit en aquell impagable article «Cabòries estivals», en el qual proposava anar més lluny i afegir-hi els lletraferits d'urbanització o segona residència, o distingir els rurals de secà dels de regadiu, i els cerealistes dels de zona frutera. El recull de contes de Sergi Pàmies *La gran novel·la sobre Barcelona*, de 1997, és encara una resposta irònica a l'absurditat del debat, però anys després, en 2003, per exemple, J. F. Mira (2003: 1) es feia ressò en un article de la preocupació d'Isidor Cònsul perquè s'estaven fent «les novel·les de València» mentre la de Barcelona l'estaven fent Eduardo Mendoza, Juan Marsé o Vázquez Montalbán, un fet que interpretava com a prova de l'empenta creativa de la perifèria literària catalana, en contrast amb la debilitat de la capital.

Més enllà d'assignar patent de modernitat als escriptors pretesament urbans i negar-la als suposadament rurals, que seria un mal menor, perquè les modes són passatgeres, el major perill d'aquesta polèmica, perquè ha tingut repercussió en la interpretació de les obres, ha estat la identificació de cada grup amb una sèrie de valors estètics i ideològics que, en darrer terme, es poden resumir en la definició d'un ruralisme conservador, contraposat a una literatura urbana i progressista¹. Per molt que Àlex Broch (1989) es va esforçar a explicar que calia distingir entre una modernitat apa-

---

1 Per exemple, J. A. Fernández (1990: 31–34) fa dir al personatge Jean-Michel, la carta del qual figura només editar i traduir, «vaig arribar a la conclusió [...] que si tenen aquests debats, si el que ells en diuen literatura rural els dóna tan bons resultats i té tant d'èxit, si no se'n surten quan volen reflectir problemes contemporanis i no troben una estètica adequada, etcètera, etcètera, etcètera, és en el fons del fons perquè tenen nostàlgia del paradís perdut. El que en realitat voldrien és, em sembla, tenir una literatura-jardí, bonica, bufona, ben controladeta. I això no pot funcionar de cap manera. No es pot pretendre tenir-ho tot sota control i parlar del caos al mateix temps, i em temo que això és el que intenten. Llavors, l'únic que podeu fer amb una certa dignitat és pintar imatges d'un món bucòlic que, encara que estigui en decadència, és coherent i reconfortant. No tenen un jardí, però, sí, en canvi, un prat amb quatre vaques, i això ja és alguna cosa: el que volen, encara que no ho reconeguin.»

rent i una modernitat profunda i que l'ambientació urbana més estrident podia vehicular un discurs retrògrad, el mal ja estava fet: s'havia infiltrat en el discurs crític la identificació de la mal anomenada narrativa rural amb la voluntat de recuperació del passat, amb el plany elegíac per uns mons perduts. Cal advertir que la major part dels crítics, incloent-hi alguns dels que tenien la voluntat programàtica d'afirmar el caràcter urbà de la literatura dels escriptors joves, reconeixien com a indiscutible la qualitat de la literatura de Jesús Moncada. Per exemple, el col·lectiu Joan Orja: tant en la ressenya que dediquen a *Camí de sirga* (Orja, 1988), on qualifiquen la novel·la d'obra memorable i alta literatura i la situen en un lloc d'honor dins la literatura catalana de l'època, com en el seu llibre-manifest *Farenbeit 212* (1989: 107–111), on igualment rep un tractament positiu, més destacable encara perquè contrasta amb els atacs que hi reben els escriptors de la Generació dels setanta.

Si bé la categoria de «novel·la rural» ja fa temps que va caure en desús, els conceptes que li anaven associats, principalment el caràcter nostàlgic i el to elegíac, ocupen un espai destacat en la caracterització crítica de la producció de Moncada, en detriment d'altres trets definitoris. El mite de l'elegia per la destrucció de Mequinensa identifica de manera gairebé exclusiva la literatura de l'autor, entesa com a crònica dipositària de la memòria d'un món desaparegut sota les aigües.² No és la nostra intenció discutir el mite de la Mequinensa moncadiana; és indubtable que Moncada crea un univers mític de factura literària i personal; però sí que pensem que convé matisar el sentit i les funcions que aconsegueix la memòria dins aquest món i qüestionar el to elegíac d'una literatura en la qual el filtre irònic neutralitza les temptacions de lament per la pèrdua, alhora que impedeix, mitjançant el distanciament propi de la ironia, l'adhesió cercada per l'elegia.

■ 2 Memòria i ficció: la metaficció historiogràfica

Moncada va advertir en diverses ocasions sobre la substancial diferència entre la font històrica de molts dels seus materials i la condició ficcional del producte que en resultava després de sotmetre'ls a manipulació literària. Ell

2 Per exemple, Izquierdo (1992: 41) o Cònsul (1990: 10; 1997: 19). Encara en una de les darreres entrevistes (Muñoz 2004: 49), el titular apunta en aquesta mateixa direcció: «Jesús Moncada. La memòria d'un món negat». Fins i tot Víctor Martínez Gil, que en fa una descripció allunyada dels elements associats a l'elegia, cataloga l'obra de Moncada dins la «narrativa elegíaca», etiqueta que proposa per a designar la mal anomenada «novel·la rural».

era, afirmava, «un fabulador d'històries i no un cronista de Mequinensa» (Moret, 2002: 9). A banda de les declaracions de l'autor, també el pacte establert per les obres mateixes resulta escassament ambigu. En aquest sentit, hem de situar en un lloc destacat el capítol inicial de *Camí de sirga*, destinat gairebé en exclusiva a posar sota sospita qualsevol pretensió de fixar de manera fidedigna els esdeveniments de la història mitjançant un relat. La «crònica anònima» que anys després «va aplegar un feix de testimonis colpidors sobre l'esdeveniment» (p. 9), és a dir, sobre la demolició de la primera casa que enceta l'enrunament de la vila, hi és denunciada com una construcció ficcional, sense cap credibilitat en relació a la història real: els impressionants testimonis recollits tenen en comú que «tots, sense excepció, eren també absolutament falsos» (p. 10). La necessitat de donar un sentit determinat com a part d'un procés a allò que, en el moment de produir-se, ha passat desapercbut és el que justifica que «alguns vilatans començaren a teixir testimonis apòcrifs a fi de quedar bé davant la història» (p. 13). La crònica fixa com a memòria col·lectiva la ficció que millor s'ajusta a la percepció que els protagonistes tenen, *a posteriori*, dels esdeveniments viscuts.³ El desprestigi de la memòria col·lectiva com a font fiable d'informació apareix amb idèntica intenció programàtica a *Estremida memòria*, on es presenten com a úniques referències dignes de crèdit la crònica d'Agustí Montolí i el testimoni de l'avi Ulisses conservat per Arnau de Roda, ambdues explícitament contraposades a la memòria col·lectiva. De la narració de Montolí se'n diu que «no estava corrompuda per les excrucències amb què la memòria mequinensana havia deformat els fets» (p. 27), mentre que la versió dels fets del telegrafista «no encaixava amb l'evolució que els esdeveniments del 1877 havien experimentat a la memòria col·lectiva; era una més de les peces que el temps havia deixat de banda en acoblar i soldar el trencaclosques, una operació que l'avi va presenciar amb estupefacció i en la qual, amb comptadíssimes excepcions, van participar la majoria de vilatans, d'una manera més o menys conscient» (p. 164). La tergiversació de la història respon a la voluntat d'exorcitzar uns records que castiguen la vila amb l'estigma del crim: «Després, la boira va embolcallar els fets com un sudari. Una Mequinensa atùida, conscient de la humiliació que li havien infligit, va començar a falsejar-los per deslliurar-se'n» (p. 347).

3 Així, «[e]scamparen altres falòrnies les quals, curiosament, donat que eren tan falses com les primeres, no foren recollides pel cronista anònim. Tanmateix també formaven part de la teranyina espessa amb què molts vilatans provaven d'ofegar la quera de la mala consciència. En el fons, aquesta era la justificació secreta de la crònica, el que la feia ser acceptada com a bona per la majoria del personal que visqué els esdeveniments» (p. 13).

D'altra banda, la memòria assoleix a *Camí de sirga* una entitat física, corpòria i, en ocasions, fins i tot humanitzada, que contribueix a desviar l'atenció de les vivències evocades per a fixar-la en el mecanisme d'evocació, com quan se'ns diu que Carmela «podia seguir el fil de la memòria de l'ama, asseguda al saló, a l'altra banda de la casa; hi podia lligar el seu propi record com el Segre es nuava amb l'Ebre» (p. 120), o quan s'afirma que el vell Nelson «no va adonar-se que estava travessant els records de la Carmela, projectats llavors per la minyona en aquell punt precís de la vila» (p. 124), o quan els canvis en el paisatge urbà produïts pels enrunaments provoquen que «el tropell del record», en mancar-li les referències conegudes, es perda entre les runes (p. 149) o, encara, quan se'ns fa saber que la «riada de memòria» desfermada per la presència de Francesc Romaguera a la vila conté un «record intrús» (p. 142).

La insistència a problematitzar la percepció del passat té com a conseqüència la desnaturalització de l'objecte percebut (Hutcheon, 1989: 2). Si, per a construir la narració del passat només comptem amb representacions (testimonis, documents, etc.), aleshores, com adverteix Hutcheon (1989: 58), «[t]he representation of history becomes the history of representation» i es posen de manifest els paral·lelismes entre els processos d'escriptura de la història i els de l'escriptura de la ficció. En un text assagístic recent, Genette parla de la «fonction subrepticement fictionnalisante de la mémoire» (2014: 72), mitjançant la qual, un fet que, en el moment de viure'l, sembla del tot natural, i potser fins i tot és percebut de manera distreta, queda revestit en el record d'un aire de ficció, amb el simple moment convertit en «escena» i les persones protagonistes en «personatges». L'exercici de la memòria no és, doncs, un exercici neutre ni innocent; la memòria està feta «d'oblits i manipulacions, conscients o inconscients, deliberats o obligats» (Vila, 2005: 68). La literatura que adopta com a tema o com a motiu de reflexió els condicionaments i els límits de la memòria, per mostrar-ne els mecanismes fictivals, rep el nom de «metaficció historiogràfica» (Hutcheon, 1988: 105–123) perquè es basa en la problematització de la història, amb la intenció d'establir una tensió entre l'autoreferencialitat i la historiografia. Es tracta de centrar la reflexió en la naturalesa lingüística i ficcional del relat, amb una autoconsciència que posa el focus en l'artifici verbal i en la mimesi del procés de construcció, en comptes de centrar-se en la mimesi del producte, com pretenia el realisme del XIX. En aquest sentit, l'estructura d'*Estremida memòria* se'ns apareix com una opció deliberada d'interrogació sobre els mecanismes de captació del real i sobre la relació entre ficció i realitat. Si l'objectiu de la novel·la fos només la recuperació dels esde-

veniments del passat, perfectament s'hauria pogut limitar a fer la crònica dels fets ocorreguts a Mequinensa el 1877; però Moncada inclou un segon nivell narratiu, el de les cartes d'Arnau de Roda, que està vinculat a l'exercici de la memòria però no en el sentit de fixar-ne la narració, sinó amb la intenció de posar en evidència els seus mecanismes d'elaboració. Així, entre altres recursos, el suposat comentari d'Arnau de Roda dóna indicacions sobre la manera de construir la narració, amb la qual cosa denuncia el procediment narratiu, el caràcter imaginari i manipulable de la història narrada, com ara, en les recomanacions i instruccions a l'autor per a incorporar la versió del telegrafista a la novel·la que està escrivint (p. 164–174), o quan reflexiona sobre la impossibilitat que té la literatura de reflectir simultàniament els fets de la realitat i la necessitat que se'n deriva de seleccionar, fragmentar i ordenar la narració en seqüències successives, acceptada convencionalment per la il·lusió mimètica (p. 94). El lector veu interrompuda de forma constant la seua lectura de la història basada en els crims de la Vallcomuna i les seues repercussions, de manera que li resulta impossible instal·lar-se confortablement en el fil d'aquest relat perquè les cartes d'Arnau de Roda en trenquen la continuïtat per posar de manifest les costures de l'escriptura. Es frustren així les expectatives tradicionals de lectura perquè el text reclama una complicitat que va més enllà de la història per a centrar l'interès en els engranatges de la ficció.⁴

A més del que podem denominar «descrèdit de la memòria», la metaficció historiogràfica fa ús d'altres recursos al servei dels seus objectius de desemascarar la condició lingüística i ficcional de la narració: la introducció d'elements fantàstics o imaginaris; la fragmentació del relat de la història en multitud de relats individuals, centrats en personatges perifèrics al nucli que constitueixen els fets històrics; la intertextualitat, un narrador no fiable i altres recursos irònics que produeixen un efecte de distanciament en el lector.

---

4 Hutcheon (1984: 151) ha advertit que la metaficció augmenta el grau de participació del lector en la construcció del sentit del text: «Metafiction explicitly adds the dimension of reading as a process parallel to writing as an imaginative creative act. The result is that the reader's degree of participation appears to increase»; també Waugh (1984: 43) assenyala la nova funció assignada al lector en la nova concepció de la literatura: «The "Dear Reader" is no longer quite so passive and becomes in effect an acknowledged fully active player in a new conception of literature as a collective creation rather than a monologic and authoritative version of history».

En el present treball, ens centrarem en l'anàlisi de *Camí de sirga* i *Estremida memòria*, com a mostres més significatives de la metaficció historiogràfica en l'obra de l'autor.

■ 3 Elements fantàstics o imaginaris

Robert Scholes (1970) advertia, en un dels primers treballs que va introduir l'ús del concepte, que els dos principals recursos de la metaficció eren la fantasia i la ironia (Scholes, 1979: 117). La fusió d'elements imaginaris i d'elements reals, que actua com un potent dissolvent de la il·lusió mimètica i de la versemblança realista, obliga el lector a qüestionar-se la credibilitat històrica dels esdeveniments i, en últim terme, imposa la necessitat de revisar els conceptes de veritat i fantasia. Com va assenyalar Frederick M. Holmes, en relació a una de les novel·les mítiques de la metaficció, *La dona del tinent francès*, de John Fowles, si en darrer terme, el real i l'imaginari esdevenen indistingibles, això implica que «the imaginary may constitute the highest form of truth» (Currie, 1995: 210). Si no s'estableix la suspensió de la incredulitat, com fa, per exemple, la literatura del meravellós —que instaura una versemblança particular, segons la qual hom accepta els fenòmens extraordinaris com a propis del gènere—, la presència d'elements fantàstics, entesos com tot aquell fenomen l'existència del qual no està acreditada per la raó o avalada per la ciència, es converteix en un eficaç marcador de ficció perquè, en recordar el caràcter imaginari de la història narrada, en qüestiona l'estatus i obliga a reformular-ne el pacte de lectura.

A *Camí de sirga*, el record pot arribar a ser tan poderós com per a crear la realitat evocada, la qual passa a ser descrita amb un discurs directe, sense cap modalització restrictiva. La realitat imaginada ocupa, doncs, l'espai de la realitat objectiva, com s'esdevé amb la transformació del café que s'opera a través de la força del record de la narració de la batalla de Tetuan:

Davant els ulls amarats d'enyorament del Nelson, va entaular-se la batalla: retrunyien canons, espetegaven fusells i espingardes, xiulaven bales, brillaven sabres, baionetes i gumies. Entre les cadires, les taules i les columnes de ferro colat del café del Moll, es succeïen galopades boges, càrregues terrorífiques, topades mortals, crits de victòria, gemecs d'agonia. Eixit de vés a saber on, potser de les altes prestatgeries de les ampolles de licor ennoblides per les teranyines, un moro furiós amb la xilaba tacada de sang fresca va córrer cap al Nelson per damunt del taulell. El vell llaüter el veié acostar-se-li, fer una ganyota espantosa i aixecar la gumia que empunyava... (p. 35)

No és només que la màgia del relat cree la il·lusió d'una realitat bastida amb imaginació i paraules, que és un poder indiscutible de la ficció; és que la narració crea la realitat narrada: «el narrador s'enfilava amb un poder d'evocació tan fort que es deia que el fes morú i l'espingarda amb incrustacions de nacre conservats a les prestatgeries des del temps de l'avi de l'Estanislau foren trobades vora la taula del billar una nit d'hivern, després que el vell Arquímedes enllestís una vegada més la narració de la batalla demanada pels contertulians» (p. 38). No es tracta tampoc de l'acceptació d'un ordre del món en què té cabuda el sobrenatural, que tampoc no qüestionaria una neta distinció entre ficció i realitat; la novel·la de Moncada es complau a establir un espai d'indefinició que posa en evidència els codis de representació i la condició de construcció imaginària del record.

També a *Camí de sirga*, els records, igual com les imatges, els fenòmens naturals, els espais físics o els objectes reben un tractament fantàstic, mitjançant una personificació que els cossifica i els atorga una capacitat d'actuació que, una vegada més, introdueix una interrogació sobre la realitat i sobre quins són els codis de representació d'aquesta realitat. Tant el vent com el record del crit «Recordeu l'Arnau Terrer» es desorienten i no troben el camí en el paisatge urbà transformat per les primeres demolicions:

Els canvis en l'escenari desconcertaven fins i tot el vent, que, abans de cobrir de pols la Carlota de Torres i les minyones, va extraviar-se per camins fins aleshores desconeguts, oberts per les demolicions en el nucli antic de la vila. (p. 271)

El record del crit volgué ressuscitar. Però, perdut en els carrers desfigurats per les destruccions, abans de fer-se audible va desintegrar-se sobre el moll de les Vídues. (p. 152)

Amb idèntica, i igualment extraordinària, animació de l'inanimat, els carrers, les places, les cases i els dos rius «amollen desesperadament» els records, amb la voluntat que siguen recollits per algú «abans de la demolició i de l'escampadissa ineludible» (p. 36), la pupilla del mascaró de proa del Polifem «contempla» amb emocions diverses tota la vida que transcorre per davant seu a l'Edén (p. 81–88), les «velles ombres» dels morts ixen de l'espill del vestidor (p. 234) o una imatge de la vila «pugna» per retornar a la retina de Nelson.

Un exemple particularment significatiu és el de les imatges alliberades en trencar-se el gran mirall del casal dels barons de Sàssola. En aquesta ocasió, el fenomen és descrit directament pel narrador, qui se'n responsabilitza, per tant, de la veracitat, sense que es pugui atribuir a la fantasia d'un personatge, i amb un nivell de detall que fa que tampoc pugui ser entès com

un ús figurat del llenguatge. Les escenes retingudes al mirall durant gairebé dos segles passaran del cervell de l'únic espectador de la trencadissa al d'un gos perdiguer per la intervenció d'una bruixa de Lleida. L'animal embogirà per la gravetat de les imatges de l'agonia i mort del primer baró de Sàssola, enriquit en el comerç d'esclaus: els negres llançats al mar a causa d'una epidèmia declarada en el vaixell van entrar al mirall perquè «volien assistir al traspàs de l'antic capità negrer» (p. 101). I amb ells, les imatges de l'horror: els trets, els cops, la desesperació, que es perden finalment, amb el pobre gos, ofegades en l'Ebre.

La presència de fantasmes, encara que siga com a creença popular, com ara, el cas del patró Josep Ibars, una ànima en pena que navega per l'Ebre amb el seu llaüt naufragat i acompanyat pel gos de la tripulació, un cas que coneixem a través de la narració de Verònica, minyona dels Torres (p. 26–28), també contribueix a dotar la novel·la d'aquesta dimensió indeterminada, que obliga a parar esment en la credibilitat dels testimonis de la crònica, a pesar de la ironia del narrador, que atribueix clarament a la coartada d'un bevedor l'explicació segons la qual el fantasma del patró s'empassa les begudes servides als cafès i tavernes o que ens presenta una minyona escandalitzada davant la idea que un pobre gose posar els peus al Casino dels senyors, per molt fantasma que siga (p. 28).

■ 4 Metalepsi i narrador no fiable

A *Estremida memòria*, Jesús Moncada apareix com a destinatari de les cartes d'Arnau de Roda, en qualitat d'autor de la novel·la i amic; és a dir, l'autor real es presenta com a narrador d'un text el narrador del qual és un personatge de ficció. La intrusió de l'autor en la diègesi representa un qüestionament dels nivells narratius i constitueix un cas clar de metalepsi, fenomen definit per Genette com «cette transgression délibérée du seuil d'en-châssement», segons el qual «un auteur (ou son lecteur) s'introduit dans l'action fictive de son récit ou [...] un personnage de cette fiction vient s'immiscer dans l'existence extradiégetique de l'auteur ou du lecteur» (1983: 58). No és l'únic cas de metalepsi en l'obra de Moncada; a *Calaveres atònites*, el pròleg que encapçala el recull, signat per Mallol Fontcalda, es presenta com a suposadament autèntic, en terminologia genettiana, perquè Fontcalda s'hi atorga existència real en remetre la gestació del pròleg a la relació mantinguda amb l'autor, Jesús Moncada, el qual li hauria encarregat la nota de presentació del llibre. Només un lector molt ingenu, però, pot acceptar l'existència real d'un personatge que no ve avalada per cap altre indicatiu para-

textual o extratextual. La filiació de Mallol Fontcalda, doncs, és clarament ficcional,⁵ de manera que la invocació de Jesús Moncada en el prefaci, que es troba situat per sobre de la diègesi com a autor real, i el fet que se'l situe en el mateix nivell diegètic del prologuista ficcional constitueix un cas evident de metalepsi.

Tornant a *Estremida memòria*, la nota preliminar, un prefaci auctorial original autèntic (Genette, 1987: 150–181), és parcialment assumptiu, perquè Moncada s'hi presenta com a autor de la major part de la novel·la, però també parcialment denegatiu, perquè atribueix l'autoria de les cartes, que són una part indestruïble de la novel·la, a un altre autor. El recurs és vell de segles, amb un manifest caràcter irònic perquè ens consta que l'autoria de l'obra ve consagrada per l'autoritat de la coberta del llibre i pel copyright. Desdibuixar i problematitzar la imatge de l'autor, alhora que se'l fa present en la ficció, que és el lloc que no li correspon, és un mecanisme característic de la metaficció, un procediment destinat a fracturar la confiança en la veritat literària i en els vincles entre ficció i realitat.

El narrador de *Camí de sirga* és un narrador extra-heterodiegètic amb focalització zero que, en principi, té accés a tota la informació dels fets i demostra, en general, un ple domini dels esdeveniments, incloent-ne les interioritats i els secrets. Així, governa la selecció i ordenació dels materials, en funció de la conveniència del relat, amb canvis de perspectiva o salts temporals quan ho reclama el fil de la història; breu: fa gala d'una omnisciència sense restriccions. Per aquest motiu, sobta que, en un moment determinat manifeste la seua ignorància; es tracta de l'episodi de la neteja del quadre que presideix el Saló de les Verges Màrtirs en el casal dels Torres, quan el narrador afirma que «una de les minyones –no sabem si la Sofia, la Carmela o la Teresa, successores de la Camil·la, l'Adelaida i la Verònica– va descobrir amb el drap un fragment de la pintura» (p. 29). El desconeixement de la identitat concreta de la minyona responsable de l'acció contrasta amb la minuciosa exactitud amb què acostuma a narrar la resta de la història; més encara, el fet que la dada que diu ignorar siga del tot irrellevant i no tinga cap conseqüència en el desenvolupament del relat ens porta a plantejar-nos el motiu pel qual ho fa constar. La resposta, una vegada més, ens indica que respon a la voluntat de fer visibles els contrac-

---

5 El pacte ficcional del prefaci ve reforçat per la referència a la mort d'Arnau de Roda, membre del cercle d'amistats mequinensanes de Fontcalda, de la qual diu haver-se'n assabentat, com no podia ser d'altra manera pel seu caràcter de personatge de ficció, «a l'epíleg d'*Estremida memòria*, una novel·la de Jesús Moncada» (1999: 22).

tes sobre els quals se sosté la il·lusió narrativa, fent exhibició d'una manca que, per contrast, recorda el poder il·limitat –i per il·limitat, ficcional– que la nostra credulitat concedeix al narrador omniscient. En un altre episodi, el narrador adoptarà la versió d'un personatge, el secretari del jutjat, el qual sosté «la falta absoluta de proves que confirmessin els rumors segons els quals hi havia hagut una batussa a L'Edèn a propòsit del projecte de canviar el sistema de remuntar l'Ebre» (p. 63). A pesar de tots els indicis que proclamen la certesa de la batussa suposadament inexistent, i de fer-ne una completa descripció en condicional o en negatiu, prenent-la únicament com a hipòtesi, el narrador es mantindrà sempre fidel a la mentida del secretari, sense corregir-la ni denunciar-la obertament:

Acceptant a tall d'hipòtesi que hagués existit realment, tampoc no constava que s'hi hagués afirmat que el sistema de remolcar les naus [...] Segons el secretari, era buscar la lluna per la bassa assegurar que Baltasar Teula, després d'uns dubtes sobre la virtut de las seva mare proferits en veu alta pel Jordi Ventura, havia encastat aquest a la paret amb una plantofada. [...] si allò hagués succeït, probablement hi hauria hagut un bes-canvi meteòric de fineses a L'Edèn [...] I de seguida el desastre: cambres i coristes haurien afegit el guirigall histèric de la cridòria al maremàgnum, L'Edèn s'hauria transformat en un camp de batalla, i, anys més tard, els cronistes haurien pogut xalar amb la descripció de la batussa. [...] Ara bé [...], allò eren falsies, ganes d'embolicar el credo, invencions malignes. La col·lecció de nafres exhibida aquell matí als molls per la majoria dels assistents a la marxada d'Arquímedes Quintana amb el Carlota, era producte de l'atzar i no s'hi havia de buscar més voltes (p. 64–66)

L'objectiu d'aquesta actitud per part del narrador és clarament irònic: en primer lloc, perquè permet subratllar el distanciament del narrador en relació al personatge, al qual deixa en ridícul simplement deixant-lo parlar, sense necessitat d'afegir-hi cap comentari valoratiu; però també és irònic perquè ens recorda, sobretot per l'extensió de la descripció de la batussa que, teòricament, no havia tingut lloc, la fragilitat dels testimonis, la inconsistència de les versions en què sempre se sosté la narració d'una història.

■ 5 La intertextualitat

Un altre dels mecanismes característics de la metaficció, per la seua acusada autoconsciència, és la intertextualitat: «narratives which signify their artificiality by obtrusive reference to traditional forms or borrow their thematic and structural principles from other narratives» (Currie, 1995: 4). Des

d'aquesta perspectiva, la metaficció té un component paròdic⁶ estructural, per l'apropiació que fa de materials i recursos de la tradició, tant si el seu referent és una obra concreta, com si és un gènere, un tema, un tipus de discurs o un estil. La narrativa de Moncada presenta un ús recurrent del recurs de la imitació paròdica: bastarà recordar l'estudi de Murgades (2003) sobre les fonts i els materials folklòrics de referència en el conjunt de l'obra de l'autor, però també hi podem incloure els casos de denúncia dels tòpics de la narrativa del realisme vuitcentista, mitjançant una autoconsciència que en revela el caràcter artificios, de convencions convingudes i acceptades i, per això mateix, esdevingudes transparents. A *Estremida memòria*, Arnau de Roda, en una de les cartes en què comenta els capítols que tracten la història dels crims de la Vallcomuna, dóna a entendre que és possible, per al lector i per a l'autor, captar informacions de la història no registrades per la novel·la: «quan obria un calaix de l'escriptori, jo, com et deia abans, m'he distret provant d'esbrinar els títols dels volums de la biblioteca. Tu, que hi eres més a sobre, t'has fixat si n'agafava un revòlver?» (p. 32). La ficció s'erigeix en una realitat que escapa dels límits del text escrit, la seua única realitat, com bé sap el lector; si la convenció del realisme literari consisteix, precisament, a fer oblidar la inexistència de realitat més enllà del llenguatge, el fet de tractar la ficció com una realitat física en què objectes i estímuls semblen existir de forma simultània i desordenada, lluny de reforçar la convenció, el que fa és cridar l'atenció sobre el simulacre. Un altre exemple, molt semblant, el tenim quan Arnau escriu a l'autor: «Mentre tu examinaves el dormitori de l'enginyer de mines (suposo que ja saps que es diu Canals de cognom), et fixaves en els aparells científics i en els llibres del barceloní, jo me la mirava» (p. 56). El fet de presentar com a simultànies la mirada de l'autor i la del lector, dins un mateix espai però atentes a coses diferents, reforça l'efecte d'autoconsciència del text, perquè posa en evidència una impossibilitat, com és que el lector pugui fixar l'atenció en un detall de l'escena diferent del focalitzat pel narrador. La idea que la novel·la capta i reproduïx una història que té una entitat autònoma i extraliterària és una de les convencions sobre les quals se sosté l'anomenada «màgia» literària; per què tinga efecte, el lector ha de deixar en suspens el seu coneixement dels mecanismes de la ficció i atorgar credibilitat i profunditat a les aventures del relat. La convenció, però, ha de resultar transparent per a

---

6 Fem servir el concepte «paròdia» en l'abast ampli en què l'utilitza la tradició anglosaxona, per a designar qualsevol de les relacions transtextuals de reelaboració que tenen com a referent obres, gèneres, estils, etc. (Hutcheon, 1991).

assegurar el seu funcionament òptim; si no, l'efecte obtingut és just el contrari, el subratllat de l'artifici, com podem observar quan Arnau deixa entendre que l'acció de la història continua més enllà del que queda registrat a la novel·la i que el text literari funciona com una reproducció perfectament superposada a la realitat: «A la Quima, va resultar-li impossible proclamar l'odi pel Valentí. No va poder suportar la visió de la comitiva arribant a l'Arenal i va perdre els sentits quan els primers genets li passaven a frec. Si haguessis allargat el capítol unes quantes ratlles més, l'hauries vist caure rodona» (p. 343).

La funció de la paròdia en els textos metaficcional s'ha d'entendre amb una intencionalitat renovadora perquè, com ha assenyalat Waugh (1984: 69), la paròdia de les velles convencions és fonamental per a produir nous desenvolupaments en la ficció.

■ 6 La ironia

La metaficció és constitutivament una modalitat de discurs irònic: «metafiction was fiction with self-consciousness, self-awareness, self-knowledge, ironic self-distance» (Currie, 1995: 1). Aquesta condició atrau i afavoreix, per afinitat, l'ús de la ironia textual com a recurs, un dels principals, segons Scholes (1979: 117), al servei de la metaficció.

La ironia és un tret distintiu que pocs han sabut negar a Moncada; fins i tot quan entrava en col·lisió amb el to elegíac que se li atribuïa, la presència i el poder de la ironia hi resultava tan consistent que era impossible menys-tenir-la. En efecte, la narrativa de Jesús Moncada conté un repertori extens i variat d'ironies textuales, que repassarem a tall d'il·lustració significativa, sense pretendre fer-ne l'inventari exhaustiu. Les més significatives són, probablement les ironies dels narradors, que filtren des del seu punt de vista la narració mitjançant la funció ideològica sempre que convé als seus interessos, amb una intencionalitat irònica en moltes ocasions. La veu narrativa funciona tot sovint com un ironista que busca la complicitat del narratari —és a dir, la del lector—, convertint en víctimes de la seua ironia alguns dels personatges. Així, per exemple, a *Camí de sirga* podem observar el contrast entre la valoració que l'enginyer de mines fa del seu magisteri i la recepció per part dels miners, reflectit intencionadament per un narrador que desqualifica i escarneix el personatge, a qui, ja d'entrada, qualifica de «tifa»:

Els vells capatassos escoltaven atentament les instruccions del facultatiu, prolixes i farcides de tecnicismes pedants, per foradar galeries, trobar vetes, atacar cingles, posar vies

i apuntalar sostres; es guardaven de seguir-les com de caure al riu, i el senyor enginyer, satisfet de transmetre un bri de ciència a aquells miserables ignorants, se'n tornava a badar al seu despatx oficial de la ciutat. (p. 103)

Un dels procediments que fa servir per a denunciar com a ridículs o inapropiats els pensaments, actes o opinions dels personatges consisteix a reproduir-los o descriure'ls simplement, amb la voluntat que es desqualifiquen per ells mateixos. Es tracta de la ironia entesa com a menció (Sperber i Wilson, 1978), que posa l'èmfasi en el fet que la ironia obliga a centrar l'atenció sobre l'enunciat mateix i a emetre'n un judici, més que no sobre la realitat designada. Per exemple, el militar que, a *Camí de sirga*, es nega a acceptar que, malgrat l'anunci de la inauguració aparegut a la premsa, els mapes militars i les ordres oficials, el pont que ell té ordres de tancar amb filferros no ha estat mai reconstruït després de la guerra (p. 282–283). Un altre recurs del narrador per a distanciar-se irònicament de personatges o situacions és introduir un comentari amb una proposició incidental entre parèntesi, de caràcter crític, que els pose en evidència (Niogret, 2004: 100). És el que ocorre, per exemple, quan, també a *Camí de sirga*, explica que l'Illa dels tretze sants rep aquest nom perquè hi apareixen algunes de les imatges d'església llançades al riu a l'inici de la guerra civil i, entre parèntesi, afegeix que, entre els tretze sants, «el comptable anònim inclogué a la babalà un diable i tres àngels» (p. 223) o quan precisa que l'harmòniom de l'església «no va refer-se mai d'haver interpretat la Internacional a mans d'un comunista el 1936: la música sacra, sobretot els glòries, hi agafava sempre un aire d'himne revolucionari que neguitejava els feligresos, incapaços d'escatir la causa del desassossec» (p. 258), posant de relleu el contrast entre la funció religiosa de l'instrument i l'ús antireligiós per part del militant comunista.

L'ironista pot ser també un personatge que exerceix el distanciament crític en relació a altres personatges o situacions. A *Estremida memòria*, fa aquesta funció Teòfil quan, en un altre exemple clar del funcionament de la ironia com a menció, per simple citació de les paraules del personatge víctima de la ironia, fa burla del jutge de Casp, entestat a detenir Schubert per l'intent de suïcidi de la filla del registrador de la propietat:

Van trobar-la amorrada al teclat de l'instrument i amb una carta a la sina on deia que moria amb Schubert. Va donar-me una feinada, però ja és fora de perill. I el pobre Schubert també, malgrat que va costar-me convèncer don Silvestre, «Alferes –avalotava el Salomó– busqui aquest indesitjable i l'engarjoli'ls», que no resultaria fàcil enxampar-lo. (p. 328)

I, a *Camí de sirga*, l'Honorat del Rom quan, entre altres exemples, defineix el metge mitjançant una metàfora satírica, com «l'assassí més eficaç de vilatans d'ençà de la passa de còlera del 1885» (p. 210).

D'altra banda, l'ironista pot fer patent el contrast o el distanciament entre l'enunciat i l'enunciació mitjançant altres formes de la ironia verbal, és a dir, aquella que posa de manifest una contradicció o confrontació d'elements incompatibles creada pel llenguatge (Muecke, 1969: 42; Schoentjes, 2011: 75–99; Niogret, 2004: 11–17). En l'univers narratiu de Moncada abunden els exemples d'ironia verbal que s'emparen de la paradoxa com a recurs irònic. Això és particularment significatiu perquè la contradicció ha estat assenyalada com un dels procediments clau de la metaficció, amb la paradoxa com un dels seus recursos principals (Waugh, 1984: 137). Vegem-ne alguns casos. En primer lloc, a *Camí de sirga*, les pregàries de la senyora Adelina de Camps durant la Primera Guerra Mundial:

La dama, acompanyada de la Carlota, anava totes les tardes a agenollar-se en el seu reclinatori privat, davant l'altar ofert a l'església parroquial pels besavis i enriquit generosament per ella amb noves imatges, lampadaris, quadres i canelobres d'ençà del començament de la guerra, a pregar devotament pel la continuació de la mortallera. (p. 74)

Altres exemples de paradoxa, a *Estremida memòria*, són la votació al Casino, amb «una unanimitat tan aclaparadora que, segons el conserge, superava de set vots el nombre de socis de la institució» (p. 349) o el personatge de Brumari Montornés, venedor de sants i ateu, un cas que també permetria ser considerat com a ironia del destí.

■ 7 Els personatges

Si Lukács (1966: 354) reclamava una forta tipicitat per als personatges de la novel·la històrica, els quals havien de ser capaços de sintetitzar els determinants humans i socials de la història que protagonitzaven i, alhora, representaven, Linda Hutcheon distingeix netament d'aquesta concepció el tractament dels personatges propi de la metaficció historiogràfica. Ara, els protagonistes es troben ben allunyats del «tipus» generalitzador; en un paradigma que reconeix i reivindica la pluralitat i la diferència, són personatges excèntrics, marginals i perifèrics de la història (Hutcheon, 1988: 113–114).

La narrativa de Moncada exemplifica molt bé aquesta nova forma de seleccionar els personatges de la història. A *Estremida memòria*, no sentim la veu dels protagonistes dels fets, els assassins i les víctimes; no coneixem per ells mateixos els motius dels seus actes o els sentiments amb què els

viuen. Només hi tenim accés a través de les percepcions que en tenen els altres. No assistim directament als esdeveniments culminants (crims, detencions, judici, execucions); la història ens arriba filtrada pels personatges en els quals es diposita el focus, que són els autèntics protagonistes de la novel·la, però marginals, perifèrics, respecte als fets de la història. Mares, esposes, una germana o una promesa ens ofereixen una perspectiva necessàriament parcial, fragmentària, incompleta, carregada d'estupor i d'incerteses. Els capítols centrats en l'escrivà Agustí Montolí, un personatge de base històrica, autor d'un manuscrit sobre els fets, tampoc no aporten una major dimensió documental a la novel·la. Significativament, el manuscrit no hi és reproduït directament i les dades del testimoni se supediten més als interessos literaris que a la fidelitat a la crònica. La història deixa de ser el relat coherent d'una veritat monològica, reconstruïda des d'una visió empirista que s'empara dels testimonis i dels documents i els atorga valor provatori, per a presentar-se com una realitat fragmentària i diversa, impossible de reduir a un discurs sostingut sobre un sistema positivista de causalitats.

■ 8 Conclusions

La narrativa de Jesús Moncada té en la memòria un dels seus grans temes, però no s'hauria de limitar a entendre la proposta de l'escriptor mequinenès com la voluntat de recuperar i fixar contra l'oblit el món desaparegut sota les aigües del pantà de Riba-roja. Més que l'elegia sobre el paradís negat, Moncada ens proposa un exercici de la memòria que planteja una interrogació sobre els mecanismes de captació del real i sobre la relació entre la ficció i la realitat, per a posar de manifest els paral·lels entre l'escriptura de la història i l'escriptura de la ficció. Prendre consciència dels límits d'accés al coneixement de la història, de la condició narrativa del relat amb què reconstruïm i interpretem el passat o de la dependència d'uns codis de representació és una forma d'interrogació sobre l'aprehensió del món i els seus mecanismes de formalització, sobre el subjecte i la seua identitat, que posa en relació l'obra de Moncada amb la d'altres escriptors actuals que, com Julian Barnes o Salman Rushdie, cadascun a la seua manera, han adoptat la metaficció historiogràfica com a procediment per a donar forma a les obsessions, els dubtes i els desigs dels individus del seu temps. ■

■ Bibliografia

- Broch, Àlex (1989): «La literatura i les paradoxes de la modernitat», *Cultura* 3 (juliol-agost), 20–22.
- Cònsul, Isidor (1990): «Geografies mítiques», *Lletra de canvi* 31/32, 8–12.
- (1997) «Vint-i-cinc anys de novel·la: 1970–1995 (una aproximació)», *Caplletra* 22, 11–25.
- Currie, Mark (1995): *Metafiction*, Londres / Nova York: Longman.
- Fernàndez, Josep Anton (1990): «Una literatura de poble. Carta de Jean-Michel a Jacques», *Lletra de canvi* 31/32, 31–34.
- Genette, Gerard (1983): *Nouveau discours du récit*, París: Seuil.
- (1987): *Seuils*, París: Seuil.
- (2014): *Épilogue*, París: Seuil.
- Hutcheon, Linda (1984): *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*, Nova York / Londres: Methuen.
- (1988): *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Londres / Nova York: Routledge.
- (1989): *The Politics of Postmodernism*, Londres / Nova York: Routledge.
- (1991): *A Theory of Parody. The Teaching of Twentieth-Century Art Forms*, Londres / Nova York: Routledge.
- Izquierdo, Oriol (1992): «Figuracions de l'imaginari», *1991 Literatura*, 39–43.
- Lukács, György (1966): *La novela histórica*, Mèxic: Era.
- Martínez Gil, Víctor (1991): «De re urbana i De re rurali, un altre cop?», *Els Marges* 44, 61–65.
- Massot, Josep (2010): «Moncada novel·la Barcelona», *La Vanguardia*, 25-IV, 46–47.
- Mira, Joan Francesc (2003): «La novel·la i València», *El País*, 10-IV, «Quadern», 1.
- Moncada, Jesús (1985): «Cabòries estivals», *El País*, 13-X, «Quadern de Cultura», 1–2; reproduït a *Cabòries estivals i altres proses volanderes*, Barcelona: Edicions 62, 29–38.
- (1994 [1988]): *Camí de sirga*, Barcelona: La Magrana.
- (1997): *Estremida memòria*, Barcelona: La Magrana
- (1999): *Calaveres atònites*, Barcelona: La Magrana

- Moret, Xavier (2002): «Jesús Moncada. L'escriptor apassionat», *Avui Dimenge*, 7-IV, 4-9.
- Muecke, Douglas Colin (1969): *The Compass of Irony*, Londres: Methuen.
- Muñoz, Josep Maria (2004): «Jesús Moncada. La memòria d'un món negat», *L'Avenç* (febrer), 49-54.
- Murgades, Josep (2003): «Narrativització de formes simples: l'obra de Jesús Moncada», in DD.AA.: *Professor Joaquim Molas: memòria, escriptura, història*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 759-780.
- Niogret, Philippe (2004): *Les Figures de l'ironie dans À la Recherche du Temps perdu de Marcel Proust*, París: L'Harmattan.
- Orja, Joan (1988): «Contra las tentaciones del olvido», *La Vanguardia*, 23-IV, «Libros», 57.
- (1989): *Fabrenheit 212*, Barcelona: La Magrana.
- Scholes, Robert (1970): «Metafiction», *The Iowa Review* 1 (tardor), 100-115.
- (1979): *Fabulation and Metafiction*, Chicago: The University of Illinois Press.
- Sperber, Dan / Wilson, Deirdre (1978): «Les ironies comme mentions», *Poétique* 36, 399-412.
- Vila, Santi (2005): *Elogi de la memòria*, València: Edicions 3 i 4.
- Waugh, Patricia (1984): *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, Londres / Nova York: Routledge.

■ Carme Gregori Soldevila, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <Carme.Gregori-Soldevila@uv.es>.

Faust secondo La Fura dels Baus: teatro, opera, cinema

Veronica Orazi (Torino)

Summary: The article focuses on the Catalan theatre group La Fura dels Baus's works on the myth of Faust. The analysis is based on the drama *F@ust versió 3.0* (1998), the free adaptation of Berlioz's *La damnació de Faust* (1999), the cyber show *Faust Shadow* (1999), the movie *Fausto 5.0* (2001) and the opera staging of Gounod's *Faust* (2014). In its interpretations of the myth, the group recreates it in different artistic dimensions: drama, cyber theatre, lyric opera, cinema. Nevertheless, the study of these productions demonstrates that all of them share some common basic elements: the multifaceted personality of the protagonist, his fragmented perception of himself and reality, a postmodern vision of the Self and life. At the same time, La Fura deepens its investigation on theatre/performance and technology, reaching impressive and groundbreaking results.

Keywords: La Fura dels Baus, Catalan contemporary drama, performing arts, cinema, lyric opera, cyber theatre ■

Received: 17-10-2015 · Revised version received: 26-01-2016 · Accepted: 09-06-2016

■

La figura di Faust e la sua vicenda hanno originato un mito dal simbolismo complesso,¹ fonte di ispirazione per scrittori, musicisti, cineasti (Laan, 2007; Schönfeld / Rasche, 2007; Fitzsimmons, 2008; Hedges, 2009; John, 2012). Il personaggio incarna l'eterno insoddisfatto, che stringe un patto col diavolo per attingere alla conoscenza e ottenere immortalità e potere; è la figura che più spesso è stata utilizzata per descrivere la modernità: una costante del pensiero occidentale dalla metà del XV secolo.

---

1 Georg Sabelicus Faustus Junior (1480–1540) fu un personaggio oscuro: teologo, astrologo, negromante, di cui si disse – già durante la sua vita – che avesse stretto un patto col diavolo. L'anomina *Historia von dr. Jobann Faustus* (pubblicata nel 1587 a Frankfurt a. M.) si riferisce alla sua figura; più tardi, 1604, Christopher Marlowe ne realizzò un adattamento teatrale e lo stesso Goethe fu ispirato da uno spettacolo per burattini su questo personaggio.

La Fura dels Baus (1979), che nel 2014 ha celebrato il suo 35° anniversario, offre un'ulteriore testimonianza dell'attrattività del tema.² Il gruppo, dedito al teatro performativo e cibernetico (La Fura dels Baus, 2001; Martorell Fiol, 2004) ma anche al teatro di parola, all'opera lirica, alla sperimentazione audiovisiva e tecnologica più audace³ (Pérez Coterillo, 1988; Ferrer, 1991; Torre, 1992; Corvino, 1994; Ceccotti, 2003; Ollé, 2004; La Fura dels Baus, 2005; Orazi, 2013; Verzini, 2014; Orazi, 2016c; 2016d: 60–62), ha prodotto nell'arco di quattro anni (1998–2001) alcuni lavori basati sul mito faustiano, ricreandolo secondo il proprio linguaggio e plasmandolo in generi differenti – teatro, teatro digitale, lirica, cinema – (Ceccotti, 2003: 109–124; Jiménez Morales, 2008; Saumell, 2009), per poi tornare a occuparsene di recente (2014) con un nuovo allestimento operistico.

Nel 1998 la compagnia presenta *F@ust versió 3.0*, basato sull'adattamento di alcune parti del *Faust* di Goethe e concepito per uno scenario all'italiana; nel 1999 allestisce *La condemnció de Faust* al Festival di Salisburgo, versione dell'opera omonima di Berlioz; nello stesso anno lancia attraverso una piattaforma globale interattiva *Faust Shadon*, sofisticato esempio di *cyber theatre*; nel 2001 presenta in anteprima alla 58° Mostra del Cinema di Venezia *Fausto 5.0*; infine, nel 2014, produce un'altra reinterpretazione lirica del mito, il *Faust* di Gounod, per l'Opera Nazionale Olandese.

■ 1 *F@ust versió 3.0*

*F@ust versió 3.0*⁴ va in scena il 28 aprile del 1998 al Teatre Nacional de Catalunya (con 254 repliche). Con questa libera versione del testo di Goethe, concepita per un teatro convenzionale, quindi per un tipo di visione frontale, La Fura si avvicina per la prima volta alla figura di Faust (Buezo Canalejo, 2004a; Röttger, 2008). L'opera prende spunto dalle due parti dell'originale goethiano (la prima del 1808 e la seconda del 1832) di cui

2 Sugli adattamenti di classici universali realizzati dal gruppo si veda anche Orazi (2016a) e Orazi (2016b).

3 Interpretando in modo originale tendenze diffuse a livello internazionale, come dimostrano alcuni saggi apparsi negli ultimi anni: Schrum (1999); Pontón (2003); Blanco (2004); Causey (2004); Núñez Puente (2004); Paz Gago (2004); Sarriugarte Gómez (2004); Abuín González (2006); Causey (2006); Farman (2006); Paz Gago (2006); Dixon (2007); Romero López / Sanz (2007); Wood (2007); Abuín González (2008); Tortosa (2008); Romera Castillo (2010); Trecca (2010).

4 Regia di Àlex Ollé e Carles Padrissa; testo di Pablo Ley, Àlex Ollé, Carles Padrissa e Magda Puyo, con la collaborazione di Jaume Plensa e Sergi Jordà.

conserva il senso, modificandone però l'ambientazione e attualizzandolo, interpretando la fonte da una prospettiva postmoderna. Inoltre, se la prima parte del *Faust* era stata rivisitata in molte occasioni, il gruppo ora propone la prima trasposizione per la scena della seconda, meno chiara dal punto di vista della trama e dei contenuti.

Con questo spettacolo il collettivo inaugura una linea di ricerca inedita e una nuova fase di sperimentazione: crea un testo da recitare, pensato per un palcoscenico all'italiana, separando lo spazio per gli attori – la scena – da quello del pubblico – la platea –; si confronta con un classico universale senza rinunciare alla propria estetica, anzi imponendola nella rilettura, come dimostrano l'impiego di strumentazione audiovisiva e informatica e il coinvolgimento degli spettatori (stavolta realizzato grazie alla tecnologia interattiva).

Il mito assieme al pensiero e ai contenuti goethiani sono reinterpretati secondo i codici della civiltà delle immagini, dell'era tecnologica e del mondo virtuale, rivoluzionato dal computer e dalla rete. Lo stesso concetto di sapere è radicalmente cambiato e la sete di conoscenza del protagonista si trasforma e diviene virale, grazie alle possibilità (ancora in parte inesplorate e potenziabili) offerte dall'informatica e da internet. Tuttavia, questo flusso d'informazioni, pur letto attraverso la lente ottimistica del progresso, non basta ad appagare l'insoddisfazione dell'uomo, sempre e comunque condizionato da istinti in contrasto con le convenzioni sociali.

Così, *La Fura* ripropone la vicenda in modo frammentario e sdoppiato, ricorrendo a linguaggi diversi: teatro, musica, video, azioni simultanee pervase da una fisicità violenta, effetti speciali, illuminotecnica, strumenti e macchinari pre- e post-tecnologici.⁵ Il nucleo concettuale del dramma resta l'insoddisfazione di fronte all'impossibilità di attingere alla conoscenza, ma si tratta di una frustrazione che nell'era digitale è causata dall'eccesso di un'informazione parcellizzata, che crea solo l'illusione di una conoscenza assoluta, ridotta a uno pseudo-enciclopedismo elettronico globale. In questo modo, la compagnia irretisce il pubblico, lo attira nel vortice del suo stile immaginifico, multidisciplinare e impattante, perché come recita l'originale: «In principio era l'azione». Goethe, infatti, aveva tradotto così il biblico «In principio erat Verbum», riflettendo la concezione della filosofia dell'azione

---

5 Pre-tecnologico, cioè precedente all'avvento della tecnologia moderna; si tratta di strutture, elementi, oggetti meccanici, costruiti e utilizzati senza il ricorso alle nuove tecnologie. Post-tecnologico, cioè relativo ai recenti sviluppi delle nuove tecnologie, di tipo virtuale, cibernetico, audiovisivo, ecc.

che si diffonde tra XVIII e XIX sec., in base alla quale è l'azione appunto a rappresentare il momento di accesso alla verità.

Nella rivisitazione furera tutti i personaggi della fonte, senza perdere il profilo tragico, hanno un'alternativa, una possibilità di riscatto, e sono calati in un'ambientazione che spazia dalla macro-discoteca di warholiana memoria alla cantina dal sapore tarantiniano. Non vengono più contrapposti Bene e Male ma razionalità e istinto e, di fatto, è l'incontro di Faust col mondo istintivo di Mefistofele, materializzazione del suo doppio, a scatenare la tragedia. Faust non stringe un patto col diavolo ma è presentato come l'abitante di una terra desolata, oppresso da una profonda incapacità di vivere e nel suo viaggio si confronta con le luci e le ombre della realtà sociale; Mefistofele non è il diavolo della tradizione cristiana, ma il riflesso del lato oscuro del protagonista, del suo Io soffocato dalle convenzioni, in balia di pulsioni incontenibili, capaci di piegare la ragione alla passione sfrenata e al desiderio di morte; Margherita continua a essere l'eterna vittima di questo Faust e di tutti gli altri Faust, paradigma della violenza perpetrata ai danni dei deboli.

L'opera esprime la sregolatezza di un essere dalla personalità multipla, che stringe un patto con la tecnologia e incarna al contempo Faust, Mefistofele, Margherita, Elena di Troia e l'assistente Wagner. A partire da questo concetto di simultaneità, *La Fura* presenta un Faust espressione dell'epoca attuale, orientato da una guida perversa (un demonio rivisitato), che si confronta con una rete satura di menti anelanti e alienate. Il personaggio trasforma la sete di conoscenza e l'insoddisfazione della figura romantica nell'irrequietezza dell'uomo contemporaneo inchiodato davanti allo schermo di un computer ed è proprio in rete che si materializza Mefistofele, il suo *alter ego*. Lo sdoppiamento di Faust, scisso attraverso un procedimento di digitalizzazione, rimanda al concetto di dualità binaria 0-1, che sottende la rielaborazione del collettivo.

La scena all'italiana, in teoria tradizionale, viene modificata e, grazie a un complesso sistema di schermi, torrette e funi con cui sono tenuti sospesi gli attori, diventa un maxi-schermo in cui si svolge il viaggio interattivo di Faust, che incontrerà e sedurrà la sua Margherita. La rivisitazione, ispirata al linguaggio della pubblicità e a quello multimediale del web e dello spazio cibernetico, combina i materiali audiovisivi più eterogenei in un montaggio sperimentale di grande efficacia. Gli spettatori si ritrovano così immersi in una sorta di enorme videogioco e rivivono il mito durante questo spettacolo totale, in cui immagini forti (ambigue scene sessuali, uno stupro-incesto, un suicidio, un parto, un fragoroso *Mephisto Show*) si

amalgamano in un contesto tecnologico. Ora, le percezioni del pubblico sono sollecitate a ogni livello: gli attori in azione, la proiezione di immagini e video duplicati e manipolati in diretta ampliano lo spazio scenico che appare come un enorme caleidoscopio, frutto dell'assemblaggio di schermi e monitor, che trasmettono improvvise zoomate e ogni tipo di effetto virtuale.

Anche la partitura musicale contribuisce al risultato complessivo, assimilando in modo suggestivo materiali vari: dal *Requiem* di Mozart alla musica d'avanguardia, ai rumori industriali, a brevi tracce di venti secondi inviate dagli internauti che hanno risposto all'invito in rete a partecipare alla composizione. Con *Fmol*⁶ – *Faust music online* –, infatti, il gruppo propone la creazione collettiva di una parte della musica dello spettacolo, offrendo la possibilità di partecipare attraverso internet alla composizione di spezzoni della colonna sonora, che si succedono come un *leitmotiv* ogni volta che Faust, turbato o tormentato, percepisce dentro di sé la lotta tra le forze dell'istinto e della razionalità. Si tratta di sequenze create in tempo reale utilizzando il mouse: una volta scaricato il software dedicato, sullo schermo compare un'arpa e facendo scorrere il cursore sulle corde si producono sonorità varie, registrate da un oscilloscopio. In questo modo gli internauti possono integrare con le loro micro-composizioni quelle di chi li ha preceduti o comporne di nuove. Le sequenze selezionate,⁷ create suonando strumenti Bambù (che rappresentano la ragione) e Medusa (riflesso invece della passione) presenti nel software, vengono interpretate da alcune sculture semoventi sistemate sui laterali dello scenario, controllate da un DJ che interagisce con l'orchestra creando sonorità accattivanti.

Nei primi due Atti, seguendo lo sviluppo dell'azione originaria, Faust è nella sua stanza, immerso nei propri pensieri; desideri e invocazioni emergono dalle parole che attraverso la rete rivolge al mondo e agli spiriti; non ricevendo risposta, la sua ansia cresce e tenta il suicidio, ma non è chiaro con quale esito e neppure se l'opera proietti dunque la visione tecnologico-virtuale del protagonista-suicida. Mefistofele, manifestazione maligna, con l'intento di soddisfare i desideri del protagonista, di cui incarna gli istinti repressi, organizza il rito demoniaco: durante il battesimo iniziatico due mani femminili emergono dall'acqua, Faust firma il patto col sangue e comincia il suo viaggio. È a questo punto che La Fura propone una delle

---

6 Progetto musicale interattivo, in collaborazione con Sergi Jordà, iniziato nel 1997 e che diventerà appunto la colonna sonora di *Faust versió 3.0* l'anno successivo.

7 Dalla selezione sono stati scartati brani interessanti, rimontati in un CD registrato e pubblicato dal gruppo.

sfide più suggestive della rivisitazione: grazie a effetti digitali interattivi attivabili dagli spettatori seduti in platea, questi vengono calati in una realtà extra-scenica, la realtà virtuale del loro tempo. L'azione si trasforma in un videogioco di ruolo, in cui è possibile collaborare allo svolgimento della trama attraverso i comandi e gli strumenti di cui il pubblico dispone. Poi Faust, nel vortice di emozioni ed esperienze frutto del patto, arriva alla taverna furera, dove i fondatori della compagnia interpretano gli ubriachi e animano una sorta di *after hours* alla Tarantino.⁸ Durante la notte, incontra una drag queen interattiva in una macro-discoteca che ricorda la *Factory* di Andy Warhol;⁹ qui, fra parrucche platiniate, appare Margherita in una scena d'iniziazione sessuale propiziata da una mezzana che collabora con Mefistofele: il primo desiderio di Faust prende forma ed egli chiede alla sua guida di consegnargli la ragazza. Margherita però si perverte, trasformandosi in assassina, ed è in questa scena che l'estetica performativa del gruppo si evolve ulteriormente: video, attori, schermi che si rivelano sottili diaframmi dietro ai quali si celano figure pseudo-reali che entrano ed escono dal palcoscenico attraverso i monitor, quasi si trattasse di porte che si aprono e si chiudono, con il supporto di una colonna sonora che come di consueto sostiene la narrazione enfatizzandone il messaggio, culminante nella consegna della giovane colpevole.

La rete, la realtà intangibile dei nostri giorni, all'improvviso diventa una rete materiale, proiettata in differita con effetti video. In un diabolico *ménage à trois* – che vede coinvolti Faust, Margherita e suo fratello Valentin – la donna eterea diventa un oggetto concreto, dominata da Faust con l'aiuto di Mefistofele. Dopo l'assalto incestuoso perpetrato ai danni di Margherita da suo fratello, è Faust a diventare un assassino. A questo punto, Mefistofele afferma «Il mondo è fatto di piccoli mondi», richiamando la concezione di realtà e di Io frammentati della postmodernità, mentre la situazione precipita con la fine della giovane: appesa a un gancio, come un animale, vedea-

8 *After hours* letteralmente significa 'oltre l'orario di chiusura'. Per estensione, una delle accezioni del termine rimanda all'abitudine dei giovani di ritrovarsi dopo la chiusura delle discoteche per continuare a ballare in locali pensati per questo genere di clientela. Quentin Tarantino (1963) è il noto regista statunitense, il cui stile è caratterizzato da dialoghi sopra le righe, violenza, personaggi grotteschi e ossessioni della cultura pop.

9 *The Factory* era il nome del primo studio di Andy Warhol a Manhattan, in cui egli lavorò dal 1962 al 1968. Con lo stesso nome vennero indicati anche ai suoi studi successivi. La *Factory* fu un importante centro di produzione artistica in quegli anni e il punto di ritrovo di creativi di vari settori che collaboravano con Warhol. Divenne famosa anche per le feste trasgressive che vi si organizzavano, dove i partecipanti assumevano alcol, droghe e indulgevano in eccessi di ogni genere.

mo pendere la personificazione della componente femminile di Faust e Margherita si concretizza come creazione della mente del protagonista.

Nel terzo Atto, in un turbinio di proiezioni, Faust ritorna nel suo mondo di aspirante suicida ed entra in un tempo morto. Dopo essersi sparato in bocca, entra in coma e piomba in uno stato vegetativo: si ritrova in un letto di ospedale, in una sorta di limbo meta-reale, e se prima ambiva alla realizzazione dei desideri attraverso il corpo, ora cercherà un corpo nella dimensione onirica. Immagina, allora, il suo viaggio verso gli archetipi che sintetizzano la pluralità (a partire dal suo Io multiplo) e nell'affannosa ricerca di una consistenza fisica sembra trasformarsi in embrione. Poi, dopo un matrimonio simbolico con Elena di Troia, rinasce assumendo le sembianze di Euforione-Icaro.

Nella seconda parte, dunque, Faust tenta di ridurre all'unità gli opposti: quelli della sua psiche scissa, ma anche quelli di cui diventa simbolo (Oriente e Occidente, Nord e Sud, acqua e fuoco, ragione e pulsione), senza tuttavia riuscirci e assistendo alla sconfitta della razionalità che soccombe all'istinto. Alla fine della visione onirica in cui immagina di essere Euforione-Icaro, precipita nel vuoto, si sveglia dal letargo vegetativo e domanda: «C'è qualcuno?»; una voce, la voce dell'Inquietudine, gli risponde: «La domanda richiede un Sì».

L'esito è come sempre provocatorio: un Faust cibernetico che insinua nello spettatore l'impressione che tutto e tutti possano essere una simulazione mentale del protagonista, che possano essere cioè creati o distrutti dalla sua mente potenziata dal computer; una sorta di *Matrix* (1999),¹⁰ in cui però non è la macchina o l'intelligenza artificiale a dare forma a una realtà illusoria, perfettamente credibile agli occhi degli umani, ma il connubio tra icona faustiana e mondo digitale. Stavolta, il messaggio viene enfatizzato grazie a un testo da recitare, fatto inconsueto per il collettivo, che ha collaborato alla redazione del copione. *Faust versió 3.0* si rivela un tentativo di sintesi globale: delle diverse sfaccettature dell'Io del protagonista, di realtà virtuale e 'oggettiva', di razionalità e istinto. Con la proposta di questa prospettiva multipla e del conseguente sforzo di ridurla a un'improbabile unità (piuttosto a un codice binario), la Fura suggerisce un percorso per la comprensione dell'epoca contemporanea, sotto la guida di

10 Film di fantascienza scritto e diretto da Lana e Andy Wachowski, vincitore di quattro premi Oscar. Il titolo ricalca il termine inglese *matrix*, che indica la "matrice di numeri", elemento di tipo tabellare derivante da strutture matematiche, impiegato in informatica per associare dati o sistemi di dati. Nella pellicola, la 'matrice' rappresenta una sorta di cibernazio, una realtà simulata creata dalle macchine.

un 'demonio' postmoderno, riflesso dei dissidi interiori dell'individuo, attraverso una rete abitata da menti in bilico fra desiderio e frustrazione, fra auto-controllo e pulsione.

■ 2 *La condemnació de Faust*

L'anno successivo, il 19 agosto del 1999, va in scena *La condemnació de Faust*,¹¹ adattamento dell'opera lirica di Berlioz (1846), presentato al Festival di Salisburgo (con 6 repliche). La rivisitazione è il terzo esperimento del gruppo in ambito operistico (dopo l'allestimento de *Le martyre de Saint Sébastien* di Debussy del 1996 e de *L'Atlántida* di Falla del 1998), segna il consolidamento del prestigio della Fura nell'ambiente operistico internazionale e costituisce il secondo avvicinamento al mito di Faust, ora nel campo della lirica.

L'originale di Berlioz, che ha tratto otto scene dal *Faust* di Goethe e le ha musicate, viene considerato da alcuni un'opera sinfonica, in cui la melodia predomina sull'aspetto contenutistico e sulla trama. Tuttavia, sarebbe un errore pensare che il compositore e i due autori del libretto, Almiré Gandonnière e Gérard de Nerval, abbiano trascurato il testo, posto che il primo conosceva a fondo la fonte e il secondo l'aveva tradotta in francese. Forse la migliore classificazione di quest'opera inclassificabile è quella formulata dallo stesso musicista, che l'aveva definita una 'leggenda drammatica'.

La peculiarità de *La condemnació de Faust* consiste nella volontà di prescindere da una struttura unitaria, per enfatizzare l'Io frammentato del protagonista: è questo, infatti, il filo conduttore che sostiene l'intero allestimento. Anche in questo caso, come già per *F@ust versió 3.0*, la proposta finale sfocia nella scelta di raccontare la creazione di un uomo nuovo, nel quale convivono opposti contraddittori e complementari: il risultato è la fusione di Faust, Mefistofele e Margherita in un solo Io, nel tentativo di raggiungere una sorta di sintesi unitaria (perché individuale e intima), frustrata dalla spinta costante alla disgregazione (perché contrastata e irriducibile). Insomma, l'uomo ha in sé personalità diverse, è mosso da impulsi opposti e può essere di volta in volta carnefice e vittima, manipolatore e manipolato.

---

11 Partitura e libretto originali ispirati all'opera di Goethe, frutto della collaborazione tra La Fura dels Baus e Jaume Plensa, per la regia di Àlex Ollé e Carlos Padrissa.

La rilettura furera è articolata in quattro parti e due epiloghi (uno in cielo e uno in terra) e ambienta l'opera di Berlioz in una dimensione quasi onirica, piena di riferimenti al tentativo fallito di ricomporre le diverse sfaccettature dell'Io del protagonista. Il coro si muove attraverso il palcoscenico e l'allestimento di tipo futurista presenta un enorme edificio di forma cilindrica collocato al centro della scena, che richiama alla mente una centrale atomica e funge da schermo per le proiezioni, con giochi di luci e strutture metalliche che occupano lo spazio, sia orizzontale che verticale. Le immagini generate al computer si riflettono sull'edificio, dove Faust e Mefistofele precipitano come in un abisso, che si apre mostrando al suo interno vari piani collegati da scale. L'opera è concepita come un contenitore e il cilindro è una metafora della psiche di Faust, Mefistofele e Margherita – che si rivelano tre sfaccettature dello stesso personaggio – e simboleggia la sintesi della memoria. Spicca inoltre l'impiego del cromatismo: l'abito di scena del protagonista, bianco all'inizio, si scurisce progressivamente fino a diventare nero, come quello di Mefistofele. Anche i cambiamenti di scena a sipario aperto sono determinanti, come l'utilizzo sperimentale dell'illuminotecnica, vero e proprio elemento drammatico: tutto ciò sottolinea la complessità dell'allestimento e mostra in modo chiaro le potenzialità innovative dell'opera lirica (Bonilla Agudo, 2006; Bottin, 2015).

La vicenda si svolge nel lasso di tempo occupato da un'eclissi solare, metaforicamente espanso e prolungato, riflesso della crisi di Faust: la coincidenza con il fenomeno astronomico dell'11 agosto dello stesso anno ha ispirato la creazione di *FaustShadow*, ulteriore creazione faustiana del gruppo. Inoltre, come era già accaduto con *L'Atlántida*, questa proposta lirica mostra la stretta relazione fra allestimento operistico sperimentale e riflessione sul concetto di spazio scenico: in questo caso, la Felsenreitschule di Salisburgo, un grande teatro scavato nella roccia, con un palcoscenico largo più di 40 metri, ha contribuito a potenziare l'effetto finale della messa in scena, fondendo il concetto di macro-spettacolo con la ricerca nel settore lirico, esperienza che il gruppo ripeterà anche in seguito, per esempio con l'*Aida* di Giuseppe Verdi all'Arena di Verona nel 2013 e con l'*Elektra* di Richard Strauss alla Norrlandsoperan di Umea – in Svezia – nel 2014.

■ 3 *Faust Shadow*

L'esperimento successivo, *Faust Shadow* (1999),¹² è un esempio di teatro cibernetico, che nasce in rete, permette a chiunque lo desideri di trasformarsi in attore-atomo virtuale e culmina in due macro-spettacoli dal titolo *Eclipse total en la psique de Margarita. Instalación cosmológica viva*, allestiti in contemporanea in due città diverse (Villa Uriol et al., 2000).

Il collettivo stavolta produce una rappresentazione teatrale realizzata attraverso la rete, rimasta online dal 30 giugno 1999 – data della prima mondiale – al 31 dicembre 2001 – giorno di chiusura del sito –. Vi partecipano attori della Fura, il coro dell'Orfeón Donostiarra (composto da 100 cantanti), un DJ, un cameraman, una squadra di tecnici del suono e un'altra di tecnici 'manipolatori' che attivano la struttura totemica, tutti visibili durante l'azione. Il materiale scenografico riflette la natura di opera d'arte totale dello show, che richiede la combinazione di una vasta gamma di elementi artistici e tecnologici: una gigantessa che raffigura Margherita, la cui testa giace a terra – sostituita durante lo sviluppo dell'azione da un enorme schermo dove si leggono i testi scritti dagli internauti sul sito dedicato – e una scultura-installazione che rappresenta Faust, dove si trova il musicista; all'interno dei due totem e della testa, gli attori della Fura simulano il flusso sanguigno, il sistema nervoso e quello respiratorio, per poi uscire e disporsi sui 'corpi' dei protagonisti; quindi uno schermo di 6 x 3 m con relativa tastiera (su cui scriverà Margherita), otto monitor, sei linee RSDI, una gru alta 35 m, una struttura di tubi innocenti, 40 m di transenne, una cabina di controllo sopraelevata, il tutto alla vista degli spettatori.

La compagnia presenta inizialmente sulla piattaforma <www.FaustShadow.com> questo *Total Faust. Cosmological Spectacle*, in cui ricrea nella mente della protagonista il fenomeno dell'eclissi totale di sole dell'estate del 1999, che ha proiettato la sua ombra su parte dell'Asia e sull'Europa, dall'India all'Inghilterra: si tratta di uno spazio che nel corso dei secoli è stato scenario di divisioni spesso violente, dovute ai conflitti e alla contrapposizione culturale (Oriente e Occidente, Nord e Sud, mori e cristiani, aree urbane e rurali, ecc.), ora idealmente unificate da questo spettacolo cibernetico globale.

12 Al progetto hanno collaborato il Centre d'Integració Tecnològica i Multimèdia d'Enginyeria La Salle (dell'Universitat Ramon Llull), SUN Microsystems, la Generalitat de Catalunya, il Muffathalle di Monaco di Baviera e il Festival di Salisburgo. La programmazione è stata realizzata da un gruppo di docenti e studenti del corso di Ingegneria multimediale de La Salle; alcuni di questi studenti hanno poi presentato il lavoro come progetto finale del loro corso di studi, dati gli eccellenti risultati conseguiti.

Faust Shadow, suddiviso in quindici atti realizzati con tecnologia Java, combina due delle linee di ricerca furera: il teatro digitale e il macro-spettacolo. Concepito come show virtuale in rete, l'11 agosto 1999 si è materializzato in una duplice macro-rappresentazione:¹³ il giorno dell'eclissi, infatti, tutti i testi, le immagini e la musica caricati in precedenza sul sito sono stati utilizzati per allestire due macro-spettacoli connessi fra loro e presentati in contemporanea in un parco di Monaco di Baviera e a Gaisberg, presso Salisburgo, su una collina che ha reso l'installazione visibile a vari chilometri di distanza. Il progetto sviluppa anche la ricerca del gruppo sull'impiego delle tecnologie dell'informazione, esperienza iniziata nel 1991 con la denominazione BOM, in costante ridefinizione per l'evoluzione del settore, culminata nella proposta per i festeggiamenti del 1 gennaio 2000: *Faust Shadow*, insomma, sembra presentarsi come la prova generale di BOM, show globale per la fine del millennio.

Lo spettacolo si articola su due piani differenti e complementari: la *pièce* di teatro digitale, rimasta online per sei mesi (dal 30 giugno 1999 al 31 dicembre 2000), e i due macro-spettacoli, in cui sono stati impiegati anche i materiali e le tecnologie utilizzate per allestire l'opera cibernetica sul sito <www.FaustShadow.com>, presentati in contemporanea l'11 agosto 1999 dalle 11.00 alle 14.00, a Monaco e a Gaisberg. Spazio e tempo quindi mutano con la trasformazione da un tipo di produzione (*cyber theatre*) all'altra (macro-spettacolo): dallo spazio-tempo virtuale della rete di estensione potenzialmente indefinita, allo spazio fisico aperto di grandi dimensioni, la cui durata è scandita dallo svolgimento dell'azione.

Basandosi sulla trama del *Faust* di Goethe, La Fura promuove un casting rivolto agli internauti che vogliono partecipare come attori-atomo virtuali e interpretare il protagonista e gli altri personaggi nella versione cibernetica. Lo show è gratuito e per prendervi parte è sufficiente disporre di una linea telefonica e di una connessione internet. Lo spazio scenico è rappresentato dal sito web costruito per lo spettacolo (<www.FaustShadow.com>), su cui gli internauti possono caricare immagini, commenti e dati utilizzati nelle due performances dal vivo dell'11 di agosto. In sostanza, ciascuno dei quindici atti è un videogioco in cui l'internauta interviene scegliendo il personaggio cui dare vita. La rappresentazione ruota attorno alla triplice simbologia dell'ombra proiettata dall'eclissi, associata alla duplice personalità faustiana e al rapporto ambivalente con Margherita, al supera-

---

13 Dati disponibili all'indirizzo <<http://www.festes.org/manel/docs/faustshadow/web/www/salzburg/salzburg.htm>> [18.07.2015].

mento ideale delle divisioni territoriali e culturali e al percorso delle conquiste di Alessandro Magno. In questo modo, la scissione della psiche di Faust viene enfatizzata dalla dicotomia simbolica luce-ombra, mentre l'ombra dell'eclissi riesce ad annullare idealmente le separazioni disegnate da linee inesistenti (frontiere e confini sia geografici che ideologici). La rimozione collettiva delle contrapposizioni geo-politiche e socio-culturali (come la rimozione realizzata dall'Io sdoppiato di Faust) e delle conseguenti responsabilità, assieme al timore del ritorno del rimosso, sottendono lo svolgimento drammatico, narrato dal totem Faust a Monaco di Baviera e dalla gigantessa Margherita sulle montagne di Gaisberg. Il percorso dell'ombra dell'eclissi, inoltre, è assimilato a quello seguito da Alessandro Magno nelle sue conquiste. Le cronache del tempo, in particolare Plutarco, narrano che il giovane Alessandro domandò a Diogene il Cinico cosa potesse fare per lui. L'uomo, dopo aver riflettuto, gli rispose di spostarsi, perché coprendo il sole gli faceva ombra. Il collettivo si ispira a questo aneddoto: Faust rappresenta la sete di conoscenza, il progresso, Internet, la rete, l'Occidente... e con un certo complesso di superiorità ma con buone intenzioni (come una ONG o la NATO) domanda a Margherita cosa possa fare per lei. La giovane, dal canto suo, è una figura innocente, perde la testa per Faust e per ciò che rappresenta, ma è una donna concreta e alla fine troverà la risposta saggia suggerita dall'eclissi e chiederà al protagonista di sposarsi, perché coprendo la luce del sole le sta facendo ombra. Tutto questo si sviluppa nella mente sdoppiata di Faust-Margherita durante l'eclissi, in un continuo oscillare fra attrazione e ripulsa, accettazione e rifiuto, azioni che riflettono la costruzione dello spettacolo, scandita da quattro collegamenti video fra Monaco e Gaisberg, realizzati e trasmessi l'11 agosto 1999, giorno dell'eclissi totale, dalle 11.00 alle 14.00.

Alle 11.00, durante il primo collegamento con l'Austria, in pieno sole, viene costruita la gigantessa Margarita alta quindici metri, la cui struttura imita la *silhouette* delle marionette del teatro delle ombre cinesi. Si tratta di una figura piatta, sostenuta come un burattino da cavi e corde fissati su alcuni punti di ancoraggio; sul suo corpo dormiente sono state applicate le foto inviate dagli internauti che hanno partecipato allo show digitale come attori virtuali. Attraverso otto set televisivi si assiste a ciò che intanto sta accadendo nel parco di Monaco, dove Faust è interpretato dal DJ che si trova sulla sommità di una scultura alta otto metri. Poco dopo, un attore sostenuto da una gru sorvola la gigantessa per svegliarla con un megafono e annunciarle che ha ricevuto una mail. Si produce il primo contatto della luna col sole e inizia l'eclissi parziale, mentre a Monaco il musicista che si

trova sull'installazione faustica comincia a suonare attraverso il computer; intanto, gli schermi posti di fronte alla scultura nel parco monacense proiettano l'immagine della testa di Margherita vicina a quella Faust. La gigantessa si alza e inizia a ballare seguendo la musica. Ha letteralmente perso la testa per Faust – ora, infatti, la sua testa è stata sostituita da un monitor – e accende il computer per controllare la posta. Sullo schermo si legge un messaggio: «Hola Margarita ¿Qué puedo hacer por ti? Firmado: Fausto. München (Alemania)». La giovane è sorpresa, tace, e la domanda di Faust viene ripetuta più volte. A questo punto, sul mega-monitor compaiono centinaia di messaggi (domande e risposte) che gli internauti hanno spedito via internet,¹⁴ assieme ai dati relativi all'avanzare dell'eclissi in tempo reale. Finalmente Margherita, sulla cui testa-schermo si proietta l'ombra della figura di Faust, risponde: «Por favor ¡Apártate hacia un lado, me estás tapando la luz del sol». Tutto resta sospeso: le due figure sono immobili, mentre la terra, la luna e il sole continuano la loro rotazione. Intanto, a Monaco, Faust dona il suo amore a Margherita: nel parco in Germania un enorme cuore viene sollevato con una gru e consegnato alla terra, dove scompare per raggiungere simbolicamente la giovane sulle montagne austriache, che lo stringe a sé. Nel momento dell'eclissi totale gli schermi luminosi si spengono e si chiude il primo collegamento.

Il secondo collegamento segue lo sviluppo del fenomeno astronomico a Gaisberg, dove il corpo di Margherita si accende grazie a una dozzina di torce disposte sulla sua struttura. Il terzo collegamento comincia quando in Austria finisce l'eclissi totale e un raggio di sole compare sull'altro lato della luna: a Gaisberg il pubblico applaude spontaneamente, il coro dell'Orfeón Donostiarra intona il finale dell'opera *La damnation de Faust* – intitolato «Il cielo» –, mentre a Monaco il DJ esegue musica techno e sugli schermi scorrono brevi testi scritti dagli internauti. Alle 14.00, nel corso del quarto e ultimo collegamento, la luna non copre più il sole, che brilla di nuovo con forza sempre maggiore, gli attori e il coro lasciano la 'scena' e sul mega-monitor si leggono le informazioni relative al percorso del fenomeno astronomico. Si conclude così questo 'spettacolo cosmologico', la cui sceneggiatura segue la proiezione progressiva dell'ombra e significativamente raggiunge il punto culminante nel momento dell'eclissi totale.

---

14 «¿Quieres dinero?», «¿Tienes hambre, quieres comida?», «¿Quieres escuchar algo de música?», «¿Quieres hacer el amor?», «¿quieres tomar una CocaCola?», «¿Quieres agua?», «¿Quieres estudiar?», «¿Quieres....?».

Di nuovo, l'enfasi è posta sull'acquisita (e sofferta) consapevolezza della natura frammentaria dell'individuo e della percezione del reale e sul conseguente tentativo di superarla, tendendo a un'unità che si rivela più un anelito che una possibilità concreta, a causa della spinta disgregante delle incongruenze dell'uomo, della realtà e della storia. Stavolta però questa scissione è resa in modo metaforico ed espressa su due piani diversi, sfruttando l'immagine (mentale e fisica) dell'ombra per stabilire un parallelismo fra dicotomia interiore del protagonista ed eclissi.

■ 4 *Fausto 5.0*

Il successivo esperimento faustiano del gruppo, stavolta in veste cinematografica, si concretizza in *Fausto 5.0*,¹⁵ presentato in anteprima il 30 agosto 2001 alla 58° Mostra del Cinema di Venezia. Anche il film, come le sperimentazioni precedenti, non oppone i concetti di Bene e Male, ma quelli di ragione e istinto e il protagonista incarna l'insoddisfazione dell'uomo post-moderno, alle prese con la sua parte ambigua e contraddittoria (Parada, 2002; Buezo Canalejo, 2004a; Catalina, 2004b; Herrero, 2007).

Se prima, con *F@ust versió 3.0* e con *La condemnció de Faust*, la fonte di ispirazione era un'altra opera (il *Faust* goethiano), ora lo spunto è costituito da un nucleo narrativo autonomo, sebbene si riferisca all'icona di Faust e alle sue vicende, di cui offre una lettura ancora più libera rispetto alle altre rielaborazioni furere, adeguando i contenuti al linguaggio audiovisivo in modo più netto, fino a sfociare nell'adattamento filmico.

La pellicola è la prima prova cinematografica del collettivo e rappresenta una sfida sperimentale;¹⁶ prescinde dalle vicende e dai personaggi secondari per concentrare l'attenzione sul protagonista, che raggiunge l'appagamento quando alla fine acquisisce la capacità di manifestare i propri desideri reconditi e di superare l'auto-repressione che lo soffocava, ispirandogli

15 Regia di Isidro Ortiz, Àlex Ollé e Carlos Padrissa, sceneggiatura di Fernando León de Aranoa.

16 Paul Higson ha affermato che «the best way to describe *Fausto 5.0* is to ask that you imagine *Bedazzled* had it been remade by David Fincher», in *TheZone. The science fiction fantasy horror & mystery website*, consultabile all'indirizzo <<http://www.zone-sf.com/fausto5.html>> [19.07.2015]. *Bedazzled* (*Indiavolato*) è un film del 2000 diretto da Harold Remis, rifacimento de *Il mio amico diavolo* di Stanley Donen (1967). David Fincher è un regista statunitense, premiato nel 2011 con il Golden Globe, che arriva al successo con *Seven* (1995), poi gira *Fight Club* (1999), *Panic Room* (2002), *Il curioso caso di Benjamin Button* (2009), *The Social Network* (2010), gli ultimi due vincitori di vari premi Oscar.

tendenze suicide. Ci si trova di fronte, allora, a un Faust combattuto fra la rimozione, la profonda crisi che ne deriva e la capacità di attraversare il proprio inferno personale per affrancarsi dall'auto-censura e conquistare l'equilibrio. La storia, con dialoghi inaspettatamente carichi di umorismo e di umorismo nero e colonna sonora rock, è ambientata in una Barcellona distopica, post-industriale e multiraziale,¹⁷ di cui vengono mostrate le bassezze durante il percorso del protagonista verso la sede del congresso cui parteciperà. Il dottor Fausto è uno specialista in medicina terminale, che vive un momento di crisi profonda: svolge la sua attività in modo professionale ma è insoddisfatto, essendosi condannato a un lavoro routinario e senza passione. Insomma, è un uomo senza sogni, più vicino alla morte che alla vita. Il suo unico contatto con la realtà è Giulia, la sua assistente: sarà lei a percepirne i graduali cambiamenti fino a trovarsi coinvolta, senza rendersene conto, nel gioco (perverso) dei suoi desideri. Arrivato a destinazione, Fausto incontra Santos Vella, un ex-paziente invadente che si offre di accompagnarlo. Sulle prime il medico si oppone, ma poi finirà per percepire questo strano individuo come una presenza necessaria, che gli consentirà di manifestare i propri istinti. Santos – un originale Mefistofele –, sollecita la parte più cupa del protagonista, spingendolo a ogni sorta di eccesso e guidandolo lungo un percorso liberatorio dal quale il dottore uscirà trasformato.

Nell'originale goethiano, Faust vuole sperimentare tutto ciò che è umano e Mefistofele sembra aiutarlo in questo, mentre nel film il medico fa emergere il suo lato oscuro e inconfessabile, le pulsioni più segrete, incoraggiato dall'*alter ego* mefistofelico. Questa sorta di ombra importuna e inquietante promette a Fausto di realizzare ogni suo desiderio e, di fatto, prima ancora che questi si esprima, lo anticipa. Tuttavia, ciò che pare un sogno si trasformerà presto in un incubo, necessario però per la crescita interiore del protagonista. Alla fine, si scopre che Santos Vella è, sì, un ex-paziente del dottore, ma già deceduto, e nella scena conclusiva Fausto ne

---

17 La città in cui si svolge l'azione mostra una comunità e un contesto immaginari, degradati, inquietanti e volutamente ansiogeni (al contrario della visione utopica). Si tratta dell'immagine di una società fittizia ambientata in un futuro imprecisato, costruita estremizzando in termini negativi tendenze socio-politiche e tecnologico-culturali del presente. Questo luogo post-industriale è caratterizzato dal predominio dell'elettronica, dell'informatica, della telematica e da una tecnologia sempre più avanzata. Infine, l'elemento multiraziale non è presentato in senso positivo, come convivenza e integrazione armoniose, ma come coacervo di soggetti non integrati, protagonisti di tensioni e contrapposizioni che spesso sfociano nella violenza, anche fisica.

firma il referto di morte rimasto a suo tempo inspiegabilmente in bianco: Santos-Mefistofele incarna la proiezione inconscia del dottore, spingendolo suo malgrado a liberare gli istinti, persino i più bassi, per arrivare all'equilibrio proprio grazie all'emancipazione dall'auto-repressione che gli consente di salvarsi/farsi salvare da Giulia-Margherita.

Allo stesso modo, se il Faust di Goethe si redime grazie all'amore della protagonista femminile, che però viene sacrificata (pur salvandosi l'anima *in extremis*), nella rilettura furera, la giovane non soccombe ma si moltiplica in più figure, ciascuna proiezione di una pulsione segreta: patofilia, efebofilia, sperimentazione del sesso mercenario, inibizione patologica della libido. Il medico, infatti, viene prima sedotto da una bella malata, poi dalla figlia di Santos che è solita prostituirsi, quindi dalla ragazzina che conosce in una festa psichedelica e con cui ha un rapporto sessuale violento, in un'atmosfera a metà strada fra allucinazione e distorsione onirica. A questo punto Fausto si sveglia (da un sogno? una visione? una proiezione mentale del rimosso che lotta per farsi strada nella sua coscienza?), mentre un cane nero – ulteriore reminiscenza goethiana – gli divora le viscere e Santos cerca nel suo ventre la ghiandola origine del male, cui lo stesso dottore aveva fatto riferimento in una conferenza-lezione anch'essa calata in una dimensione straniante. Giulia-Margherita, l'assistente, assume invece il ruolo di redentrica: salverà se stessa e Fausto, ora in grado di esprimere le proprie inclinazioni in modo 'sereno', perché finalmente libero dopo gli eccessi cui si è lasciato andare sfogando gli istinti più profondi. Secondo questa prospettiva, il 'demonio' coincide col rimosso, che tormenta l'individuo e si trasforma in perversione. Fausto non vende l'anima al diavolo-Santos, ma sotto la sua guida si affranca dal suo inferno personale (le pulsioni represses) per raggiungere l'equilibrio. Nell'epilogo, Santos sembra saltare in aria con un'auto in un tripudio di fiamme (chiara allusione infernale), ma poco dopo un personaggio si rivolge al protagonista con la sua voce: la controfigura demoniaca si è dissolta ma non è scomparsa e veglierà su Fausto dopo averlo aiutato a scardinare le auto-costrizioni che lo avevano condotto alla frustrazione, lasciando il finale sostanzialmente aperto.

Il film presenta un uomo che fatica ad assumere il suo lato oscuro, che è tale proprio per l'incapacità di ammetterne l'esistenza e dunque di poterlo superare. La discesa agli inferi, il patto col diavolo della postmodernità sono rappresentati dalla determinazione/necessità di accettare l'istinto e le pulsioni, definiti nel film 'cattivi desideri' che attivano un inevitabile senso di colpa e il conseguente giudizio etico. Solo dopo aver riconosciuto le proprie debolezze e contraddizioni, Fausto riuscirà a esorcizzarle e ad arri-

vare all'appagamento, una volta fugato il senso di colpa e disinnescata la repressione indotta dalla società. Così, il protagonista dà sfogo agli istinti, riconosce le proprie perversioni frutto dell'auto-repressione e si riscatta, cancellando il malessere esistenziale e raggiungendo la stabilità grazie a un contatto diverso: una relazione incipiente, che si intuisce nell'epilogo, con l'assistente Giulia.

In questa ennesima attualizzazione, il male non è considerato un'entità esterna ma deve essere ricercato nell'intimo dell'individuo e inteso come conflitto interiore frutto di contraddizioni insanabili se costantemente rimosse. Fausto, infatti, si emancipa dal male nel momento in cui si confronta con la propria parte oscura – risultato della rimozione –, la fa affiorare e riesce a superarla, raggiungendo non sapere, immortalità e potere ma consapevolezza ed equilibrio, le vere mete dell'uomo postmoderno. L'insoddisfazione del nuovo Faust non nasce dall'anelito frustrato di conoscenza ma dall'auto-condanna a una vita convenzionale, che soffoca la natura profonda dell'essere.

■ 5 Faust

L'ultima sperimentazione furera sul mito prende forma con l'allestimento del *Faust* di Gounod (1856), in cartellone dal 10 al 23 maggio 2014 all'Opera Nazionale Olandese di Amsterdam. Ancora una volta, si tratta di una produzione che ha ben poco di tradizionale: nella prospettiva del regista Àlex Ollé, Faust non è un dottore in cerca dell'eterna giovinezza, ma uno scienziato che lavora all'*Homunculus Project* in un centro di ricerca tecnologicamente all'avanguardia nel campo della biologia cellulare.

Nel I Atto, infatti, un'iscrizione informa che Faust lavora all'Amsterdam High-Performance Center of Cell Biology. La scena rappresenta un laboratorio con una camera sterile, dietro al vetro della quale gli scienziati che indossano tute ermetiche si aggirano fra vasche e contenitori al cui interno sembrano intravedersi sagome umane. Un pannello traslucido collocato nella parte superiore dello scenario riflette una visione confusa di quelle che sembrano piccole figure su un piedistallo, tinte del colore dominante della produzione: rosso bordello. Cosa accada in questo luogo lo si può cogliere solo in modo confuso, mentre i medici e le infermiere attraversano di continuo il proscenio. Quando il progetto giunge a un frustrante punto morto, Faust si rivolge a Mefistofele e la vita dello scienziato cede il passo alle sue avventure con la controfigura demoniaca, che sfoceranno in

una sorta di circo visivo, a partire dalla scena immediatamente successiva, ambientata in un luna park.

Nell'Atto II le vasche si aprono e ne escono giovani bionde dai lunghi capelli fluenti, abbigliate in modo da farle sembrare nude. Si tratta di figure che aggiungono un tocco umoristico alla scena, volteggiano sul palcoscenico e intrattengono un gruppo di miliardari in smoking, signore in abito da sera con enormi seni rifatti, giocatori di calcio con maglie a strisce e armate di soldati tratti direttamente da *The Hurt Locker*.¹⁸ Le giovani bionde, interpretate da alcune coriste, ricompaiono scena dopo scena, assumendo identità e ruoli diversi: sono prostitute in vetrina (siamo ad Amsterdam), infermiere che accolgono i soldati di ritorno dalla guerra, oppure impersonano Elena di Troia, Cleopatra e altre icone di bellezza nell'orgia della notte di Valpurga.

Questa folla variopinta canta, balla e si aggira fra i sorprendenti scenari di Alfons Flores che usa macchinari, luci e video per creare le diverse ambientazioni di questo spettacolo avvincente: il laboratorio di Faust, il quartiere a luci rosse, l'interno di una chiesa, il sabba demoniaco e la prigione dove Margherita attende la morte. Mefistofele, un demone umoristico e cinico, affatto sinistro e inquietante, entra in scena nei panni di una rock star tatuata e inguainata in un paio di pantaloni di pelle attillatissimi. Nel corso dell'opera però il suo aspetto diventerà gradualmente più sobrio e alla fine indosserà lo stesso abito grigio di Faust, svelando la sua natura di *alter ego* del protagonista.

L'Atto III conferisce vivacità visiva all'allestimento, grazie alla varietà e all'alternarsi continuo di scenari semoventi che comprendono alte torri rosse, un luna park, un enorme acquario in cui ondeggia una giovane nuda e sulla cui sommità appare Mefistofele, che richiama la folla cui offre del vino. L'acqua della vasca a questo punto si tinge di rosso, che come accennato è il colore dominante dell'adattamento e rappresenta la passione, il sangue, il vino, la trasformazione miracolosa dell'acqua in vino operata da Cristo qui sacrilegamente rovesciata e altro ancora.

Il regista enfatizza la caduta di Margherita, prima nella scena della chiesa dell'Atto IV, dove compare incinta, poi poco dopo col bimbo in braccio quando il fratello morente Valentin la maledice e alla fine, nell'Atto V, mentre getta il piccolo nell'acquario. Nel finale il demone indossa un

---

18 Film del 2008 diretto da Kathryn Bigelow con sceneggiatura del giornalista Mark Boal, su un gruppo di artificieri sminatori dell'esercito USA in missione in Iraq, presentato alla 65° mostra del cinema di Venezia nello stesso anno e vincitore di 6 premi Oscar nel 2010.

comune completo da uomo, come Faust, e siede sulla poltrona che all'inizio si trovava nel laboratorio dello scienziato, per rendere evidente come nello stesso personaggio convivano il protagonista e Mefistofele.

L'esito è accattivante e vivido. Come di consueto, il risultato più che una produzione operistica sembra un'installazione, in grado di suscitare nello spettatore associazioni immaginifiche (Bonilla Agudo, 2006; Bottin, 2015). I video, nota dominante della scenografia, proiettano cieli notturni stellati e immagini di vario genere con una messa a fuoco oscillante per indurre e amplificare il senso di incertezza. Il pathos è accresciuto dall'alto livello del coro della Dutch National Opera e l'effetto d'insieme che ne deriva è visivamente sbalorditivo e musicalmente emozionante. Tuttavia, una selezione di musica per balletto, montata con una coreografia che finisce per parodiare l'azione, inserisce una nota volutamente dissonante, per smorzare di tanto in tanto la tensione drammatica grazie a spunti umoristici che costellano lo sviluppo dell'allestimento.

Secondo le parole dello stesso regista, il linguaggio dell'opera lirica è molto prossimo al linguaggio furero e in questa come in altre sperimentazioni della compagnia i due codici si ibridano, con esiti apprezzabili. Nel lavoro multidisciplinare della Fura, alla ricerca dello spettacolo totale, i componenti del gruppo scoprono che «lo del espectáculo total ya lo había dicho Wagner»¹⁹ e non a caso la tetralogia wagneriana del collettivo rappresenta forse il momento più alto della collaborazione della Fura con questo settore.

■

Insomma, attraverso il proprio linguaggio e dalla prospettiva della propria estetica, La Fura rivisita il mito faustiano, connotandolo in modo peculiare anche nella riespressione dei contenuti. Il nucleo concettuale attorno al quale ruotano queste rivisitazioni coincide con la necessità di accettare la natura frammentaria dell'Io e della percezione del reale, che ne implica la risemantizzazione. Tutto, infatti, è giocato sul piano di una conflittualità diversa: non si tratta più dell'opposizione fra Bene e Male, elementi esterni ed autonomi rispetto al soggetto, in balia di forze altre e ingovernabili, ma della stridente coesistenza delle diverse sfaccettature e delle antinomie dell'individuo e di una realtà tutt'altro che monolitiche, ma al contrario multipli e proteiformi, di cui occorre riconoscere l'irriducibilità, riflesso di

---

19 Intervista con Àlex Ollé realizzata da Justo Barranco, *La Vanguardia*, 26.IV.2014.

una dimensione plurale in contrasto con l'agognata e illusoria coesione, equivoco superabile solo con l'accettazione della contraddittorietà insita nell'essere umano e nella sua storia. ■

■ Bibliografia

- Abuín González, Anxo (2006): *Escenarios del caos. Entre la hipertextualidad y la performance en la era electrónica*, Valencia: Tirant lo Blanch.
- (2008): «Teatro y nuevas tecnologías: conceptos básicos», *Signa* 17, 29–56.
- Blanco, Emilio (2004): «Entre lo uno y lo perverso. Teatro, teatro digital y ciberteatro», in: Vega, María José (ed.): *Poética y teatro. La teoría dramática del Renacimiento a la Posmodernidad*, Pontevedra: Mirabel, 411–432.
- Bonilla Agudo, María (2006): «Teatro y ópera en el siglo XXI: modernización e innovación de la puesta en escena», in Romera Castillo (ed.), 353–362.
- Bottin, Beatrice (2015): «La Fura dels Baus: hacia la democratización de la ópera», in: Romera Castillo, José (ed.): *Teatro y música en los inicios del siglo XXI*, XXIV Seminario Internacional de Seliten@t, Madrid 24–26 de junio de 2015, in stampa, disponibile online all'indirizzo <<https://canal.uned.es/mmobj/index/id/37706>>.
- Buezo Canalejo, Catalina (2004a): «La Fura dels Baus, un teatro fáustico y un Fausto del teatro: *F@usto versión 3.0*», in Romera Castillo / Gutiérrez Carbajo (eds.), 333–344.
- (2004b): «La incursión de La Fura dels Baus en el terreno fílmico: *Fausto 5.0*», *Signa* 13, 163–172.
- Causey, Matthew (2004): «La performance post-orgánica. La apariencia del teatro en los espacios virtuales», in: Sánchez-Mesa (ed.): *Literatura y cibercultura*, Madrid: Arco/Libros, 297–325.
- (2006): *Theatre and Performance in Digital Culture: From Simulation to Embeddedness*, New York: Routledge.
- Ceccotti, Francesca (2003): *La Fura dels Baus: metamorfosi dei linguaggi espressivi*, Bologna: Università di Bologna (tesi di laurea).
- Corvino, Sara (1994): *Al di là dei confini teatrali: La Fura dels Baus*, Bologna: Università di Bologna (tesi inedita).

- Dixon, Steve (2007): *Digital Performance: A History of New Media in Theater, Dance, Performance, Art and Installation*, Cambridge (MA): MIT.
- Farman, John (2006): *Pixilated Performances: Embodying Theatrical Space in the Digital Age*, Los Angeles: UCLA (PhD Thesis).
- Ferrer, Esperança (1991): «Commoció en lloc de comunicació en un teatre que es sostreu als gèneres: consideracions sobre el teatre dels '80. La Fura dels Baus», in: *III Simposi internacional d'història del teatre*, Barcelona, 136–147 (dattiloscritto).
- Fitzsimmons, Lorna (ed.) (2008): *International Faust Studies. Adaptation, Reception, Translation*, New York: Continuum.
- Hedges, Inez (2009): *Framing Faust: Twentieth-Century Cultural Struggles*, Carbondale: Southern Illinois University.
- Herrero, Carmen (2007): «Paisajes urbanos y no lugares en el thriller español contemporáneo: *Fausto 5.0* y *La caja 507*», *Romance Studies* 25:2, 137–149.
- John, David G. (2012): *Bennwitz's Goethe Faust. German and Intercultural Stagings*, Toronto: University of Toronto Press.
- Jiménez Morales, Rosario (2008): «El arquetipo de Fausto en La Fura dels Baus», *Enlaces* 8, 1–8, consultabile online all'indirizzo <<http://www.cesfepesegundo.com/revista/numeros.html>> [22.07.2015].
- Laan, J. M. van der (2007): *Seeking Meaning for Goethe's Faust*, New York: Continuum.
- La Fura dels Baus (2001): «Postmilenio: Teatro. Hombre. Tecnología. Teatro digital», in: *Las fronteras del teatro. Tercer milenio*, monografía di *Cuadernos de Estudios Teatrales* 17, 29–47.
- (2005): *Modiglianum. Revista d'estudis del Moianès* 32, numero dedicato al gruppo.
- Martorell Fiol, Martí (2004): «La incursión en el mundo digital de la Fura dels Baus», in Romera Castillo / Gutiérrez Carbajo (eds.), 387–397.
- Núñez Puente, Sonia (2004): «Teatro español en internet: directores, compañías, actores», in Romera Castillo / Gutiérrez Carbajo (eds.), 413–432.
- Ollé, Àlex (ed.) (2004): *La Fura dels Baus, 1979–2004*, Barcelona: Electa.
- Orazi, Veronica (2013): «Verso la performance: esperienze teatrali comperanee in Spagna», *Rivista di Filologia e Letterature Ispaniche* 16, 51–73.
- (2016a): «La Fura dels Baus: transmedialidad y dramatización de textos narrativos en la escenificación de los clásicos (Dante, Sade, Kafka)», *eHumanista/IVTTRA* 9, 224–236.

- (2016b): «Don Quijote: de la prosa cervantina al teatro contemporáneo», *Rassegna Iberistica* 39:106, 243–263.
- (2016c): «Música y nuevas tecnologías en el teatro español del siglo XXI», *Cuadernos AISPI* 7, 29–46.
- (2016d): «MURS, Materia prima: teatro y sociedad a principios del s. XXI», *Artifara* 16, 59–72.
- Parada, Arturo (2002): «La traducción del Faust de Goethe al cine», in: Romera Castillo, José (ed.): *Del teatro al cine y la televisión en la segunda mitad del siglo XX*, Madrid: Visor, 455–461.
- Paz Gago, José M.^a (2004): «Ciberteatro. Teatro y tecnologías digitales», in Romera Castillo / Gutiérrez Carbajo (eds.), 81–88.
- (2006): «La pantalla en escena. Las tendencias tecnológicas en el teatro del siglo XXI», in Romera Castillo (ed.), 151–161.
- Pérez Coterillo, Moisés et al. (eds.) (1988): *La Fura dels Baus 3*, monografía di *Público. Cuadernos del Centro de Documentación Teatral* 34.
- Pontón, Gonzalo (2003): «El hiperdrama. Alegoría escénica en la era digital», in: Vega, María José (ed.): *Literatura hipertextual y teoría literaria*, Madrid: Marenostrium, 150–159.
- Romera Castillo, José (2010): «Sobre teatro y nuevas tecnologías», in: Romera Castillo, José (ed.): *Teatro español entre dos siglos a examen*, Madrid: Verbum, 388–409.
- (ed.) (2006): *Tendencias escénicas al inicio del siglo XXI*, Madrid: Visor.
- / Gutiérrez Carbajo, Francisco (eds.) (2004): *Teatro, prensa y nuevas tecnologías (1990–2003)*, Madrid: Visor.
- Romero López, Dolores / Sanz Cabrerizo, Amelia (eds.) (2007): *Literatures in the Digital Era: Theory and Praxis*, Newcastle: Cambridge Scholars, 2 voll.
- Schönfeld, Christiane / Rasche, Hermann (eds.) (2007): *Processes of Transposition. German Literature and Film*, monografía di *Amsterdamer Beiträge zur Neuren Germanistik* 63.
- Röttger, Kati (2008): «F@ust vers. 3.0: A (Hi)story of Theatre and Media», *Cultura, Lenguaje y Representación. Revista de estudios culturales de la Universitat Jaume I* 6, 31–46.
- Sarriugarte Gómez, Iñigo (2004): «Interferencias entre el teatro y la performance bajo la tutela de las nuevas tecnologías», in Romera Castillo / Gutiérrez Carbajo (eds.), 465–473.

- Saumell, Mercè (2009): «La teatralogía fáustica de La Fura dels Baus: teatro, cine, ópera y performance», in: Saumell, Mercè / Berger, Verena (eds.): *Escenarios compartidos: cine y teatro en España en el umbral del siglo XXI*, Wien / Berlin: Lit, 261–272.
- Schrum, Stephen A. (ed.) (1999): *Theatre in Cyberspace: Issues of Teaching, Acting and Directing*, New York: Peter Lang.
- Tortosa, Virgilio (ed.) (2008): *Escrituras digitales. Tecnologías de la creación en la era virtual*, Alicante: Universidad de Alicante.
- Trecca, Simone (2010): «Teatro y medios audiovisuales: la situación de los estudios en España», *Signa* 19, 13–34.
- Torre, Albert de la (1992): *La Fura dels Baus*, Barcelona: Alter Pirene, 1992 [2a ed. 2003].
- Verzini, Barbara (2014): *Las herencias filosóficas de Artaud: el teatro de reanimación*, Barcelona: Universitat de Barcelona (tesi doctoral inedita).
- Villa Uriol, Maria Cruz / Garcia i Panyella, Oscar / Dalmau, Jordi / Ginestra, Xavier / Padrissa, Carles (2000): «www.FaustShadow.com», in: *IEEE International Conference on Multimedia and Expo*, New York City, July 30 – August 2, 2000.
- Wood, Aylish (2007): *Digital Encounters*, New York: Routledge.
- Veronica Orazi, Università degli Studi di Torino, Via Verdi, 10, I-10124 Torino, <veronica.orazi@unito.it>.

25è Col·loqui Germanocatalà «La batalla de les identitats: discursos de centre i perifèria» (Otto-Friedrich-Universität Bamberg, 21-24 de setembre de 2016)

Hans-Ingo Radatz (Bamberg)

“L'Espanya d'avui en dia no es presenta com a 'nació unitària consolidada', sinó més aviat com a conglomerat de diverses nacionalitats” (Peer Schmidt, “Prefaci”, en: Id. (Hg.): *Geschichte Spaniens*, Stuttgart: Reclam, 2013, p. 11)

Els dies 21-24 de setembre del 2016 es va celebrar a la ciutat bavaresa de l'Alta Francònia, Bamberg (Alemanya), la 25a edició del ja tradicional *Katalanistentag*.¹ L'Otto-Friedrich-Universität de Bamberg (OFUB) tingué el plaer d'acollir aquesta 25a edició del Col·loqui Germanocatalà, dins del cicle de jornades bianuals internacionals d'estudis catalans, organitzades sota el patrocini de l'Associació Germanocatalana (DKV). El congrés es va celebrar sota un lema de la màxima actualitat política ja que els discursos d'identitat i els debats de centre i perifèria ha tornat novament a l'escenari polític i cultural; el punt de vista pres sol ser-hi majoritàriament la visió del centre i la filologia catalana pot contribuir-hi amb una visió complementària des de la perifèria.

El congrés va ser inaugurat el dia 21 en un acte acadèmic festiu, la mesa del qual era constituït per M. Teresa Cabré (presidenta de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC)), Josep-Anton Fernández (cap de l'Àrea de Llengua i Universitats de l'Institut Ramon Llull (IRL)), Hans-Ingo Radatz (president del Col·loqui; OFUB), Ulrich Hoinkes (president de l'Associació Germanocatalana; Christian-Albrechts-Universität zu Kiel), Sebastian Kempgen (vicerector de l'OFUB), Antoni Ferrando (president de l'AILLC; Universitat de València (UV; IEC) i Marie Kapretz (delegada de la Generalitat de Catalunya a Alemanya). La pianista Beate Roux va

---

1 Agracixo de grat i amb gratitud la col·laboració de Josep Vicent García Sebastià i Caterina Martínez Martínez (IVITRA) en l'elaboració d'aquest article.

marcar el trànsit entre els parlaments amb algunes de les “Cançons i danses” del compositor català Frederic Mompou. La ponència inaugural («El catalán y la ideología del bilingüismo en Cataluña») va anar a càrrec de J. C. Moreno Cabrera (Universidad Autónoma de Madrid). Va cloure l'acte la inauguració de l'exposició interactiva “La veritat inefable” sobre Ramon Llull de l'Institut Ramon Llull que es va mostrar a Bamberg coincidint amb el Col·loqui Germanocatalà.

Tot aprofitant la gran confluència de catalanistes internacionals, es va celebrar el mateix vespre i al mateix lloc l'inauguració del “Centre Internacional d'Investigació d'Estudis Ibèrics (CIEI) / Internationales Institut für Iberische Studien (IIS)”. El CIEI/IIS és el resultat d'un conveni de col·laboració entre la Otto-Friedrich-Universität de Bamberg, la Universitat d'Alacant, la Seu Universitària de la Nucia i l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA i ajudarà a promoure la cooperació entre totes aquestes institucions acadèmiques. Pel que fa a la recerca, el centre es proposa d'estudiar les diferents llengües i cultures de la península Ibèrica, amb una atenció especial al català, des d'una perspectiva global i multidisciplinària que integri les principals aportacions de la lingüística aplicada, la dialectologia romànica i els estudis literaris. A més, el CIEI/IIS també té el propòsit de desenvolupar estudis de grau, de postgrau i de doctorat conjunts. Al setembre de 2015 es va celebrar, a la Seu Universitària de la Nucia de la Universitat d'Alacant, l'acte de constitució del CIEI/IIS a la Universitat d'Alacant. Calia, doncs, realitzar l'acte fundacional corresponent a la Universitat de Bamberg. En la fundació del centre a la Universitat de Bamberg van intervenir diferents autoritats acadèmiques i institucionals. Així, doncs, els professors Hans-Ingo Radatz i Vicent Martines, codirectors del CIEI/IIS, van obrir la inauguració i van exposar els precedents de cooperació científica i acadèmica que havien donat lloc al nou centre. Tot seguit, prengueren la paraula els professors Markus Behmer, Degà de la Facultat d'Humanitats i Estudis Culturals de la Universitat de Bamberg, Sebastian Kempgen, Vicepresident de Docència de la Universitat de Bamberg, i Juan Mesa, Degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat d'Alacant. Finalment, la Presidenta de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, la professora Maria Teresa Cabré, va pronunciar el discurs de cloenda.

A partir del dia 22 va començar el treball en seccions. La gran quantitat de participacions va exigir una organització en paral·lel de les sessions del Col·loqui. D'una banda, la secció de lingüística, coordinada per Josep Martines (Universitat d'Alacant, UA; IEC) i Benjamin Meisnitzer (Universität

Mainz, UM), tractava «El canvi lingüístic des d'una perspectiva cognitiva i sociolingüística: norma i identitat. El cas del català»; i, d'una altra banda, la de literatura que s'ocupava de «La batalla de les identitats: discursos de centre i perifèria», coordinada per Eberhard Geisler (UM) i Vicent Martines (UA, ISIC-IVITRA).

El dia 22, la ponència «Espais de trobada, identitats i diversitat lingüística» de Josep Nadal (Universitat de Girona, UdG; IEC) inicià el bloc de llengua; continuaren les comunicacions de Judit Freixa (Universitat Pompeu Fabra (UPF)), amb el projecte NADIC de neologia; i Rafel Ramos (UV), amb l'anàlisi contrastiva de la sintaxi de l'IEC, l'PAVL i l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

Simultàniament, s'obria la secció de literatura amb la ponència de Vicent Martines: «El discurs identitari en la historiografia i la narrativa cavalleresca catalanes». Tot seguit van actuar, dins el torn de comunicacions, Inga Baumann (Universität Tübingen), amb la identitat vuitcentista d'Emili Teixidor; Carles Cortés (UA), amb reflexions sobre la llengua d'Isabel Clara Simó; Belén Lozano (UA), amb la influència del concepte d'identitat en la traducció al català de la literatura infantil i juvenil noucentista; Giuseppe Grilli (Università di Roma Tre), amb el llenguatge de la imatge poètica de Gimferrer; i Verònica Orazi (Università degli Studi di Torino), amb la trilogia sobre la identitat catalana de Jordi Casanovas (2011–2015). El programa continuà amb la taula redona «LleRrOC – Llengües regionals» que, iniciada per Hans-Ingo Radatz (OFUB), comptava amb la participació de Miquel-Àngel Pradilla (Universitat Rovira i Virgili, URV; IEC) i Georg Kremnitz (Universität Wien, UW; IEC).

Després del dinar, van continuar les comunicacions de llengua. Josep Martines va tractar els factors sociolingüístics i identitaris del canvi semàntic actual del mot *trellat*; Elena Sánchez (UA, ISIC-IVITRA), la necessària convergència entre la Teoria del Canvi Semàntic i l'Anàlisi del Discurs; Jordi Suïls (Universitat de Lleida, UdL), la relació individu-espai en la dixi; i Jordi Antolí (UA, ISIC-IVITRA), els verbs *sentir* i *oir* en el model normatiu.

Alhora, en la secció de literatura, Joan Ramon Veny (UdL) pronunciava la ponència «“Com si cap literatura exterior existís”»: formes de la identitat en l'obra de creació de J. V. Foix»; i van seguir, dins les comunicacions, les rutes identitàries per la perifèria d'ahir i d'avui, amb Jordi Garcia i Irene Klein (UV); per l'altra Barcelona, amb Sara Antoniazzi (Università Ca'Foscari; UPF); per la Mequinensa de Moncada, amb Artur Garcia (Universitat de Zadar; Universitat de Barcelona (UB)); i per perifèries locals, literatura i identitat en un barri de València, amb Vicent Salvador (Universitat Jaume I,

UJI). Santiago Vallés (UV) presentà la revista *Taula de Lletres Valencianes* i Josep Marqués (Universitat de Perpinyà Via Domícia), *el cosit i el trencat* en J. P. Cerdà.

La tarda va continuar, en la secció de llengua, amb la ponència de Miquel-Àngel Pradilla, «Identitat lingüística i estandardització». Continuaren les comunicacions amb Hanna Budig (OFUB; UA) i l'anàlisi de la identitat en el discurs polític valencià; Josep Baldaquí (UA) i les tries lingüístico-identitàries dels joves valencians; Joan de Déu Martines i Josep V. Garcia (UA, ISIC-IVITRA) i el model lingüístic d'Enric Valor i de la música contemporània en català al País Valencià, respectivament; Vicent Flor (UV), el discurs secessionista valencià davant la unitat de la llengua; i Nicolau Dols (Universitat de les Illes Balears (UIB); IEC), la integritat i la competència lingüística als llibres de text.

Paral·lelament, en literatura, Vicent J. Escartí (UV) exposava la ponència «El cronista Beuter i altres historiadors del XVI en la construcció de la imatge nacional dels valencians». Continuaren les comunicacions d'Eulàlia Miralles (UV) i Albert Rossich (UdG; Institució de les Lletres Catalanes, ILLC) sobre la identitat en Fontanella; Enric Balaguer (UA) sobre la globalització i la identitat en la narrativa actual; Vicent Baydal (UPF) sobre la valencianitat a l'Edat mitjana; i Irene Mira (UA) sobre el concepte estellesià de País Valencià.

A la nit, el programa cultural consistí en una excursió en dos autocars al Palau Schloss Wernsdorf a pocs kilòmetres de Bamberg. Aquest palau es propietat i residència del grup de música medieval *Capella Antiqua Bambergensis* que així va poder rebre els assistents del col·loqui a casa seva. Després d'una recepció amb cava per tothom, el grup delectà l'auditori amb un excel·lent recital de música medieval – tant germànica com també occitana i catalana. La col·laboració regular de la *Capella* amb el grup barceloní *Hirundo maris*, integrat per Arianna Savall i Petter Udland Johansen, féu possible que els assistents van poder gaudir d'un recital moderat íntegrament en català.

L'endemà, 23, al matí, en la secció de llengua, Ramon Sistac (UdL; IEC) va presentar la ponència «De les perifèries geogràfiques a les mentals». Jaume Pons i Caterina Martínez (UA, ISIC-IVITRA) analitzaren la sintaxi i el lèxic de l'epistolari de Fabra; Andreu Sentí (UV, ISIC-IVITRA), la (re)construcció d'un estàndard valencià; i Emili Casanova (UV; AVL), la normativa de l'IEC en el valencià del s. XX. Hèctor Càmarà i Eduard Baile (UA) defensaren el paper de la identitat a l'hora d'aprendre català i Sandra Montserrat (UA, ISIC-IVITRA), el vessant pedagògic de la Gramàtica de Construccions.

Antonio Cortijo (University of California-Santa Barbara) començava simultàniament el bloc literari amb la ponència «Joan Roís de Corella com a normalització del cànon cultural català». Continuaven les comunicacions Anna Esteve (UA) que va presentar el Raimon de Fuster; Abel Soler (UV), l'Imperi alemany al *Curial e Güelfa*; Xavier Vall (Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)), els discursos de col·lectivitat; Pep Valsalobre i Marta Castaño (UdG; ILLC), la drecera cap a una literatura barroca culta; i Adolf Piquer (UJI), les identitats narratives de frontera dels anys 70.

A la tarda, Anna Kocher (UW) va obrir les comunicacions de llengua amb una comparació dels complementadors català-alemany; i Alina Moser (UB) estudià el català dels gitanos. Al seu torn, Josep Murgades (UB) llegia, en la secció de literatura, la ponència «Identitat i estructura: les dones altres de La Ben Plantada». Seguien les comunicacions amb Mireia Ferrando (UV) i la mallorquinitat de Riera; Adrià Martí-Badia (UV) i el nom de la llengua (1858–1906); Jordi Oviedo (Universitat Catòlica de València) i la noció d'*enaltida condició* en Estellés; i Patrick Heinzer i la *nation-building* a Andorra.

Es va reprendre la tanda de comunicacions de llengua amb Antoni Martínez (UA) i la llengua de la sèrie *Merli* (TV3); Ona Domènech (UOC; UPF) i Rosa Estopà (UPF) i la neologia del *procés* de Catalunya; Amanda Ulldemolins (UAB) i la supervivència del lèxic tortosí; i Annabel Gràcia (UdL) i la instrumentalització de la catalanitat de Lleida. Paral·lelament, en literatura, Gabriel Ensenyat (UIB) llegia la ponència «“Ego magister Raymondus Lul cathalanus”». Es va tancar la sessió amb la comunicació de Margalida Pons (UIB) sobre la relació simbòlica entre el masoquisme i la repressió identitària. Seguidament, Alaitz Zalbidea (UV) va descriure la concepció de llengua i nació de Nicolau Primitiu; i Isabel Marcillas (UA) se centrà en les veus de frontera en la catalanitat.

Cal remarcar el nombre i la qualitat de les ponències i la presència d'investigadors reconeguts. Els temes tractats, tant de llengua com de literatura, han estat de gran interès i fan desitjar la publicació i la difusió dels materials d'aquest 25è *Katalanistentag*. ■

■ Hans-Ingo Radatz, Otto-Friedrich-Universität, Institut für Romanistik, An der Universität 5, D-96047 Bamberg, <hans-ingo.radatz@uni-bamberg.de>.

Lehrveranstaltungen katalanischer Thematik an den Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemester 2016 und im Wintersemester 2016/2017

Julia Fuchs (Frankfurt am Main)

Die folgende Aufstellung verzeichnet katalanistische Lehrveranstaltungen an Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemester 2016 und im Wintersemester 2016/2017. Aufgeführt werden die aus den Vorlesungsverzeichnissen zu entnehmenden Angaben zu den Veranstaltungen des Bereichs Romanistik (Katalanistik). Katalanistisch relevante Veranstaltungen aus anderen Bereichen werden gerne aufgenommen, sofern diese der Verfasserin angezeigt werden. Die Auflistung bemüht sich um Vollständigkeit. Die katalanistisch tätigen Hochschullehrerinnen / Hochschullehrer und Lektorinnen / Lektoren werden gebeten, Änderungen der in den Verzeichnissen abgedruckten Angaben durch die Vorlesungspraxis (zusätzliche, ausgefallene, im Titel geänderte Veranstaltungen) der Verfasserin mitzuteilen. Gleiches gilt für in der folgenden Aufstellung lückenhaft dokumentierte Angaben.

■ 1 Bundesrepublik Deutschland

Bamberg

Otto-Friedrich-Universität / Institut für Romanistik

SS 2016:

— Katalanisch A1+: Guillem Miquel Erice

WS 2016/2017:

— Katalanisch 1 (A1): Maria Chica Campalans

— Herrscher zwischen Konsens und Konflikt. Katalanisch-aragonesische Könige des 13. und 14. Jahrhunderts: Alexandru Anca

Berlin

Freie Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2016:

- Katalanisch Grundmodul 2: Eduard Artés Cuenca
- Katalanisch Grundmodul 3: Eduard Artés Cuenca
- Ein spanischer Sonderweg? Der baskische und katalanische Nationalismus im 19. und 20. Jahrhundert (mit Exkursion): Birgit Aschmann

WS 2016/2017:

- Katalanisch Grundmodul 1: Eduard Artés Cuenca
- Katalanisch Grundmodul 3: Eduard Artés Cuenca

Humboldt-Universität / Institut für Romanistik

SS 2016:

- Ein spanischer Sonderweg? Der baskische und katalanische Nationalismus im 19. und 20. Jahrhundert (zur Vorbereitung einer Exkursion nach Katalonien und ins Baskenland vom 28.05.– 04.06.2016): Birgit Aschmann

WS 2016/2017:

- Llengua catalana I: Anna Betlem Borrull i Llombard
- Llengua catalana II: Anna Betlem Borrull i Llombard

Bochum

Ruhr-Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

- Català II (A2/B1) : Imma Martí i Esteve
- Comunicació oral: amunt el teló! Taller de teatre (B1): Imma Martí i Esteve
- Lectura de textos i expressió oral: Imma Martí i Esteve
- El sistema literari català i les traduccions a l'alemany: Imma Martí i Esteve und Ramon Farrés
- El llenguatge literari per a la pràctica de la traducció: Imma Martí i Esteve

WS 2016/2017:

- Català I : Imma Martí i Esteve
- Català III: Imma Martí i Esteve
- Lectura de textos i expressió oral: Imma Martí i Esteve

Bremen

Universität / Sprach- und Literaturwissenschaften

SS 2016:

— Intensivkurs Katalanisch: Lenke Kovács

WS 2016/2017:

— Intensivkurs Katalanisch: Lenke Kovács

Frankfurt am Main

Goethe-Universität / Institut für Romanische Sprachen und Literaturen

SS 2016:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

WS 2016/2017:

— Katalanisch 1: Núria Valls i Alecha

— Katalanisch 2: Núria Valls i Alecha

Freiburg im Breisgau

Albert-Ludwigs-Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

— Basiskompetenz (B1): Anna Subarroca Admetlla

— Textproduktion I (B2.1): Anna Subarroca Admetlla

— Einführung in die spanische und katalanische Literaturwissenschaft:
Melina Riegel

— Lingüística iberorrománica – Einführung in die Sprachwissenschaft
des Spanischen, Katalanischen und Portugiesischen: Claus D. Pusch

— La llengua dels mitjans de comunicació: Carla González Collantes

— Música en català: des del franquisme fins a l'actualitat:
Anna Subarroca Admetlla

— Sprachkultur und Populäre Musik in der Romania: Rolf Kailuweit

WS 2016/2017:

— Basiskompetenz (A2): Anna Subarroca Admetlla

— Anwendungskompetenz (B2.1): Anna Subarroca Admetlla

— Romanische Sprachkontakte: Ana-Luiza Firlus

Göttingen

Georg-August-Universität / Seminar für Romanische Philologie

SS 2016:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

WS 2016/2017:

— Einführung in die katalanische Sprache und Sprachwissenschaft:
Frank Savelsberg

Hamburg

Universität / Institut für Romanistik

SS 2016:

- Gramàtica II: Assumpta Terés i Illa
- Expressió escrita: Assumpta Terés i Illa
- Comentari de textos II: Assumpta Terés i Illa
- Cultura i civilització: Assumpta Terés i Illa
- Grundzüge der Phonologie (Spanisch / Katalanisch):
Jorge Vega Vilanova

WS 2016/2017:

- Gramàtica I: Assumpta Terés i Illa
- Comentari de textos I: Assumpta Terés i Illa
- Grundzüge der Semantik (Italienisch / Spanisch / Katalanisch):
Jacopo Torregrossa
- Grundzüge der Phonologie (Spanisch / Katalanisch):
Jorge Vega Vilanova

Heidelberg

Ruprecht-Karls-Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

- Katalanisch für Anfänger: Núria Valls i Alecha
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Núria Valls i Alecha
- Kulturwissenschaft Katalanisch: Núria Valls i Alecha
- Katalanen im Mittelmeerraum: Christian Neumann

WS 2016/2017:

- Katalanisch für Anfänger: Irene Klein Fariza
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Irene Klein Fariza
- Kulturwissenschaft Katalanisch: Irene Klein Fariza

Kiel

Christian-Albrechts-Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

- Unterkurs Katalanisch: Jordi Joan Cassany Bates
- Mittelkurs Katalanisch: Jordi Joan Cassany Bates
- Aufbaukurs Katalanisch II: Jordi Joan Cassany Bates

WS 2016/2017:

- Unterkurs Katalanisch: Jordi Joan Cassany Bates
- Mittelkurs Katalanisch: Jordi Joan Cassany Bates
- Aufbaukurs Katalanisch I: Jordi Joan Cassany Bates

Köln

Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

— Katalanisch für Fortgeschrittene: Anna Guerra Costa

WS 2016/2017:

— Katalanisch für Anfänger: Anna Guerra Costa

— Landeskunde der Katalanischen Länder: Anna Guerra Costa

Konstanz

Universität / Sprachlehrinstitut

SS 2016:

— Katalanisch III + IV: Francina Massana i Gonzàles

— La piel de toro. Protesta y reivindicación identitaria en la lírica catalana: Francina Massana i Gonzàles

WS 2016/2017:

— Katalanisch I + II: Francina Massana i Gonzàles

— Montserrat Roig y el periodismo durante la transición española en Catalunya: Georgina Alvarez Morera

Leipzig

Universität Leipzig / Institut für Angewandte Linguistik und

Translatologie / Iberoromanische Sprach- und Übersetzungswissenschaft

SS 2016:

— Translatologie Katalanisch: Carsten Sinner

— Übersetzungsprobleme Katalanisch: Carsten Sinner

— Text- und Lexikanalyse Katalanisch: Elija Lutze

— Übersetzen Katalanisch-Deutsch: Elija Lutze

— Übersetzen Deutsch- Katalanisch: Elija Lutze

— Sprachkompetenz Katalanisch II: Elija Lutze

— Katalanisch – Sprache und Kultur: Elija Lutze

WS 2016/2017:

— Dolmetschen Katalanisch: Mar Ortiz Gracia

— Iberoromanische Linguistik: Carsten Sinner / Elia Socas Hernández

— Katalanisch I: Àlex Mir Romero

— Katalanische Sprache und Gesellschaft: Àlex Mir Romero

— Tutorium Katalanisch: Sprache und Gesellschaft: Àlex Mir Romero

— Seminar Kulturstudien B-Gebiet / Kulturstudien/Sprache

Katalanisch: Àlex Mir Romero

— Übersetzen Katalanisch-Deutsch: Constanze Gräsche

- Projekt Katalanisch: Àlex Mir Romero

Mainz

Johannes Gutenberg-Universität / Institut für Romanistik

seit SS 2015:

- keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

Mannheim

Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

- Katalanisch für AnfängerInnen: Anna Subarroca Admetlla
- Katalanisch II: Anna Subarroca Admetlla
- Grundlagen der katalanischen Philologie:
Anna Subarroca Admetlla und Elton Prifti

WS 2016/2017:

- Katalanisch für AnfängerInnen: Irene Klein Fariza

Marburg

Philipps-Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2016:

- Katalanisch (A2): Sebastià Moranta i Mas
- Konversationskurs Katalanisch / Curs de conversa (B1):
Sebastià Moranta i Mas

WS 2016/2017:

- Katalanisch (A1): Sebastià Moranta i Mas
- Katalanisch (B1): Sebastià Moranta i Mas
- Landeskunde Kataloniens B1/B2: Sebastià Moranta i Mas
- Mehrsprachigkeit, Sprachplanung und kulturelle Identität in Spanien
und Hispanoamerika / Plurilingüismo, planificación lingüística e
identidad cultural en España e Hispanoamérica:
Sebastià Moranta i Mas

München

Ludwig-Maximilians-Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2016:

- Katalanisch II: Montserrat Varela Navarro
- Begleitkurs zu Katalanisch II: Expressió oral i escrita II:
Joana Romano i Álvarez
- Katalanisch IV: Montserrat Varela Navarro

- Katalanisch für Erasmus-Studierende: Joana Romano i Álvarez
- WS 2016/2017:
- Katalanisch I: Montserrat Varela Navarro
  - Katalanisch III: Montserrat Varela Navarro
  - Katalanisch Expressió oral i escrita I: Montserrat Varela Navarro
  - Katalanisch Expressió oral i escrita III: Montserrat Varela Navarro

Münster

Westfälische Wilhelms-Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

- Modernisme in Barcelona: Die katalanische Variante des Jugendstils:
Ira Oppermann
- Katalanisch II: Margarita López Arpí
- Katalanisch IV: Margarita López Arpí

WS 2016/2017:

- keine katalanistischen Veranstaltungen

Saarbrücken

Universität des Saarlandes / Romanistik

SS 2016:

- Sprachkurs Katalanisch 1+2: Maria Lacueva i Lorenz
- Sprachkurs Katalanisch 3: Maria Lacueva i Lorenz
- Lingüística textual. Estratègies de comprensió i producció en llengua catalana: Maria Lacueva i Lorenz

WS 2016/2017:

- Cultura i societat dels Països Catalans: Maria Lacueva i Lorenz
- Elementarsprachpraxiskurs Katalanisch (für Anfänger_Innen):
Maria Lacueva i Lorenz
- Sprache(n), Räume, Identität(en) - am Beispiel Spaniens/des
Katalanischen: Fabienne Klos
- Vertiefungssprachkurs Katalanisch: Maria Lacueva i Lorenz

Siegen

Universität / Romanistik

SS 2016:

- Katalanisch IV: Eva Balada i Rosa

WS 2016/2017:

- Katalanisch I: Eva Balada i Rosa

Tübingen

Eberhard-Karls-Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

- Katalanisch Anfängerkurs: Laura Homs Vilá
- Katalanisch Mittelkurs: Laura Homs Vilá
- Katalanisch Oberkurs: Laura Homs Vilá
- Landeskunde Sp. I/II (Katalanisch): “L’escanyapobres”, de Narcís Oller: irrupció de la modernitat en la novel·la catalana de final del segle XIX: Laura Homs Vilá

WS 2016/2017:

- Katalanisch Anfängerkurs: Martí Riba Marín
- Katalanisch Mittelkurs: Martí Riba Marín
- Katalanisch Oberkurs: Martí Riba Marín
- Landeskunde/Kulturwissenschaft Sp. I/II (Katalanisch): Conèixer els Països Catalans a través de la música: Martí Riba Marín

Würzburg

Bayerische Julius-Maximilians-Universität / Romanische Philologie

SS 2016

- Katalanisch 1: Antonio Gallardo
- Katalanisch 3: Antonio Gallardo

WS 2016/2017:

- Katalanisch 2: Antonio Gallardo
- Katalanisch 4: Antonio Gallardo

■ 2 Österreich

Wien

Universität / Institut für Romanistik

SS 2016:

- Català 1: Carles Batlle i Enrich
- Català 2: Carles Batlle i Enrich
- Català 3: Carles Batlle i Enrich
- Història contemporània de Catalunya: Pia Jardí

WS 2016/2017:

- Català 1: Carles Batlle i Enrich
- Català 2: Carles Batlle i Enrich
- Català 3: Carles Batlle i Enrich
- Història contemporània de Catalunya: Pia Jardí

■ 3 Deutschsprachige Schweiz

Zürich

Universität / Romanisches Seminar

SS 2016:

— Introducció al català, IIa part: Anton-Simó Massó i Alegret

— Curs superior de català: Anton-Simó Massó i Alegret

WS 2016/2017:

— Introducció al català, Ia part: Georgina Alvarez Morera

- Julia Fuchs, J. W. Goethe-Universität Frankfurt, Institut für Romanische Sprachen und Literaturen, Norbert-Wollheim-Platz 1, D-60629 Frankfurt am Main, <J.Fuchs@em.uni-frankfurt.de>.

Buchbesprechungen Ressenyes

- Alejandro Coroleu (ed.): *Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement*. Lleida: Punctum, 2015. 163 pàgs. ISBN 978-84-943779-2-1.

Aquest volum recull les intervencions que tingueren lloc durant la jornada “Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement (1470–1620)” celebrada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 28 de maig del 2014, amb el suport de l’Institut d’Estudis Medievals de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Societat Catalana d’Estudis Clàssics. Tal com assenyala Alejandro Coroleu (ICREA-UAB) en la seva presentació (p. 7), la finalitat de la trobada era reflexionar sobre la presència dels clàssics de l’antiguitat grecolatina, el *Trecento* italià i la literatura catalana medieval en la cultura literària del Renaixement, focalitzant l’interès, de manera específica, en la transmissió manuscrita i impresa dins de la Corona d’Aragó. Dels vuit estudis que s’apleguen aquí, els quatre primers tracten sobre la recepció de les principals edicions i traduccions dels clàssics grecs i llatins (Diògenes Laerci, Ciceró, Sal·lusti i Pal·ladi); dos, sobre la difusió de Dante i Boccaccio en els territoris de parla catalana als llarg dels segles XV i XVI, i els dos últims sobre la fortuna de la *Crònica* de Bernat Desclot i de l’obra d’Ausiàs March.

Barry Taylor, conservador de la col·lecció hispànica a la British Library de Londres i autor de diversos articles sobre la recepció d’Ovidi a la Península Ibèrica (segles XIV–XVI), ha editat, a partir de 1999, juntament amb Coroleu, els quatre volums d’actes sobre *Latin and Vernacular in Renaissance Iberia*. A “The Reception of Cicero’s *Pro Archia* in the Iberian Peninsula to 1700” (pp. 9–34) tracta sobre la recepció en el món cultural ibèric dels segles XV, XVI i XVII del *Pro Archia poeta*, un dels discursos emblemàtics de Ciceró. La contribució de Taylor es basa en l’estudi dels manuscrits i edicions impreses de l’obra en l’àmbit peninsular i en la detecció de diverses

apropriacions del text ciceronià en les literatures catalana i castellana. El discurs de Ciceró, més enllà d'oferir una biografia i defensa dels drets d'Arquias, és un panegíric de les lletres i una reivindicació del paper dels *studia humanitatis* dins del context social i cívic romà. Taylor comença assenyalant Petrarca com el màxim redescobridor del *Pro Archia* en la seva època: el 1333, el poeta en troba una còpia manuscrita a Lieja i, el 1341, havent estat ja *laureatus* a Roma, atribueix al discurs la paternitat de la seva vocació literària. A partir d'aquest moment, el *Pro Archia* de Ciceró esdevé un dels textos fonamentals de l'humanisme en la mesura que apel·la a una necessària relació entre lletres i vida pública, exigeix els *studia humanitatis* i proclama la divinitat del poeta. Taylor es centra en la transmissió del text a partir dels manuscrits, edicions impreses (a Sevilla, Salamanca, Madrid, Mèxic i Coimbra, entre 1544 i 1649), inventaris i referències a lectures i traduccions, entre les quals cal destacar la de Pedro Simón Abril. Per acabar, parla d'algunes apropiacions, com la glosa de Pedro Díaz de Toledo (1461), i de la influència de l'obra en el *Tirant lo Blanc*, Don Juan Manuel i el Marqués de Santillana. En conclusió, la tesi de Taylor és que, malgrat que alguns dels *topoi* presents al *Pro Archia* ja els trobem a *De inventione*, un tractat ciceronià molt més conegut per haver gaudit d'una recepció ininterrompuda des de l'Edat Mitjana, la presència del discurs en defensa d'Arquias en manuscrits i impresos, el pes que tingué en l'educació i la familiarietat amb el text que demostren tenir alguns destacats autors peninsulars, el converteixen en model de l'humanisme cívic.

Avelina Carrera de la Red, professora de Filologia Llatina a la Universidad de Valladolid, ha publicat nombrosos estudis sobre textos historiogràfics en l'àmbit de l'humanisme renaixentista. A "Intercomunicación cultural y de pensamiento en el proceso de recepción textual de Salustio en Cataluña durante el siglo XV" (pp. 35–49), reflexiona sobre les conseqüències acadèmiques, culturals i polítiques que tingueren les edicions i traduccions de les dues monografies històriques de Sal·lusti (*La conjuració de Catilina* i *La Guerra de Jugurta*) aparegudes a Catalunya durant el darrer terç del segle XV. L'autora comença al·ludint al paper destacat del desenvolupament de la impremta en la generació de lligams culturals durant el Renaixement europeu ja que, tot i la persistència de la difusió manuscrita, els llibres impresos incrementen la demanda d'edicions de butxaca d'una banda, i de l'altra es converteixen en una eina de prestigi per a la noblesa i la reialesa. Així doncs, quan els tipògrafs alemanys instal·len els seus tallers a la ciutat Comtal, conscients de la clientela que els proporcionarien les institucions polítiques, els centres docents i els poders eclesiàstics, entre les primeres

obres que imprimeixen hi ha les monografies de Sal·lusti, un autor considerat especialment apte per a l'educació de la joventut, tant per la finalitat moral i exemplaritzant del contingut de la seva obra com per la *brevitas* que caracteritza el seu estil. De fet, les edicions i traduccions de Sal·lusti proliferen arreu d'Europa durant el darrer terç del segle XV, no només per l'ús que se'n fa a les escoles, sinó per la lectura política sobre la llibertat i el civisme que podien fer-ne els polítics de diferents ideologies de les classes dirigents: tal com diu l'autora "De las historias de Salustio se hacen por igual lecturas republicanas y monárquicas" (p. 38). Destaca la publicació, el 1475, simultània a Barcelona i a València, de les *opera* sal·lustianes basades, respectivament, en fonts manuscrites o impreses a París i a Venècia. Pel que fa a les traduccions castellanes, a partir dels anys trenta, es difon una versió manuscrita del noble castellà Vasco Ramírez de Guzmán i, a meitat de segle, Francisco Vidal de Noya, que fou canonge a Girona, en fa una altra que, pel que fa a *La Guerra de Iugurta*, és clarament deutora de Ramírez de Guzmán. Tot i així, la versió de Vidal de Noya s'imprimeix a Saragossa el 1493, convertint-se en la primera traducció d'un autor clàssic que surt d'una impremta espanyola: se'n van fer cinc reedicions en pocs anys a Valladolid, Logroño, Medina del Campo i Amberes, una difusió que demostra fins a quin punt és escaient el mot "intercomunicació" que veiem al títol d'aquest estudi.

Montserrat Ferrer Santanach ha publicat diversos articles sobre la recepció i traducció medievals de textos clàssics al català. A "Diògenes Laerci a la Corona d'Aragó" (pp. 51–61) se centra en la introducció de les *Vides dels filòsofs* d'aquest autor als territoris de la Corona d'Aragó a finals del segle XV, a partir de la recepció de volums traduïts del grec al llatí i després a l'italià i, sobretot, d'una traducció catalana de 1499. Les vuitanta quatre biografies de filòsofs grecs de Diògenes Laerci (s. III d.C.) es divulguen a través de la traducció llatina que l'humanista italià Ambrogio Traversari va fer el 1433. Ferrer ens presenta una traducció catalana de 1499 "d'un recull de vides i sentències de filòsofs antics preses, segons la rúbrica 'de Laertio e altres dochtors'" (p. 51) deguda a Bonanat Surer (o Sever), conservada en un únic manuscrit a la Biblioteca Riccardiana de Florència i que, en realitat, té com a font una obra italiana anònima de 1480 intitulada *Vita dei philosophi*, una compilació de sentències filosòfiques extretes de diverses fonts basada en una versió llatina del segle XIV, escrita entre 1317 i 1320, falsament atribuïda a Walter Burley, i ampliada amb fragments de Laerci a partir de la versió llatina de Traversari (p. 53). El traductor, un català d'ascendència jueva, hauria fet la versió d'aquest text en la seva llen-

gua durant una estada a Nàpols. Cal destacar, doncs, més enllà d'aquestes fonts intermèdies, la singularitat d'aquesta traducció pocs anys després que les *Vides* de Laerci, a través de la versió llatina de Traversari, comencessin a introduir-se a la Corona d'Aragó, ja fos en manuscrit o en llibre imprès, tal com consta en els inventaris d'algunes biblioteques privades de nobles o d'intel·lectuals relacionats amb l'humanisme italià.

Raimon Sebastian Torres, doctorat en Filologia Clàssica amb una tesi sobre traduccions catalanes de Pal·ladi, ha dedicat la seva recerca a la recepció dels textos agronòmics llatins a l'Edat Mitjana i al Renaixement. En l'estudi "Notes sobre la presència d'autors agronòmics llatins a la fi del segle XV i inicis del XVI" (pp. 63–78) tracta, en concret, sobre la transmissió de Cató, Varró, Columel·la i Pal·ladi, els anomenats *scriptores rei rusticae*, en el context de la Corona d'Aragó entre 1450 i 1530. Ens ofereix un nombre considerable de testimonis que avalen la recepció en llatí de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi (s. V d.C.) al llarg de l'Edat Mitjana fins que, als inicis del Renaixement, la resta d'aquests autors agronòmics, en especial Col·lumela, tornen a estar presents en el món cultural europeu a partir de l'*editio princeps* veneciana de l'impressor Nicolaus Jenson, el 1472. Entre les versions en llengua vernacle de Pal·ladi que comenta àmpliament, en destaca dues: una en castellà del segle XV i una altra en català del XVI, ambdues còpies posteriors de l'*Opus agriculturae* de Ferrer Saiol, datada el 1385. Després esmenta alguns manuscrits conservats en els territoris de la Corona d'Aragó referents a Cató, Varró i Col·lumela, així com les referències a aquests autors en actes notariais i inventaris. Finalment, l'obra de Col·lumela pren el relleu a Pal·ladi a principis del segle XVI, afegint a l'interès científic el valor literari que li aporta el lèxic i l'estil propi. Raimon Sebastian assenyala aquest mateix tombant en el ressò dels *scriptores rei rusticae* en la Corona d'Aragó, els quals s'aniran integrant, a poc a poc, en la tradició filològica (p. 76).

Marta Marfany Simó, professora de la Facultat de Traducció i Interpretació de la Universitat Pompeu Fabra, està especialitzada en l'estudi de traduccions medievals al català, en especial del francès i de l'italià. A "La traducció catalana del *Commento* de Cristoforo Landino a Dante" (pp. 79–96) estudia la traducció catalana anònima del *Commento sopra la Commedia* de l'humanista italià Cristoforo Landino, obra que tingué una àmplia difusió des de finals del segle XV i durant tot el XVI fins a esdevenir una de les més influents de l'exegesi dantesca en l'àmbit català. La impressió de l'*editio princeps* del *Commento* el 1481 s'inscriu en el projecte cultural de Lorenzo de Medici i compta amb gravats dissenyats per Botticelli; la presència d'un exemplar d'aquesta edició a la Biblioteca de Catalunya i d'altres edicions del

XVI en biblioteques de la Corona d'Aragó són mostra de la seva influència després que Andreu Febrer, al servei d'Alfons el Magnànim, hagués fet una traducció de la *Divina Commedia* en vers el 1429, una fita en la recepció de Dante en català. La consideració de Dante com a "clàssic" equiparable a Homer i a Virgili explica la presència notable de la *Commedia* en inventaris de béns, les referències al llarg del XV en autors com Roís de Corella o en obres com *Curial e Güelfa*, i l'abundància de comentaris i gloses confeigits en les universitats amb finalitats interpretatives (p. 79). La traducció catalana del *Commento* de Landino, el text més representatiu d'aquesta exegesi, és encara inèdita i es conserva en un manuscrit de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Marfany ens ofereix una descripció del manuscrit (acèfal, de la mà de dos copistes, que conté només la versió catalana del *Purgatorio*) i una valoració de la traducció catalana, tot justificant els seus comentaris crítics amb fragments extrets del text català acarats amb l'original italià. Tal com demostra l'autora, la traducció es fa mot a mot, "la fidelitat al text de Landino és extrema" (p. 87) i aquest fet fa plantejar en quin entorn es produeix i a quin públic s'adreça aquesta versió, que contrasta notablement amb altres fetes en castellà de la mateixa època, molt poc literals i provinents de diverses fonts. L'encertada proposta de Marfany és que aquesta traducció catalana no obeeix a una finalitat estètica, sinó exclusivament didàctico-acadèmica, pròpia dels manuals universitaris. Una aportació impecable, il·lustrada per la reproducció, en annex, de dues pàgines del manuscrit original.

Simone Ventura, investigador al Queen Mary de la Universitat de Londres, ha treballat sobre les llengües i literatures francesa i occitana medieval i actualment es dedica a l'estudi de les primeres traduccions francesa i catalana del *Decameró* de Boccaccio. A "Boccaccio en la cultura literària catalana del segle XV: lectures de la *novella* de Ghismonda" (pp. 97–116) ens ofereix un seguit de reflexions sobre algunes característiques temàtiques i estilístiques de la "reescriptura" de la *novella* de Ghismonda i Tancredi (*Dec.* IV, 1) a la primera traducció catalana del *Decameró* (1429) i al *Curial i Güelfa*. La història de Ghismonada obre la quarta jornada del *Decameró*: Tancredi, a contracor, casa la seva filla Ghismonda amb un fill del duc de Càpua; ella en queda vídua molt jove i, com que el pare no li vol buscar cap més marit, es fa amant de Giscardo, un *valeto* de la cort del seu pare, jove i ben plantat, però pobre; un dia, Tancredi els descobreix, fa matar Guiscardo i fa que li arrenquin el cor i el portin a la filla; Ghismonda, en veure'l, se suïcida i el pare, penedit, fa que enterrin els dos amants al mateix sepulcre. Pel que fa als elements discursius que influeixen en el *Curial*, Ventura assenyala que

els arguments de l'allocució que fa Ghismonda en defensa de Giscardo davant el pare els trobem en el diàleg entre Laquesis i la seva mare, tot i que amb un caràcter menys transcendental (*Curial* II, 31, 2), i pel que fa als elements intertextuals, considera que el *Curial* “és el testimoni d'una de les relectures més madures de la història de Ghismonda i Tancredi” (p. 110), en primer lloc, pel paral·lelisme biogràfic entre Ghismonda i Güelfa, ambdues vídues joves que escullen el millor valet de la cort i, en segon lloc, per la coincidència en l'ús de determinats elements sintàctics, lèxics i estilístics. En conclusió, els lligams entre ambdues obres mostren que l'autor de *Curial* era un intel·lectual notable, gran coneixedor del text italià i que possiblement l'obra es pot entendre millor a partir de la principal etapa del bocaccianisme català, que té com a obra clau la traducció anònima del *Decameró* en català del principis del segle XV.

Daniel Genís i Mas, doctorat a la Universitat de Girona amb una tesi sobre *La història de Catalunya* de Rafael de Cervera, és autor de diverses publicacions sobre historiografia i literatura medieval i moderna. A “La recepció de la *Crònica* de Bernat Desclot a l'edat moderna” (pp. 117–134) eixampla els límits cronològics dels altres estudis del volum, oferint una visió global del procés de transmissió de l'obra des del segle XIII fins al XVIII, en cinc punts: el primer tracta sobre el contingut i la finalitat propagandística de l'aparició de la *Crònica*; el segon sobre la transmissió de l'obra a llarg de l'edat mitjana, i de la influència dels nombrosos manuscrits conservats fins al segle XV en els textos històrics; el tercer, sobre la recepció del text en l'edat moderna, en especial sobre la utilització que en fa l'historiador i cronista oficial de la Corona d'Aragó Jerónimo Zurita en el seus *Anales de la Corona de Aragón*, publicats entre 1562 i 1579; el quart sobre la traducció castellana que en va fer Rafael Cervera poc abans de la Guerra dels Segadors, i el cinquè sobre la importància de la reimpressió de l'última part de la *Crònica de Catalunya* de Rafael Cervera el 1793, en la qual es manipulen amb finalitats propagandístiques alguns capítols de Desclot “per ajudar a crear un clima favorable contra França en la Guerra Gran” (p. 133). Aquestes consideracions ofereixen una visió diacrònica que mostra, en dues etapes, la transmissió del manuscrit de la *Crònica* de Desclot i la recepció fragmentària posterior a partir de la traducció castellana i, alhora, la continuïtat temporal de la seva funció publicitària.

Albert Lloret, doctorat en llengües i literatures romàniques per la Johns Hopkins University i professor a la University of Massachusetts Amherst, ha estudiat, en treballs diversos, la transmissió textual i la recepció poètica de l'obra d'Ausiàs March als segles XVI i XVII. A “Fortuna de los prólogos

al cancionero de Ausiàs March” (pp. 135–158) tracta sobre la recepció dels poemes proemials presents en els manuscrits i les edicions antigues de les obres d’Ausiàs March (“així com cell qui’n lo somnis delita” I i “Qui no és trist, de mos dictats no cur” XXXIX) tot destriant-ne els elements retòrics i literaris que han estat especialment influents en els poetes hispànics del Renaixement i del *Siglo de Oro* castellà. El primer poema, malgrat estar marcat per elements petrarquistes (moralització, retrospectiva, palinòdia), no tingué tanta fortuna en el seu caràcter proemial com el segon, que emprà elements més classicistes (apòstrofe al lector, al·locució a la complicitat del públic). Pel que fa al poema I, Lloret afirma que, excepte la interpretació petrarquista de Baltasar de Romaní, tres sonets de Diego Hurtado de Mendoza i un de Francisco de Medrano, la majoria d’imitacions d’aquest poema al llarg dels segles XVI i XVII perden el seu caràcter proemial, tal com es percep en els sonets de Luís de Milan i Gutierre de Cetina, la glosa que en fa Boscán al final de la primera part del seu cançoner i les imitacions de Garcilaso i Lope de Vega. Pel que fa al segon poema, comenta el sonet inicial del segon llibre de les odes de Boscán, la versió de Jorge de Montemayor en endecasíl·labs i octaves reials, el sonet-pròleg al primer llibre de l’obra de Fernando Herrera (1619) i el sonet proemial al *Desengaño de amor en rimas* de Pedro Soto de Rojas (1623), entre d’altres.

Aquest volum, curosament editat per Punctum, esdevé una contribució més que notable al coneixement de la recepció dels clàssics grecollatins i dels grans autors medievals italians i catalans en la cultura humanista (i posthumanista) europea en general i de la Corona d’Aragó en particular. L’ecdòtica, la història de la cultura, l’erudició, l’hermenèutica i la crítica literària permeten al lector interessat i a l’estudiós descobrir, enmig de la diversitat temàtica i metodològica dels estudis que s’hi apleguen, la importància del transvasament cultural en l’àmbit de la literatura que provocà, en paral·lel a la transmissió manuscrita, el desenvolupament de la impremta. ■

■ Maria Paredes Baulida, Projecte Mimesi, E-Barcelona, <mariparedes@telefonica.net>.

- **Francesc Pujols: *Der Herbst in Barcelona*.** Aus dem Katalanischen von Magnus Chrapkowski, herausgegeben und mit einem Nachwort von Gerhard Wild, mit Illustrationen von Francesc Labarta. Wuppertal: Arco Verlag, 2016. 119 S. ISBN 978-3938375-66-2.

Das vorliegende Bändchen gibt sich zwar äußerlich bescheiden, präsentiert aber eine wirkliche Entdeckung: es ruft uns einen katalanischen Schriftsteller ins Gedächtnis, der bisher bei uns völlig unbekannt war, und es stellt uns ein Erzählwerk vor, das auch in Katalonien selbst gerade erst neu entdeckt wird. In dem umfangreichen Nachwort, das der Übersetzung von Magnus Chrapkowski (der ersten Übersetzung des Werks überhaupt in eine fremde Sprache) beigegeben ist, gibt Gerhard Wild einige der Gründe an, warum der Autor selbst wie auch das vorliegende Werk so lange unbekannt geblieben sind. Francesc Pujols gehört zu der Schriftstellergeneration, deren Werk durch den ausbrechenden Bürgerkrieg unterbrochen wurde und in der Zeit der franquistischen Repression nicht zuletzt auf Grund seiner ausgeprägt katalanischen Tendenz kaum noch wirksam werden konnte. Ein weiterer Grund für die Unbekanntheit gerade auch des Erzählwerks ist die Tatsache, dass das literarische Werk von Pujols im Wesentlichen auf die frühen Jahre beschränkt ist und dass sich Pujols in den späteren Jahren immer mehr der Philosophie zuwandte. Sein 1918 veröffentlichtes philosophisches Hauptwerk *Concepte general de la ciència catalana* versucht, wie schon vor ihm Josep Torras i Bages mit *La tradició catalana*, den Nachweis, dass es eine originäre katalanische Denktradition gibt, die von den großen Denkern des Mittelalters, von Ramon Llull und Ramon Sibiuda, bis hin in die Gegenwart weitergeht und auf die man sich besinnen müsse. Mit dieser Einstellung konnte sich Pujols in der Zeit nach dem Bürgerkrieg, als alles Katalanische mit Verdacht belegt wurde, nicht durchsetzen, anders als etwa sein Kontrahent Eugeni d'Ors, der seit den 1920er Jahren von der katalanischen zur spanischen Sprache und später auch zum Franquismus gewechselt war und der sich, wie Pujols immer wieder bemängelte, auf die Philosophie des deutschen Idealismus anstatt auf die katalanische Denktradition berief.

Wie Gerhard Wild zeigt, hatte Francesc Pujols allerdings auch in dieser Zeit einen Fürsprecher, der unentwegt auf die Bedeutung seines Werks hinwies. Es handelt sich um Salvador Dalí, einen großen Verehrer von Pujols, wie aus der Monografie *Pujols per Dalí* von 1974 hervorgeht. Gerhard Wild weist auf das kuriose Denkmal vor dem „Teatre-Museu“ in Figueres hin, das den Bronzekopf dieses laut Dalí „genialen, aber unbe-

kannten Philosophen“ (S. 79) zusammen mit der Marmorbüste von Ramon Llull zeigt. Dalí hat übrigens ein Werk von Pujols, seine Gaudí-Studie von 1927, *La visió artística i religiosa d'en Gaudí*, ins Französische übersetzt (Lausanne, 1969), und er hat 1986 im „Teatre-Museu“ dessen lyrisches Drama *Das Ritual der Katalanischen Religion* aufführen lassen. Für den Kunstkritiker Pujols beginnt man sich dank Cirici Pellicer gegen Ende der Franco-Zeit als Erstes wieder zu interessieren; erste Untersuchungen zum philosophischen Werk von Francesc Pujols gibt es seit den 1980er Jahren. Wichtig ist auch die biografische Studie *Francesc Pujols. Notes*, die Josep Pla 1968 zu seinem langjährigen Freund veröffentlichte. Ein Durchbruch war das alles jedoch noch nicht; noch 1981 wird man in der verbreiteten *Antologia de la literatura catalana* von Antoni Comas den Namen Francesc Pujols vergebens suchen. Spätere katalanische Literaturgeschichten erwähnen den Lyriker und Essayisten Pujols, nicht aber den Erzähler; die Editionssituation war lange Zeit desolat, und bis heute ist vieles noch unveröffentlicht.

Lange Zeit gab es keine greifbare Ausgabe des gewiss schmalen, aber extrem wichtigen Erzählwerks, bestehend aus dem Roman *La tardor barcelonina* (erschieden 1908–09 in der Satirezeitschrift „Papitu“) und dem spanischen Romanerstling *El Nuevo Pascual o La Prostitución* (1906). Erst 2005 wurden beide Romane nach fast einem Jahrhundert wieder veröffentlicht, *La tardor barcelonina* sogar zum ersten Mal als Buchausgabe. Beide Werke sind also auch in Katalonien wirkliche Neuentdeckungen.

Dass es sich mit dem Roman *Der Herbst in Barcelona* nicht nur um ein Werk von historischem Interesse, sondern um eine literarische Glanzleistung handelt, die auch heute noch die Aufmerksamkeit auch deutscher Leser verdient: dies aufzuweisen ist die Leistung des Herausgebers und Kommentators Gerhard Wild. Zum ersten Mal überhaupt wird hier der Versuch unternommen, das Werk literarhistorisch zu verorten und in seiner Bedeutung herauszustellen.

Im ersten Teil seines Nachworts gibt Wild einen Überblick über die biografische Entwicklung des Autors und die Beziehung seines Werks zur damaligen politischen, kulturellen und speziell literarischen Situation in Katalonien, Spanien und Europa. Demnach gründet das Werk von Pujols im katalanischen *Modernisme*, jener für die katalanische Kultur höchst bedeutsamen Zeit der Jahrhundertwende. Für den Lyriker Pujols war Joan Maragall der Ziehvater, er hat ihm Eintritt in die literarischen Kreise der *Jocs Florals* verschafft. Für den Essayisten Pujols war der Kontakt mit den Künstlern und Intellektuellen bedeutsam, die er im *Ateneu Barcelonès*, in der Künstlervereinigung *Les Arts i els Artistes*, aber auch in dem Szenelokal *Els*

Quatre Gats antraf, speziell mit Malern wie dem „Picasso-Freund“ Ramon Casas, Isidre Nonell, auf den er einen Nachruf schrieb, oder Francesc Labarta, mit dem er in der Satirezeitschrift „Cu-cut“ arbeitete. Die Malerei war damals, wie Wild zu Recht betont, eine „Leit- und Problemdisziplin“ (S. 84), mittels derer auch grundsätzliche ästhetische Fragen erörtert wurden. Wild weist auf den Einfluss der deutschen Kultur hin, auf Goethe, Novalis, Nietzsche und Wagner, vor allem aber auf die Bedeutung der französischen *Fin-de-Siècle*-Literatur, der Literatur der *Décadence*, deren Rezeption durch Pujols er mit großem Aufwand untersucht.

Die Arbeit an der Satirezeitschrift „Papitu“ ist eine wichtige Episode im Leben von Pujols, und sie führt uns zur Entstehung des vorliegenden Romans *Der Herbst in Barcelona*. Die Satirezeitschriften spielen im kulturellen und politischen Leben in Barcelona nach 1900 eine wichtige Rolle, sie sind mit einigen politischen Skandalen verbunden. Der Vorläufer von „Papitu“ war „Cu-cut“, übrigens die erste Satirezeitschrift, die den politischen Katalanismus vertrat. Wild weist auf den Skandal von 1905 hin, der durch eine das Militär verspottende Zeichnung hervorgerufen wurde und in dessen Folge die Zeitschrift von der Madrider Regierung vorübergehend verboten wurde. Drei Jahre danach wurde die Satirezeitschrift „Papitu“ gegründet, die „antimilitaristisch, republikanisch und katalanistisch zugleich war und ihren Spott über alle ergoss“ (S. 98). Das galt auch für das eigene Lager, und so kam es zu einem neuen Skandal, als eine Zeichnung erschien, in der die politische Vereinigung der *Solidaritat Catalana* verspottet wurde. Auf die Mitarbeiter von „Papitu“ wurde harter Druck ausgeübt; sie durften nicht mehr in anderen katalanischen Zeitungen schreiben. Der Gründer von „Papitu“ und Mitarbeiter von „Cu-cut“, Pujols' Freund Feliu Elias, ging 1911 nach seiner Verurteilung ins Pariser Exil; Francesc Pujols übernahm eine Zeitlang die Leitung der Zeitschrift, die jedoch an Niveau verlor; sie verwandelte sich, „um die finanziellen Bedürfnisse des neuen Besitzers zu befriedigen, in eine zunehmend schlüpfrige und schließlich offen erotische Zeitung mit hoher Auflage“ (S. 99). Es ist verständlich, dass sich Pujols dadurch bei seinen Schriftstellerkollegen nicht nur Freunde machte.

In den ersten drei Jahren jedoch scharte die Zeitschrift, wie Wild zeigt, eine Reihe bemerkenswerter katalanischer Künstler und Schriftsteller um sich und war ein Ausweis der katalanischen Kultur der Epoche. In dieser Zeit, zwischen dem 25. November 1908 und dem 17. Februar 1909, erschien *La tardor barcelonina* als wöchentlich erscheinender Fortsetzungsroman. Der Interpretation dieses eher kurzen, aber außerordentlich kom-

plexen Textes ist ein längeres Kapitel des Nachworts mit dem Titel „Scharaden eines Dandys in Barcelona oder: Licht und Schatten der ersten Moderne“ (S. 97–114) gewidmet, in dem die Querbeziehungen zur zeitgenössischen europäischen und speziell französischen Literatur und die Stellung des Werks innerhalb der frühen europäischen Moderne mit großer Sachkenntnis aufgezeigt werden.

Wild geht zunächst auf die Gattung des Feuilletonromans ein, die damals in Europa sehr verbreitet war (u.a. werden Eugène Sue, Alexandre Dumas, Jules Verne und Maurice Leblanc erwähnt). Jedoch handle es sich bei Pujols nicht um einen konventionellen Feuilletonroman mit trivialem Ende; dagegen machten sich bei ihm „ironische Widerstände“ bemerkbar, die geradezu an einen „Anti-Feuilletonroman“ denken ließen. Es gibt bei Pujols keine Glaubwürdigkeit des Realen, sondern es „erweisen sich die auf einem halben Hundert Druckseiten herausgeschleuderten Erzählmotive als bewusst willkürlich über eine erzählte Welt verstreut, die ihre Glaubwürdigkeit nur durch den Detailrealismus erhält, der sich dem heutigen Leser vielleicht nicht sofort erschließt“ (S. 101/102). Solche Art des „Detailrealismus“ finden wir in den Episoden, in denen das katalanische Bürgertum ironisch-kritisch dargestellt wird, etwa in der Darstellung des Villenvororts am Tibidabo, oder in der Darstellung der Eisenbahnfahrt nach Barcelona, oder in der Beschreibung gewisser Aspekte der Frauenmode. Der „Detailrealismus“ ist Teil eines Werks, dessen Wirklichkeitsgehalt für den Leser von Anfang an zweifelhaft ist. So zündet der Erzähler im Eingang des Romans sein eigenes Landhaus an und verbrennt dabei seine Geliebte; später erscheint diese – oder ihre Doppelgängerin – als Mitreisende im Zug. Hier kann Wild überzeugend die Beziehung zur *Fin-de-Siècle*-Literatur und überhaupt zur Schauerromantik nachweisen, wo „Motive wie die des Doppelgängers oder des Mordes an einer zu idealen Geliebten“ (S. 104) zum Standardrepertoire gehörten (es werden die Namen Villiers de l'Isle-Adam, Barbey d'Aurevilly, Rémy de Gourmont, Jean Lorrain und Guy de Maupassant genannt), aber Wild zeigt gleichzeitig auch, wie diese Motivtradition bei Pujols im ästhetischen Spiel wieder aufgehoben wird. Und eben in diesem – geradezu postmodernen – Spiel mit der Tradition zeige sich das Avantgardistische bei Pujols.

Auch im formalen Bereich kann Wild Beziehungen zur *Fin-de-Siècle*-Literatur bzw. zur zeitgenössischen Avantgarde aufzeigen. Es werden Stilmittel verwendet (und auch sogleich wieder spielerisch aufgehoben), die damals neu entdeckt wurden und zum Teil eine ungeahnte Zukunft haben sollten, wie etwa der innere Monolog, der erstmals von Edouard Dujardin

1887 praktiziert wurde. Der innere Monolog wird bei Pujols durch die eingestreuten Notizbucheinträge konterkariert, die häufig aphoristische Formulierungen enthalten. Wild weist auf die aphoristische Tradition vor allem der romanischen Ländern hin, wobei man allerdings auch den größten Aphoristiker der Epoche, Friedrich Nietzsche, erwähnen könnte.

Der Roman ist also ein Spiel mit den Erzählmotiven und stilistischen Mitteln der Epoche, oft aus dem Bereich der Trivialliteratur; der Autor erschafft, geradezu im Sinn einer „Collage“ (S. 106), aus den Formen und Motiven der Epoche, die er dadurch ironisch in Frage stellt, etwas zukunftsweisend Neues. Nicht umsonst kommt eben in diesen Jahren im Bereich der Bildenden Kunst die Stilrichtung der „Collage“ auf: hier sieht Wild eine Homologie-Beziehung zur Literatur und zum Werk von Pujols. Wild interpretiert letztendlich den Roman als „Abgesang auf den Egozentrismus der Fin-de-Siècle-Literatur“ (S. 114), und in diesem Sinne sei das Werk gleichzeitig auch ein Schritt in Richtung auf die Moderne, vergleichbar mit dem Werk von zeitgenössischen französischen Autoren wie Alfred Jarry oder Guillaume Apollinaire.

Allerdings sollte man angesichts dieses höchst komplexen und vielleicht auch etwas verwirrenden literarhistorischen Beziehungsspektrums nicht den Ausgangspunkt aus den Augen verlieren, nämlich dass der Roman in einer satirischen Zeitschrift erschien und auch durchweg satirischen Charakter hat. Auf satirische Aspekte weist Gerhard Wild in seinem Nachwort immer wieder hin. Eine zentrale Stellung auch für die surreale Romanstruktur nimmt unserer Meinung nach das Wasserstoffperoxid-Motiv ein: mit diesem chemischen Mittel ließen sich damals in Barcelona die Frauen ihr Haar leuchtend rot färben, und diese neueste Mode (in ihrem artifiziellen Charakter ein typisches Element der *Décadence*-Kunst) findet ironische Darstellung, wie verschiedene Stellen des Romans zeigen. Die Mitreisende im Zug „trägt mit Wasserstoffperoxid anmutig rot gefärbte Haare – wie es jetzt die neueste Mode ist“ (S. 17), und „der strahlend rote Haarschopf der Schauspielerin“ (S. 59) fällt dem Erzähler bei seinem Theaterbesuch besonders auf. In der Villa am Tibidabo bemerkt die Mutter, dass Àgata die Haarfarbe gewechselt habe, als sie der Erzähler nicht wiedererkennt. „Es sieht aus“, sagt die Mutter zu Àgata-Ridaura, „als wärst du einem Brand mit einer sich auf dem Kopf ringelnden Flamme entronnen“ (S. 54), und Àgata ergänzt: „einem Brand, der mein Herz verbrannt hat“ (ebd.). Die rote Haarfarbe ist Element der Satire, sie ist aber auch Ausgangspunkt der zentralen Metaphorik des Romans: rot ist das Symbol des Feuers und der Liebe. Von dem Brand des Landhauses und dem vermeintlichen Tod

der Geliebten führt eine untergründige Linie zum wasserstoffperoxidroten Haarschopf der Geliebten und dem eigenen Selbstmord als Folge des nicht zu löschenden Feuers der Liebe. Die zahlreichen, ironisch-satirischen, aber auch hintergründigen Gespräche über die Liebe machen überdies deutlich, dass der Roman auch eine Fülle von Belegen für eine psychoanalytische Interpretation hergibt (Pujols war übrigens an der Psychoanalyse sehr interessiert). Die Vielfalt der Interpretationsmöglichkeiten zeigt aber gerade den komplexen Reichtum des Textes und dessen literarische Qualität.

Gerhard Wild hat mit der Herausgabe dieses Werkes ein sowohl literaturgeschichtlich wie von den Interpretationsmöglichkeiten her höchst interessantes Werk dem deutschen Leser zugänglich gemacht. Er hat darüber hinaus wohl die erste umfassende literaturgeschichtliche Interpretation dieses bisher weitgehend unbekanntes Werkes gegeben und damit unser Bild von Francesc Pujols grundlegend erneuert. Die Übersetzung von Magnus Chrapkowski ist präzise und gut lesbar. Dem Band sind sehr schöne Illustrationen des Jugendstil-Künstlers Francesc Labarta (einem Mitarbeiter von Pujols in „Papitu“) sowie Fotografien von Francesc Pujols aus dem Archiv der *Fundació Francesc Pujols* beigegeben. ■

- Horst Hina, Albert-Ludwigs-Universität, Romanisches Seminar, Platz der Universität 3, D-79085 Freiburg im Breisgau, <h.hina@t-online.de>.

- Artur Bladé i Desumvila: *De França a Mèxic. Dietari de viatge*. Barcelona: Editorial Duxelm, 2014. 159 pàgs. ISBN 978-84-942868-0-3.

Artur Bladé i Desumvila (Benissanet, 1907–Barcelona, 1995) és una figura indispensable del memorialisme català del segle XX, per la qualitat i extensió de la seva obra i també per la diversitat de subgèneres que va arribar a conrear: des del dietari fins a la biografia passant pel memorial autobiogràfic sobre l'exili. L'obra que ressenyem és un document excepcional de l'exili republicà català des del punt de vista històric, humà, intel·lectual i literari, tal com molt bé ho indica Sam Abrams a l'exordi. Contribueix novament a la relectura de la personalitat i la producció d'aquest escriptor de les terres de l'Ebre, un rescat que Cossetània Edicions va iniciar amb la publicació de *l'Obra completa* –que va treure a la llum alguns documents desconeguts com la segona part de *L'exiliada*, inèdita des del 1942.

De França a Mèxic. Dietari de viatge forma part del llegat memorialista d'Artur Bladé i Desumvila i ens ofereix una crònica de primer ordre per a l'estudi de l'exili català. Dins del conjunt de la seva obra dedicada a l'exili, podem situar cronològicament aquest dietari entre les obres *L'exiliada. Segona part* (Cossetània, 2010) i *De l'exili a Mèxic* (Curial, 1993). Juntament amb el dietari de 1942–1962 (encara pendent de publicació) aquesta és una de les dues darreres peces del fris memorialístic de l'exili republicà de l'escriptor que s'han mantingut inèdites fins ara. Artur Bladé i Desumvila només havia publicat un petit resum del dietari del viatge a l'exili americà en arribar a Mèxic en forma de crònica al *Poble Català*, núm. 13 (novembre 1942). A més, el text que ens ocupa també havia estat una de les fonts per redactar tant el capítol “De Marsella a Veracruz passant per la Trinitat” de la biografia *La vida d'un català excepcional (Antoni Terré de Mora d'Ebre)* (1978), com també el relat *El viatge*, dins del llibre *De l'exili a Mèxic* (1993).

La preparació del dietari de viatge que ressenyem l'hem d'agrair al fill de l'autor, Artur Bladé i Font. Després de la mort del pare, Artur Bladé i Font va trobar l'original autògraf sobre el viatge en vaixell que havia dut l'autor, l'esposa i el fill de Marsella a Veracruz. Aquest periple, que transcorregué del 8 de setembre al 15 d'octubre de 1942, primer en el vaixell francès *Maréchal Lyautey* fins a Casablanca, i des d'allí en el vaixell portuguès *Nyassa* fins a Veracruz, havia quedat recollit en quatre llibretes. A partir de les quatre versions diferents del viatge transatlàntic Artur Bladé i Font reconstrueix l'experiència del pare. El curador respecta escrupolosament l'obra original del pare, reproduceix tots els detalls i incidents desagradables del relat, sense cap tipus de correcció políticament correcta, a la vegada que incorpora en el seu pròleg i en les notes a peu de pàgina les eines suplementàries i complementàries perquè el lector entengui el context del viatge i les referències històriques que apareixen en el relat. Artur Bladé i Font —que tan sols tenia deu anys quan acompanyà el pare en el periple— ha investigat metòdicament les informacions que inicialment partien de rumors o especulacions per confirmar-ne la veracitat a partir de fonts actualitzades per una curiosa recerca històrica. També ha ampliat les dades sobre els altres viatgers a les notes de peu de pàgina i en la llista de catalans al *Nyassa*, anotada al final del *Diari de viatge*.

El *Dietari de viatge* és un esplèndid document sobre l'exili que vessa humanitat. Hi trobarem el relat d'una travessia marcada per la incertesa de formar part de la diàspora europea per partida doble. En el moment de salpar del port de Marsella en plena segona guerra mundial, Artur Bladé i Desumvila recorda: “Fa exactament tres anys i set mesos que va començar

la diàspora catalana. Quants anys més durarà la dispersió, l'«exiliada» que deia Pujols a Montpeller? Ningú no ho sap.” (50) La travessia pel Mediterrani i per l'Atlàntic fins a Veracruz tingué lloc sis mesos després que Mèxic declarés la guerra al Tercer Reich, i per tant sota l'amenaça continuada de topar amb submarins alemanys. A l'inici del text, abans d'endinsar-nos en el relat del pare, Artur Bladé i Font ens situa en el moment just abans d'iniciar el viatge. Ho fa amb un document que evidencia l'angoixa extrema amb què l'exiliat espera el permís per embarcar-se i poder sortir de França pel perill imminent que suposava l'ocupació: un fragment de la carta –no inclosa a les llibretes– que Artur Bladé i Desumvila envia al seu amic Antoni Terré set dies abans d'obtenir el passatge cap a Mèxic. Bladé i Desumvila hi recull el dolor de l'espera i la por de veure novament frustrada l'esperança. Bladé Font complementa la carta del pare amb una nota a peu de pàgina on ens explica com les llistes d'embarcables eren objecte de transaccions entre el govern mexicà i el govern espanyol republicà a l'exili, on els diversos partits polítics exiliats es disputaven la inclusió dels seus membres. Sis dies després de lluita entre l'esperança i la desesperança, ja havent embarcat al port de Marsella, Artur Bladé Font inicia l'escriptura del dietari:

Escric aquestes ratlles a les quatre de la tarda, assegut sobre un munt de cordes, un bon seient, que he trobat lliure a la punta del vaixell, d'on veig el formigueig interior i la calma del port. Escriure, en aquests moments, em sembla una feina plaent o almenys descansada, després de tres dies angoixosos passats a Marsella, tres dies d'empentes i cops de colze per obtenir els tres passatges pensant sempre en un possible fracàs i en restar a terra, com ens va passar fa cinc mesos, el 14 d'abril – justament un 14 d'abril. (41)

El dietari està format per 34 anotacions de ritme molt ben pausat i d'una llargària de fins a tres pàgines, que es dilata en la narració de moments excepcionals com l'embarcament a Marsella al *Maréchal Lyautey* el 8 de setembre (14 pàgines), el pas per davant la costa catalana el 9 de setembre (5 pàgines) o el primer dia a bord del *Njassa* després de sis dies d'espera en terra marroquina (7 pàgines). Les anotacions de l'autor documenten anècdotes, diàlegs, descripcions de caràcter reflexiu que proveeixen una crònica exhaustiva de la travessia transatlàntica des de l'òptica de l'escriptor exiliat, capaç de copsar l'estat d'ànim del passatge com a col·lectiu i d'aprofundir en la psicologia dels individus que el componen. Hi trobem reflectits els temes que preocupen l'exiliat i també els altres ocupants en el context de la Segona Guerra mundial i de l'ocupació colonial nord-africana.

La dimensió històrica i sociològica del viatge es complementa amb la lectura simbòlica que Artur Bladé i Desumvila fa de la travessia per con-

vertir-la en experiència vital. Un exemple el trobem al passatge de l'11 de setembre de 1942: davant la gran decepció de no poder-se moure del vaixell a Orà: “No podem baixar del vaixell. Vaixell parat, passatger mort. En els viatges com en la vida, parar-se és morir” (64). Al llarg de la travessia el vaixell es transforma en circ, en camp de concentració, en sala de joc, en ateneu popular, depenent de l'ambient del passatge. Paral·lelament el vaixell és el microcosmos que reflecteix en la seva composició la societat del moment i el context històric. D'aquesta manera el vaixell que els ha de portar fins a Casablanca es presenta com una nau atrotinada amb anys de servei per transportar les tropes colonials a la metròpoli, amb permís alemany. La ruïna física i material d'aquesta nau ancorada al port de Marsella es converteix en símbol de la decadència moral del moment. Per altra banda, el passatge del *Maréchal Lyautey* és una radiografia de l'estratificació social de l'època neocolonial: hi viatgen els francesos –funcionaris o comerciants que van a Algèria i al Marroc en primera o segona classe– i acull també els exiliats peninsulars, però aquests ocupen “una mena de cova rectangular” que desprèn una “forta bafarada d'humanitat” (45). Entre el passatge l'autor observa la presència d'«exfigures» destacades de la política catalana com Anton M. Sbert i Miquel Santaló, així com també la presència d'una altra mena de subjecte subaltern que ha pres la coberta del vaixell: els cinc obrers algerians o marroquins moribunds, que “joves però ja vells, extremadament magres, com tuberculosos, fan pensar amb els ex-homes que va descriure Gorki [...] que el govern francès repatria, per dir-ho així, a causa de malaltia, o perquè morin allí on van néixer, si hi són a temps” (48). Des del *Maréchal Lyautey*, els exiliats s'acomoden d'Europa amb un silenci unànime i eloqüent, només s'escolta un sol crit d'un dels passatgers, l'estentori “Visca la llibertat!”. L'autor esdevé veu col·lectiva al descriure'l com el “veritable comiat d'una terra tràgica la qual abandonem amb una mena de joia trista” (50).

Bladé i Desumvila vehicula la narració a través de l'equilibri entre el subjectivisme de la veu individual i la veu cívica, projectant-hi multiplicitat de perspectives. Ho veiem a l'episodi sobre el pas del *Maréchal Lyautey* arran de la costa catalana gràcies a l'empatia del comandant vers el col·lectiu exiliat, gest que l'autor agraeix en nom de tots “com li ho podem agrair, comandant?” (58), mentre repassa diferents punts de la costa catalana des de la mirada i la veu de catalans exiliats concrets que s'hi reconeixen. El moment és copsat des de la perspectiva de gran angular i des d'una multiplicitat de perspectives, entre elles la d'un cohesionat col·lectiu d'exiliats. Al costat de la descripció emotiva del paisatge per part de l'autor, hi trobem

les referències a la mostra de dol i d'emoció continguda en el silenci unànime dels exiliats en passar per davant del castell de Montjuïc, el castell dels afusellats, però també la mirada externa captada en el punt de vista que prenen el comandant, tres o quatre oficials i uns passatgers de primera que “contemplen sense fer comentaris aquesta renglera de persones rígides amb els ulls clavats en una terra que és la seva i de la qual ara s'allunyen, potser per sempre, sense saber si hi podran retornar.” (59)

Des d'aquesta multiplicitat de perspectives, l'obra esdevé un document de dimensió històrica, humana, intel·lectual i literària. La narració de la realitat immediata ofereix un reguitzell de lectures interconnectades que destil·len el sentit d'aquella travessia com a experiència vital. En les pàgines del dietari es pot percebre la lluita del cronista contra l'oblit, la seva voluntat de ressituar i connectar l'experiència individual en la història col·lectiva. Així, a pesar del malestar ambiental que es produeix al vaixell a causa de la monotonia i l'estat de lluita marcada per l'egoisme de l'espècie humana: “Enfonsar-se en aquest ambient és com prendre un bany de misantropia, d'horror humà, d'alienació humanitària i sentimental” (65), el cronista observa com l'apropament a la terra ferma (i l'accés a la premsa a Orà) fa minvar les lluites internes entre el passatge i es retorna a la realitat del moment històric, “retroblem la lluita del món que feia tres dies que havíem oblidat”. Aquesta observació el porta a la reflexió de quin ha de ser el lloc de l'exiliat dins la història: “Com es pot imaginar que tot el món lluita en aquest moment per uns centenars d'emigrants, oblidadissos, reclosos en la closca dels ínfims egoismes, en la bodega d'un vaixell al fons d'una badia africana?” (67). A banda de la necessitat de reconèixer-ne el sentit històric, la vivència de l'exili també s'analitza des del punt de vista ètic i moral. L'amuntegament i la insalubritat en la que viuen els exiliats el porten a reflexionar sobre els efectes de les desigualtats materials, injustes i inhumanes, agreujades per la promiscuïtat.

La multiplicitat de perspectives del dietari també es palesa amb l'ús del castellà en la narració dels fets en alternança amb el català a partir de la parada per canviar de vaixell a Casablanca. Si bé en algun cas concret l'autor redacta dues entrades diferents per al mateix dia, cadascuna en una llengua diferent, en la majoria dels casos les dues llengües hi són intercalades. En relació amb els 57 fulls del dietari original redactats en castellà sense que s'hi esmenti el motiu de canvi de llengua sobtat en la narració, el curador en dedueix un possible motiu: el fet que “anant de cara a un país castellanoparlant on segurament el meu pare pensava guanyar-se la vida de periodista, va ser un exercici autoimposat” (28). Des de la nostra perspec-

tiva, el bilingüisme de Bladé i Desumvila torna a confirmar la seva capacitat observadora i de submergir-se en la realitat immediata, sense obviar els efectes del pes del castellà com a llengua principal d'una part majoritària del passatge i com a llengua vehicular de les converses amb els marroquins de terra ferma. Per altra banda, observem la consciència de l'autor de viure en plena època neocolonial, com remarca en l'anècdota del robatori d'un espanyol a un marroquí: "Era una manera finíssima de llamarle ladrón al descendiente de los neoconquistadores" (85). En el trajecte relatat íntegrament en castellà que els porta d'Ain Sebaa a Casablanca el narrador desplega la seva mirada viatgera per explicar-nos la conversió del poble originàriament anomenat Dar-el-Deida (en àrab, Casablanca) en important urbs econòmica que denomina "el Chicago africà". La seva curiositat per conèixer l'indret conclou amb la cerca frustrada de bibliografia sobre la ciutat en una llibreria i el comentari: "Me parece imposible que ni un solo escritor francés haya escrito un libro sobre esta ciudad" (90).

La dimensió simbòlica que l'autor aconsegueix donar a aquesta travessia de caràcter històric i sociològic, va lligada a la grandesa literària del text. Copsem com una geografia determinada i les descripcions del paisatge aconsegueixen evocar una condició espiritual o existencial. L'observació-embelliment de l'entorn es converteix en un autèntic exercici d'aprenentatge i de superació. L'ull observador de Bladé i Desumvila cerca en la natura els estímuls per superar el tedi, la bellesa que alleugereixi el dolor del moment:

Sobtadament plou. En una illa fa sol. L'altra desapareix sota una cortina de pluja. És magnífic. Les petites illes tenen quelcom de somni. Els arbres neixen sobre l'aigua. El sol ens fa remarcar coses que no veuríem. Com un projector d'un teatre menat per un operari hàbil va il·luminant sobtadament el que és més bell [...]. (124)

La consciència literària d'Artur Bladé i Desumvila i la dimensió artística del dietari és indestriable del trajecte amb vaixell i de l'efecte evocador de la mar i de la seva significació simbòlica: "El mar que recomença sempre, nou sempre. Encara que igual es podria dir: el mar mai començat, el mar vell de tota vellesa, immortal com els déus..." (78). Les línies prenen de referent el «Cementiri marí» de Paul Valery "La mer, la mer toujours recommencée..." perquè Bladé i Desumvila està pensant en "tots els somniaires del mar". En la segona part del trajecte, la realitzada a bord del *Nyassa*, en què es materialitza la transició del Mediterrani a l'Atlàntic, és quan el dietari de viatge consolida el seu nivell literari i la dimensió ficcional que complementa la realitat dels fets. Al final de la travessia per

l'Atlàntic se'ns equipara el passatge exclusivament format per exiliats republicans i la tripulació portuguesa amb "els personatges d'una novel·la simbòlica i pessimista". Al final del dietari resumeix la travessia amb el comentari: "En el record restarà una visió grotesca de tot aquest desori. S'han produït les coses més absurdes, les discussions més apassionades per no res" (150) i encunya el terme «nyassisme» per designar l'estat de pertorbació espiritual, de caos i confusió que ha dominat en el trajecte. La perspectiva (literària) que l'autor adopta durant la travessia s'aprecia en la ironia de pronunciaments com: "Això d'anar en un vaixell on a cada racó una senyora vomita i un senyor planeja una revolta és una cosa emocionant" (107). Tot i així, repetim que aquesta perspectiva subjectiva no s'apodera de la narració, sinó que es manté en equilibri amb la veu cívica de l'exiliat al llarg de tot el relat. El talent artístic de l'autor es fusiona amb el desig col·lectiu de cultura, que es manifesta en "l'ambient d'ateneu popular" de les nits, quan a la popa del vaixell metges, escriptors, filòsofs, etc. llegeixen literatura i fan conferències. L'autor documenta i resumeix les conferències de Miquel Santaló Pavorrell i Anton M. Sbert i Massanet a favor del manteniment de la unitat entre els catalans a l'exili i de vetllar pel prestigi de la cultura i de les institucions catalanes des de la diàspora: "La presència de les institucions i l'obra cultural han d'ésser l'exponent de Catalunya en el món" (147). La veu cívica de l'autor en la lluita de preservar la memòria històrica es manté ferma fins a l'arribada a Mèxic: la commemoració del segon aniversari de l'afusellament del president Lluís Companys encapçala l'entrada del 15 d'octubre de 1942, que coincideix amb l'arribada al port de Veracruz.

Amb tot, el *Dietari de viatge* esdevé un brillant document per la seva dimensió històrica, humana, intel·lectual i literària. Artur Bladé i Desumvila capta des d'una perspectiva de gran angular la multiplicitat de veus amb què conviu al llarg de la travessia de Marsella-Casablanca-Veracruz. La narració de la realitat immediata ofereix un reguitzell de lectures interconnectades que multipliquen el sentit del viatge com a experiència vital i rescat de l'oblit. ■

■ Imma Martí Esteve, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, Gebäude GB 7, Universitätsstraße 150, D-44780 Bochum, <imma.marti@rub.de>.

- Helmut C. Jacobs: *Joan Miró (1893–1983) La masía (Der Bauernhof). Ein Meisterwerk der spanischen Malerei im Kontext von Surrealismus, magischem Realismus, Neuer Sachlichkeit und Nouvelle Figuration.* Würzburg: Königshausen & Neumann, 2016 (Meisterwerke der spanischen Kunst im Kontext ihrer Zeit; 3). 239 Seiten. ISBN 978-3-8260-5896-7.

Es ist auffällig, dass in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts eine Handvoll europäischer Gemälde zu kanonischen Werken der Kunstgeschichte wurden, und es ist keineswegs nur einem iberozentrischen Publikum geschuldet, dass ein Großteil dieser Werke von spanischen bzw. katalanischen Malern stammen. Die Gründe für eine solche Konzentration sind bald ästhetikgeschichtlicher, bald ideologischer Natur. Während Bilder wie Picassos *Les demoiselles d'Avignon* (1907), Henri Matisse' *La danse* (1910) und Franz Marcs *Turm der blauen Pferde* (1913) in erster Linie mit der Revolution der Bildsprache und der damit einhergehenden vorübergehende Abkehr von der figurativen Malerei in Verbindung gebracht wurden, gründet der Ruf von Dalís *Persistence de la mémoire* (1931) und Picassos *Guernica* (1937) weniger im formalen Wagnis einer neuen Sichtweise der Welt als vielmehr in der optischen Vermittlung eines ideologischen Konzepts. Ebenso verhält es sich mit Joan Mirós *La masía*, das gemeinsam mit den genannten Bildern Dalís und Picassos in den vergangenen neun Jahrzehnten zu einer „Ikone“ der spanischen Kunstgeschichte des 20. Jahrhunderts wurde. Mirós Werk wird insofern frühzeitig zum „Diskursivitätsbegründer“ im Sinne Foucaults: zum Initiator einer Rede über die Malerei als Abbildungsmethode und darüber hinaus über den Status der bildenden Kunst Kataloniens. In einer mit 41 teils ganzseitigen, zumeist farbigen Abbildungen ausgestatteten Monographie beschäftigt sich Helmut Jacobs mit Joan Mirós zwischen 1920 und 1922 entstandenem Gemälde.¹

Trotz seines großen Formats (132 x 147 cm) hatte Joan Miró das Werk, das den elterlichen Bauernhof in Montroig bei Tarragona zum Thema hat, bei allen Ortswechseln zwischen Barcelona und Paris mit sich geführt. In der kunsthistorischen Forschung wird es gemeinhin als das Hauptwerk des frühen Miró eingeschätzt, insofern es einerseits die Summe seiner künstlerischen Absichten bündelt, diese andererseits auf die musealisierende

1 Der vorliegende Band erschien in einer Reihe, die „Meisterwerke der spanischen Kunst im Kontext ihrer Zeit“ erläutern möchte und bislang Monographien desselben Autors zu Sorollas *Visión de España* und zum Werk Goyas vorweist.

Ästhetik des Pariser Surrealismus hin öffnet und dabei zugleich auf die späteren Abstraktionstendenzen vorausweist. Nicht nur für Miró selbst wird damit *La masía* ein Schicksalswerk, auch für seine Rezeption außerhalb Europas nimmt das Bild eine wichtige Stellung ein. Wenn es heute in der National Gallery of Art in Washington, D.C. zu besichtigen ist, so verdankt es dies der künstlerischen Begeisterung des jungen Ernest Hemingway, den Miró als Trainingspartner beim Boxen kennengelernt hatte. Während die Erinnerungen aller Beteiligten über die Bezahlung des Bildes auseinandergehen, herrscht über den weiteren Weg des Bildes Klarheit: Hemingway hatte es von Miró gekauft, seiner ersten Frau Hadley Richardson geschenkt und es nach seiner Scheidung von ihr bis zu seinem Selbstmord 1961 ausgeliehen. Nach längerem Nachlassstreit überließ es Hemingways letzte Frau, Mary Welsh, dem Washingtoner Museum als Dauerleihgabe. Was sich hier wie einer der in jüngerer Zeit so attraktiven Thriller um ein Kunstwerk liest, wurde übrigens von dem Valenzianer Fernández de Castro bereits 2015 in einer vierhundertseitigen Studie eindrucksvoll und wesentlich detailreicher dargestellt.²

Bereits der rein geographische Weg des Bildes – Montroig, Barcelona, Paris, Chicago, Havanna, Key West, Washington – ist also atemberaubend. Wie nicht erst Jacobs in der vorliegenden Studie feststellt, erweist sich *La masía* über sein materielles Schicksal hinaus als zentrales Werk für die katalanische Kunstgeschichte, mehr noch für die katalanische Identität: Als das Bild 1983 für einige Wochen an die Fundació Miró ausgeliehen war, wurde dieses Ereignis nicht nur in den Medien kommentiert, es gab gar Spekulationen,³ ob Hemingways Erbin das Bild ebenso an Katalonien restituieren würde, wie es 1981 Picassos *Guernica* widerfuhr. Dass dergestalt kristallisierte mythische Potentiale auch ins Ironische verkehrt werden, zeigte jüngst die Malerin Regina Giménez, die 2015 Mirós Bild als Winterlandschaft paraphrasierte.⁴

Alle hier zuletzt genannten Fakten widerlegen Jacobs zu Beginn seiner Studie vehement betriebene Apologie der eigenen Arbeit. Denn auf der iberischen Halbinsel war *La masía* keineswegs so unterschätzt, wie Jacobs

2 Álex Fernández de Castro, *‘La masía’, un Miró para Mrs. Hemingway*, València: PUV, 2015 (Biblioteca Javier Coy d’Estudis Nord-Americans).

3 Francesc Arroyo, „El cuadro ‘La masía’, de Joan Miró, quedó instalado ayer en Barcelona“, *El País* 30.04.1983, abrufbar unter <http://elpais.com/diario/1983/04/30/cultura/420501601_850215.html>.

4 Vgl. Roberta Bosco, „Cae la nieve en ‘La masía’ de Miró“, *El País* 2.12.2015, abrufbar unter <http://ccaa.elpais.com/ccaa/2015/12/01/catalunya/1449003524_473843.html>.

(S. 9) postuliert. Dem widerspricht auch die von ihm nachgezeichnete Wirkungsgeschichte, die trotz ihrer Lückenhaftigkeit die Hälfte seines Buches (144–206) ausmacht. Ein Vorteil von Jacobs Arbeit besteht für den deutschen Leser denn auch vor allem darin, das verstreute, teils durch das Engagement von Margit Powell und Gaëtan Picon bereitgestellte Material⁵ gesichtet und ausgewertet zu haben. Angesichts der in vier Sprachen vorliegenden Texte hilfreich erweist sich hier auch Jacobs' deutsche Übersetzung aller Belege.

In ihrer Anlage erweist sich die Studie als durchaus traditionell, insofern die acht Kapitel biographische und werkgeschichtliche Fragestellungen nach dem älteren „l'homme et l'œuvre“-Schema mit der Frage nach „Werk und Wirkung“ kreuzen. Weitgehend einsichtig sind das biographische Eingangskapitel, das Mirós Jugendjahre bis zum Misserfolg der ersten Ausstellung in Paris umfasst (13–18), sowie der genetische Abschnitt (19–41). Er umfasst eine klassische Bildbeschreibung (19ff.) und den Versuch, Mirós intellektuellen Werdegang zu beschreiben. Dieser vollzieht sich einerseits vor dem Hintergrund der künstlerischen Entwicklungen von Modernisme, Noucentisme (zu ergänzen wäre: die katalanische Futuristenbewegung) und dem Pariser Surrealismus, andererseits als vom Modernisme und Noucentisme in Gang gesetzte Definition der eigenen katalanischen Identität, die sich zugleich aus einem tellurischen Moment und den Traditionen katalanischer Kunst, namentlich der mittelalterlichen Sakramalerei,⁶ speist.

Die folgenden beiden Kapitel enthalten eine formale Analyse (42–57) und den Versuch, ausgewählte Elemente des in *La masía* vorliegenden Signifikantenarrangements hermeneutisch zu erschließen. Beide Abschnitte erweisen sich gleichermaßen anregend in ihrem Reichtum an literarischen und kunstgeschichtlichen Querverweisen und Interpretationsansätzen wie problematisch in ihrem spekulativen Beharren und gelegentlicher Einseitigkeit. So überzeugt der Vf. in Kapitel III, das „strukturellen Aspekten“ gewidmet ist, solange er den Bildraum von *La masía* ausgehend von struk-

5 Vgl. die Sammelausgaben der literarischen Arbeiten: Joan Miró, *Écrits et entretiens*, Margit Powell (Hg.), Paris: Daniel Lelong, 1995, und *Cuaderns catalans: Dibuiços i escrits inèdits*, Gaëtan Picon (Hg.), Barcelona: Polígrafa, 1980 bzw. *Cuadernos catalanes*, València: Generalitat de València, 2002. In deutscher Sprache liegt eine ältere Textauswahl vor: Joan Miró, *Schriften, Fotos, Zeichnungen*, Ernst Scheidegger (Hg.), Zürich: Arche, 1957.

6 Vgl. hierzu vom Vf. die Rezension zu der neuesten maßgeblichen Arbeit von Anke Wunderwald: *Die katalanische Wandmalerei in der Diözese Urgell*, Berlin / Korb: Didymos, 2010, in: *Zeitschrift für Katalanistik* 24 (2011), 366–369.

turellen Gegebenheiten beschreibt. Weniger überzeugend bleiben indes die Versuche (49ff.), die eigenwilligen perspektivischen Verkürzungen und die Multiplikation der Blickwinkel aus der Auflösung der Perspektive bei Goya (50f.) und der Ästhetik des Japonismus (52ff.) abzuleiten. Die Manipulation der Größenverhältnisse und multilokale Blickwinkel sind ein generelles Kennzeichen für die sich seit dem Spätimpressionismus – namentlich bei Gauguin und Vallotton – abzeichnende Abkehr vom neuzeitlichen Mimetismus. Doch näherliegend wäre hier der Verweis darauf gewesen, dass es sich hierbei um ein generelles Charakteristikum der mittelalterlichen Malerei handelt – etwa in der *Beatus-Apokalyse* von Girona, dem ebenfalls dort aufbewahrten *Tapís de la creació* und den altkatalanischen Fresken⁷ –, oder auf die antimimetischen Präsentationsformen in der naiven Malerei. Mit letzterer und der mittelalterlichen Malerei verbindet *La masía* auch die Überkonturierung der dargestellten Objekte, die in dem Werk bald kollagenartig einmontiert scheinen, bald durch übertriebene Plastizität den Effekt eines Reliefs hervorrufen. Bemerkenswerterweise wurde bereits 1925 seitens der Kritik von Mirós erster Ausstellung (vgl. S. 125) der Vergleich mit Henri Rousseaus Malerei gezogen.

Nicht minder problematisch ist Jacobs Versuch einer Spurensuche im Kubismus (55ff.): eigenwillige Anordnung des Bildraums, Lichtführung, Aufhebung der Perspektive und schließlich die Simultanität von Innen- und Außenwelt weisen sehr viel deutlicher auf mittelalterliche Darstellungsmodalitäten zurück als in die kubistische Ästhetik, von der sich Miró bereits 1919 mit *Poble i església de Montroig* (Palma, Col·lecció Dolores Miró i Punyet) abzusetzen begann. Alle hier angeführten maltechnischen Spezifika wird Miró in den kommenden drei Jahren vorantreiben, um 1924 mit dem Gemälde *La terre labourée* (Pennsylvania, Clifford Collection) den Schritt hin zu einer dem Surrealismus nahestehenden Verfremdung der Objektwelt zu vollziehen.

Die Kapitel IV und V präsentieren semiotische Lesarten der auf dem Gemälde abgebildeten Gegenstände. Die Kunstgeschichte hat sich auch im Falle Mirós nicht ohne Grund vor allem auf formalen Kriterien zur genetischen Beschreibung konzentriert, bleiben doch alle Versuche, Bedeutungen auf dem Wege sozialer Konnotate zu erschließen, stets spekulativ. Gerade hier werden denn auch die Schwächen von Jacobs' Vorgehensweise am

---

7 Hinweise auf diese Werke finden sich bei Jacobs zwar an anderer Stelle (37ff., 63, 109ff.), wären aber in Zusammenhang mit der Reduktion der illusionistischen Effekte bei Miró sinnvoll.

deutlichsten. Anstelle präziser Herleitungen, die in der Lage wären, *La masia* eine Bedeutung oder Botschaft zuzuweisen, findet sich in den Kapiteln IV und V eine willkürlich anmutende Fülle ausgebreiteter Assoziationen. Schwerer als das völlige Fehlen einer diese spekulative Form des Interpretierens begleitenden Methodik oder gar Theorie wiegt hier gerade die dieser verwilderten Hermeneutik leider durchaus adäquate Weigerung, die Fülle von Assoziationen zu bündeln und in eine konsistente Lesart zu bringen. So befindet sich im Bildvordergrund eine nur als angeschnittenes Objekt erkennbare Zeitung mit der Titelzeile „L'INTR“, die entweder das bekannte Pariser Abendblatt *L'Intransigeant* oder die linksorientierte katalanische Wochenschrift *L'intransigent, Periòdic nacionalista de joventuts adberit a l'Unió Catalanista*⁸ darstellen kann. Jacobs (59f.) führt als mögliche Inspirationsquelle Claude Monets 1869 entstandenes Gemälde *Le déjeuner* (Frankfurt, Städel-Museum) an, auf dem sich am Frühstückstisch links neben einem freigebliebenen Platz eine Zeitung befindet, die ebenfalls nur partiell zu sehen ist, doch ist die angeschnittene Titelbänderole „LE FI“ zweifelsfrei als Ausgabe des (erst seit zwei Jahren täglich erscheinenden) *Le Figaro* zu identifizieren. Bereits auf Monets Gemälde verweist dieses Bildmotiv auf die Absenz einer Person, nämlich der des Familienvaters, bei dem es sich – will man der überlieferten autobiographischen Lesart folgen – um Claude Monet selbst handelt, der vom Tisch aufgestanden ist, um vom Standort des Bildbetrachters aus die Alltagsszene zu skizzieren. Die Zeitung erhält somit bei Monet den Status eines autoreferentiellen Bildelements, das auf den Kunstschaffenden und das Inspirationsmoment selbst zurückweist. Jacobs glaubt, in Mirós Werk aus der Ambiguität „Mirós Schwanken zwischen Paris und Katalonien“ (59) ableiten zu können. Tatsächlich beziehen sich mit Ausnahme der Zeitung alle Attribute des Bildes auf bäuerliche Tätigkeiten. Demgegenüber ergibt sich aus der Position der neben einem Eimer und einer Gießkanne auf dem Boden liegenden Zeitung ein konträrer „Sitz im Leben“. Als Spur vergangener Lektüre ist das am unteren Bildrand auf der Erde liegende Medium einer bürgerlich-städtischen Kultur in optisch-räumlicher wie ideologischer Hinsicht „marginalisiert“ und verweist so auf das durch die Anforderungen des ruralen Umfelds reduzierte „Otium“ des Bauern. Nicht die räumliche Distanz Paris–Tarragona, sondern die ideologische Opposition Feldarbeit versus Schriftlichkeit als Ausdruck der bürgerlichen Kultur wird demnach hier aktualisiert.

8 Unter <<http://www.bnc.cat/digital/arca/index.php?fname=textos/titols.htm>> sind alle Nummern der 1918 bis 1922 erschienenen Zeitschrift bequem einsehbar.

Nachvollziehbarer sind die folgenden Beobachtungen anderer Bildelemente wie dem zentralen Eukalyptusbaum (60–68) und der provokant in der Bildmitte situierten traditionell katalanischen Krippenfigur des „caganer“ (68ff.), die als Symbole einer Kreatürlichkeit mit Mirós Selbstaussagen korrespondieren. Auch hier wäre freilich eine Beschränkung auf die tatsächlich aktualisierbaren semiotischen Möglichkeiten wünschenswert gewesen. So führt der Abschnitt „Die Symbolik des Baumes im Allgemeinen“ (61f.) nicht ein, sondern vom Gegenstand weg. Wie assoziativ der Verfasser vorgeht, wird auf S. 66f. deutlich, wo ausgehend von Mirós Korrespondenz zwischen Mensch und Baum über den Verweis auf den Mythos von Daphnes Verwandlung in einen Lorbeerbaum ein Sonett von Garcilaso zitiert wird. Weder der Daphne-Mythos noch Garcilasos literarische Umsetzung werden für Mirós Bild funktionalisiert. Analog verhält es sich mit den Ausführungen über den Hund, der in *La masía*, ebenfalls fast im Bildmittelpunkt, den fahlen Mond anzubellen scheint. Wieder stehen assoziative und leider auch periphere Konnotate wie der Verweis auf einen Text García Lorcás (75) und eine Psaligraphie Philipp Otto Runge (76f.) neben wahrscheinlicheren Hinweisen auf emblematische Traditionen (77ff.), die aber vom Verfasser aufgrund einer „frappanten Ähnlichkeit“ (80) im christologischen Sinne interpretiert werden, ohne dass sich dies aus dem Bildzusammenhang von *La masía* oder Hinweisen aus dem Umkreis Mirós tatsächlich stichhaltig herleiten ließe. Diese bedenkliche Tendenz zur Verchristlichung von Bildelementen, die bereits bei seinen Ausführungen zur Baumsymbolik (60) einsetzt, zielt letzten Endes auf eine stimmige, aber keineswegs überzeugende Deutung des gesamten Bildes als „sublimierte *arma Christi*-Darstellung“ (99ff.) ab, in der auch Elemente wie eine am Hühnerstall angelehnte Leiter als *scala Dei* (103f.) und eine Schnecke als Auferstehungssymbol (102) einseitig⁹ gelesen werden. Indes setzt auch die mittelalterlich-christliche Semiotik Konvention und Arbitrarität, mithin: Polyvalenz voraus, da sie Bedeutung nach der Umgebung von Objekten und den dabei aktualisierten qualitativen Merkmalen (*proprietas*) klassifiziert. So ist auch die Schnecke ein keineswegs eindeutiges Symbol, da sie auch auf Langsamkeit, Untätigkeit, Selbstzufriedenheit oder die *memento mori*-Agitation verweisen kann. Da Miró in unmittelbare Nachbarschaft zu der Schnecke eine Eidechse gesetzt hat, die nach christlicher Auffassung

---

9 Friedrich Ohly, „Vom geistigen Sinn des Wortes im Mittelalter“, in: ders., *Schriften zur mittelalterlichen Bedeutungsforschung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977, 1-31.

entweder für Unreinheit oder die späte Hinwendung zum Glauben steht, fragt sich, warum dieses Element durch das Raster des Interpreten fällt. Ein Stützpfeiler des Stalls wäre vor allem deutungsrelevant, da aus dem Holz des einstigen Baumes noch Äste hervorragen; Jacobs deutet diesen vorschnell als Geißelungssäule. Ein „kreuzförmiges Objekt“ schließlich, das der Verfasser als die Kreuzigungswerkzeuge der Passion lesen möchte, erweist sich bei genauer Ansicht schlicht als rudimentäre Darstellung eines altmodischen Pflugs. Der Willkür der in den beiden Kapiteln ausgebreiteten Interpretationsmodi entspricht auch, dass Bildelemente unterschlagen werden. So ist auffällig, wie im rechten unteren Bildviertel der Erdboden geometrisch konstruierte Ackerfurchen aufweist, die durch Anzahl und Farbgebung mit den katalanischen *quatre barres* übereinstimmen, die in der Bildmitte perspektivisch verkürzt und nochmals in der linken Bildhälfte durch die vier Sprossen der Hühnerleiter wiederaufgenommen werden. Auch ein überzeichnete Hocker am Rand des Bildzentrums lässt sich als „A“ lesen, dem im Wurzelfeld des Eukalyptusbaums ein „O“ entspricht. Da alle Leiter- und Hockerformen in *La masía* nach Form und Funktion einer Staffelei (*cavallet*) nahekommen, können diese auch wieder als auto-referentielle Weise auf Mirós künstlerische Praxis gelesen werden.

La masía ist ein formal überaus streng konzipiertes Werk, dessen einzelne Elemente sich kreisförmig um ein Zentrum und symmetrisch zu mehreren Bildachsen anordnen. In dieser Struktur entspricht das Bild einem anderen großen Werk der katalanischen Kunst, dem *Tapís de la creació*. Diesen weist Jacobs nicht zu Unrecht Mirós nachfolgendem Bild *La terre labourée* als Referenzwerk zu, übersieht aber, dass die Bildstruktur des Schöpfungssteppichs ebenso wie die Bildinhalte bereits in *La masía* vorliegen, wo überdies die mittelalterliche Bildstruktur durch die rot herausgehobenen Radspeichen des Planwagens aufgerufen wird. Wo indes in dem mittelalterlichen Werk die Elemente der Lebenswelt (Tage, Monate, Jahreszeiten, biblische Historie) dem theologischen Verständnis der Epoche unterworfen werden, erscheinen sie in *La masía* in ihre ursprüngliche Banalität wieder eingesetzt. Anders als in Jacobs' Interpretation ist also bereits *La masía* eine säkularisierte Replik auf eines der Hauptwerke des katalanischen Mittelalters. Hiermit korrespondiert denn auch die Absage an die seit der frühen Neuzeit betriebene Mimesis zugunsten einer Vergeistigung der Malerei, die Miró in späteren Jahren zu seinem System visueller Chiffren führen würde. Mirós Diktum „Il faut assassiner la peinture“ (116–118) wäre in diesem Sinne zu verstehen.

Die folgenden drei Kapitel (119–205) beschäftigen sich mit unterschiedlichen Aspekten der Rezeption von *La masía*. Dies impliziert zunächst frühe Kritikerstimmen, den Erwerb durch Hemingway und den oben skizzierten Weg des Werks bis zum gegenwärtigen Ausstellungsort Washington (119–142). Lehrreich für die schwankenden ästhetischen Auffassungen und die Problematik kunsthistorischer Etiketten erweist sich Kapitel VII (144–195), das zunächst die Einordnungsversuche in zeitgenössische Stilkonzepte (Neue Sachlichkeit, Realismus, Surrealismus) an den abweichenden Deutungspositionen analysiert. Während Dalí Miró in seinem 1928 in *L'Amic de les Arts* publizierten Artikel¹⁰ zunächst als Surrealisten klassifiziert, rückt er ein Jahr später in der *Gaceta literaria* davon ab, um ihn der Neuen Sachlichkeit zuzuschlagen. Der Avantgardekritiker und Weggefährte Mirós Sebastià Gasch hingegen markiert polemisch die Distanz zum Surrealismus. Für Michel Leiris, der mit Miró seit 1922 Kontakt pflegte, wird dessen Malweise zum Paradigma des künstlerischen Schaffensvorgangs auf dem Weg zum schlechthin Absoluten. Gesellschaftskritische Brisanz erhält Mirós Bild in der späten Franco-Zeit durch Eduardo Arroyos Replik *España Te Miró. La masía*. Durch seinen drastischen Zeitbezug und die Abgrenzung von den klassischen Avantgarden löst Arroyo auf der Pariser Biennale eine Grundsatzdiskussion über den gesellschaftlichen Standort der Malerei aus. In den siebziger Jahren schließlich reagiert die valenzianische Künstlergruppe Equipo Crónico (195–201) mit der Persiflage *La masía de las delicias*, die die Bildstruktur von *La masía* tilgt, dafür aber Bildelemente mehrerer Frühwerke Mirós mit Fragmenten aus Hieronymus Boschs *Garten der Lüste* kombiniert. Das letzte Kapitel (201–205) präsentiert einige Reperkussionen von *La masía* in der Lyrik. Hier werden neben Prévert wenig bekannte jüngere Autoren wie Kris Hemensley (1979), Mark O'Flynn (2002), Luis Rosales (1981) und François Térrog (2011) eher zitiert als analytisch kommentiert. Der Stellenwert von Mirós Gemälde in der künstlerischen wie literarischen Rezeption ist, wie oben angedeutet, damit keineswegs angemessen abgesteckt. Wie das Kapitel zur Rezeption von *La masía* in der neueren Malerei erweist sich dieser Epilog als skizzenhaft und fragmentarisch, was angesichts der problematischen Resultate des zentralen Interpretationskapitels aber kein Nachteil ist.

---

10 Leicht zugänglich in der Gesamtausgabe der katalanischen Schriften Salvador Dalís: *L'alliberament dels dits. Obra catalana completa*, Fèlix Fanès (Hg.), Barcelona: Quaderns Crema, 1995, 117–119.

Jacobs *La masía*-Studie leidet insgesamt vor allem an einer eklektischen Materialfülle, die der Verfasser nicht in einer angemessenen methodischen Form aufhebt. Erhellendes steht somit neben Peripherem, ja kaum Nachvollziehbarem, so etwa in dem Abschnitt „Detailismus (sic) und Kalligraphie“ (97ff.), wo die oben erwähnten Befunde über die Ähnlichkeit dargestellter Objekt mit Buchstaben in einer haarsträubenden Weise auf die ägyptische Hieroglyphik bezogen werden. Daneben „verschwinden“ so erhellende Kommentare wie derjenige André Massons (72f.) über die Entstehung der Fußspuren im Zentrum von *La masía*. Eine in dem Kapitel über Mirós „neue ästhetische Konzeption“ (81ff.) dankenswerterweise wiedergegebene historische Fotografie des Bauernhofs von Montroig (83f.) erlaubt ferner, jenseits der darum entfesselten Debatten Mirós schöpferischen Transformationsprozess nachzuvollziehen. Als Fazit sei festgehalten, dass die vorliegende Abhandlung gravierende hermeneutische Schwächen aufweist, die vor allem in der assoziativ summierenden Methodik des Verfassers liegen. Vielleicht lädt sie dennoch den einen oder anderen zur einer Lektüre des reichhaltigen Materials „gegen den Strich“ einer zwanghaft ausgebreiteten Hermeneutik ein und damit zur genauen Beschäftigung mit einem Hauptwerk der katalanischen Kunst. ■

- Gerhard Wild, J. W. Goethe-Universität Frankfurt, Institut für Romanische Sprachen und Literaturen, Norbert-Wollheim-Platz 1, D-60629 Frankfurt am Main, <G.Wild@em.uni-frankfurt.de>.

- Joan Veny i Clar: *Petit atlas lingüístic del domini català*. Volum 5. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015. 353 págs. ISBN 978-84-9965-285-6.

El quinto volumen del *Petit atlas lingüístic del domini català* (PALDC) presenta 202 mapas interpretativos basados en el volumen del *Atlas lingüístic del domini català* (ALDC) que trata las actividades relacionadas con la agricultura y plantas. Como es habitual en volúmenes anteriores, encontramos los siguientes apartados: convenciones gráficas (págs. 8–10), listado de puntos de encuesta (págs. 11–13), mapas introductorios (págs. 17–18), una bibliografía actualizada (págs. 281–289), terminología lingüística (págs. 293–300) y un índice alfabético de palabras (págs. 303–350). Además, el volumen contiene 1 mapa comparativo (mapa 582), 65 de fonética (mapas 583–647), 12 de morfología (mapas 648–659) y 124 de léxico, que se subdividen en

agricultura y plantas (mapas 660–709 y 710–783 respectivamente). Para esta reseña me centraré en la fonética y morfología.

En referencia a la fonética, se hace una distinción entre vocalismo (mapas 583–603), consonantismo (mapas 604–636) y otras variantes fonéticas (mapas 637–647). El vocalismo puede subdividirse a su vez en vocalismo tónico, pretónico y postónico:

- 1) vocalismo tónico: -ARĪA en *figuera* ‘higuera’ (mapa 602); Ī en *cèrvols* ‘cercos’ (mapa 584), *regalèssia* ‘regaliz’ (mapa 594) y *trèvol* ‘trébol’ (mapa 587); Ō en *móra* ‘zarzamora’ (mapa 591) y *roure* ‘roble’ (mapa 599); Ū en *fonoll* ‘hinojo’ (mapa 590), *jonc* ‘junco’ (mapa 588) y *molla* ‘miga’ (mapa 586).
- 2) vocalismo pretónico: *avellana* ‘avellana’ (mapa 601), *carabassa* ‘calabaza’ (mapa 592), *carabassó* ‘calabacín’ (mapa 593), *fonoll* ‘hinojo’ (mapa 589), *lledoner* ‘almez’ (mapa 598), *llorer* ‘laurel’ (mapa 597), *nous* ‘nueces’ (mapa 600), *olives* ‘aceitunas’ (mapa 585), *raïm* ‘racimo’ (mapa 583), *resina* ‘resina’ (mapa 603) y *taronger* ‘naranja’ (mapa 596).
- 3) vocalismo postónico: *síndria* ‘sandía’ (mapa 595).

Entre los procesos fonológicos concernientes al vocalismo átono se encuentran la aféresis (p. ej. *avellana* ‘avellana’ [əβə'ʎanə] > [bə'ʎanə]), la apócope (p. ej. *síndria* ‘sandía’ [ˈsindriə] > [ˈsindri]), la asimilación de *e-ó* > *o-ó* (p. ej. *fonoll* ‘hinojo’ [fe'noʎ] > [fo'noʎ]), la prótesis (p. ej. *nous* ‘nueces’ [nɔws] > [ə'nɔws]) y la síncope (p. ej. *carabassa* ‘calabaza’ [kərə'βasə] > [kər'βasə]).

En el consonantismo se documentan los siguientes fenómenos: la epéntesis consonántica en -N'R- en *molre* ‘moler’ (mapa 604); la evolución de -CULU en *cervols* ‘cercos’ (mapa 605); la asimilación de -ms- > -ns- en *premsa* ‘prensa’ (mapa 606); la palatalización de -NN- en *cànem* ‘cañamo’ (mapa 607) y *canya* ‘caña’ (mapa 613); la elisión o ensordecimiento de -s- en *filosa* ‘rueda’ (mapa 608), *resina* ‘resina’ (mapa 636) y *rosegó* ‘mendrugo’ (mapa 610); la elisión de -D- en *madur* ‘maduro’ (mapa 625) y *sedàs* ‘cedazo’ (mapa 609); la vocalización en los grupos -B'R- y -D'R- en *suro* ‘corcho’ (mapa 611) y *beura* ‘hiedra’ (mapa 612) respectivamente; la evolución de -RT- en *ortiga* ‘ortiga’ (mapa 614); la sonorización de -T- en *margarida* ‘margarita’ (mapa 615); la evolución de -T'G- en *plantatge* ‘llantén’ (mapa 618); la palatalización de S- en *síndria* ‘sandía’ (mapa 619) y *suc* ‘zumo’ (mapa 620); la asimilación de -cs en *espinacs* ‘espinacas’ (mapa 621); la palatalización de lateral en *bleda* ‘acelga’ (mapa 622); la disimilación en *arbre* ‘árbol’ (mapa 623); la elisión de -r en *madur* ‘maduro’ (mapa 625); la asimilación o palatalización del grupo

consonántico homorgánico *-nc* ([ŋk] > [ŋ], [ɲk]) en *primerenc* ‘temprano’ (mapa 627); la vocalización de *-l* en *albercoc* ‘albaricoque’ (mapa 628); la dilación de nasal en *magrana* ‘granada’ (mapa 629); la fricativización de [d̥] en *ginjoler* ‘azufaifo’ (mapa 616) y *taronger* ‘naranja’ (mapa 630); el intercambio de líquidas en *nespla* ‘níspero’ (mapa 631); la alternancia de *f* ~ *v* etimológicas en *garrofes* ‘algarrobas’ (mapa 632); la palatalización de *-tl-* en *ametlla* ‘almendra’ (mapa 633); la epéntesis de vibrante en *empeltar* ‘injetar’ (mapa 634); y la elisión de *-B-* en *saüc* ‘saúco’ (mapa 635).

El apartado de fonética se cierra con las variantes fonéticas de *albergínia* ‘berenjena’ (mapas 645, 646), *argelaga* ‘aulaga’ (mapa 639), *card* ‘cardo’ (mapa 641), *carxofa* ‘alcachofa’ (mapa 643), *carxofera* ‘alcachofera’ (mapa 644), *gla* ‘bellota’ (mapa 647), *julivert* ‘perejil’ (mapa 642), *verema* ‘vendimia’ (mapa 637) y *vímet* ‘mimbre’ (mapa 640). Las variantes resultaron de procesos como la disimilación (p. ej. *n-m* > *l-m*, *r-m* en *verema* ‘vendimia’), la vocalización de *l* implosiva (p. ej. *al-* > *au-* en *albergínia* ‘berenjena’) etc.

En referencia a la morfología (mapas 648–659), podemos clasificar los mapas en base a los siguientes aspectos morfológicos:

- 1) género en *nespra* ‘níspero’ (mapa 653), *perera* ‘peral’ (mapa 657), *pomera* ‘manzano’ (mapa 658) y *taronja* ‘naranja’ (mapa 654).
- 2) número en *madurs* ‘maduros’ (mapa 652).
- 3) derivación en *alsina* ‘encina’ (mapa 656), *carabassó* ‘calabacín’ (mapa 651), *debanadores* ‘devanadera’ (mapa 648), *freixe* ‘fresno’ (mapa 655), *gerd* ‘frambuesa’ (mapa 649), *ginebre* ‘enebro’ (mapa 650) y *pomerar* ‘manzanal’ (mapa 659).

Los artículos presentan la siguiente estructura. En primer lugar, se suele dar una definición del término cuando se trata de vocabulario específico de la agricultura y plantas como por ejemplo *filosa* ‘rueca’ (mapa 608). Se pasa a analizar la etimología y la evolución diacrónica en base a fuentes históricas como la *Scriptae* (mapas 595, 607). A menudo se discute de manera crítica la etimología que aparece en el *Diccionari etimològic de la llengua catalana* de Coromines (mapas 583, 591, 597, 602 etc.). Posteriormente, se explican las diferentes variantes fonéticas que se encuentran sincrónicamente. Son numerosas las referencias a otros mapas del mismo volumen o de volúmenes anteriores (más de cuarenta sólo en el apartado de fonética). Por ejemplo, en *olives* ‘aceitunas’ (mapa 585) se remite al PALDC I, mapa 12 y al PALDC II, mapa 109 para la realización de /v/ etimológica y de [o] en sílaba pretónica. Además, se mencionan otros atlas lingüísticos como el *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón* (mapas 666, 677, 728, 730) y el *Atlas lingüístico*

(y etnográfico) de Castilla-la Mancha (mapa 711), lo que le da a la obra un carácter comparativo y tipológico. Finalmente, se comenta la forma estándar. Para ello se tienen en cuenta el *Diccionari ortogràfic* de Fabra (1917), el *Diccionari general de la llengua catalana* de Fabra (1932, 1954) y el *Diccionari de la llengua catalana* del Institut d'Estudis Catalans (1995, 2007).

El volumen contiene los mapas de *heura* 'hiedra' (mapa 612) y *jonc* 'junco' (mapa 588), que han sido previamente utilizados por Veny (2001: 65–69, 215; 2002: 19–20) para diferenciar el catalán occidental del catalán oriental (*heura, jonc* vs. *hedra, junc*). Además, se describen procesos fonológicos que no aparecen en volúmenes anteriores. Dentro del vocalismo podemos destacar la aféresis en *avellana* 'avellana' (mapa 601) y la apócope en *-ia* en *regalèssia* 'regaliz' (mapa 594) y *síndria* 'sandía' (mapa 619).

Paso a hablar de algunos puntos críticos de la obra. La división entre vocalismo y consonantismo no siempre es clara. Por ejemplo, en *arrels* 'raíces' (mapa 624) se tratan exclusivamente aspectos vocálicos por lo que el mapa debería aparecer en el apartado de vocalismo (ya que se comporta de manera similar a *raïm* 'racimo') o incluso de léxico (ya que se describen otras formas como *barbada* y *venes*). Se echa en falta la referencia a mapas publicados en volúmenes anteriores cuando se examinan fenómenos comunes o similares. Por ejemplo, en *molldre* 'moler' (mapa 604), que está dedicado a la epéntesis consonántica en la secuencia líquida + vibrante (-[lr]- > -[ldr]-), no se remite al PALDC I, mapa 29 o al PALDC III, mapa 296, que se centran en la epéntesis consonántica en la secuencia nasal + vibrante (-[nr]- > -[ndr]-). Igualmente, en *olives* 'aceitunas' (mapa 585) se podría haber hecho referencia al PALDC IV, mapa 470 para la diptongación de *o* pretónica en *orelles* (*de l'arada*) 'orejeras (del arado)'.

Se podría plantear un mayor uso de mapas combinados para estudiar fenómenos fonéticos. Así se hizo en el PALDC I, mapa 19, donde aparecen las isoglosas del yeísmo ("iodització") en *cabells* 'cabellos', *rostoll* 'rastrojo' y *ulls* 'ojos'. Por ejemplo, se podría haber hecho uso de mapas combinados para la elisión de *-d-* intervocálica (PALDC II, mapas 116–119 y PALDC V, mapas 609, 625) o de *-r* final (PALDC I, mapas 26–28 y PALDC V, mapa 626). Como observa Veny en referencia a la palatalización de *s-* en *singlot* 'hipo' (PALDC I, mapa 34), *síndria* 'sandía' (PALDC V, mapa 619), *xiular* 'silbar' (PALDC III, mapa 307) y *xinlet* 'silbido' (PALDC III, mapa 308), las isoglosas no siempre se superponen. En tales casos se podría seguir el modelo de los mapas de densidad realizados para el francés (Brun-Trigaud / Le Berre / Le Dù, 2005).

Como apunta Veny en la introducción del primer volumen, el *Petit Atlas Linguistique de la Wallonie* y el *Kleiner Sprachatlas von Bayerisch-Schwaben* sirvieron de modelo para el PALDC. Los pequeños atlas lingüísticos se dan sobre todo en la dialectología alemana (entre otros: Renn / König, 2006; König / Renn, 2007; Christen / Glaser / Friedli, 2010). Sin embargo, aparecen una vez se han publicado todos los volúmenes del atlas lingüístico y ofrecen una descripción de la fonética (vocalismo y consonantismo), morfología, sintaxis y léxico. A diferencia de los pequeños atlas lingüísticos alemanes, el PALDC es una obra que acompaña a los diferentes volúmenes del ALDC. Esto presenta las siguientes ventajas e inconvenientes. Una ventaja es el análisis e interpretación de mapas seleccionados de cada uno de los volúmenes. Para el quinto volumen del PALDC se eligieron 202 de los 315 mapas y 31 listas del quinto volumen del ALDC. Un inconveniente es la ausencia de la visión general que ofrecen los pequeños atlas lingüísticos alemanes. Esta función la podría suplir en el futuro un manual de dialectología catalana (o un manual de historia de la lengua catalana) basado en el material publicado en el ALDC y el PALDC. Desafortunadamente, los resultados obtenidos del PALDC no han sido recogidos en obras recientes del autor como *Dialectología catalana* (Veny / Massanell, 2015).

A pesar de estos puntos críticos, la obra presenta una riqueza de material tanto sincrónico como diacrónico excepcional dentro de la dialectología de las lenguas románicas. El PALDC no sólo es de gran valor para la dialectología e historia de la lengua catalana sino también para la filología románica comparada al tener en cuenta atlas lingüísticos regionales como el *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón* (ALEANR) y continentales como el *Atlas Linguarum Europaeae* (ALE) y el *Atlas Linguistique Roman* (ALiR). En este aspecto, el PALDC debería servir de modelo para otros atlas lingüísticos. ■

■ Bibliografía

- Brun-Trigaud, Guylaine / Le Berre, Yves / Le Dù, Jean (2005): *Lectures de l'Atlas linguistique de la France de Gilliéron et Edmont. Du temps dans l'espace*, Paris: CTHS.
- Christen, Helen / Glaser, Elvira / Friedli, Matthias (2010): *Kleiner Sprachatlas der deutschen Schweiz*, Frauenfeld: Huber.
- König, Werner / Renn, Manfred (2007): *Kleiner Sprachatlas von Bayerisch-Schwaben*, Augsburg: Wißner.

Renn, Manfred / König, Werner (2006): *Kleiner Bayerischer Sprachatlas*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Veny, Joan (2001): «Noves dades sobre la partició català occidental / català oriental», in: Veny, Joan (ed.): *Llengua històrica i llengua estàndard*, València: Universitat de València, 61–82.

— (2002): *Els parlars catalans: Síntesi de dialectologia*, Mallorca: Moll.

— / Massanell, Mar (2015): *Dialectologia catalana. Aproximació pràctica als parlars catalans*, Barcelona: Universitat de Barcelona.

■ Javier Caro Reina, Universität zu Köln, Romanisches Seminar, Albertus-Magnus-Platz, D-50923 Köln, <javier.caroreina@uni-koeln.de>.

■ Manuel Forcano: *Els Jueus catalans*. Barcelona: Angle Editorial, 2015. 384 S. ISBN 978-84-16139-16-3.

Bei dem vorliegenden Werk handelt es sich um die fünfte Ausgabe des 2014 zuerst herausgegebenen Buches des semitischen Philologen Manuel Forcano, einem der wichtigsten Spezialisten auf dem Gebiet des katalanischen Judentums. Wie die Anzahl der in kurzer Zeit hintereinander erschienenen Neuauflagen belegt, wurde das Buch, das es sich zur Aufgabe macht, die Geschichte der Juden in Katalonien von Beginn bis zum heutigen Tag zu erzählen, schnell zu einem Referenzwerk auf diesem Gebiet. Im Prolog betont Forcano, dass dieses Buch dem Zweck dienen soll, den Katalanen diesen wichtigen Teil ihrer Geschichte darzulegen, welcher zwar untrennbar von ihrer ist, dennoch aber nur wenigen Menschen bekannt ist.

Dazu beschäftigt sich der Autor zunächst mit der Frage nach der Ankunft der Juden in den katalanischen Gebieten. So betont er, dass das genaue Jahr, in welchem sich die ersten Juden an der spanischen Küste niederließen, unbekannt ist. Es lässt sich jedoch sagen, dass schon lange vor der Existenz Kataloniens jüdische Gemeinden entlang der hispanischen Küste existiert haben. Für eine frühe jüdische Besiedlung der später katalanischsprachigen Gebiete sprechen auch einige Relikte mit hebräischen Aufschriften.

Das Leben unter den Westgoten bildet den zweiten Themenblock (S. 25–44) des Buches. Während sich die erste Phase des Westgotischen Königreiches (6. Jh.) durch eine Toleranz gegenüber der jüdischen Bevölkerung auszeichnete, folgt im 7. Jh. nach der Durchsetzung des katholi-

schen Glaubens eine Phase der Verfolgung und Vernichtung. Die stark anti-jüdische Politik der westgotischen Könige zeigt sich durch obligatorische Taufen und die Todesstrafe durch Steinigung oder Scheiterhaufen für die heimliche Ausübung des jüdischen Glaubens.

Nach einem Kapitel (S. 45–56) zum Leben der Juden in *Al-Andalus*, das bekanntlich zur kulturellen Blüte des spanischen Judentums führte, einem goldenen Zeitalter (8.–11. Jh.), aus dem viele jüdische Gelehrte (Philosophen, Dichter, Philologen und Wissenschaftler) hervorgingen, geht der Autor im Folgenden auf die Entstehung und die Ausbildung der ersten jüdischen Gemeinden in Katalonien (10.–12. Jh.) ein. Während die Juden zunächst vermischt mit der christlichen Bevölkerung lebten, entstanden ab dem 11. Jh. separate jüdische Viertel, die sogenannten *calls*. In dieser Zeit taten sich in Katalonien einige wichtige jüdische Gelehrte hervor, wie Abraham bar Chija. Dieser war ein wichtiger Mathematiker, Astrologe und Philosoph. Er war in hohem Maße für die Wissensübertragung der arabischen Kultur und Wissenschaft in den europäischen Okzident verantwortlich und beeinflusste zahlreiche christliche Autoren.

Mehrere Kapitel (Kap. 5–7) widmet Forcano dem 13. Jahrhundert, welches gleichzeitig sowohl den Aufschwung als auch den Abstieg des katalanischen Judentums bildet. Er thematisiert die judenfreundliche Politik von Jakob I., die den gebildeten Juden hohe Ämter am Königshof einbrachte. Die sich unter diesen Umständen ausbildende jüdische Aristokratie förderte die Wissenschaften wie die Philosophie und die Medizin. Diese jüdischen Aristokraten erfüllten auch eine wichtige Rolle bei den Eroberungen, indem sie diese finanzierten. Trotz der Judenfreundlichkeit des Königs machte sich im 13. Jh. gleichzeitig eine prädominierende anti-jüdische Politik seitens der Kirche bemerkbar. Die Kirche machte es sich zur Aufgabe, die Juden intellektuell, sozial und wirtschaftlich zu ruinieren. So wurden Gesetze beschlossen, welche die Freiheit der Juden sowohl in der Bewegung als auch in ihrer Tätigkeit einschränkten. Ebenfalls wurde beschlossen, Juden eine bestimmte Kleiderordnung aufzuerlegen.

Im weiteren Verlauf thematisiert das Werk nach einem Kapitel zu dem Leben der Juden innerhalb der *calls* (S. 123–154), welches Themen wie die Lebensumstände, die Administration und Bildung innerhalb der jüdischen Viertel behandelt, die Entstehung der Kabbala (S. 155–174). Demnach wird die katalanische Kabbala als unentbehrliches Kettenglied für die Transmission der mystischen Tradition in die kastilischen Gebiete angesehen, wo sie im 13. Jh. mit dem Werk *Sefer ha Zohar* (*Le Livre de l'Ésplendor*) ihre Blüte erreichte. Forcano betont, dass die Entstehung der Kabbala jedoch

nicht nur das Judentum, sondern auch die Christen bereicherte. So liegt die Vermutung nahe, dass eine Abhandlung über die Kabbala Ramon Lull in seiner *Ars* beeinflusst hat.

Das Kapitel zum 14. Jh. Jahrhundert bildet das längste des Buches. Es schildert eine Zeit, in der sich viel Unheil ereignete und die deshalb den Namen ‚Jahrhundert des Teufels‘ erhielt. Den Beginn des Unheils kennzeichnete die Vertreibung der Juden aus Frankreich (1306). Die von dort Vertriebenen flohen in die katalanischen Gebiete und wurden in den katalanischen *calls* aufgenommen; unter ihnen waren auch wichtige Persönlichkeiten (Dichter, Ärzte, Kartographen). Drei weitere tragische Ereignisse markierten die Geschichte der katalanischen Juden in diesem Jahrhundert: Der Hirtenkreuzzug (1320), der Ausbruch der Pest (1348), für welchen die Juden verantwortlich gemacht wurden, und Aufstände im ganzen Land, welche viele Opfer forderten und die Auslöschung vieler *calls* zur Folge hatten (1391). Trotz dieser Gegebenheiten gingen aus diesem Jahrhundert einige wichtige Persönlichkeiten hervor. Forcano setzt sich in diesem Kapitel vor allem mit der Bedeutung der jüdischen Ärzte auseinander.

Das Kapitel *L'expulsió de 1492: se'n van anar?* erzählt die Geschichte der Juden im 15. Jh. – einem Zeitraum, der die demographische, berufliche und intellektuelle Dekadenz der katalanischen Juden bildet. Die Tatsache, dass viele Juden öffentlich ihren Glauben propagierten, widerstrebte dem Gedanken der Katholischen Könige, die Königreiche Kastilien und Aragon unter der Einheit des Glaubens zu vereinen, und führte nach dem Ende der Reconquista 1492 schließlich zu dem Vertreibungsedikt. Die Mehrheit der Juden (ca. 80 %), die nicht die finanziellen Möglichkeiten besaßen, das Land zu verlassen, konvertierten. Die anderen verließen das Land auf dem Seeweg und ließen sich in Italien oder im Osmanischen Reich nieder. Das Leben der in Spanien verbliebenen Konvertierten zeichnete sich in den folgenden Jahrhunderten (15.–18. Jh.) durch die ständige Kontrolle der Inquisition aus. Da viele der konvertierten Juden nie wirklich den neuen Glauben annahmen und auch weiterhin das Judentum praktizierten, machte es sich die von den Katholischen Königen 1480 reformierte Inquisition zur Aufgabe, diese Juden aufzuspüren. Sie wurden mit hohen Geldstrafen, öffentlichen Demütigungen oder oft auch mit dem Tod auf dem Scheiterhaufen bestraft.

Ab dem 19. Jh. begann ein langsamer Aufschwung des Judentums in Katalonien. Vereinzelt lassen sich Juden vor allem in Perpinyà und Barcelona nieder. Im ersten Drittel des 20. Jh. kam es zu größeren Immigrationswellen von Juden aus Deutschland und Marokko, die vor der Verfol-

gung in ihrer Heimat flohen. Diese erfuhren jedoch einen Rückgang durch den Ausbruch der *Guerra Civil* und den anschließenden Triumph des Franquismus. An dieser Stelle betont Forcano, dass der existierende Mythos des „Franco, salvador dels jueus“ (S. 342) nicht stimmen würde. Das Regime zeichnete sich – abgesehen von einigen projüdischen Maßnahmen, wie der Einweihung der ersten Synagoge auf spanischem Boden seit der Vertreibung 1492 – durch Unterdrückung und Antisemitismus aus. Trotz dieser Gegebenheiten beschäftigte einige katalanische Autoren des 20. Jhs., unter anderen Josep Carner, Josep Pla und Salvador Espriu, das Thema Israel und die Juden. Heutzutage gibt es in einigen Städten auf katalanischem Gebiet (z.B. Barcelona, València, Palma, Alacant, Perpinyà etc.) jüdische Gemeinden, die größtenteils aus Immigranten aus Argentinien, Nordafrika, Osteuropa und Israel bestehen.

Auch wenn das Ziel des Werkes keine lückenlose Chronologie ist, sondern eher das Herausarbeiten einzelner wichtiger Aspekte (z.B. die Schilderung wichtiger Persönlichkeiten oder einzelner historischer oder kultureller Gegebenheiten), lässt sich sagen, dass es für Interessierte, die sich in dieses Gebiet einlesen wollen, eine gute Grundlage darstellt. Sowohl die am Ende einiger Kapitel abgedruckten Fragmente historischer Dokumente als auch die beigefügte Bibliographie bieten dem Leser einen guten Ansatzpunkt für eine weitere Beschäftigung mit der Geschichte der katalanischen Juden. Somit stellt das Buch ohne Frage einen wichtigen Beitrag auf dem Themengebiet dar und würde, wie schon das Werk Forcanos *Història de la Catalunya jueva: Vida i mort de les comunitats jueves de la Catalunya medieval* (2009), das ins Englische übersetzt wurde, eine Übersetzung und somit ein internationales Lesepublikum verdienen. ■

- Annett Azbel, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, Gebäude GB 7, Universitätsstraße 150, D-44780 Bochum, <annett.azbel@rub.de>.